

148153

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**CUMHURİYET HALK PARTİSİ TEK PARTİ DÖNEMİ
(1923-1945) PARTİ İÇİ MUHALEFET**

148153

Nuri Ahmet AKTAŞ

SBE Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında Hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı :Öğr. Gör. Dr. Nezahat DEMİRHAN (Yıldız Teknik Üniversitesi)

İstanbul, 2004

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Önsöz.....	I
Özet.....	II
Abstract.....	III
Giriş.....	1

Birinci Bölüm

I. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE İLK MUHALEFETİN OLUŞUMU VE DÜŞÜNCE AYRILIKLARI (1920-1923)

A. MECLİS DIŞI MUHALEFETİN BELİRGİNLEŞMESİ VE SOSYALİST TABANINA OTURAN PARTİLER

1. YEŞİL ORDU CEMİYETİ.....	5
2. TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI.....	7
3. TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI.....	8

B. MECLİS'TE SİYASİ DÜŞÜNCE AYRILIKLARI VE SİYASİ GRUPLAR.....10

1. TESANÜT GRUBU	10
2. İSTİKLAL GRUBU.....	11
3. HALK ZÜMRESİ.....	11
4. ISLAHAT GRUBU.....	12
5. ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK GRUBU.....	12
a. Birinci Grup.....	12
b. İkinci Grup.....	16

C. MECLİSTE ÖNEMLİ TARTIŞMA KONULARI.....17

1. MUHALEFETİN İLK SÖZCÜSÜ ALİ ŞÜKRÜ BEY VE FAALİYETLERİ.....	17
a. İçki yasağı Kanun Teklifi.....	17
b. Milli Muhafız konusu.....	17
c. Bakanlar Kurulunun Oluşumu.....	19
d. Hükümet Beyannamesinin Kanunlaştırılmak İstenmesi.....	20
e. Hürriyetlerin Kısıtlanması Konusu.....	20
f. Trabzon Vali Vekili Sami Sabit (Karaman) Bey'in Keyfi Hareketlerinden Dolayı İçişleri Bakanına Soru.....	21
g. Kurtarılan Şehirlerin Asayışı ve İstiklal Mahkemeleri.....	22

2. BAŞKOMUTANLIK YETKİLERİ SORUNU.....	23
3. SALTANATIN KALDIRILMASI.....	25
4. LOZAN GÖRÜŞMELERİ VE MUHALEFET.....	27
a. Lozan Görüşmelerinde Ali Şükrü Bey.....	28
b. Ali Şükrü Bey'in Kaybolması ve Meclis'teki Tepkiler.....	30
c. Ali Şükrü Bey'in Öldürülmesi ve Meclis'teki Yankıları.....	31
d. Lozan Görüşmelerinin Tekrar Başlaması.....	33
5. MECLİS BAŞKANLIĞI SORUNU VE TARTIŞMALARI.....	34
D. MECLİSİN SEÇİM KARARI ALMASI TARTIŞMALARI VE 1923 SEÇİMLERİ..	34
1. TBMM SEÇİMLERİNİN YENİLENMESİ KARARINA MUHALEFETİN DİRENİŞİ.....	34
2. İKİNCİ GRUB'UN SEÇİM KANUNUNDA DEĞİŞİKLİK TEKLİFLERİ.....	36
3. ASKER VE SİVİL MEMURLARIN MİLLETVEKİLİ SEÇİLEBİLME DURUMU.....	40
4. SEÇİM KANUNUNU YÜRÜTME GÖREVİ TARTIŞMALARI.....	41
5. 1923 TBMM SEÇİMLERİ.....	43

İkinci Bölüm

II. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN İKİNCİ DÖNEM ÇALIŞMALARI VE MUHALEFET (1923-1927)

A. HALK FIRKASI'NIN KURULMASI.....	46
1. MUSTAFA KEMAL'İN HALK FIRKASI'NI KURMA DÜŞÜNCELERİ.....	46
2. HALK FIRKASI'NIN KURULMASI.....	52
B. CUMHURİYET'İN İLANI VE MUHALEFETİN ELEŞTİRİSİ.....	55
1. CUMHURİYET'İN İLANI.....	55
2. CUMHURİYET'İN İLANI ŞEKLİNE KARŞI MUHALEFETİN ELEŞTİRİSİ....	56
C. ÜLKEDEKİ GENEL SİYASİ DURUM VE ÖRGÜTLÜ MUHALEFETE DOĞRU İLK ADIMLAR.....	59
D. İSTANBUL İSTİKLAL MAHKEMESİNİN KURULMASI VE BASININ UYARILMASI.....	61
E. HALİFELİĞİN KALDIRILMASI VE TBMM'DEKİ TARTIŞMALAR.....	63
F. 1924 TEŞKİLATI ESASİYE KANUNU.....	72
G. İKİNCİ TBMM'DE MUHALEFETİN BAŞLAMASI.....	73
1. MECLİSTE GENEL DURUM.....	73

2. PAŞALAR MUHALEFETİNİN ENGELLENMESİ.....	75
3. GENSORU TARTIŞMALARI VE MUHALEFETİN ŞİDDETLENMESİ.....	76
H.TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASININ KURULMASI VE MUHALEFETİ.....	79
1. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASININ KURULMASI.....	79
2. YENİ FETHİ BEY KABİNESİNİN KURULMASI.....	82
3. TAKRİRİ SÜKUN KANUNUNA KADAR TpCF'NİN MUHALEFET ÇALIŞMALARI.....	83
a. 1924 Yılı TpCF'nin Muhalefet Çalışmaları.....	83
b. 1925 Yılı TpCF'nin Muhalefet Çalışmaları.....	86
c. Ardahan Milletvekili Halit Paşa'nın Meclis'te Vurulması.....	88
4. ŞEYH SAİT AYAKLANMASI VE GELİŞİMİ.....	90
a. Şeyh Sait Ayaklanması Öncesi Doğu Anadolu'daki Durum.....	90
b. Şeyh Sait Ayaklanması'nın Başlaması ve Gelişimi.....	91
c. Şeyh Sait İsyanına Karşı Fethi Bey Hükümeti'nin Aldığı Tedbirler.....	92
d. Şeyh Sait İsyanının Bastırılması.....	95
5. İSMET PAŞA KABİNESİ VE TAKRİRİ SÜKUN KANUNU.....	96
a. İsmet Paşa Kabinesi'nin Kurulması.....	96
b. Takriri Sükûn Kanunu'nun Kabul Edilmesi ve Muhalefetin Tepkisi.....	98
c. İstiklal Mahkemeleri'nin Kurulması.....	104
d. Takriri Sükun Kanunu'na Meclisteki Tepkiler.....	105
e. Basına sansür ve Gazetelerin Kapatılması.....	108
f. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması.....	110
g. TpCF' nın Kapatılmasından Sonra Milletvekillerin Meclis' teki Etkinlikleri..	114
İ. İKİNCİ TBMM'DE SORU VE GENSORU ÖNERGELERİ.....	116
1. SORU ÖNERGELERİ.....	116
2. GENSORU ÖNERGELERİ.....	118
a. Milli Eğitim Bakanlığı'na Gensoru (İstizah).....	118
b. Tarım ve Ekonomi Bakanlığına Gensoru.....	119
c. İçişleri Bakanlığı'na Gensoru	119
d. Mübadele-İmar ve İskan Bakanlığı'na Gensoru	121
J. DEVRİM KANUNLARINA KARŞI MUHALEFET.....	123

1. ŞAPKA KANUNU.....	123
a. Mustafa Kemal'in Kılık-Kıyafet Devrimi ile İlgili Düşünceleri.....	123
b. Şapka Kanunu Meclis Görüşmeleri.....	124
c. Şapka Kanununa Meclis Dışından Gelen Tepkiler ve Meclisteki Yansımaları..	128
2. TEKKE VE ZAVİYELERİN KAPATILMASI KANUNU.....	131
a. İstiklal Mahkemesi'nin Kapatma Kararları.....	131
b. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması ve Meclis Görüşmeleri.....	132
K. İZMİR SUİKASTİ VE MUHALEFETİN GÜCÜNÜN AZALMASI.....	134
1. SUİKASTİN ÖĞRENİLMESİ VE ZİYA HURŞİT'İN TUTUKLANMASI.....	134
2. ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİNİN GÖREVE BAŞLAMASI.....	136
3. SUİKASTİN SORUMLULARI VE İTTİHAT TERAKKİ BAĞLANTISININ TESPİTİ.....	138
4. KAPATILAN TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI ÜYELERİNİN TUTUKLANMASI VE YARGILANMASI.....	142
5. İSTİKLAL MAHKEMESİ KARARLARI VE SONUÇLARI.....	145
6. İTTİHATÇILARIN YARGILANMASI VE MAHKEME KARARLARI.....	147

Üçüncü Bölüm

III. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN ÜÇÜNCÜ DÖNEM ÇALIŞMALARI VE MUHALEFET (1927-1931)

A. 1927 SEÇİMLERİ VE MECLİSİN TOPLANMASI.....	150
B. 1929 EKONOMİK BUHRANI VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ.....	153
C. İKİNCİ MUHALEFET PARTİSİNİN KURULMASI.....	154
1. MUSTAFA KEMAL'İN MUHALİF PARTİ KURULMASINI İSTEMESİ.....	154
2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULMASI VE KAMUOYUNA DUYURULMASI.....	157
3. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN PROGRAMI.....	162
4. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN MUHALEFET ÇALIŞMALARI.....	164
5. FETHİ BEY'İN EGE GEZİSİ VE İZMİR OLAYLARI.....	166
6. İSMET PAŞA'NIN SİVAS NUTKU.....	168
7. MUSTAFA KEMAL'İN SCF'DAN DESTEĞİNİ ÇEKMESİNDE BASININ ROLÜ.....	169
a. Yunus Nadi'nin Gazi'ye Açık Mektubu.....	169
b. CHF'sı çevrelerinin Mustafa Kemal'i Etkilemeye Yönelik Diğer Yayınları.....	171

c.Arif Oruç'un 'Yarın'daki Yayınları.....	172
8. 1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ.....	174
a. Seçim Öncesi Durum.....	174
b. Seçim Sonuçları ve Etkileri.....	176
9. GAZİ MUSTAFA KEMAL'İN MİLLİ BLOK FİKRİ.....	177
10. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN FESHEDİLMESİ.....	178
a. TBMM'deki Seçimlerle İlgili Görüşmelerin Son Aşaması.....	178
b. Fethi Bey'in Mustafa Kemal İle Görüşmeleri ve SCF'nın Feshedilmesi.....	184
D. MENEMEN OLAYI	187
Sonuç.....	192
Kaynakça.....	IV
EK-1 Mustafa K emal Atatürk'e s uikaste d uyulan t epkiler; H akimiyeti Milliye 1 9 H aziran 1926.	
EK-2 Atatürk'e suikast davasında İstiklal Mahkemesi Kararları; Hakimiyeti Milliye 14 Temmuz 1926.	
EK-3 İstiklal Mahkemesi'nin, İttihat ve Terakki mensuplarını yargılaması;Hakimiyeti Milliye, 2 Ağustos 1926.	
EK-4 Atatürk'ün Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını desteklemesi; Hakimiyeti Milliye, 12 Ağustos 1930.	
EK-5 Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması, Hakimiyeti Milliye; 13 Ağustos 1930.	
EK-6 Atatürk'ün Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan desteğini çekmesi; Hakimiyeti Milliye, 10 Eylül 1930.	
EK-7 Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Meclis'teki Muhalefeti; Hakimiyeti Milliye, 26 Eylül 1930.	
EK-8 1930 Belediye Seçimleri Yolsuzlukları; Yarın, 6 Teşrinievvel 1930.	
EK-9 Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshedileceği iddiaları; Yarın, 7 Teşrinisani 1930.	
EK-10 İçişleri Bakanlığı'na sunulan gensoru görüşmeleri; Hakimiyeti Milliye, 17 Teşrinisani 1930.	
EK-11 İçişleri Bakanlığı'na sunulan gensoru görüşmeleri; Yarın, 17 Teşrinisani 1930.	
EK-12 Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshedilmesi; Yarın 19 Teşrinisani 1930.	

Önsöz

23 Nisan 1920’de Atatürk’ün önderliğinde Ankara’da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, ulusal egemenliğe dayalı, tam bağımsız yeni bir devletin temellerini atarken; diğer yandan Batılı güçlere karşı başlatılan “Milli Mücadele”yi başarıya ulaştıracak çalışmaları yürütmüştür. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilanından sonra ise TBMM’si Türkiye’yi modernleştirecek devrim kanunlarını geçirmeye başlamıştır.

Ankara’da toplanan, düşünce, kültür düzeyleri ve yaşam biçimleri farklı olan milletvekillerinin Türkiye’yi değiştirecek kararların alınması sırasında ürettiği muhalif düşünceler neler olmuştu. İşte bu araştırmamızda bu muhalif görüşlere yer vererek muhalefetin düşünce yapısını ve gücünü inceledim.

Özellikle, TBMM’sinin faaliyetleri hakkında yapılmış olan çalışmaların çok fazla olmasına rağmen, farklı şekillerde ele alınması ve bu tarihteki olayların gelişimi, bana bu konuyu seçmemde önemli rol oynamıştır. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk’ün yapmış olduğu “Devrimler” sırasında karşılaşılan zorluklar nelerdi, kimler muhalefet etmişti, kimler desteklemişti. Bu gibi konuları detaylı bir şekilde hem öğrenme, hem de tez haline getirme isteğimden dolayı bu tezi hazırlamaya karar verdim. Bu çalışmam için özellikle TBMM Zabıtlarından, Atatürk’ün Nutuk ile Söylev ve Demeçleri’nden, anılardan, CHP grup toplantılarından ve günlük gazetelerden yararlandım. Tezi hazırlarken karşılaştığım zorluklardan biri Osmanlıca bilmemem, ikincisi bir laptop bilgisayarımın olmaması idi.

Araştırma sırasında gördüğüm yardımlardan ötürü, öncelikle, bana her türlü desteği veren, beni iyi bir araştırma yapma konusunda yönlendiren, Tez Danışmanım Öğretim Görevlisi Sayın Dr. Nezahat Demirhan’a

Tez yazımı sırasında benden maddi-manevi desteklerini esirgemeyen, eşim Melek Aktaş’a, Etiler PMYO Müdürümüz Mehmet Çömcüoğlu’na, çalışma arkadaşlarım; Yücel Korkmaz, Arzu Türker, Ali Faruk Meral, Ahmet Selim Ördek’e, bölüm arkadaşım Binbaşı Şenol Zümrüt’e

Araştırma yapmış olduğum Ankara Türkiye Büyük Millet Meclis kütüphanesi Mikrofilm bölümü personeline, İstanbul Beyazıt kütüphanesi, İstanbul Atatürk kütüphanesi, İstanbul Türk Diyanet Vakfı kütüphanesi yetkili ve personellerine, Cumhuriyet Gazetesi Arşiv sorumlusu Edibe Hanım’a ve Hüseyin Şahin’e,

Teşekkür ederim.

İstanbul

15 Haziran 2004

Nuri Ahmet Aktaş

Özet

Birinci bölümde, TBMM'nin Nisan 1920'den Mayıs 1923'e kadar olan çalışmalarını ve muhtelif hareketleri inceledim. Ankara'da toplanan Meclis bir yandan işgalci güçlere karşı Kurtuluş Savaşını yürütürken diğer yandan da yeni devletin kuruluş temelleri atılmaktaydı. Ulusal duyguların yoğunlaştığı bu dönemde meclisteki muhalefet bazı milletvekillerinin kişisel çabaları şeklinde ortaya çıkarken daha sonra siyasi grupların kurulmasıyla grup muhalefetine dönüşmüştür.

İkinci bölümde, Türkiye'yi modernleştirecek kanunları hızla çıkarmaya başlayan Meclis'teki muhalefeti ve muhalefetin gücünü kırmak için gösterilen çabaları araştırdık. 1924 yılında ittifak fırkayı içindeki parti içi muhalefet gelişerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur. Ancak, Türkiye'nin çok kritik bir döneminde kurulan bu partinin Şeyh Sait isyanı ile ilgisi nedeniyle Bakanlar Kurulu tarafından kapatılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, Meclis'in 1927-1931 dönemindeki muhalefeti gözler önüne serdik. Türkiye'nin tek partili görünümünden rahatsız olan ve muhtelif bir partinin yararına inanan Atatürk'ün izniyle Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930) kurulmuştur. Meclis içi ve meclis dışı muhtelif grupları birleştiren SCF'nin hızla güçlenmeye başlaması iktidar partisi olan CHP ile arasındaki siyasal gerginliği artırmıştır. Öncelikle 1930'daki belediye seçimlerinde seçim karşıtlarının desteğini almasının eleştirilere neden olması kurucusu tarafından SCF'nin kapatılmasına neden olmuş.

Bundan sonra gücü iyice zayıflayan muhalefet 1945'e kadar siyasal bir partinin çatısı altında birleşememiştir.

Abstract

At the first section, I examined the works and diverse movements of Turkish parliament that happens from April 1920 to May 1923. The assembly that gather in Ankara at one side perform war of independence against occupier force at the other side lay the new state foundation was being laid. At this period that the national feelings intensive in the council the opposition was coming forth to be personal struggle of some deputy afterwards, it was returning group opposition with establishment political groups.

In second section, we researched that the law which presented very fast in the councils's opposition to modernize the Turkey ended far the reduced the oppositions's force. In 1924 in innerparty opposition was developed the İttihak Community and they established the Terakkiperver Republic Community. But this party, which was established very difficultly time of Turkey, was closed by council of ministers because of their relations to Şeyh Said rebellion.

In third section, he showed that the period of the council in 1927-1931. He was bothered of Turkey's single party appearance and the Independent Republic Community was established by Atatürk permission. Because he believed advantage of diverse party. Formation the Independent Republic Community which was united to innerparty and outer party diverse, was getting stronger so their relation of the Republic Folk Party was increased the political tensions. First of all critics resulted from being supported by the oppositions of selection at municipality selection in 1930 cost Independent Republic Community to be closed down by it on founder.

Afterwards having lost its power they by they the opposition couldn't come to gather under a political party until 1945.

Giriş

Yapmak istediğim bu araştırmada 1920-1931 tarihleri arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çok önemli kararların alındığını ve "Devrim Kanunları"nın hızla çıkarıldığı bilinen bir gerçektir. Bu dönemler içinde Meclis içindeki muhalefetin düşünce yapısını, eleştirdiği konuları, üzerinde özellikle yoğunlaştığı önemli noktaları, siyasi bir parti kuracak kadar keskinleşen düşünce ayrılıklarını ortaya koyarak muhalefetin gücünü ve etkisini dönemselsel olarak anlamaya çalıştık.

TBMM'ndeki muhalefet hakkında yapılan araştırmalarda genellikle muhalif hareketler kurulan siyasal partiler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Fakat siyasal partiler olmadan da Meclis içi muhalefet; kişisel muhalefet olarak sürmüştür. Fakat bu muhalefetin gücünün dönemlere göre azaldığı görülmüştür. Bu araştırmamızda bunu da ortaya koymaya çalıştık. Bütün bunların yanı sıra özellikle "Devrim kanunları"na karşı oluşan muhalefetin söylevleri, düşünceleri ve hangi konularda daha çok şiddetinin arttığı üzerinde durduk.

Gazi Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın liderliğine soyunurken O'na destek veren, güvenen kişilerin sayısının çokluğu ve devamlı artması cesaretini kuvvetlendiriyordu. Özellikle Erzurum'daki 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa ve Ankara'daki 20. Kolordu komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yanında olduklarını belirtmeleri, çalışmalarını hızlandırmasına neden olmuştur. Ayrıca Anadolu basının vermiş olduğu destek, İstanbul basınının işgale karşı olması, O'nun gücünü arttırmıştır. Özellikle Türk milletinin Mustafa Kemal'e güvenmesi, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasını sağlamıştır.

Gazi Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'na doğru yürürken, öncelikle yıkılmanın eşiğine gelmiş Osmanlı İmparatorluğu ile bu savaşın kazanılamayacağını ve yeni demokratik, Batı'lı anlayışa sahip bir devletin kurulması gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden Kurtuluş Savaşı'na başlamadan öncelikle Anadolu'da sivil bir uyanışı gerçekleştirmek için Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni düzenlemiştir. Bu amaçla kurulmuş olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yoğun çalışmalarıyla Anadolu'nun her yerinden gelen temsilcilerle Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara açıldı. Meclis açıldığı zaman öncelikle ilk meselesi Kurtuluş Savaşı'nı kazanmak ve bu yönde kararlar almaktı. Meclis Başkanı Mustafa Kemal milletvekillerine Osmanlı İmparatorluğu'nun artık yıkıldığını, fiilen varolsa da manen bittiği anlatmaya çalıştı. Fakat Meclis'i oluşturan zümre içinde çok çeşitli düşüncede insanlar vardı. Özellikle hala Osmanlı'yı savunan,devamını isteyen halifelige vurgu yapan muhafazakar, komünist, manda yönetimi isteyen ve Mustafa Kemal'in yanında yer alan, Batı eğitimi almış devrimci insanlar bulunuyordu. Bu yapı içerisinde Meclis'te devamlı bir birlikten söz etmek

mümkün değildi. Bu çok sesli gruplar içerisinde zaman zaman muhalif görüş ve düşüncede insanlar çıkıyor, Meclis çalışmalarını olumsuz yönde etkiliyordu.

Bu ön bilgidен sonra konumuz gereği bölüm bölüm Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ortaya çıkan muhalefet hareketlerini ve bunların örgütlenmelerini inceleyeceğiz.

Birinci Bölümde TBMM'sinin Nisan 1920'den Mayıs 1923'e kadar olan faaliyetleri sırasında meydana gelen, Meclis içi ve dışındaki muhalefet hareketlerini göreceğiz. Bu dönem içerisinde bazı partiler kurulmuştu. Bunlar; Türkiye Komünist Fırkası (Mustafa Kemal'in isteği ile kurulmuştu), Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (Nazım Resmor), Yeşil Ordu (Hakkı Behiç Bey ve Çerkez Ethem ve kardeşleri) Ayrıca I. Meclis'te bulunan ve grup düzeyinde kalan muhalif oluşumlar bulunuyordu. Bunlar Tesanüt grubu, İstiklal grubu, Halk zümresi, Islahat grubu. Bu dağınık ve kontrolsüz gruplar yeni kurulan Meclis hükümetini istikrarsız bir ortama sürüklüyordu. Örneğin Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) Başkanı Nazım (Resmor) 4 Eylül 1920' de Meclis tarafından 89 karşı 98 rey ile İçişleri Bakanlığına seçildi. Fakat Mustafa Kemal, casusluk yapan ve gayri milli faaliyette bulunan birisi olduğunu düşündüğü Nazım (Resmor) Bey'i göreve başlatmayarak kararlılığını göstermiştir. Mustafa Kemal, Nazım Bey'in THİF'ni kuracağını çok önceden biliyor ve Meclis'te yaptığı propaganda ile İçişleri Bakanlığına seçildiğini Nutuk'da anlatıyordu.

İşte bu siyasi istikrarı sağlamak üzere Mustafa Kemal 10 Mayıs 1921' de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun (ARMHG) kurulmasına karar vermiştir. Grup konuşmasında; Meclis'te sayıları çok, üyeleri az olan bu hizipler, birbirleriyle yarışa kalkışmışlar ve yek diğerini dinlememek yüzünden adeta mecliste bir kargaşa ortamı yaşanmaktaydı. Grubun amacı, Misak-ı Milli dairesinde memleketin tamamında milletin istiklalini temin etmek ile devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesinde tespit ederek yapmaya çalışacaktır. Grubun kurulduğu tarihte (9 Mayıs 1921) Ankara İstiklal Mahkemesi kararı ile Bolşevizm mahkum edilmiştir. Müdafai Hukuk Grubunun kurulacağı günlerde yapılan bu düzenleme, radikal sol ve sağ gruplara bir uyarı idi.

Daha sonra ARMHG'na alınmayan milletvekilleri arasında her konuda görüş birliği olmamasına rağmen bir araya gelerek Temmuz 1922'de Meclis'te İkinci Grup'u (İkinci Müdafai-i Hukuk Grubunu) oluşturacaklardır. İkinci Grup'un bir çok konuda muhalefet yaptığı ancak saltanatın kaldırılması sırasında muhalif görüş belirtmediği oy birliği ile alınan karardan anlaşılmıştır. Fakat muhalefetin güçlü hareketleri ve Hüseyin Avni Bey'in (İkinci Grup üyesi) Meclis Başkanı seçilmesi ARMHG'nu ve Mustafa Kemal'i yeni seçime gitme zorunluluğunu ortaya koydu. Ve bu seçime giderken de yeni bir partinin kurulması gerektiğini bununda Halk Fırkası olacağını yurt gezilerinde açıklamıştır.

Tezin İkinci bölümünde ise II. Türkiye Büyük Millet Meclis’inde muhalefetin nasıl başladığı ve örgütlenmeleri ile faaliyetleri ele alınmıştır. İkinci Meclis’te muhalefet Eski Başbakan Rauf (Orbay) Bey etrafında görülmeye başladı. Meclis’te hem milletvekili, hem de orduda görev yapan Paşalar Mustafa Kemal’in devrimlerinden, Cumhuriyet’in ilanı ve benzeri konularda kendilerini olayın dışında tutması ve haber vermemesi (Rauf Bey’in deyimiyile) Paşalar arasında bir kırgınlığa ve muhalefet ateşinin yanmasına yol açtı. Ve bu konuda İstanbul gazetelerine Rauf Bey’in vermiş olduğu beyanatlar, onun CHF Grubu’nda sorgulanmasına ve ondan açıklama istenmesine yol açmıştır.

Daha sonra gelişen olaylar özellikle İstanbul basınının hükümeti eleştiren yazılarından dolayı basının uyarılması için İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Halifeliğin kaldırılması sırasında TBMM’nde ciddi bir muhalefet hareketi görülmemiş, sadece yurt dışına çıkarılacak padişah ailesinden kimlerin gideceği konusunda bazı farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

II. Meclis’te yeni bir muhalefet hareketinin başlaması, ordu ile meclis arasından birini tercih etmek zorunluluğuna bırakılan Paşaların ordudan istifa ederek siyasi yaşamı seçmeleriyle olur. Ve bu grubun yanına Rauf Bey, Adnan Bey ve bazı milletvekilleri de katılmıştır. Meclis’teki ilk tartışma Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti’nin çalışmalarına yönelik bir gensoru ile ortaya çıktı. Ve bunun sonucunda Meclis’te ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) kurulmuş oldu.

TpCF’nın, Şeyh Sait İsyanı ile ilgisi saptanıp Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) tarafından kapatılmasından sonra muhalefet iyice azalmıştır. 1926 yılı yazında genç Cumhuriyet’e karşı artık açık bir muhalefet kalmamıştır.

Üçüncü bölümde ise III. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görülen muhalefet hareketlerini inceledik. Mustafa Kemal 1929 Ekonomik Buhranının kötü yaşandığı ve onun etkisiyle devletçiliğin uygulandığı yıllarda yurt gezilerine çıkıyor ve halkın devamlı olarak nabzını tutuyordu. Gazi, arkadaşı Fethi Bey’e; Hariçten vaziyetimizi nasıl görüyorsunuz der. Fethi Bey, Tek parti Meclis’inde muhalefet ve denetim olmadığını, milletvekillerinin “endişe ettikleri için sustuğunu” aksaklıkların düzeltilemediğini anlatır. Memlekette muhalif bir partinin ülke yararına olacağını düşünen Mustafa Kemal’in izniyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, başarıya ulaşamamış olmakla birlikte çoğulcu demokrasiye duyulan özlemi anlatır. Bu partinin kuruluşu, ülkeyi çağdaşlaştırmak kararında olan Mustafa Kemal’in Batı ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de, çok partili siyasal düzeni, demokratik yaşamı gerçekleştirmek istemiştir. Gazi bunu yaparken işi rastlantıya bırakmamak için Paris sefiri ve en yakın arkadaşı Ali Fethi (Okyar) Bey’e partiyi kurdurmuştur.

1930'da yapılan belediye seçimlerinde de tüm muhalif grupların SCF'nı desteklemeleri CHF'sı yöneticilerini iyiden iyiye endişelendirmiş ve saldırılarını artırarak sürdürmüşlerdir. Meclis'te 15 Kasım 1930 tarihinde seçimlerle ilgili gensoru görüşmelerinde SCF'na ağır suçlamalarda bulunulmuş, öyle ki SCF üyeleri "komünistlik, irtica ve hainlikle" bile suçlanmışlardı. Bu eleştirileri tek başına göğüslemeye çalışan Fethi Bey ertesi gün parti yönetimiyle yaptığı toplantı sonucunda SCF'nın feshedilmesi kararını alarak Gazi'ye de danışarak bir beyanname ile tüm yurda basın aracılığıyla duyurur. 1930'dan sonra ise zayıflayan muhalefetin gücünü hissettirmesi için 1945 yılını beklemek gerekecektir.

Birinci Bölüm

I. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE İLK MUHALEFETİN OLUŞUMU VE DÜŞÜNCE AYRILIKLARI (1920-1923)

A. MECLİS DIŞI MUHALEFETİN BELİRGİNLEŞMESİ VE SOSYALİST TABANINA OTURAN PARTİLER

I. TBMM'de Türkiye Komünist Partisi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi sol görüşlü partilerin olduğunu görüyoruz. Meclis dışında da Yeşil Ordu adında yine sol görüşlü bir kuruluş bulunmaktadır.

1. YEŞİL ORDU CEMİYETİ

1920 Mayıs aylarında kurulan ve halk arasında adına efsanelerin türetildiği bir cemiyettir. İslamcı sosyalizmi savunan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluş amaçlarından biri Sovyetler'le yapılması zorunlu işbirliğine elverişli bir ortam hazırlanmasıdır. Ve bu amacı yerine getirmek içinde Yeşil Ordu adında bir dernek kurulmuştur.

Milli mücadele döneminin en yaygın sol teşekkülü olan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin genel merkez üyeleri: “Şeyh Servet (Akdağ, 1880-1962 Bursa), Dr. Adnan (Adıvar. 1882-1955 Sıhhiye Vekili), Hakkı Behiç (Bayiç, 1882-1943 Maliye Vekili), Eyüp Sabri (Akgöl, 1876-1950 Eskişehir), Yunus Nadi (Abalıoğlu, 1878-1945 izmir), Hüsrev Sami (Kızıldoğan, 1884-1942 Eskişehir), İbrahim Süreyya (Yiğit, 1880-1952 Saruhan), Ethem'in ağabeyi Çerkeş Reşit (1877-19?? Saruhan), Sırrı (Bellioğlu, 1876-1958 İzmit), Mustafa (Cantekin 1878-1955 Kozan), Hamdi Namık (Gör 1881-19?? İzmit), Muhittin Baha (Pars 1885-1954 Bursa), ve Nazım (Öztelli-Resmor 1868-1935 Tokat) gibi ittihatçı milletvekilleridir.”¹

Yeşil Ordu'nun genel merkezinden başka Ankara ve Eskişehir'de şubesi kurulmuştur. Mustafa Kemal derneğin kuruluş amacını ise şu şekilde açıklamaktadır:

“Ulusal birliklerin, devrim amacını daha kolaylıkla anladıkları ve ayaklanmaların ayartmalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bundan dolayı, Osmanlı ordusunun kalıntısı denilebilecek o günlerdeki yorgun bezgin ve yeni devrim ülküsüne göre yetiştirilmemiş birlikler ile devrimi başarmadaki güçlükler seziliyordu. Orduyu yeni anlayışa göre bilinçli bir duruma getirmenin, o günkü koşullar içinde pek güç olunacağı sanılıyordu. Bunun için, istenilen nitelikte, bilinçli kimselerden seçkin ve devrim için güvenilir bir örgüt kurmak düşüncesi kimi kişilerin kafasında yer almaya

¹ Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, 3. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1978, s. 136-137.

*başladı. Yeşil Ordu örgütünün ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, yalnız bana yardım amacı ile beni ayrıca yormamak düşüncesiyle kendileri işe girişerek çalışmayı uygun görmüşlerdir”.*²

1920 Haziranında yayınlanan Yeşil Ordu nizamnamesi, bu kuruluşun İslami-komünist rengini açıkça ortaya koyuyordu. Yukarıdan anlaşıldığı üzere bu dernek Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları tarafından kurulmuştu. Yeşil Ordu'nun Çerkez Ethem ile olan kapsamı pek anlaşılmayan ilişkilerin artması ve Çerkez Ethem'in Kuvayi Seyyaresi'nin Yeşil Ordunun silahlı kuvveti haline gelmesi üzerine Mustafa Kemal hemen devreye girer ve cemiyetin dağıtılmasını ister. Cemiyetin bazı üyeleri bu öneriyi kabul ederken bazı üyeleri karşı çıkmış ve çalışmalarına devam etmiştir. Ancak 1920 yazındaki bu ilk durdurma girişimi tamamıyla başarılı olamamış ve grubun ağırlık merkezi, Çerkez Ethem'in egemen olduğu Eskişehir yöresine kaymıştır. Cemiyetin gittikçe Çerkez Ethem'in denetimine girmesi hatta Çerkez Ethem'in kuvvetlerinin isminin bulunduğu, 'Seyyare Yeni Dünya' isimli bir islami bolşevik gazetenin çıkması Mustafa Kemal'in işi adaletle intikal ettirmesinde etkili olduğunu görüyoruz. Mustafa Kemal bu derneğin kapatılması ile ilgili görüşleri şöyledir:

“Her yerde, Yeşil Ordu teşkilatını, benim namıma yapıyorlardı. Şahsen tanıdığım zevattan biri, Erzurumlu Nazım Nazmi Bey'in memur bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta; Yeşil Ordu teşkilatının mucibi memnuniyetim olabilecek tarzda tevsia çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberden müteyakkız olarak, bu hafta cemiyet hakkında tetkikatta bulundum. Bu cemiyetin, muzır bir şekil ve mahiyet aldığına kani oldum. Derakap lağvı cihetini düşündüm. Tanıdığım arkadaşları tenvir ettim. Nokta-i nazarımı söyledim, icabını yaptılar. Fakat, Katib-i Umumisi olan Hakkı Behiç Bey, cemiyetin lağvı hakkındaki teklifimin gayr-i kabili is'af ve tatbik olduğunu söyledi. Ben lağvettiririm, dedim. Bunun da gayr-ı kabil olduğunu ve çünkü vaziyetin tahminden daha büyük ve daha kavi olduğunu ve bu cemiyeti tesis edenlerin nihayete kadar, maksatlarından ayrılmayacaklarına dair yek diğerlerine söz vermiş olduklarını, biz vaz-ı mahsus ile ifade etti. Vakayi gösterdi ki, biz bu harfi cemiyetin men'i faaliyetine çalıştığımız halde tamamen muvaffak olamadık. Cemiyet rüesasının bir kısmı ki, Reşit, Ethem, Tevfik biraderler başta bulunuyorlardı, faaliyetlerine ve bu defa bittabi, tamamen menfi ve aleyhtarane bir tarzda, devam eylemişlerdir. Eskişehir'de

² Mustafa Kemal Atatürk, Söylev ve Demeçler, Der: Nimet Arsan, C. I-II-III, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989, s. 346.

çıkarttıkları 'Yeni Dünya' gazetesi ile de, fikir ve maksatlarını mütecavizane bir surette neşrettiriyorlardı. ”³

Ülkenin genel durumunu göz önüne alan örgüt, Mustafa Kemal Paşa'nın isteğine uyarak geçici bir süre çalışmalarını durdurmaya karar vermiştir. Bu karara uymayan ve Yeşil Ordu içinde daha sol kanadı oluşturan bazı milletvekilleri, Ankara'daki merkezi, “Genel Merkez” ilan ederek çalışmalarını sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Hakkı Behiç Bey bu grubun çalışmalarını durdurması için onlara birtakım öneriler getirmiş ise de benimsettirememiştir. Bunun üzerine Hakkı Behiç Bey “hiçbir milletin hiçbir idare tarzı ve siyasetini aynen kopya etmek, yanlısı olduğunu belirterek, gayesinde samimi olduğunu, bu samimiyetini yazarak sürdürmeye karar verdiğini açıklayarak Yeşil Ordu Cemiyeti'nden ayrıldığını” beyan etmiştir.⁴

1920 Eylül'üne gelindiğinde gizlilik temeli üstüne kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti tümüyle parçalanmıştır. Genel Merkezi oluşturan bir iki üye dışında üyelerin çoğu hükümetçe kurulan Türkiye Komünist Fırkası'na (TKF) girmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ethem Bey'e de mektup yazarak, hem onun bu fırkaya girmesini, hem de denetiminde çıkan Yeni Dünya gazetesini Ankara'ya taşıyarak, fırkanın yayın organı olmasını istemiştir.⁵

Yeşil Ordu'nun sol kanadını oluşturanlardan Nazım Bey (Tokat) ise, Yeşil Ordu'nun Türkiye Komünist Fırkası'na kaydırılmasına karşı çıkmış ve bu konuda çeşitli bildiriler yayınlamıştır. Nazım Bey ve arkadaşları Yeşil Ordu'nun Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na dönüştüğünü belirtmişlerdir. Yeşil Ordu'nun sol kanadını oluşturanların çabaları olumlu bir sonuç vermemiştir. Mustafa Kemal'in ulusçu-halkçı düşüncesi tüm düşüncelere Meclis'te egemen olmuştur.

2. TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI

Mustafa Kemal'in emirleri doğrultusunda yakın arkadaşları tarafından kurulmuş bir partidir. 18 Ekim 1920 tarihinde dokuz kişilik bir kurucu heyeti tarafından kurulan ve 30 kişiden oluşan parti idare heyeti bulunmaktadır. Partinin kurucu üyeleri ve idare heyeti arasında yer alan Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından bazıları şunlardır: “Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Kılıç Ali Bey, Hakkı Behiç (Bayiç), İhsan Bey (Cebelibereket), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl), ve Süreyya (Yiğit)” gibi meclisin aktif üyeleri yanında Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın asker kadrosunda önemli yerleri bulunan Fevzi, Kazım, Ali Fuat paşalarla, Refet ve İsmet Beyler de vardır”.⁶

³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Kültür Yayınları, 2002, s. 422-423.

⁴ *Yeni Gün*, 20 Kanunisanı 1336.

⁵ Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 148.

⁶ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul, T.İş Bankası Yayınları, 1997, s. 141.

Partinin kuruluş amacı Mustafa Kemal'in Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'ya yazdığı 31 Ekim 1920 tarihli şifreli mektupta şu şekilde açıklanmaktadır:

“Komünizmin memleketimizde değil Rusya'da bile henüz tatbik kabiliyeti hakkında sarih kanaatlar hasıl olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbirler alınmadığı takdirde, milletin pek ziyade muhtaç olduğu birlik ve sükunu bozacak hallerin meydana gelmesi imkan dahilinde görülmüştür. En makul ve tabii tedbir olarak, akit başında arkadaşlardan, hükümetin malumatı dahilinde bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olduğu düşünüldü. Bu takdirde, memlekette, bu fikirle ilgili bütün cereyanları bir muhassalaya irsa etmek mümkün olabilir”.⁷

Partinin kurulmasından sonra Yeşil Ordu'nun ileri gelen kişilerinden Çerkez Ethem de Mustafa Kemal'in istemiyle partiye alınır. Bu durum açıkça partinin kuruluş amaçlarından birinin Yeşil Ordu'yu denetlemek olduğu ortaya çıkmaktadır. Partinin öncelikli amacı; “Türk-Sovyet görüşmelerini olumlu yönden etkilemek ve Rusya'nın kontrolü altındaki gizli Komünist Partisi'nin çalışmalarını denetlemektir”. Hükümetin resmi gazetesi olan ‘Hakimiyet-i Milliye’de; “yurdumuzdaki komünistlik akımları ikiye ayrılmakta ve bunlardan bir bölümünün saf ve samimi olduğu (Yeşil Ordunun resmi TKF'na gidecek kolu), ötekilerin ise şarlatanlığa ve entrikacılığa dayandığı (hafı TKP ile Yeşil Ordu'nun THİF'na gidecek kolu)”⁸ ileri sürülmektedir.

3. TÜRKİYE HALK İŞTİRAKİYUN FIRKASI

Gizli TKP'nin yayılma ve yasallaşma çabaları sonucunda, İçişleri Bakanlığı'nın fırka program ve nizamnamesini tasdik etmesiyle, 7 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası resmen kurulmuştur. Merkez İdare Teşkilatı, Matbuat, Eğitim, Maliye ve Teşkilat şubelerinden meydana gelmektedir. THİF'nın kurucu ve yöneticileri arasında: “Nazım (Resmor-Tokat-Muvakkat Reis), Şeyh Servet (Bursa), Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar), Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu (Katip), ve Ziyetullah Nuşiveran”⁹ bulunmaktadır.

Fırkanın kurulmasından önce 4 Eylül 1920 tarihinde Tokat milletvekili Nazım Bey 89'a karşı 98 rey ile Meclis tarafından İçişleri Bakanlığına seçildi. Nazım Bey hiç

⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966, s. 378.

⁸ Mete Tunçay, a.g.e., s. 164.

⁹ Mete Tunçay, a.g.e., s. 185.

beklemeden Bakanlığa gidip göreve başladı. Ancak Mustafa Kemal O'nu kabul etmedi. Sonrasını Mustafa Kemal'in ağzından dinleyelim:

“Efendiler 4 Eylül 1920 tarihinde Tokat mebusu Nazım Bey 89 reye karşı 98 rey ile Meclisçe Dahiliye Vekaletine intihap olundu. Nazım Bey dakika fevt etmeksizin büyük isticlal ile Vekalet makamına gidip ifayı vazifeye başladı. Badehu, Heyet-i İcraiye Reisi de bulunmam hesabıyla beni ziyarete geldi.

Ben Nazım Beyi kabul etmedim. Meclis-i Alinin, mazharı itimat ve intihabı olan bir vekili kabul etmemekle, ihtiyar ettiğim muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyorum. Fakat, memleketin büyük menfaati, beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu. Bittabi, hareketimin sebebini izah ve ispat edeceğimden ve izah edeceğim noktanın Meclis-i Alice de mühim görüleceğinden emin idim.

Efendiler, Meclis azaları meyanından, aykırı bir takım prensiplere temayül gösterenler zuhura başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nazım Bey ve rüfekaşı en çok nazarı dikkatimi celbeylemişti. Nazım Bey'in , daha Sivas kongresi esnalarında, kendisinden aldığım safsatalarla mali bazı mektuplar ile ne zihniyet ve mahiyette olabileceğini anlamıştım. Nazım bey mebus olarak Ankara'ya geldikten sonra, her gün yeni yeni siyasi faaliyetler gösteriyordu. Teşekküle başlayan her hizbi siyasi ile temas fırsatını kaçırmıyordu.

Nazım bey, bizzat ve bilvasıta ecnebi mehafilinden bazılarıyla temas yolunu bulmuş ve teşvik ve muavenete de mazhariyetini temin etmiştir. Bu zatın, Halk iştirakiyun Fırkası diye, gayri ciddi, sırf cerri menfaat maksadıyla bir fırka teşkili teşebbüsü ve onun başında gayri milli faaliyet sevdasında bulunduğu, mutlaka mesmuunuz olmuştur. Bu zatın ecnebi mehafiline, casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim bilahare istiklal mahkemesi bir çok hakaiki meydana koymuştu.

*İşte efendiler, bu Nazım bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasıyla yaptığı mütemadi propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların münafii aliye-i milleti unutarak yardımlarıyla, dahiliye vekaletine geçirilmiştir. Bu suretle Nazım bey hükümetin bütün dahili idaresi makinasının başında, memleket ve millete değil, fakat paralı uşağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti ifa edebilecek vaziyete gelebilmişti. Bittabi efendiler buna asla razı olamazdım. Onun için Dahiliye Vekili Nazım beyi kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim”.*¹⁰

¹⁰ Nutuk, s. 446-447.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, Nazım Beyin THİF kuracağını çok önceden öğrendiğini ve bu zatın Mecliste yapmış olduğu propaganda ile İçişleri Bakanlığına seçilmiş olduğunu söylemektedir. Nazım Beyin İçişleri Bakanlığı gibi bir makama seçilmiş olması da Meclis içinde güçlü bir muhalefetin olduğunu göstermektedir.

B. MECLİS'TE SİYASİ DÜŞÜNCE AYRILIKLARI VE SİYASİ GRUPLAR

Sivas Kongresi sırasında milli mücadeleden dolayı, hiçbir parti adına çalışmama kararı alan ve particiliği reddeden delegelerin bu kararı meclise de yansımıştır. Buna göre Sivas Kongresi'nde cemiyetin tüzüğüne giren cümle aynen şöyledir: “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvan ile tevsim kılınmıştır. İşbu milli cemiyet her türlü fırka cereyanlarından aridir*”.¹¹ Meclise gelen tüm milletvekilleri bu cemiyetin üyesi sayılmıştır. Mecliste particilik reddedilmekle beraber birbirine yakın milletvekillerinin zamanla bir araya gelerek ortak hareket ettiklerini görürüz. Bu ortak hareket zamanla çeşitli isimler altında grupların kurulmasına kadar gidecektir.

1920 yılının ikinci yarısında mecliste kurulan belli başlı gruplar şunlardır.

Tesanüt Grubu (Dayanışma Grubu)

İstiklal Grubu (Bağımsızlık Grubu)

Müdafaa-i Hukuk Zümresi (Hakları Savunma Grubu)

Halk Zümresi (Halk Grubu)

Islahat Grubu (Yenileşme Grubu)

Bu gruplardan başka, adsız olarak, özel amaçlı kimi küçük örgütlerin de çalıştıkları anlaşıyordu.¹² Şimdi bu gruplar ve meclisteki durumları ile ilgili bilgilere kısaca bakmak gerekirse;

1. TESANÜT GRUBU

Bu grubun ne zaman kurulduğu kesin belli değildir. Meclisteki milliyetçi milletvekillerinin kurduğu bu grubun mecliste en örgütlü grup olduğu görülür. Aralarında iş bölümü yapmışlardır. İdari Heyeti Başkanlığına Yusuf izzet Paşa, sözcülüğe Suphi Bey getirilmiştir. Hükümetle grup ilişkilerini düzenleme görevi de Mazhar Müfit Bey'e verilmiştir. Grubun amacı adından da anlaşılacağı gibi mecliste milletvekilleri arasında dayanışmayı sağlamaktır.¹³

¹¹ Nimet Arsan, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf Ve Beyannameleri*, C. IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 68, Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 516.

¹² Söylev ve Demeçler, C. II, s. 436.

¹³ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 281.

2. İSTİKLAL GRUBU

Mecliste 40 civarında milletvekilinin bir araya gelerek oluşturdukları bir gruptur. İstiklal Grubu'nun üyeleri mecliste Terakkiperver-Milliyetperver akımı temsil edeceklerini açıklamışlardır. Bu Grup mecliste İkinci Grub'un görüşmeleri lüzumsuz yere uzatması üzerine kurulmuştur. Kazım Özalp'ın anılarında bu Grup'la ilgili şu düşünceler yer alır:

*“Meclis'teki karışıklığı mümkün olduğu kadar önleyebilmek için, 30-40 kadar arkadaşın bir grup teşkil ederek aynı görüşten hareket etmelerini ve böylece Meclis görüşmelerine hakim olarak, kararlar üzerinde tesirli olabileceklerini düşündük. Bu düşünce ile "istiklal Grubu" adı ile bir grup teşkil edildi. Önemli meseleler daha evvelden grup idare heyetinde görüşülüyordu, icap eden meseleler hakkında grup umumi heyetinin de kararı alınıyordu. Mecliste bu grubun görüşlerinin kabul ettirilmesine çalışılıyordu.”*¹⁴ Bu grubu oluşturan milletvekillerinin kimler olduğu konusunda bilgi yoktur. Bu gruptaki milletvekillerinin büyük bir bölümünü gençlerin oluşturduğu bilinmektedir

3. HALK ZÜMRESİ

Mecliste oluşturulan gruplar içinde iz bırakan tek gruptur. Mustafa Kemal'in sosyalizme karşı kuvvet ve kudretin tamamen halktan yana olmasını istemesi yani halkçılığı öngörmesi bu grubu cesaretlendirmiştir. Meclis'te yeralan bu Grup oluşturduğu siyasi programına sahip çıkmış, bu siyasi program daha sonra Halkçılık programına dönüştürülmüş ve 1921 yılında kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanununa temel teşkil etmiştir. Halk Zümresi'nin 8 Eylül 1920 tarihinde yayımladığı ve “Halk Zümresinin siyasi programı” adını taşıyan programında yer alan başlıca unsurlar şunlardır:

“1. Hakimiyet bilakayduşart millete caridir. Bu itibarla kudret, icra ve salahiyet teşrii milletin yegane ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli eder. Ve Türkiye Halk Hükümeti B.M.M. tarafından idare edilir.

2. İdare-i umumiye-i milleti fiilen deruhte eden Büyük Millet Meclisi livalar halkınca genel oy usulü ile müntehip azadan mürekkeptir.

3. Büyük Millet Meclisi azasının miktarı her elli bin nüfusa bir aza olmak itibariyle tertip olunur.

4. Büyük Millet Meclisi intihabı senede bir defa icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti bir seneden ibaret olur fakat tekrar intihap olunmak caizdir.

¹⁴ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, 3. Baskı, C. I, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 174.

5. Büyük Millet Meclisi her yıl teşrinisani ibtidasında bila davet içtima eder...

10. Büyük Millet Meclisi reisi aynı zamanda İcra Vekillerinin de reisidir. Meclis reisi sıfatıyla meclis namına vazı imzaya ve tasdiki mukarrerata selahiyettar olmakla beraber icraya ait mesailde heyeti umumiye nezdinde tamamen mesuldür”¹⁵

Halk Zümresinin programına baktığımızda bu programdaki bazı maddelerin aynen, bazılarının da küçük değişikliklerle anayasada yer aldığını görürüz. Halk Zümresi’nin hazırladığı bu program 8 Eylül 1920 tarihinde Halk Zümresinin siyasi programı adı altında yayımlanmıştır. Halk Zümresi’ne katılan milletvekillerinin sayısının 60-70 kişi olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶

4. ISLAHAT GRUBU

Bu grubun kimler tarafından ve ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bu grubun amacı şudur. “Sosyal mutluluğu kurmak ve izleyeceği yolda, ülkedeki dengeli güçleri altüst etmeksizin halkı yönetime ortak etmek ve yönetimi halkın gereksinimlerinin kapılanmasına hizmet edici duruma getirmekten ibarettir”.¹⁷

5. ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK GRUBU

a. Birinci Grup

Yukarıda da belirtildiği gibi meclisteki grupların dağınık çalışmaları üzerine Mustafa Kemal 10 Mayıs 1921 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun (Müdafaa-i Hukuk Grubu) kurulmasına karar vermiş ve aynı gün yapılan toplantıda grup kurulmuştur. Müdafaa-i Hukuk Grubunun kuruluş öyküsünü Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatmaktadır:

“Mecliste adetleri çok, azaları mahdud olan bu hizipler, birbirleriyle müsabakaya kalkışmışlar ve yek-diğerini dinlememek yüzünden adeta Mecliste bir süriş vücuduna sebep olmağa başlamışlardı. Bilhassa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Meclisten çıktıktan sonra, yani Kanunusani 1921 evahirinde, Meclis azalarının ve teşekkül eden hiziplerin, her meselede alelittlak iştirak ve ittihad-ı mesailerini temin etmek, bir kat daha müşkül olmağa başladığı görülmüyordu. Çünkü, Misak-ı Millinin tespit ettiği esasatta, bilakayd-ü şart müttehit ve müttefik olan fikirler ve emeller, Teşkilat-ı Esasiye kanununun vazettiği noktai nazarlarda tamamen iştirak etmiş

¹⁵ İhsan Güneş, a.g.e., s. 154-155.

¹⁶ İhsan Güneş, a.g.e., s. 156.

¹⁷ İhsan Güneş, a.g.e., s. 160.

manzarasını arz etmiyordu. Mevcut hizipleri birleştirmek veyahut mevcut hiziplerden birini takviye ederek iş görmek için, bilvasıta çok çalıştım. Fakat, bu suretle hasıl olan neticelerin payidar olmadıkları görüldü. İşte bizzat müdahale zaruri olmağa başladı. Nihayet; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu unvanıyla bir grup teşkiline karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına bir madde-i esasiye koydum. Bu maddenin ruhu, iki noktadan ibaretti:

Birinci nokta; Grup Misak-ı Milli esasatı dairesinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklalini temin edecek sulh-ü müsameleti istihsal için, milletin bilumum kuva-yi maddiye ve maneviyesini icap eden hedeflere tevcih ve istimal edecek ve memleketin resmi ve hususi bilumum teşkilat ve tesisatını bu maksad-ı esasiye hadim kılmağa çalışacaktır.

*İkinci nokta; Grup devlet ve milletin teşkilatını, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden Peyderpey tespit ve ihzara say edecektir.*¹⁸

Tespit edilen bu esaslar çerçevesinde oluşturulan Müdafaa-i Hukuk Grubunun mecliste parti disipliniyle çalışacağını grubun ilk dört genel kurul tutanaklarının giriş bölümü şöyledir:

*“Bugünkü vaziyetimizin doğurucusu olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin düzeltimiyle, örgütünün pekiştirilmesi ve şimdiki duruma göre çalışma biçimlerinin saptanması ve düzenlenmesi ve sonuç olarak Büyük Millet Meclisinde de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında bir grup oluşturulmasının ilkeleri hakkında Büyük Millet Meclisi Başkanı ile Grup defterinde adları kayıtlı kişiler arasında çeşitli zamanlarda fikir alışverişi yapılmıştı. Bu konuda çeşitli kişiler tarafından ileri sürülen fikir ve görüşler üstünde ayrıntılı tartışmalardan sonra grubun oluşturulması ve kurulması kararlaştırıldı.”*¹⁹

Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun genel kurul tutanaklarında ilk Genel Kurula 133 milletvekilinin katıldığı belirtilmektedir. Ayrıca ilk toplantıda Mustafa Kemal grubun amacı konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonra grup iç tüzük tasarısı tartışılmış ve kabul edilmiştir. Yine aynı gün toplantıda Mustafa Kemal grup başkanlığına seçilmiştir. Grub’un kuruluş nedenleri içtüzükte belirtilmektedir.²⁰

¹⁸ Nutuk, s. 524.

¹⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 42.

²⁰ Faik Reşit Unat, *Tarih Vesikaları*, C. 3, Sayı 13 Ağustos 1944, s. 12-13. “Madde 1. Büyük Millet Meclisinde görüşmelerin düzenli yapılmasını sağlamak amacıyla düşünceleri ortak olan kişiler bir kütile oluşturulmuştur. Çalışmaları şimdilik meclisin mesai-i dahiliyesine özgü olan bu kütlenin oluşumunu zorunlu kılan etmenler şunlardır.

A. Büyük Millet Meclisi itilaf devletlerinin Türkiye’yi parçalayıp ortadan kaldırmayı amaçlayan politikalarına karşı, ulusal bütünlüğü ve bağımsızlığını savunmak amacıyla oluşmuş yüce

Grub'un kuruluş tarihi Mustafa Kemal açısından önemli olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü 9 Mayıs 1921 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi tarihi kararını vermiş ve Bolşevizm mahkum edilmiştir. Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulacağı günlerde yapılan bu düzenleme, aşırı sağa ve aşırı sola bir uyarı niteliğindeydi.²¹

Meclis'in açıldığı anda tüm milletvekilleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin doğal üyesi kabul edilmişlerdi. Mustafa Kemal'in burada iki amacı vardı. Birincisi oyların bölünmesini önlemek, ikincisi disiplini sağlamak olduğunu görüyoruz. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun dışında kalanlar ileride İkinci Grup adını alacak olan muhalif grubu oluşturacaktı. Bundan sonraki çalışmalar bu iki grubun çatışması yada yarışması şeklinde geçecektir.

10 Mayıs'ta yapılan toplantıda Mustafa Kemal Paşa Grup başkanlığına seçilir. Aynı gün yapılan seçimlerle Müdafaa-i Hukuk grubunun yönetim kurulu seçimine geçilir. Daha sonra Halk Fırkası Grubu olarak isimlendirebileceğimiz Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu için yapılan ilk seçimlerde adaylar şu oyları almışlardır: "Emin Bey (Canik) 72 oy, Mahmut Esat Bey (İzmir) 70 oy, Necati Bey (Saruhan) 69 oy, Vehbi Bey (Karasi) 62 oy, Rifat Bey (Kayseri) 61 oy, Avni Bey (Saruhan) 58 oy, Refik Şevket Bey (Saruhan) 55 oy, Muhittin Bey (Bursa) 54 o y, Osman Nuri Bey (Bursa) 54 o y, Rasim Bey (Sivas) 48 o y, Zekai Bey (Adana) 46 oy, Şevket Bey (Sinop) 46 oy". 15 Mayıs 1921 tarihinde yapılan üçüncü oturum sonucunda bir başkan iki başkan vekili ve on iki üyeden oluşan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun

bir inkılap kurulu olduğu halde önemli önemsiz çeşitli maddelerin görüşülmesinde yüksek gayesini unutarak gereksiz sözlerle vakit geçirmeye başlamıştır. Kütleyi oluşturan arkadaşlar, meclisin salt Türkiye'de değil dünyada da büyük bir öneme sahip olduğunu ve amacın ancak meclis içinde birleşik ve "mütekarrübül efkar" arkadaşların özel bir örgütlenmesiyle gerçekleştirebileceği kanısındadır.

B. Kütile, bir parti olmamakla beraber; Misak-ı Milli sınırları içinde bağımsızlığı sağlayacak ulusal savunmada, onun koşulu içeride ve dışarda olumsuz bir durumda kalmayarak, özellikle olumlu sahalarda o işlerin büyük bir ciddiyet ve olgunlukla tümüyle yöresine harcamış sürekli çalışmalarla yürütülmesini zorunlu görmektedir.

C. Grup üyeleri amaçları olan ulusal bütünlüğün ve bağımsızlığın ancak idari ve iktisadi hayatımızda yaratılacak bir inkılapçı cereyan ile tamamlanabileceği ve egemenliğin bağımsız koşulsuz ulusa özgü olduğu düşüncesinin uygula da, gerçek bir duruma getirilmesinin zorunlu bir çalışma içerdiği kanısındadırlar.

D. Kütleye katılan arkadaşlar; kimi milletvekillerinin "müfrit muhafazakarlığını" hoş bulmadığı gibi; ülke içinde yenilik adı altında ulusal ahlak ile bağdaşmayacak taklitçi eğilimleri de hoş görmemektedirler. Dinimizin gelişmeye engel olmadığına "mütekid" olan kütile, ülkede yaşamın iyileştirilmesi için ulusun dini ve ulusal gereksinimi dışında şeyler olmayacağı esasını tüm açıklığı ve genişliğiyle anlamıştır.

H. Grup üyeleri, Büyük Millet Meclisi içindeki ulusal bütünlüğün cephede olduğu kadar, cephenin gerisinde, ve ilerisinde de bir hedef tanırlar ki o da dünyanın içinde yuvarlandığı büyük inkılapları göz önüne alarak ulusumuzun tanı ve yetkin bir kurtuluşa ulaşmasından ibarettir. Bu fikirler ve düşüncelerin toplu bir biçimde bulundurulması ve meclis konuşmalarının bu temel ilkeleri göz ardı eden duruma düşmemesi için bir takım arkadaşlar kendi aralarında özel örgütler (Teşkilat-ı Esasiye) oluşturmayı zorunlu görmüşlerdir."

²¹ Sebahatin Selek, *Anadolu İhtilali*, 5. Baskı, İstanbul, Öğün yayınları, 1981, s. 586.

yönetim kurulu şu şekilde şekillenir: “Şevket Bey (Sinop), Kılıç Ali Bey (Ayıntap), Osman Nuri Bey (Bursa), Vehbi Bey (Karesi), Zekayi Bey (Adana), Avni Bey (Saruhan), Muhittin Bey (Bursa), Mazhar Bey (Üsküdar), Rıfat Bey (Kayseri), Hamdi Bey (Trabzon)”.²²

Mustafa Kemal Grup Başkanı seçilir, başkan vekilliklerine Mehmet Şeref Bey ile Şevket Beyler seçilirler. Mustafa Necati Bey ise katipliğe seçilmiştir. 15 Mayıs'taki toplantıda Grup, Yusuf Kemal Bey'i dışişleri başkanlığına, Edirne milletvekili Faik Bey'inde Büyük Millet Meclisi Başkan yardımcılığına aday gösterilmesi kararlaştırılır. Ertesi gününde bu kişiler aday gösterildikleri makama seçilirler. Mecliste grubun oluşmasıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti büyük bir nitelik değiştirmiş ve mecliste yenilikçiliğin öncülüğünü yapmaya başlamıştır.

TBMM'de ARMHG'nun kurulması, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nde yer yer tepkiler uyandırmıştır. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ileri gelenlerinden Hoca Raif (Dinç) Efendi yeni Grup oluşumuna tepki olarak Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adını Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti olarak değiştirmiştir. Çünkü bu zat hilafet ve saltanatın devamını isteyen birisi olup Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin özellikle Ermeniler'e karşı mücadele için kurulmuştur. Mustafa Kemal Nutuk'da bu konuyu şöyle açıklamaktadır:

“Erzurum mebusu Hoca Raif Efendinin ve bazı arkadaşlarının, grubun teşekkülünden evvel Teşkilat-ı Esasiye Kanununun çıkmasını müteakip aldıkları teşebbüs teşkil eder. Arzu ederseniz bu hususta bir nebze arz-ı malumat edeyim.

Hoca Raif Efendi ve arkadaşları, A-RMHC Erzurum Heyet-i Merkeziyesinin unvanını tadil etti. Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti dedi. Mevcut Cemiyet esasatının başına da, hilafet ve saltanat makamının ve şekli-i devletin temin-i mahfuziyetine müteallik bir takım ilavelerde de bulunmuş, bu teşebbüsünü diğer vilayetlere, bilhassa şark vilayetlerine de bir takım beyannameler göndererek teşmile kalkışmıştır. Ben bundan haberdar olur olmaz, Şark Cephesi Kumandanı Kazım Kara Bekir Paşa'nın nazar-ı dikkatini celbettim. Hoca Raif Efendiyi ve arkadaşlarını ikaz ve bu nevi teşebbüsattan sarfinazar ettirmesini rica ettim.”²³

Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulması ve başkanlığına Mustafa Kemal'in getirilmesi Kazım Karabekir tarafından da hoş karşılanmayacak ve iki lider arasında uzun yazışmalara neden olacaktır. Kısacası 10 Mayıs 1921 günü Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması çeşitli tepkilere neden olmuştur.

²² Faik Reşit Unat, a.g.e., s. 7.

²³ Nutuk, s. 524

b. İkinci Grup

Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulduğunun ve programının ertesi günü gazetelerde açıklanması üzerine bu Grub'un dışında kalan Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Avni (Ulaş) Bey 16 Mayıs 1921 günü bir önerge ile konuyu meclise intikal ettirecektir. Bir grup arkadaşı adına hareket ettiği anlaşılan Hüseyin Avni Bey önergesinde kısaca şunları söylüyordu:

“Erzurum ve Sivas'ta kongreler toplayarak Milli şuurlarımız içinde ve makamı muallayı hilafet ve saltanat etrafında toplanarak bütün anlamı ile özgür yaşamak kararımızı hep beraber verdik. Yüksek Meclis, bu esaslara göre aynı amaç için çalışmaktadır. Hepimiz bu yolda birliğiz ve beraberiz. Fakat bir kısım arkadaşlarımızın ‘Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk’ adı altında bir grup kurduklarını ‘Hakimiyeti Milliye’ Gazetesinden öğrendik. Grubun kendisine ilke olarak seçtiği husus, hepimizin üzerinde ittifak halinde olduğumuz Misakı Milliden başka bir şey değildir. O halde böyle bir grup teşkiline lüzum yoktur. Bu ilkeyi burada okuyarak hepimiz bir kere daha kabul edelim ve kanunlaştıralım”.²⁴

Gördüğümüz gibi Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması tepkilere neden olacaktır. Bunun üzerine Müdafaa-i Hukuk Grubu'na alınmayan milletvekilleri aralarında her konuda görüşbirliği olmamasına rağmen bir araya gelerek, 1922 Temmuzunda Meclis'te İkinci Grubu (İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu) oluşturacaklardır. Esas amacı Mustafa Kemal'in kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmaktan ibaret olan İkinci Grup, Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin üçüncü uzatılışında resmen oluşmuş kabul edilmekle birlikte, bu tür bir muhalefetin çok daha eskilere dayandığı görülmektedir.

Birinci Meclis'in 437 kişilik toplamının 122 sini Bağlantısız, 197'sini Birinci Grup, 118'ini İkinci Grup üyesi saydıktan sonra, bazı istatistik araştırmaları yapmış ve Meclis tutanaklarının yüzde 10 örneklemesine göre en çok konuşan ve önde gelen İkinci Grup üyeleri şunlardır: “Mehmet Şükrü, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Operatör Emin, Ahmet Nafiz, Hasan Basri (Çantay), A. Kemali (Öğütçü), Mehmet Salih, Hakkı Hami, Müfit (Kırşehir), İ. Suphi (Soysallı), Ömer Lütfi (Yasan), Celalettin Arif, Hamdi Namık, Ali Şükrü, Ömer Lütfi (Argeşo). Kara Vasıf, Samsun (Canık) mebusu Emin ve Miralay Çolak Selahattin Bey,

²⁴ Sebahattin Selek, a.g.e., s. 593-594.

Erzurum mebusu Necati, Kastamonu mebusu Besim, Cemal Paşa (Isparta), Şükür (Canik), Abdürrahim Dursun (Çorum).”²⁵

16 Temmuz 1922’de açıklanan programları ise 3 maddeden oluşuyordu: 1-İstanbul’la milli birliğin Misak-ı Milli sınırları içinde gerçekleştirilmesi. 2- Milli Hakimiyet ilkesinden hareketle mevcut kanunların düzeltilmesi. 3- Kamu Haklarının korunması ve uygulanmasıdır. I. TBMM’de hükümete karşı muhalefet görevi yapan bu grup, kendine güçlü ve tutarlı bir başkan bulamaması ve saltanatın kaldırılmasından sonra dağıldığı ileri sürülmüştür.²⁶

C. MECLİSTE ÖNEMLİ TARTIŞMA KONULARI

1. MUHALEFETİN İLK SÖZCÜSÜ ALİ ŞÜKRÜ BEY VE FAALİYETLERİ

Ali Şükrü Bey, Meclis’in açıldığı ilk günden itibaren tüm meclis çalışmalarına katılmış ve her oturumda şiddetli tenkitlerde bulunarak Hükümeti çok müşkül durumlarda bırakan, muhaliflerin en ateşli ve cesur hatibi olmuştur. Meclis’in açılışından 5 gün sonra 28 Nisan 1920 tarihinde teklif ettiği Meni Müskirat (içki yasağı) Kanunu teklifi onun Meclis’e ne kadar hazırlıklı geldiğinin bir göstergesidir. Ali Şükrü Bey’in Meclis’teki faaliyetleri esnasında; Dışişleri, İrşad, Anayasa, Milli Savunma, Milli Eğitim ve İçtüzük komisyonlarında görev aldığı, 37’si gizli oturumlarda olmak üzere 183 konuşma yaptığı ve 6 adet soru önergesi verdiği tesbit edilmiştir.²⁷

a. İçki yasağı Kanun Teklifi

Ali Şükrü Bey taassup derecesinde vatanperver, dindar, ahlaklı ve idealist bir insandı. İçkiye karşı muhalefeti ve içkinin bir an önce yasaklanması yönündeki çalışmalarına Meclis’in açılmasından 5 gün sonra başlamıştı. Ve yapmış olduğu kanun teklifini kabul ettirerek, içkiyi yasaklayan, 1926 yılına kadar yürürlükte kalmış olan 22 sayılı “Men-i Müskirat Kanunu”nu çıkartmıştı.²⁸

b. Milli Muhafız konusu

Geyve ve Taraklı civarında meydana gelen ayaklanmaların bastırılmasına çalışıldığı günlerde, Ankara’nın ve Büyük Millet Meclisi’nin güvenliği özel önem arz etmekteydi. Ali Şükrü Bey, İstanbul’da son Osmanlı Meclis’i Mebusanı’nda yaşadığı tecrübeye dayanarak,

²⁵ Mete Tunçay, a.g.e., s. 46.

²⁶ İhsan Güneş, a.g.e., s. 183.

²⁷ İsmail Hacıfettahoğlu, Ali Şükrü Bey, Ankara, Atlas Yayınları, 2003, s.79.

²⁸ Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru 1921-1922, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1971, s. 262-263.

Meclis'in güvenliğini sağlanmasının en doğru yolunun, özel bir birlik oluşturulmasından geçtiğini düşünüyordu. Bu birlik her milletvekilinin kendi seçim bölgesinden gelecek imanlı, güvenilir ve hiçbir şekilde kandırılması mümkün olmayacak kişilerden oluşmalıydı. Ali Şükrü Bey bu düşüncesini bir önerge haline getirerek Meclis Başkanlığı'na sunar. Önerge BMM'nin 29 Nisan 1920 günkü gündeminin 7'nci maddesinde "Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in bir milli muhafız müfrezesi teşkiline dair takriri" başlığı altında yer alır. Takrir şöyledir:

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Halkımızın cehaleti ve düşmanların pek melanetkarane olan işfalatı dikkat nazarına alınınca Meclis'in her an eli altında kuvvetli ve hiçbir veçihle işfalleri imkan dahilinde bulunmayan bir müfrezenin vücudü la-büddür (lazımdır) zannederim. Binaenaleyh her mebus tarafından daire-i intihabiyelerinden (seçim bölgesinden) 5 ila 10 nefer imanlı zat celbi suretiyle bu tarzda bir "Milli Muhafız Müfrezesi" teşkilini teklif ederim.

Trabzon Mebusu

Ali Şükrü

Ali Şükrü Bey'in bu teklifi diğer milletvekillerce de son derece dikkate değer bulunduğundan Başkan'ın "*Müdafaa-i Milliyeye gönderelim*" sözlerine karşılık salondan "*hay hay sadalarının*" yükseldiği zabıtlarda yer almaktadır.²⁹

Aynı gün Meclis ve Hükümet Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa, Trabzon'daki 3. Tümen Komutanı Rüştü Bey ile Vali Hamit Bey'e başvurarak Rize ve Giresun'dan birer Muhafız Müfrezesi gönderilmesini istemişlerdi. Kendinden habersizce maiyetindekilere yapılan bu müracata üzülen ve sinirlenen Kazım Karabekir Paşa, Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya gönderdiği şifrede; askerliğe yakışmayacak bir şekilde maiyetindekilerle haberleşmelerinin doğru olmadığını birkaç kere bildirmiş olmasına rağmen, yine aynı şekilde bölgeden milli müfrezeler istendiğini, bu türlü haberleşmelerin yapılmaması hakkındaki ricasının artık kabul edilmesini, Rize'den bir müfreze gönderilmesi için 3. Tümen Komutanına gerekli emri verdiğini, Osman Ağa'nın Giresun'dan ayrılmasının doğru olmadığını, çünkü Osman Ağa'nın bölgedeki rumlara karşı nüfuzu olduğunu, ayrılması halinde sadece başında bulunduğu müfrezenin amiri durumunda kalacağını, rumlarında onun yokluğundan faydalanarak bölgeye hakim olabileceklerini, bu sebeple Osman Ağa'nın kalmasının ve fakat hazırlayacağı bir müfrezenin gönderilmesinin uygun olduğunu, bu yolda da emir verdiğini bildirdi. İsmet Paşa verdiği cevapta, Kazım Karabekir Paşa'nın

²⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, Devre I, C. I, Ankara, TBMM Matbaası 1960-1961, s. 149.

düşüncelerinin kabullenildiğini açıklayarak haberleşmelerdeki yanlışlığın olağanüstü durumdan ileri geldiğinin kabul edilmesini rica etti. Giresunlu Osman Ağa'nın kurduğu milli müfreze, Kazım Karabekir Paşa'nın isteği üzerine Kars'a gönderilir, fakat savaşa yetişemeyerek, oradan Ankara'ya yollanmış, Mustafa Kemal Paşa'nın özel koruyucu taburu olarak görev almıştır.³⁰

c. Bakanlar Kurulu'nun Oluşumu

Büyük Millet Meclisi'nin açılışından 1 hafta sonra, 1 Mayıs 1920 günü Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey'in savunduğu Bakanlar Kurulu üyelerinin Meclis tarafından tek tek seçilmesi teklifine karşı Ali Şükrü Bey, Bakanlar Kurulu Reisinin azaları bizzat seçmesi gerektiğini, çağdaş dünyadaki uygulamaların da bu yönde olduğunu, aksi takdirde reisin, bakanların icraatından sorumlu tutulamayacağını savunmuştur. Ali Şükrü Bey'e göre; kuvvetler ayrılığı prensibine de mutlaka uyulmalı, yasama ile yürütme ayrılmalıdır. Bu tartışma, tarihçilerin bir çoğunun da belirttiği gibi, Ali Şükrü Bey'in siyasi ve idari birikim ve tecrübesinin ne kadar yüksek olduğunun açık bir göstergesidir. Meclis görüşmeleri sırasında Ali Şükrü Bey : *"Bu tarzda intihap etmelidir ki, kendisini (Başkan Mustafa Kemal) mesul edebilelim. Biz kendileriyle çalışamayacak olan arkadaşlarımızı kendimiz verecek olursak, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı'nı nasıl sorumlu tutabiliriz?"* Diye sorunca Celalettin Arif Bey, Meclis işlerinin tümünü kendisi yapamayacağı için bazı arkadaşlarına vekalet verir, o zatlar da verilen işleri görürler. Bu yasama ve yürütmenin birleşmesinden doğan mantıki bir sonuçtur der. Ali Şükrü Bey bu kez de: *"Bakınız, buyuruluyor ki, yasama ile yürütmenin birleştirilmesi esası kabul edildiği için bu esasın mantıki sonucu budur. Fakat, evvela yasama ile yürütmenin birleştirilmesi uygun mudur?"* Meclis'in temel karakterine dokunan bu soru, başkanlık kürsüsünü harekete geçirdi ve Mustafa Kemal Paşa kürsüden Ali Şükrü Bey'e: *"Genel kurulca kabul edilmiş bir esastan söz ediyorsunuz buna yetkiniz var mı?"* Diye sorduğunda sıralardan verilen cevap şu oldu: *"Hayır yoktur".* Meclisin büyük çoğunluğu Ali Şükrü Bey'i tutmamıştı. Gazi: *"O halde müsaade buyurunuz da esas meseleden bahsedeyim"* diye devam etti. Ali Şükrü Bey: *"Benim sualım, bizim ihtiyacımıza muvafık ve kefil olan en iyi bir teşkilat mıdır, değil midir? Verilen cevaptan bendenizce mesele açıklanmış oldu."*³¹ Diyerek fazla ileri gitmedi. Ali Şükrü Bey'in bu teklifi kabul görmemiş ve bakanlar kurulu üyelerinin

³⁰ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1969, s. 700-701.

³¹ Kemal Zeki Gençosman, *İhtilal Meclisi*, İstanbul, 1980, s. 136-137.

Genel Kurul’ca tek tek oylanarak seçilmesi uygun bulunarak kanunlaşmıştır. Fakat daha sonra bunun mahzurları ortaya çıkmış ve değiştirilerek bugün uygulanan şekle dönüştürülmüştür.

d. Hükümet Beyannamesinin Kanunlaştırılmak İstenmesi

18 Eylül 1920 günü Meclis oturumunda Başkanvekili Konya Milletvekili Vehbi Efendi “*Hükümetin beyannamesi var, okunacak*” diyerek, aynı zamanda Heyeti Vekile Reisi yani Başbakan da olan BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa imzalı beyannameyi okutur. Beyannameyi hazırlayanların asıl amacı, bu beyannameyi onaylatmak suretiyle kanunlaştırmak ve bir nevi anayasa haline gelecek olan beyannameye uygun kanunlar çıkartmaktır. 13 Eylül 1920 tarihini taşıyan ve otuzbir maddeden oluşan bu beyannamenin gizli tutulan niyetini Ali Şükrü Bey sezer ve aynı gün tepkisini gösterir. Velidedeoğlu, bu olayı şöyle nakleder: “ ‘Beyanname’ ve ya ‘program’ adı altında Meclis’e sunulan bu belgenin ardındaki gerçek amacı sezen mukaddesatçı ve hilafetçi Ali Şükrü Bey (Trabzon) hemen atılıyor ve “*Bu, kanun değildir. Rica ederim, bu bir programdır, yasa önerisi değildir, yasalaşamaz*” der. Ali Şükrü Bey’in bu itirazı üzerine Maliye Bakanı Ferit Bey söz alarak: “*Tabi kanun değildir. Bu kadar uzun bir kanun olamaz. Çünkü içinde teşkilata, anayasal hukuka ilişkin bölümler vardır. Bunların her biri için ayrı ayrı kanunlar yapılacaktır*” tarzında açıklamalarda bulunur. Ali Şükrü Bey’de kendisine cevap verir ve “*Bu kanun tasarısı değildir ki encümene gönderelim... Hiçbir şey söylemeyelim kapansın gitsin bu mesele*” der. Ali Şükrü Bey’in itirazlarına rağmen beyanname kurulan özel komisyona havale edilir.³²

e. Hürriyetlerin Kısıtlanması Konusu

Ceza Kanunu’nun 203. maddesinin: “*Rütbe ve mevkii ne olursa olsun herhengi bi devlet memuru şahsi hürriyetlere ve millet efradının tabii ve medeni haklara tecavüzle Kanun-u Esasi ahkamını ihlal ederse üç seneden aşağı olmamak üzere kalebend cezasıyla mahkum olur*” şeklinde tadili teklifi Meclis’te müzakereye başladığında Ali Şükrü Bey söz alır ve şöyle der:

“*Bu Anadolu Halkı, hakkını muhafaza edeceğini bilmezse ve başkalarının tecavüzlerine karşı kendini müdafaa edecek bir kuvvet ve kudrette görmezse, yani o halk hürriyet ve serbestisine sahip olmazsa, mutlaka müstebitlerin, mütegalibenin esiri olacaktır. Efendiler, biz halka benliğini vermeliyiz. Halk hür olduğunu bilmeli ki,*

³² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis ve Milli Mücadele’de Anadolu*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1980, s. 136-137.

vicdanı kanaati dairesinde iş görsün. Milli Hakimiyetin tecellisini göstermek için, evvela halkın hürriyetini temin etmek lazım gelir. Bunun için bendeniz, her şeye tercihan müzakeresine başlanan bu kanun layihasının derhal kabulünü ve çıkarılmasını rica ederim” der.³³

Yine 8 Şubat günü: “Memuriyet nüfuzunu suistimal ile kanunen haklarında tevkif emri sadır olmayan kimseleri hapis ve tevkif veya idareden nefiy veya kanun hilafına seyahat serbestliğini haleldar veyahut mesken masuniyetini ihlal eyleyenler velhasıl, Kanunu Esasi ve sair hususi kanunlar ve nizamlar ile efrada temin edilmiş olan şahsi hürriyet veya tabii veya medeni haklara tecavüz eyleyenlerin bir seneden üç seneye kadar hapisleriyle müebbeden rütbe ve memuriyetlerinden tart olunmalarını” isteyen kanun maddesinin müzakeresi sırasında Ali Şükrü Bey şunları söyler:

“İngiltere’de herhangi bir adam, gayri kanuni bir şekilde velev beş dakika için tevkif edilecek olsa, müddeiumumi bundan haberdar olmasa, alelade herhangi bir şahıs, herhangi bir mahkemeye gitse, mahkeme İngiltere’nin şimalinde bulunsa, tevkif olunan da cenubunda bulunsa, yani arada bin küsur millik mesafe de bulunsa, telgrafla o adamı çıkarttırırlar. İsterse bu adamı hapsettiren bir nazır dahi olsa, vali dahi olsa, değil mi ki gayri kanuni bir tevkiftir, derhal serbest bırakırlar. Benim istediğim işte budur. Memlekette kimsenin kanunsuz olarak velev beş dakika tevkif edilmesi, bir dakika bile hürriyetinden mahrum bulunmamasıdır.”³⁴

f. Trabzon Vali Vekili Sami Sabit (Karaman) Bey’in Keyfi Hareketlerinden Dolayı İçişleri Bakanına Soru

Ali Şükrü Bey ve İkinci Grub’a mensup diğer milletvekilleri, Hükümetin Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’ne ve Trabzon’a yönelik baskıları, Trabzon Vali Vekili Fırka Kumandanı Sami Sabit Bey’in (Karaman) gayri kanuni uygulamaları vesilesiyle Dahiliye Vekili Fethi Bey (Okyar) için verdikleri gensorunun Meclis’teki müzekerleri çok sert geçmiştir. Yazıda tasvir edilen tablo ve diyaloglar, TBMM’nin 10.06.1922 tarihinde, Hüseyin Rauf Bey’in (Orbay) başkanlığında yaptığı toplantıda geçmiş müzekerelerin son safhaları Ali Şükrü Bey ile Fethi Bey arasında münavebeli bir söz düellosu halini almıştı. Fethi Bey bir çok defa kürsüye çıkarak söz aldı. İlgili bölüm zabıtlarda şöyle geçmektedir:

“Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara) : Rauf Beyefendi, Beyefendinin beyanatını kesmek için müsaade buyurun. Beyefendi, Müdafai Hukuk Cemiyeti ve

³³ İsmail Hacıfettahoğlu, a.g.e., s. 94-95.

³⁴ İsmail Hacıfettahoğlu, a.g.e., s. 95

mazisi hakkında birçok şeylerden bahsediyorsunuz ve bunu Dahiliye Vekili Beyefendinin istizahıyla meczediyorsunuz. Zannediyorum ki Trabzon Müdafai Hukuk Cemiyeti meselesi hakkında pek çok şeyler anlamak istiyorsanız istizahı bendenizden yapmalıydınız. Dahiliye Vekili Beyefendiye yapılacak olan istizah elde mevcut olan kanunla onların hesabatını rüyetine mezun mudur, değil midir? Yalnız bu mevzubahis olacak. Fakat bizi o tetkika mecbur etmiş sair esbab da vardır.

Ali Şükrü Bey (Trabzon): Bendeniz Meclis Reisi Muhtereminden istizah hakkımızın olduğunu bilmiyorum. Bilseydim...

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Orduda fırka kumandanlığı ifa etmiş olan namuskar bir kumandan deminden beri bahsediyorsunuz. Ben de Başkumandanım. Başkumandan sıfatıyla benden istizah edebilirdiniz. Orduda fırka kumandanlığı yapan muktedir bir askeri paçavra gibi tahkir ediyorsunuz.

Ali Şükrü Bey: Katiyen, ne namusundan bahsettim ne de askerliğinden ... Yalnız idaresinin aleyhinde bulundum. Bugünkü idaresi, idarei mülkiyedir efendim. İdarei askeriyesinden bahsetmedim Paşa Hazretleri. Bendeniz de askerim ve askere karşı nasıl davranılacağını bilirim. Meseleyi Paşa Hazretlerinden Başkumandan sıfatıyla de istizah edemem. Çünkü mevzubahis mesail askerliğe ait bir mesail değildir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Kumanda üzerinde bulunan bir askere karşı bu kadar söz söylenmez.

Ali Şükrü Bey: Fakat bugün Vali vekaletinde bulunuyor (gürültüler). Efendim söylemem arzu edilmiyorsa söylemiyeyim.

Ziya Hurşit Bey (Lazistan): Bir Trabzon meselesi mevzubahistir; bir de kumandan. Koca Trabzon'u bir kumandan'a takdim mi edeceğiz? Devam Ali Şükrü Bey.

Reis : Hatibin sözünü kesmeyin rica ederim”³⁵

demesi üzerine Mustafa Kemal'in karşı çıkmasına rağmen Ali Şükrü Bey konuşmasına devam eder.

g. Kurtarılan Şehirlerin Asayiş ve İstiklal Mahkemeleri

4 Aralık 1922 tarihli Meclis oturumunda Başbakan düşman işgalinden kurtarılan bölgelere yönelik hükümetin uygulamalarını anlatır. Başbakan'ın izahatı üzerine, özellikle İstiklal Mahkemeleri'nin görevini tamamladığına inanan Ali Şükrü Bey söz alır ve şöyle der:

³⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 20, s. 320-321.

“Efendiler, biraz önce Heyeti Vekile Reisi kurtulan vilayetlerdeki a cele o lan vazifeleri ifa etmek için, bir takım kanunlar tertip edildiğini ve bu kanunlarla oralarda hükümet tesis etmek, halkın barınma ihtiyacını temin eylemek gibi bir takım meselelerin halli düşünülmüştür dedi. Fakat bunlar hala çıkmamış, sonra etraftan bir takım şikayetler vaki olmuş. İzmir ve civarında bir takım suistimaller, hırsızlıklar olmuş...

Biz Meclis olarak bugün, şurada bir yolsuzluk çıktı. İstiklal Mahkemesi mi gönderelim, ne yapalım diye düşünüyoruz... Efendiler dünyanın her yerinde İstiklal Mahkemeleri gibi fevkalade mahkemeler yapılmıştır. Fakat bunlar ihtilallere, isyanlara karşıdır. Biz bu fevkalade ahvali atlattık. Şimdi karşımıza çıkan her idaresizliğe İstiklal Mahkemesi göndermeğe kalkmamız doğru değildir.

Efendiler, ortaya sürülen mesele hakikaten herkesin tüylerini ürpertecek suistimaller ve hırsızlıktır. Fakat memlekette adliye vardır. İstiklal Mahkemesi'nin artık işi yoktur. İstiklal Mahkemelerinin bakabileceği cürümler, vatana hıyanet cürümleridir. İstiklal Mahkemeleri yerine mülkiye ve adliye teşkilatına kuvvet verip, onları vazifelendirelim.”³⁶

2. BAŞKOMUTANLIK YETKİLERİ SORUNU

Bu arada Kurtuluş Savaşı da hızla devam etmektedir. 1921 yılının Temmuz ve Ağustos ayları iki grup arasındaki çatışmanın doruk noktasına çıktığı dönemdir. Çünkü bu dönemde Meclis Mustafa Kemal'e başkomutanlık önerecektir. Mustafa Kemal Meclis'in kendisine başkomutanlık teklifinde bulunması üzerine, Meclis'in gizli oturumunda şu teklifi getirecektir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine;

Meclis azayı kiramının umumi surette tezahür eden arzu ve talebi üzerine Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi şahsen deruhte etmekten tahassul edecek fevaidi azami suretle istihsal edebilmek ve ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette tezyid ve ikmal ve sevkı idaresini bir kat daha tarsin için Türkiye Büyük Millet Meclisinin haiz olduğu selahiyeti meşruayı fiilen istimal etmek şartıyla bu vazifeyi deruhte ediyorum. Müddeti ömrümde Hakimiyeti Milliyettin ve meşrutiyetin en sadık bir hizmetkarı olduğumu nazarı millette bir defa daha teyid için bu

³⁶ İsmail Hacıfettahoğlu, a.g.e., s. 96-97.

salahiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle takyid edilmesini ayrıca talep ederim.

4 Ağustos 1337 TBMM Reisi Mustafa Kemal. TBMM”³⁷

Mustafa Kemal'in bu teklifle başkomutanlık görevinin yanı sıra üç ay süre ile Meclis'in yetkilerini üslenmek istemesi İkinci Grub'u harekete geçirecektir. İkinci Grup Mustafa Kemal'e bu yetkiyi vermemek için yoğun çaba gösterecektir. Mustafa Kemal'in bu önergesinden sonra söz alan ve daha sonra İkinci Grub'un önemli üyelerinden biri olacak olan Mersin Milletvekili Selahattin Bey, bu teklif hususunda “Başkumandan” unvanı yerine “Başkumandan Vekili” ibaresi konulması gerektiğini söyler. Mustafa Kemal Selahattin Bey'in bu teklifine şiddetle karşı çıkacaktır. Yaptığı konuşmada Başkumandan Vekili dendiğinde bizde padişahın âkla geldiğini; padişahın ileride ben böyle bir vekil tayin etmedim diyebileceğini, ayrıca Başkumandan Vekili dendiği zaman bunun ordu üzerinde etkisinin az olacağını belirtir.

Asıl tartışma Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey'in yaptığı konuşmadan sonra çıkacaktır. Hakkı Hami Bey Başkumandanlık meselesinin sadece bir isim meselesi olduğunu asıl tartışılması gerekenin meclisin yetkilerinin devri olduğunu belirterek şunları söyleyecektir:

*“Meclisin bütün salahiyetinden maksat nedir? Bundan bendeniz bir şey anlayamadım. Zaten bütün salahiyetleri üzerinde taşıyan reisi muhterem o salahiyeti istimalle esasen salahiyettardır. Bunun için meclisten ikinci bir salahiyet almaya lüzum yoktur. Bendeniz ondan bunu anlıyorum, ki bu üç ay zarfında meclis yoktur”.*³⁸

Mustafa Kemal'in Hakkı Hami Bey'e verdiği cevap, Mustafa Kemal Paşa'nın meclis ve halk egemenliği konusundaki düşüncelerini dile getirmesi açısından çok önemlidir:

*“Benim talep ettiğim salahiyet mahduttur. Yalnız ordunun maddi ve manevi kuvvetini tezyit ve ikmale ve ordunun sevkü idaresini tarsinde lüzumu görülecek hususatı Başkumandanlığın derekap yapmasıdır....Yoksa meclisin vazı kanunisini, salahiyeti umumiyesini, mevcudiyetini zerre kadar adalete duçar edecek taraf hayalime gelmemiştir. İtiraf etmek lazımdır ki bu salahiyet büyük bir salahiyettir. Meclisin salahiyetidir, ki bana veriliyor. Binaenaleyh üç aydan sonra behemehal ya tecdit veya lağvedersiniz. Böyle bir salahiyet vermek doğru değildir. Bunun için üç ay gibi kısa bir zaman ile takyit ediniz”*³⁹.

³⁷ Nutuk, s. 535.

³⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s. 165.

³⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, s.165-166.

Mustafa Kemal'in konuşmasından da anlaşılacağı gibi yetki devri sınırlıdır ve sadece orduyu ilgilendiren konulardadır. Yetkilerin tamamını alarak kendisinin kurduğu bir meclisi baştan yok etmesi elbette ki mümkün değildir. Tartışmalar uzun sürmüştür. Bazı milletvekilleri yetkinin verilmesini isterken, bazıları şiddetle karşı çıkmıştır. Bu konuşmalardan sonra Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey arkadaşlarının verdiği önerge okunmuş ve bu önerge hiçbir değişikliğe uğramadan aynen kabul edilmiştir. Kanun gizli oturumda 13 ret oyuna karşılık 169 kabul oyu ile kabul edilmiştir. Ertesi günü yapılan açık celsede kanun yine oylanmış ve bu defa 184 kabul oyu çıkmıştır. Bir gün önce ret oyu veren milletvekilleri o günün koşullarının hassasiyetinden ertesi gün bu konuda mecliste görüş ayrılığı olmadığı izlenimi vermemek için kabul oyu kullanmışlardır.⁴⁰

Mustafa Kemal bu yasayla istediğini elde etmiş ve ordu ile ilgili vereceği tüm emirlerin kanun niteliği taşımasını sağlamıştır. Bu başarı aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, İkinci Grub'a karşı başarısıdır denilebilir. Yine bu dönemde Sakarya Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması, iç ve dış politikadaki başarılar Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun iyice güçlenmesini sağlamıştır. Ayrıca İkinci Grub'un, Milli Mücadelenin başına Enver Paşa'yı getirme çabalarının da boşa çıkarmıştır. Sakarya Savaşı Büyük zafere giden yolu açmıştır ve Türk ordusu hemen hemen bir yıl sonra düşmanı yurttan tamamen atarak Anadolu'nun kontrolünü tamamen ele geçirmiştir.

3. SALTANATIN KALDIRILMASI

Milli mücadelenin zaferle sonuçlanması ve Mudanya Ateşkesi'nin imzalanmasıyla, kurtuluş savaşı sırasında, milli mücadeleye karşı tavır takınan düşmanla işbirliği yapan İstanbul Hükümeti'yle beraber saltanat ve sorununu da çözümlmek gerekiyordu. Bu çözüm için gereken ortam Lozan Konferansı'nın toplanmasıyla ilgili çağrıda oluştuyordu. İstanbul Anadolu'nun kazandığı zafere ortak olmak istedi. Bu durum Anadolu'da sert tepkilere neden oldu. Sadrazam Tevfik Paşa 17 Ekim 1922'de TBMM Başkanı olarak değil, Başkomutan sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir yazı göndererek, kazanılan zaferle Ankara-İstanbul ikiliğinin sona erdiğini, bu nedenle itilaf devletleriyle yapılacak görüşmelere İstanbul ve Ankara yönetiminin temsilcilerinin katılacağını bildirdi. Bu yazı bardağı taşıran son damla olur. O ana kadar padişahlığın kaldırılmasına karşı olan bazı milletvekilleri bile bu telgraf karşısında tutumlarını değiştirdiler.

Mustafa Kemal bu yazı üzerine Sadrazam Tevfik Paşa'ya tebliğ edilmek üzere, İstanbul'da Hamit Bey'e yazdığı telgrafnamede : *"Tevfik paşa ve rüfekasının, siyaset-i devleti*

⁴⁰ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 256.

teşviştan mücabenet eylememeleri hususunun, ne derece azim mes'uliyeti badi olacağını derkar bulunduğunu bildirdim"⁴¹ der ve TBMM tarafından İstanbul Hükümeti'nin varlığının sona erdiğini bildiren kararlar alındığını bildirir. Bu arada İtilaf Devletleri 27 Ekimde 1922'de iki hükümeti de Lozan'da toplanacak konferansa davet ettiklerini bildiren yazıyı gönderirler. Arkasından 29 Ekim 1922 tarihinde de Sadrazam Tevfik Paşa, bu defa doğrudan doğruya TBMM Başkanlığına başvurarak teklifi tekrarlar. Ankara hükümeti bu arada İtilaf Devletleri'ne başvurarak Konferans'a İstanbul hükümeti de katılırsa kendilerinin görüşmelere katılmayacağını bildirir. Söz konusu devletler sonunda Konferans'a yalnız Ankara Hükümeti'nin katılmasını kabul ederler. Mustafa Kemal Nutuk'da bu konuda:

"Bu müşterek davet keyfiyeti, saltanat-ı şahsiyenin lağvı muamelesini, kati olarak intaç etti. Filhakika 1 Teşrinisani 1922 tarihli kanun mucibince, hilafet ile saltanat birbirinden tefrik olundu. İki buçuk seneyi mütecaviz bir zamandan beri fiilen icra-yı hükümetten saltanatı milliye teyit olundu. Hilafet sarih bir hukuka malik olmaksızın bir müddet daha bırakıldı" der.⁴²

Bu arada saltanatın halifelikten ayrılarak kaldırılmasıyla ilgili çalışmalara başlanır. 30 Ekim 1922'de bu konu ile ilgili mecliste görüşmeler yapılır. Ertesi günü meclis toplanamaz fakat konu Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda ele alınır. Toplantıda Mustafa Kemal saltanatın kaldırılmasının zorunluluğu konusunda, bir konuşma yapar. 1 Kasım 1922 günü Meclis'te yapılan toplantıda bu konuda yine tartışmalar olur. Mustafa Kemal toplantıda bazı açıklamalarda bulunur. Sonuçta teklif Anayasa, Din İşleri ve Adalet Komisyonlarına gönderilir. Üç komisyon bir arada toplanmış görüşmelere devam eder. Mustafa Kemal'de bir kenardan görüşmeleri izler. Din işlerindeki hocalar hiçbir temele dayanmadan padişahlık ile halifeliğin birbirinden ayrılamayacağını söyleyip duruyorlardı. Hiç kimse de karşı görüş ortaya koymuyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal komisyon başkanı Müfit Efendi'den söz isteyerek, egemenlikle ilgili şu tarihi açıklamayı yapar:

"Efendiler, egemenlik, hiç kimseye bilim gereği olarak tartışmayla verilmemiştir. Egemenlik, güçle, irade ile, zorla alınır. Osmanogulları Türk ulusunun egemenliğine zorla el koymuşlardı. Bu yolsuzluklarını altı yüz yıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganlara artık yeter, diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini fiili olarak kendi eline almış bulunuyor. Bu bir olup bittidir. Söz konusu olan ulusal egemenliği bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Bu ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, meclis ve herkes

⁴¹ Nutuk, s. 602.

⁴² Nutuk, s. 599.

sorunu doğal bulursa sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde gerçek yine usulü dairesinde belirtilecektir. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.”⁴³

Mustafa Kemal bu konuşmadan sonra padişahlık ve halifelikle ilgili açıklamalarda bulunur. Bu açıklamalardan sonra kanun teklifi hemen hazırlanır. Meclis’in ikinci oturumunda okunur ve görüşülür. Ad okunarak oylama yapılmak istenmesi üzerine Başkan Mustafa Kemal: “*Buna gerek olmadığını, ülkenin ve ulusun bağımsızlığını sonuna kadar koruyacak ilkeleri meclisin oybirliğiyle kabul edeceğini sandığını belirtir. Oylansın! Seslerinin yükselmesi üzerine başkan oylamaya koyar. Oy birliğiyle kabul edilmiştir*” der.⁴⁴

Böylelikle 622 yıldan beri devam eden Osmanlı Devleti resmen tarihe karışmış oluyordu. Ulusal egemenliğe giden yolda bir engel böylelikle ortadan kaldırılmıştır. Alınan bu tarihi karardan sonra hazırlanan gerekçeli kanun teklifi, milli egemenliğin gerçek değerini ve önemini ortaya koymaktadır. Kararın alınması ve gerekçenin açıklanmasıyla Milli Egemenlik ve Cumhuriyete giden yolda büyük bir engel ortadan kaldırılıyordu. Gerçi halifelik kalmıştı, fakat temelden ve dayanaktan yoksundu. Bu nedenle varlığı fazla önemli değildi.

17 Kasım günü Vahdettin ‘Malaya’ isimli İngiliz gemisiyle Malta’ya kaçır. Aynı gün yayımladığı bir yazıyla halifelikten feragat etmediğini belirtir. Türkleri tüm İslam alemine şikayet eder. Yani dışarıdan yardım umar. Tüm bunlara rağmen TBMM 18 Kasım’da Vahdettin’i halifelikten düşürür. Yerine Abdülmecit Efendi Halife seçilir. Saltanat ve halifelik sorunu da böylelikle halledilir. Artık barış görüşmelerinde tek söz sahibi Ankara yönetimidir.

4. LOZAN GÖRÜŞMELERİ VE MUHALEFET

İkinci Grup, Lozan görüşmelerinin Meclis’in yönetiminde yapılması ve son sözü Meclis’in söylemesi konusunda olağanüstü duyarlı davranmış, özellikle Misak-ı Milli’den tavizler konuları gündeme geldiğinde, duyarlılıkları bir hayli artmıştır. Buna karşılık, Birinci Grup görüşmeleri Bakanlar Kurulu’nun yürütmesinden yana olmuş, konu Meclis’e geldikçe hayli tartışmalı görüşmeler cereyan etmiştir.

2 Kasım 1922’deki görüşmede Lozan’a gönderilecek delegeleri Bakanlar Kurulu’nun mu yoksa Meclis’in mi seçeceği konusu gündeme gelmiştir. Başbakan Rauf (Orbay) Bey, delegeler heyetinin, Büyük Millet Meclisi’nin emniyet ve itimadını haiz Hükümet namına gittiğini açıklamasından sonra, Hakkı Hami (Ulukan), Ziya Hurşit, Salahattin (Köseoğlu), Sırrı (Bellioğlu) ve Hüseyin Avni (Ulaş) gibi İkinci Grup’un ağır topları, delegeleri Meclis’in

⁴³ Nutuk, s. 605-606.

⁴⁴ Nutuk, s. 606.

seçmesi gerektiği yönünde görüş belirtmiştir. Uzun tartışmalardan sonra 67 red, 8 çekimser oya karşılık, 121 oyla delegelerin Bakanlar Kurulu'na seçilmesi kabul edilmiştir.⁴⁵

İkinci Grub'un en önemli liderlerinden Başbakan Rauf Bey; başbakan sıfatıyla Lozan'a kendisinin gitmesi gerektiğini söylüyordu. Konferansa katılacak diğer devletler toplantıda Dışişleri Bakanları tarafından temsil edilecekti. Mustafa Kemal bunu bildiği için ve Mudanya Mütarekesi'ndeki başarısından dolayı İsmet Paşa'yı Dışişleri Bakanlığına getirdi ve Anadolu Hareketinin haklarını sonuna kadar savunacağını düşündüğü bu kişiyi Lozan'a gidecek delegelerin başkanı olarak atadı. Yardımcılığına Rıza Nur ve Hasan (Saka) Beyler seçildiler. İsmet (İnönü) Paşa başkanlığındaki delegeler heyeti seçildikten sonra, 20 Kasım 1922'de Lozan'da görüşmelere başlanmış, buna paralel olarak konu Meclis gizli toplantılarında da sürekli ele alınmıştır.

Lozan'da tartışmalar çok uzuyordu, Osmanlı borçları, Türk-Yunan sınırı, Boğazlar, Musul, Azınlıklar ve Kapitülasyonlar gibi önemli konularda anlaşma sağlanamayınca, görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesilmiş ve temsilciler Ankara'ya dönmüşlerdir. 21 Şubat 1923 günü İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı hakkında genel kurula sunduğu bilgilerle başlayan gizli celseler, Mart ayı boyunca çetin ve sert müzakerelerle devam etmişti. Meclis'te İkinci Grup mensubu milletvekilleri başarılı sonuç alınamadığını söyleyerek heyetin çalışmalarını tenkit ettiler ve yeni bir heyetin kurulmasını istediler. Lozan görüşmeleri, belki de TBMM'nin o güne kadar yaşadığı en sert tartışmalara sahne olmuştu. Tartışmaların odağında Misak-ı Milli'den taviz verilmesi, bunun neticesi Musul ve Kerkük kaybedilmesi başta geliyordu. İsmet Paşa'nın verdiği bilgilerden sonra, öncelikle Rauf Bey, sonra Mustafa Kemal söz alarak heyetin başarılı çalışmalarını müdafaa ettiler.⁴⁶

a. Lozan Görüşmelerinde Ali Şükrü Bey

Önerilen barış projesi üzerine, 2 Mart 1923'te Meclis'te madde madde görüşme açılmış, görüşmeler izleyen günlerde de sürdürülmüştür. Bu görüşmeler sırasında muhalifler taviz verildiğini ileri sürerek şiddetle karşı çıkmıştır. Meclis görüşmelerinin çıkmaza girdiği bu ortam içinde, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 4 Mart 1923'te:

"Avrupa'da bir cereyan var. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İki parti vardır.

Bir parti Mustafa Kemal'in yanında, onun dalkavuşu imiş, yeni secimde onlar mebus

⁴⁵ Ahmet Demirel, a.g.e., s. 506.

⁴⁶ Kazım Özalp, Teoman Özalp, Atatürk'ten Anılar, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 21-22.

*olabilecekmiş. Mebusluktan ümitsiz olanlar harbin devamını istiyorlarmış. Efendiler, dünyada bu düşünceli bir alçak tasavvur edemem"*⁴⁷

şeklinde konuşarak, İkinci Grup'un yeniden seçilmekten umutsuz olduğu için uzlaşmaz bir tutum içine girdiği yolundaki iddialara karşı çıkmıştır. Nitekim, bir gün sonra da, İkinci Grup'tan İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey,: *"Misak-ı Milli haricinde müzakereye yetkimiz olmadığından keyfiyetin milletin genel oyuna arzını teklif ederim"*⁴⁸ şeklinde bir önerge vererek, seçimin yenilenmesini istemiştir. Ancak, Birinci Grup, bu belirsizlik ortamında seçime gidilmesine yanaşmamıştır.

Lozan görüşmeleri sırasında, muhalefetin başında yine Ali Şükrü Bey vardı. Görüşmelerin en gergin günü olan 5 Mart 1923 tarihinde Meclis Başkanı olarak İkinci Başkan Ali Fuat Paşa oturumu açarak, sulh andlaşması üzerine buyurun Ali Şükrü Bey diyerek ilk sözü Ali Şükrü Bey'e vermiştir. Ali Şükrü Bey konuşmasında Lozan'a sunulan projede Misak-ı Milli aksine Karaağaç'ın, adaların terk edildiğini, Musul'un bir sene sonraya bırakıldığını belirterek;

"Musul'u bir sene sonraya bırakmak, bir Mısır yapmak demektir. Binaenaleyh gaip etmek demektir. Bu da bir Girit gibi gidecektir.. Efendiler, o adalar ki bizim bahçe duvarlarımız, harimimiz duvarlarıdır ve o adalar elimizde bulunmadıkça Anadolu'nun selameti hiçbir vakit müemmen değildir. Efendiler bu adalar Yunanalıların elinde bulundukça Anadolu'yu bahren müdafa ve muhafaza edemezsiniz.

Efendiler bunu böyle bilin ki İngiltere öyle mel'un bir millettir ki, harbi umumi de casusunu Alman İmparatoru'nun sofrasına oturtmuştur. Efendiler, bizim haleti ruhiyemizi pek iyi bilen, ziyadesiyle bilen insanlardır. Bu gün celsei hafife değil mi? Bunun hepsini işitir, hepsinden haberdar olur. Binaenaleyh bizim memleketin ruhunu, ananatını bizden çok iyi bilir. Efendiler, yalnız Musul hakkında, Bağdat hakkında benim bildiğim sekizyüz sahifelik, on cilt kadar ellerinde kitap vardır. Bizim elimizde bir cilt yoktur." dedi.⁴⁹

Bu ve benzeri muhalif konuşmalardan sonra söz alan Gazi'nin uzun açıklamaları ve görüşme heyetini desteklemeleri Meclis'in havasını değiştiremedi. Tersine olarak çatışmalar, sataşmalar ve suçlamalar daha da şiddetlendi. Nihayet öyle oldu ki, Meclis'te idare artık kayboldu. Meclis'te düzeni sağlamak zorlaştı. Son sözü alan Ali Şükrü Bey ortalığı büsbütün karıştırmıştır. İşte bu hava içerisinde Gazi söz istedi ve kürsüye çıktı. Bütün sorulara kendisi

⁴⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, s. 141.

⁴⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, s. 141.

⁴⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, s. 135-139.

cevap vermeye başladı. Kürsüden inmiyor ve bütün şimşekleri üzerine çekiyordu. Bu gergin ortamda Ali Şükrü Bey'in sesi yükseldi; *"Ben de söyleyeceğim, ben de söz isterim.."* Fakat Gazi de hiddetliydi. Bir taraftan Şükrü Bey'e; *"Bir haftadır söylüyorsunuz, artık memlekete zarar veriyorsunuz"* diye bağırırken, diğer taraftan ellerini cebine sokarak birden sert adımlarla Ali Şükrü Bey'in üzerine yürüdü. Birinci ve İkinci Grup Milletvekilleri Meclis'in ortasında artık karşı karşıya gelmişlerdi. Bir döğüşme havası başlamıştı. Ali Şükrü Bey; *"Kimseyi itham etmeye hakkınız yoktur"* diye bağırıyordu. Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey; *"Meclis'te emniyet yok mudur"* diye feryat ediyordu. Başkanlık makamındaki Ali Fuat Paşa'yı dinleyen yoktu. Başkan Meclis'in emniyet kuvvetini çağırıp kavgaya müdahale ettiremezdi. Çünkü oturum gizliydi. Fakat tarafları da zaptetmek mümkün değildi. İşte bu hava içinde ve Meclis'in çok fena bir şeylere sahne olmak üzere olduğunu gördüğü bir anda, Başkan elindeki çanı birden iki tarafın arasına fırlattı. Taraflar durulup ve aralanır gibi oldular ve reis, herkesi yerlerine oturmaya davet etti ve tartışma sona erdi.⁵⁰

6 Mart 1923'te Saruhan mebusu Reşat (Kayalı) Bey ve 129 arkadaşı Bakanlar Kurulu'na güvenoyu verilmesi ve İsmet Paşa başkanlığındaki delegeler heyetinin Lozan'da bundan böyle yapılacak görüşmelerde de yetkili kılınmasını isteyen bir önerge vermiş ve bu önerge Birinci Grub'un oylarıyla kabul edilmiştir.

b. Ali Şükrü Bey'in Kaybolması ve Meclis'teki Tepkiler

Ali Şükrü Bey, Meclis'te Lozan Konferansı ile ilgili görüşmelerin yoğun bir şekilde devam ettiği sırada, 27 Mart 1923 Salı günü akşamı ortadan kaybolur. Gazeteler olaya geniş yer vererek çeşitli ihtimalleri gündeme getirmekte ve bu ihtimaller üzerine yorumlar yapmaktadırlar. İstanbul'da ikamet eden babası Hacı Ahmet Efendi, oğlunun sağlığından endişelenmiş ve gazetelere verdiği demeçte; *"Ali Şükrü keşke bir kolu kırık bulunsa, elverir ki sağ olsa..."*⁵¹ temennisinde bulunuyordu.

Aynı heyecan ve telaş TBMM'de de yaşanıyordu. 29 Mart Perşembe günü öğleden sonra milletvekilleri Meclis'in genel kurulunu hınca hınç doldurmuşlardı. Bu olağanüstü oturumda Meclis Başkan Vekili Ali Fuat Paşa Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'e ilk sözü verdi. Hüseyin Avni Bey;

"Efendiler. Bu şerefli kürsü bugün elim bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kalbleri kan bağlamış bir zavallı, bıçare gibi birbirlerine bakıyorlar."

⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965, s. 78-79.

⁵¹ *Tevhid-i Efkar*, 1 Nisan 1923.

Ey Kabe-i Millet!.. Sana da mı taarruz?

Ey Ara-yı millet (milletin iradesi)!.. Sana da mı taarruz?

Ey milletin mukaddesatı!.. Sana da mı taarruz?

Arkadaşlar Ali Şükrü Bey iki gündür kayıptır. Efendiler!.. Memleketin sahibi, azametli bir tarih sahibi, namusuna hakim bir milletin mebusu kayboluyor, hükümet bulamıyor. Allah'tan isterim ki, memleketin bu çok müşkül zamanında böyle bir hal nihayet adi bir cürüm neticesi olsun. Evet Ali Şükrü Bey'in basit bir kaza veya herhangi bir kimsenin başına gelebilecek adi bir tecavuza maruz kalmış olmasını isterdim. Ya Allah göstermesin siyasi bir taarruza uğramış ise? Efendiler!.. Ya siyasi bir cürümse? Demek ki bu memlekette herhangi bir fikrin serdarı yaşamıyacaktır, ölecektir!...

Ali Şükrü Bey kardeşimiz Ankara denilen köy kadar bir yerde, zabıtasıyla, ordusuyla, Millet Meclisiyle, hükümetiyle, mevcut olan bir yerde kayboluyor ve bulunamıyor. Rica ederim bu ne demektir. Mesul vekillerimiz buraya, bu kürsüye çıkmalı ve; Efendiler!.. Biz namuslu adamlarız. Kanunun bize temin ettiği masuniyeti muhafaza edeceğiz. Bu cinayete sebep olanlar kim olursa olsun onları kahredeceğiz. Onları kanunun kudreti önünde diz çöktürüp geberteceğiz demelidir. Biz hakkımız olan masuniyeti istiyoruz. Masuniyetimiz temin edilmedikçe burada oturamayız. Oturursanız siz de namussuzsunuz!.. Vekillerimizin kudretleri yoksa çekilsinler! Siz de şerefınızı, namusunuzu koruyacak başka bir hükümet seçersiniz⁵².

Hüseyin Avni Bey konuşmasını tamamlamış, heyecandan titriyerek kürsüden inmişti. Meclis'te hava giderek şiddetli bir kasırgaya dönüşmüştü. Başkan Vekili Ali Fuat Paşa, Meclis'i aydınlatması için Başbakan Hüseyin Rauf Bey'i kürsüye davet etmişti. Hüseyin Rauf Bey'in konuşması ise sataşmalarla kesilmiş, milletvekilleri üzerinde arzu edilen yatıştırıcı tesiri yapamamıştı. Ardı ardına kürsüye çıkan milletvekilleri adeta ateş püskürerek hükümeti eleştiriyorlardı.⁵³

c. Ali Şükrü Bey'in Öldürülmesi ve Meclis'teki Yankıları

İkinci Grup'un önde gelen liderlerinden olan 'Tan' gazetesi sahibi Ali Şükrü Bey'in cesedi 2 Nisan 1923 günü bulunmuştur. Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız alayı komutanı Topal Osman tarafından öldürüldüğünün anlaşılması üzerine, tutuklamak üzere gelen askerlerle girdiği silahlı çatışmada öldürülmüştür. Olay Meclis'te şu şekilde ele

⁵² TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 227.

⁵³ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 229.

alınmıştır; İkinci Grup'tan Meclis'in hukukçu, milletvekili Hakkı Hami Bey (Sinop); Ali Şükrü Bey'e yönelen saldırının aslında millet egemenliğine yönelmiş bir saldırı olduğunu, Hüseyin Avni Bey gibi, kendisinin bunun siyasi bir saldırı olmamasını temenni ettiğini belirtmiştir.⁵⁴

Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey, hükümetten söz değil iş beklediklerini söylemiş ve sorumluların bir an önce bulunmasını istemiştir. Tekrar söz alan Rauf Bey, hükümetin vargüçüyle çalıştığını, Adalet Bakanına tam olarak güvendiklerini söylemiştir. Rauf Bey Adalet Bakanına güvendiklerini söyler söylemez, Birinci Grup'tan Cebelibereket Milletvekili İhsan (Eryavuz) Bey, görüşülen konu son derece hassas olmasına rağmen, Adliye Bakanı Rifat (Çalıka) Bey'i göstererek "O da kendilerindendir. Onlardandır" şeklinde laf atmaktan geri kalmamış, Bayezit Milletvekili Şevket (Bayazıd) Bey, İhsan Bey'i "Meclistendir, meclisten, edepsiz herif" diyerek uyarmıştır.⁵⁵

Başbakan Rauf (Orbay) Bey, Ali Şükrü Bey'in cesedinin bulunduğu 2 Nisan 1923'te, Meclis'e gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. Rauf Bey cinayetin sorumlusunun Topal Osman olduğunu ve söz konusu kişinin ordu güçleriyle giriştiği silahlı çatışma sonucunda öldürüldüğünü açıklamıştır. Ardından Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni ve Sinop Milletvekili Hakkı Hami Beyler, hakimiyet-i milliye kavramını ön plana çıkartarak Ali Şükrü Bey ve siyasi mücadelesini öven birer konuşma yapmıştır.⁵⁶

Daha sonra Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı (İçöz) ve Trabzon Milletvekili Nebizade Hamdi (Ülkümen) Bey'lerin önerileri doğrultusunda, Ali Şükrü Bey'in ailesi ve seçim bölgesi olan Trabzon'a, Meclis adına birer başsağlığı mesajı gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ardından Van Milletvekili Haydar (Vaner) ve arkadaşlarınca verilen teklif dorultusunda, Topal Osman'ın cesedinin Meclis önünde asılarak teşhir edilmesine oybirliğiyle karar verilmiştir.⁵⁷

Bu arada cinayetin sorumlularından Topal Osman'ın adamı Mustafa Kaptan'ın mülazım-ı sanilik rütbesinin alınması ve halen gözaltında tutulduğu askeri cezaevinden bir sivil cezaevine nakledilmesi, İkinci Grup Milletvekilleriince istenmiştir. Fakat Rauf Bey ve Kazım (Özalp) Paşa, Mustafa Kaptan'ın askeri rütbe sahibi olduğunu, bu yüzden de kanunlar çerçevesinde askeri cezaevinde tutulduğunu belirtmiştir. Karahisar-ı Sahip Milletvekili

⁵⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 230.

⁵⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 232-233.

⁵⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 305-307.

⁵⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 308.

Mehmet Şükrü (Koç) Bey, kendisinin kaçırılmasından korktuklarını söyleyince Kasım Paşa, böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını açıklamıştır.⁵⁸

Birinci Meclis'in 16 Nisan 1923 tarihinde yaptığı son toplantıda, Lazistan Milletvekili Necati (Memişoğlu) Bey ve arkadaşlarınca verilen ve Ali Şükrü Bey'in eşiyle 3 çocuğuna hazineden para yardımı yapılmasını ve çocukların okutulmasını öngören kanun teklifi Meclis'te yapılan oylama sonucu 89 kabul, 36 red, 3 çekimser olmak üzere, oy kullananların sayısı 128'de kaldığından, görüşme yeter sayısına (161) ulaşamamıştır. Bu toplantı Birinci Meclis'in yaptığı son toplantı olmuş ve konu yeniden ele alınamadığından, Ali Şükrü Bey'in ailesine maddi yardım yapılmasına ilişkin kanun Meclis'ten çıkmamıştır.⁵⁹

d. Lozan Görüşmelerinin Tekrar Başlaması

İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti 18 Mayıs 1923'te yeniden Lozan'a giderek görüşmelere başlar. Tartışmalar sırasında yabancı devletler Türkiye için hayati önem taşıyan bazı konularda aleyhte karar almakta ısrar ediyorlardı. Hükümet, verilen talimat çerçevesinde menfaatlerimizden fedakarlık yapılmamasını istiyordu. İsmet Paşa'da aynı görüşte olmakla beraber büyük baskı altında bulunuyordu. Karşılıklı yazışmalar sırasında hükümetle arasında usul anlaşmazlıkları doğdu. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın müzakereler hakkında doğrudan doğruya Mustafa Kemal ile yazışmasını, hükümete güvensizlik anlamında kabul ediyordu. İsmet Paşa konferans süresince hükümetin kendisine yeterince yardımcı olmadığı kanaatini taşıyor, bu nedenle Mustafa Kemal ile doğrudan irtibat kuruyordu. Alınan başarılı sonuçtan sonra, hükümet adına yollanan kutlama telgrafının geç gitmiş olması bile İsmet Paşa tarafından şikayet konusu yapılmıştı. Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında bir soğukluk doğdu. Rauf Bey İsmet Paşa'nın dönüşünde kendisini karşılamak istemiyordu. O günlerde kendi seçim bölgesi olan Sivas'ta incelemeler yapacağını bildirerek Mustafa Kemal'den izin istedi. Mustafa Kemal anlaşmazlıktan hoşnutsuzdu, onları karşılaştırmak ve barıştırmak istiyordu. Rauf Bey'e izin vermek istemedi, ancak Rauf Bey çok ısrar etti ve bu olay Mustafa Kemal ile Rauf Beyin anlaşmazlığının ve fikir ayrılığının sebeplerinden biri oldu. Rauf Bey Sivas'tan, Başbakanlıktan istifa mektubunu yolladı ve oradan İstanbul'a geçti.⁶⁰

⁵⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 309-310.

⁵⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 29, s. 227-234.

⁶⁰ Kazım Özalp, Teoman Özalp, a.g.e., s. 22.

5. MECLİS BAŞKANLIĞI SORUNU VE TARTIŞMALARI

Yeni seçim kararının alınmasından bir ay önce, ilk dönemin dördüncü toplantı yılının başında (1 Mart 1923) günü, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey kullanılan 272 oydan 138 ini alarak yeniden Birinci Reis Vekilliğine seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bir buçuk ay önce ileri sürdüğü gibi muhaliflerin sayısı 23'e indiyse, öteki 125 oy nereden gelmiştir? Bağımsızlık savaşının en önemli unsuru olan Meclis, ilk üç ayda önemli konularla ilgilenmesine rağmen zaman zaman meclisin çalışamaz duruma geldiği görülmüştür. Mustafa Kemal'in üç ay süren Yurt gezisi Mart ayı sonunda bitmiştir. Mustafa Kemal gezisinde Halk Fırkası'nın yanı sıra, yeni oluşumlar için halkın nabzını tutmuştu.

Delegeler heyetinin Lozan'ın İkinci bölümü için de yetkili kılınması Birinci Grub'u rahatlatmış ve kısa bir süre sonra bu kez Birinci Grup seçimin yenilenmesi konusunu gündeme getirmiştir. Birinci Grup yukarıda görüldüğü gibi İkinci Grub'un güçlenmesini önlemek (örnek; Hüseyin Avni (Ulaş) Beyin Meclis Başkanı seçilmesi) ve Mustafa Kemal'in yapmayı düşündüğü inkılapları güvence altına almak için seçimlere gidilmesine karar vermiştir.

D. MECLİSİN SEÇİM KARARI ALMASI TARTIŞMALARI VE 1923 SEÇİMLERİ

1. TBMM SEÇİMLERİNİN YENİLENMESİ KARARINA MUHALEFETİN DİRENİŞİ

1 Nisan 1923'te Meclis, seçimin yenilenmesine karar vermiştir. Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa bu kararı muhtemelen daha önce vermiştir. Nitekim, 1923 Ocak ayı içinde İzmit'te gazetecilerle yaptığı görüşme sırasında bu konudaki kararlılığını dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, gazetecilere:

“Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ayrı maddesi gereğince 300'den fazla kişiyi bir araya toplayarak üçte iki çoğunlukla karar almanın zorluğunu belirtmiş, ancak Meclis gayesine vasil olduktan sonra, vazifesini ikmal etmiştir ve yeni intihabata karar vermeye ve dağılmaya mecburdur. Şu veya bu bahane ile idame-i hayata çalışması istibdata başlaması demektir.” İkinci grubun seçimlerin yenilenmesine karşı çıkabileceği ihtimalini de göz önünde bulunduran Paşa'ya göre bunun da bir çaresi vardır: *“Meclise katılmayanlar bir defa davet edilir, gelmezlerse bir kaç kez daha*

davet edilir, yine gelmezlerse davete uymayanların mebusluktan istifa etmiş sayılacaklarına dair bir karar alınır ve sorun çözülür.”⁶¹

1 Nisan 1923 tarihli Meclis toplantısı açılır açılmaz, Aydın mebusu Esad (İleri) ve hemen hemen tamamı Birinci Grup’tan olan 120 arkadaşının seçimlerin yenilenmesine yönelik teklifi okunmuştur. Teklifte, Meclis’in gayesine ulaşınca kadar aralıksız toplanacağını öngören Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ayrı maddesinin kaldırılarak, seçime gidilmesi istenmiştir. Meclis, teklifin öncelikli olarak görüşülmesini kabul etmiş ve ilk sözü Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa almıştır. İsmet Paşa: *“Lozan barış görüşmelerinin belli bir aşamaya geldiğini, alınacak sonucun ülke çıkarlarına uygun düşüp düşmediği konusunda son sözü Meclisin söyleyeceğini, bunun için de en doğru yolun hemen seçime gidilmesi ve kararı yeni seçilen Meclisin vermesi olduğunu söylemiştir”*.⁶² Bu konuşma üzerine. İkinci Gruptan İzmit Milletvekili Sırrı (Bellioğlu) Bey: *“kendisinin 20 gün önce aynı teklifi yaptığını, İsmet Paşa’nın o zaman, buna karşı çıktığını hatırlatmış”*, Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit’de : *“evet, teklif edilmişti, reddine taraftar olanlardan birisiydiniz”⁶³* demiştir.

Daha sonra, Burdur Milletvekili İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey, seçimin yenilenmesi gereğini vurgulamış, sözlerini *"Meclis, tarihi olan adına layık bir karar verecektir. Biz milletten geldik, yine millete müracaat ediyoruz. Millet kararım versin"* diyerek bitirmiştir. Ziya Hurşit Bey de, *"itiraz eden yok, teklifi oybirliğiyle kabul ediyoruz”⁶⁴* demiştir. 20 gün önce aynı doğrultuda bir teklif veren ikinci Grup üyelerinin de desteği alınınca, başka bir tartışma olmadan teklif kabul edilerek maddelerin görüşülmesine geçilmiştir.

Anayasanın ayrı maddesinin yürürlükten kaldırıldığını belirten ilk madde üzerine söz alan Hüseyin Avni Bey, Meclis konuşmasında, seçim hakkının en kutsal hak olduğunu belirterek söze başlamıştır. Hüseyin Avni Bey, Anayasanın ayrı maddesinde, bu maddenin değiştirilebilmesi için üçte iki çoğunluk gerektiğinin belirtilmekte olduğuna da dikkat çekerek, bu kanunun, görüşme yeter sayısının 86 olduğu bir dönemde kabul edildiğini, bu yüzden de garip bir durumun ortaya çıktığını söylemiş ve üçte iki çoğunluk sağlamaya uğraşmak yerine, bir meclis kararıyla seçimin yenilenmesinin kararlaştırılmasını ve kararın da *"kutsal karar"* olarak adlandırılmasını istemiştir. Hüseyin Avni Bey, seçim kanununun yeniden düzenlenmesi gereğine de işaret etmiştir”.⁶⁵

⁶¹ Arı İnan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmaları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982, s. 84.

⁶² TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 283.

⁶³ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 284.

⁶⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 286.

⁶⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 286-288.

Erzurum Milletvekili Mustafa Durak (Sakarya) Bey, seçimin yenilenmesini destekleyen bir konuşma yapmış, ardından bir adım daha atarak, eğer mümkünse Birinci Meclis Milletvekillerinin seçimlerde aday olmamalarını, kenara çekilerek yeni seçilecek Milletvekilleri üzerinde denetim görevim üstlenmelerini istemiştir. Kırşehir mebusu Müfit (Kunutluoğlu) ve Edirne mebusu Mehmet Şeref (Aykut) Beyler de, Hüseyin Avni Bey'in önerisini benimsediklerini söyleyerek, üçte iki çoğunluk arayarak Anayasanın ayrı maddesini yürürlükten kaldırmak yerine, bir Meclis kararıyla seçimin yenilenmesine karar verilmesini istemişlerdir. Buna karşılık, Başbakan Hüseyin Rauf (Orbay) doğru yolun, kanun hükmüne uymak, yani Meclis kararı almak yerine, bir kanunla ayrı maddeyi kaldırmak ve yeni bir kanun maddesi koyup seçime gitmek olduğunu belirtmiştir. Daha sonra, Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü (Aras) ve Mardin mebusu Necip (Soydan) Bey'in, "*yeniden seçim yapılmasına karar verildi*" şeklinde tek bir cümleden oluşan teklifi oya sunularak kabul edilmiştir.⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa seçim kararının alınması üzerine şu cümleleri söyledi: "*Meclisin bu kararı vermesi İnkılap tarihimize mühim bir nokta teşkil eder. Çünkü bu kararı vermekle, Meclis kendinde hasıl olan marazı itiraf ve bundan dolayı, millette hissedilen ıstırapı idrak etmiş olduğunu gösterdi.*"⁶⁷

2. İKİNCİ GRUP'UN SEÇİM KANUNUNDA DEĞİŞİKLİK TEKLİFLERİ

Seçimin yenilenmesi kararı alındıktan hemen sonra, Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey ve arkadaşları, Erzurum Milletvekili Süleyman Necati (Güneri), Mersin Milletvekili Salahattin (Köseoğlu) ve Canik Milletvekili Emin (Gevelioğlu) Beylerin daha önce Meclise sunduğu seçim kanununda değişiklik yapılmasını isteyen teklifin öncelikli olarak görüşülmesini önermişler ve Meclis bu öneriyi kabul etmiştir.⁶⁸

İkinci Grup'un bu üç kurucusu tarafından hazırlanan ve 2 Aralık 1922'de Meclis'e sunulan bu kanun teklifi daha ilk gündeme geldiğinde Mustafa Kemal'in büyük tepkisini çekmişti. 2 Aralık 1922 tarihli toplantıda, oturum başkanı seçim kanununda değişiklik yapılmasını isteyen bir teklif olduğunu ve ilgili komisyona gönderileceğini açıklar açıklamaz, Mustafa Kemal teklifin bir maddesini şiddetle eleştirmişti. O'nun karşı çıktığı teklifin 15. maddesine göre, Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin o günkü sınırları içindeki yerler ahalisinden olmak ve bir seçim çevresine yerleşmiş bulunmak şartı aranıyordu.

⁶⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 289-293.

⁶⁷ Nutuk, s. 637.

⁶⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 294-295.

Göçmen olarak gelen Türk ve Kürtler, geliş tarihinden itibaren 5 yıl geçtikten sonra mebus olabilecekti. Bu madde ile ilgili Mustafa Kemal'in görüşleri şu şekildedir :

“Maalesef, mahalli tevellüdüm, bugünkü hudutlar haricinde kalmış bulunuyor. Saniyen; herhangi bir daire-i intihabiyenin beş senelik mütemekkini dahi değilim. Mahalli tevellüdüm, bugünkü hudud-u milliyemizin haricinde kalmıştır. Fakat, bu böyle ise, bunda benim katiyen bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi, mahvü müzmahil etmek isteyen düşmanların, hareketinde muvaffak olmaktan kısmen men edilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar, tamamen maksatlarına muvaffak olmuş olsalardı, Allah muhafaza etsin, buraya vazı'ul-imza olan efendilerin dahi memleketleri hudut haricinde kalabilirdi.

Bundan başka, bu maddenin talep ettiği şartı haiz bulunmuyorsam, yani beş sene mütemadiyen bir daire-i intihabiyede sakin olmamış isem, o da bu vatana ifa ettiğim hidemat yüzündendir. Eğer bu maddenin, talep ettiği şartı ihzara çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Ariburnu ve Anafartalar'daki müdafaatımı yapmamaklığım lazım gelirdi. Eğer ben, bir yerde beş sene oturmağa mahkum olsaydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır istikametinde tevessü eden düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan vazife-i vataniyemi yapmamaklığım lazım gelirdi. Bu efendilerin, talep ettiği şeraiti ihraz etmek isteseydim, Suriye'yi tahliye eden orduların enkazından, Halep'te bir ordu teşkil ederek düşmana karşı müdafaa etmemekliğim ve bugün hudud-u milliye dediğimiz hududu fiilen tespit etmekliğim lazım gelirdi.

Zannediyorum ki; ondan sonraki mesaim cümleinin malumudur. Hiçbir yerde, beş sene oturamayacak kadar sarf-ı mesai etmiş bulunuyorum. Ben zannediyorum ki, bu hidematımdan dolayı milletin muhabbetine ve teveccühüne mazhar oldum. Belki bütün alemi İslamın muhabbet ve teveccühüne mazharım. Bianenaleyh, bu teveccühata mukabil, vatandaşlık hukukundan ıskata maruz kalacağımı asla hatıra getirmezdin. Tahmin ediyorum ki, ecnebi düşmanlar, bana suikast etmek suretiyle de memleketimdeki hizmetimden beni tecride çalışacaklardı. Fakat hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmezdin ki, Meclis-i Ali de, velev iki üç kişi olsun, aynı zihniyette bulunabilsin. Bianenaleyh, ben anlamak istiyorum, bu efendiler; daire-i intihabiyeleri halkının ciddi olarak tercüman-ı fikir ve hissi midirler?

Yine bu efendilere karşı söylüyorum; mebus olmak itibariyle tabii şamil bir sıfatı cami bulunuyorlar. Bianenaleyh, millet bu efendilerle hem fikir midir?

*Efendiler; beni vatandaşlık hukukundan ıskat etmek selahiyeti bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen, heyet-i aliyenize ve bu efendilerin daire-i intihabiyeleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!"*⁶⁹

Mustafa Kemal, kanun teklifinin doğrudan doğruya kendi şahsını hedef aldığını ve vatandaşlık hukukundan yoksun bırakılmasının hedeflendiğini söylemiştir. Mustafa Kemal, kendisinin o andaki sınırlar dışında doğmuş bulunduğunu, herhangi bir seçim bölgesinde de 5 yıllık bir süreden beri ikamet etmediğini belirterek, bunda kendisinin kesinlikle bir kasıt ve kusuru bulunmadığını dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, askeri görevlerinin böyle bir koşulu yerine getirmesini imkansız, bıraktığını belirterek, Mecliste üç kişinin kendisini vatandaşlık hukukundan yoksun bırakma hakkını nereden aldıklarını da sormuştur. Mustafa Kemal Paşa konuşmasını bitirir bitirmez, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey konuya açıklık getirme çabasına girişmiştir. Hüseyin Avni Bey, ortada bir kanun teklifi olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın bunu kendisinin vatandaşlık hukukunun elinden alınması olarak yorumlamasını hayretle karşıladığını belirterek:

*"Türkiye milleti Paşa Hazretleri'ni kendisinin timsali yaptıktan sonra, Paşa'nın vatani her yer ve herkesin kalbidir. Fakat Paşa Hazretleri de bu kalplere hürmet etmelidir ki, 'Türkiye'de artık Arnavut mebus, Arap mebus bulunmayacaktır. Siz kalbimize girmiş, tarihi temsil etmek konumunda dururken başkalarının menfaati Şahsı Devletlerinizi İleri sürmenizi memleketin çıkarlarına uygun göremiyoruz"*⁷⁰

demiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "Hüseyin Avni Bey, madde açıktır, yoruma gerek yoktur" şeklindeki karşı çıkışından sonra Hüseyin Avni Bey sözlerini şöyle sürdürmüştür:

"Paşa Hazretleri, şahsınız bunun içerisine girmemiştir ve giremez, onlar da o şekilde düşünmüyorlar. Yalnız burada bir şey vardır. Şahs-ı Devletlerini ileri sürerek diğerlerinin bundan yararlanmasına imkan yoktur, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri kimseyle karşılaştırılmaz. Paşa Hazretleri de bilirler ki o arkadaşlar en samimi insanlardır ve işe en evvel başlamış ve sonuçta da milleti yaşatmak için en çok hizmet edenler onlardır. Önceden öyle olduğu gibi, en son yine u arkadaşlar ellerini sizin elinize vererek çalışacaklardır. Gaye budur. Siz herhangi noktada çalışırsanız orası sizin seçim hakkınızı sağlamıştır. Vatandaşlık şu veya bu memlekette oturmak esası üzerine değildir. Burada milletin kürsüsünde yegane söz sahibi Türk ve Kürt olacaktır.

⁶⁹ Nutuk, s. 634-635.

⁷⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 25, s. 159.

*Siz o seciyeyi taşıdıkça ve siz bu fikre sahip olduğça ebediyyen sizi serfiraz olarak başımızın üstünde tutacağız."*⁷¹

Hüseyin Avni Bey, sözlerinin sonunda, teklifi veren arkadaşlarının da böyle düşündüklerini belirterek konuya açıklık getirmelerini istemiştir. Mustafâ Kemal Paşa'nın, Hüseyin Avni Bey'in söyledikleriyle maddede söylenenlerin birbirleriyle çeliştiğini ve maddede kendisinin istisna tutulduğuna dair bir hüküm olmadığını belirtmesinden sonra, teklifte imzası olanlardan Süleyman Necati (Güneri) Bey konuya açıklık getirmiştir, Süleyman Necati Bey, Mustafa Kemal Paşa gibi milletin kalbinde yaşayan yüksek bir şahsiyetin tekliflerini bu şekilde yorumlamasından büyük üzüntü duyduğunu belirterek söze başlamış ve şöyle devam etmiştir:

*"Tarih yapan insanların birer mazi sahibi olduklarını, onların vatanlarının sadece belli bir bölge değil tüm ülke olduğu söylemiş ve böyle bir kanun söz konusu olurken Paşa Hazretleri gibi en büyük mümtaz şahsiyet olan bir kişiye pek çok takdir edenlerden ve hatta en önce takdir edenlerden biri olmak üzere benim hatırıma gelemmez. Ben böyle namussuz bir adam değilim. Bunu ancak namussuzlar yapar ve ancak bir milletle ilgisi olmayan, çıkarıcı, vicdanlarını, hayatlarını, namuslarını satmış olanlar yapar"*⁷²

demıştır. Süleyman Necati Bey, tekliflerinin, esas olarak artık Türkiye sınırları içinde bir vatandaşlık tesis etmek üzere hazırlandığını da sözlerine eklemiştir. Teklifte imzası bulunan Canik Milletvekili Emin (Gevelioğlu) Bey de, Hüseyin Avni ve Süleyman Necati Bey'lerin amaçlarını anlatarak konuya yeterince açıklık getirdiklerini söyleyerek:

*"O madde yazılırken hiçbir vakit Paşa Hazretlerinin ismi hatıra gelmemiştir ve gelmesi ihtimali de esasen yoktur ve o maddeden böyle bir şey de anlaşılamaz. Çünkü Paşa Hazretleri değil beş seneden, on seneden daha u/un zamandan beri bu vatana hizmet etmiş, çok başarılar kazanan Türkün timsali bir kişidir. Paşa Hazretleri'nin değerlendirme biçimine çok üzuldüm, hatırıma böyle bir şey gelmedi, dondum kaldım. Paşa ki bizi kurtaran ve bu memleketi kurtaran bir şahsiyettir Biz nankör olmalıyız ki, böyle bir düşünce sahibi olalım, nasıl olur ki, böyle bir şey hatıra gelsin... Eğer biz muhalefette bulunduğumuzdan dolayı böyle bir şey hatıra geliyorsa ki, rica ederim, biz şimdiye kadar bu memleketin saadetini bozan hiçbir muhalefet göstermedik."*⁷³

⁷¹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 25, s. 160-161.

⁷² TBMM Zabıt Cerideleri, C. 25, s. 161.

⁷³ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 25, s. 162-163.

Teklif sahiplerinin açıklamalarından sonra Mustafa Kemal Paşa, konunun yeterince aydınlanmış olduğunu düşünmüş olacak ki, başka söz söylememiştir. Bu açıklamaların yapılmasından ve ortamın yumuşamasından sonra, teklif Anayasa komisyonuna gönderilmiştir.⁷⁴

Teklif göre tek dereceli seçim esas olmakla birlikte, üç seçim devresi için, şimdilik, iki dereceli sistem sürdürülecekti (Madde 12). Milletvekili seçilebilmek için, seçim bölgesindeki ikinci seçmenlerin salt çoğunluğunun oyunu almak gerekliydi (Madde 13). Seçmen yaşı 18 olarak belirleniyordu (Madde 2). Seçme ve seçilme için vergi mükellefi olma şartı aranmıyordu (Madde 10). Meclis üye sayısı, her yirmi bin erkek nüfusa 1 mebus düşecek şekilde saptanacaktı (Madde 1). Milletvekilliği ile devlet memurluğu bir kişide toplanamayacak, Milletvekili seçilen memurların Meclis'e katılabilmek için memurluktan istifa etmeleri gerekecekti (Madde 11). Öğretmenler dışındaki memurlar, subaylar, hakim ve savcılar seçme ve seçilme hakkına sahip olmayacaktı; bu kişilerin seçilebilmesi için, seçimden en az bir ay önce görevlerinden istifa etmeleri gerekecekti (Madde 3). Daha Önce Mustafa Kemal Paşa'nın itiraz ettiği 15. Maddeye göre, milletvekili olabilmek için Türkiye'nin o günkü sınırları içindeki ahalisinden olup seçim bölgesine yerleşik bulunmak gerekiyor, göçmen olarak gelen Türk ve Kürtler için ise geliş tarihinden itibaren o bölgede 5 yıl oturmuş olma koşulu aranıyordu.⁷⁵

Teklifi inceleyen Anayasa komisyonu teklifte yer alan maddelerin bir bölümünü iptal etmiştir. İptal edilen maddeler arasında tek dereceli seçimin sürdürülmesini öngören madde; memur, asker, hakim, hakim ve savcıların seçme ve seçilme hakkını iptal eden madde ve daha önce tartışma konusu edilen 15. maddede vardı. Komisyon, Milletvekili seçilen askeri ve sivil memurların (ordu ve kolordu kumandanları hariç) seçimden en az bir ay önce memuriyetten istifa etmeleri gerektiğini hükme bağlıyor, buna karşılık, teklif sahiplerinin görüşünün aksine askeri ve sivil memurları seçme hakkı tanıyordu.⁷⁶

3. ASKER VE SİVİL MEMURLARIN MİLLETVEKİLİ SEÇİLEBİLME DURUMU

Komisyonun teklifi 3 Nisan 1923'te mecliste okunduktan sonra teklifin tümü üzerindeki görüşmeler yeterli bulunarak maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Her 20 bin erkek nüfusu temsil etmek üzere bir milletvekili seçilmesini ön gören 1. ve seçmen yaşı 18 olarak belirleyen 2. Madde önemli bir tartışma söz konusu olmadan kabul edilmiştir. Teklif

⁷⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 25, s. 163-164.

⁷⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 322-324.

⁷⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 325-327.

sahiplerinin görüşlerinin aksine askeri ve sivil memurlara oy kullanma hakkı tanıyan 3. madde kısa bir tartışmaya yol açmıştır. Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ordunun her türlü akımlardan uzak durması gerektiğini, aksi takdirde ordunun içine parti çekişmelerinin gireceğini belirtmiş ve maddenin iptalini istemiştir. Komisyon adına Karahisar-ı Şark-i Milletvekili Ali Süruri (Tönük) efendinin de onaylaması üzerine madde iptal edilmiştir. Ordu ve kolordu komutanları dışındaki askeri ve sivil memurların Milletvekili seçilebilmek için seçimden en az 1 ay önce istifa etmelerini ön gören madde üzerinde büyük bir tartışma çıkmıştır. Başta Hüseyin Avni (Ulaş) Bey olmak üzere İkinci Grup üyeleri, iki dereceli bir sistemde, nüfusunu kullanarak seçim sonuçları üzerinde etkisi olabilecek her türlü makam sahibinin, bu arada ordu ve kolordu kumandanlarıyla polis müdürlüklerinin de maddenin kapsamı içine alınması gerektiğini belirtmişlerdir.⁷⁷

Hüseyin Avni Bey ve diğer muhalif milletvekillerinin vermiş olduğu değişiklik önerileri, Birinci Grup üyesi mebusların oylarıyla reddedilmiş, ordu ve kolordu kumandanlarına hem bu görevlerini sürdürebilme, hem de aynı zamanda aday olma hakkı tanınmıştır. Seçimlerin iki dereceli olarak yapılacağı ve her nahiye de her erkek nüfus için bir ikinci seçmen seçileceğine ilişkin madde de tartışma konusu olmuştur. Karahisar-ı Şarki Milletvekili Mehmet Şükrü (Koç) Bey ile Kütahya Milletvekili Besim (Atalay) Bey'in ayrı ayrı verdikleri tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesine yönelik değişiklik teklifleri kabul edilmeyerek madde olduğu gibi benimsenmiştir.

4. SEÇİM KANUNUNU YÜRÜTME GÖREVİ TARTIŞMALARI

Teklifin "Kanun Büyük Millet Meclisi'nce yürütülür" şeklindeki son maddesi, bu kez Birinci Grup üyelerince tartışma konusu yapılmıştır. Madde okunur okunmaz, Birinci Grup sözcülerinden Saruhan Milletvekili Refik Şevket (İnce) Bey, Kanunun Büyük Millet Meclisi adına Bakanlar Kurulunca yürütülmesini istemiştir. Hüseyin Avni Bey buna şiddetle karşı çıkmış ve şöyle konuşmuştur:

"Şimdiki yönetim şeklimize göre milletimizin seçimi serbestçe yapması için kontrol görevini yapacak tek merci Meclis'tir. Efendiler bendeniz Yüce Heyetimden çok rica edeceğim. Herhangi bir vekil, bu secimde memleket üzerinde amil ve müessir olmaktan uzak kalsın. Hakimiyet-i milliye ye sadık iseniz böyle önemli bir meseleyi doğrudan doğruya Meclis bizzat idare eder ve deruhte eder. Dahilîye Vekili'nin bu

⁷⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 328-331.

seçimde pek uzak kalmasında isabet vardır. Komisyonun bu teklifini bendeniz de aynen kabul eder ve alkışlarım."⁷⁸

Refik Şevket Bey'in o anda değiştirilmekte olan, ancak değiştirilmeyen diğer maddeleri yürürlükte olan eski kanunda da, kanunun hangi vekilce yürütüleceğinin açıkça gösterildiğini söylemesi üzerine, İkinci Grub'un önde gelenlerinden Mehmet Şükrü (Koç) Bey "*Biz o sistemi çoktan yıktık. O padişahlık zamanına ait bir kanundur*" diyerek kendisine karşı çıkmıştır. Refik Şevket (İnce) Bey'in kanunun ilgili bakanlarca yürütülmesi, Sinop Milletvekili Hakkı Hami (Ulukan) Bey'in ise Meclis'çe yürütülmesi gerektiği yolundaki sözlerinden sonra komisyon adına söz alan Ali Süruri (Tönük) Efendi, Komisyonunda maddeyi yazarken Meclisin bu kanunu aracısız olarak, doğrudan doğruya yürüteceğini hiç düşünmediklerini; Meclis'in yürütme görevini verdiği bakanları bulunduğunu; uygulamada kanunun ilgili bakanlarca yürütüleceğini söyleyerek, kendisinin de üye olduğu Birinci Grup Milletvekillerinin görüşlerine destek vermiştir. Ali Süruri (Tönük) Efendi, bunun daha net bir şekilde ifade edilebilmesi için maddenin "*Kanunun yürütülmesine İçişleri Bakanı ya da Bakanlar Kurulu memurdur*" şeklinde değiştirilebileceğini de söylemiştir.⁷⁹

Bu açıklamadan sonra kanunun yürütme sorumluluğunun Bakanlar Kurulu ya da ilgili bakanlara bırakılmasını isteyen Birinci Grup üyeleriyle, Meclis'e ait olmasını isteyen İkinci Grup üyeleri arasında tam bir kutuplaşma meydana gelerek sert tartışmalar sürmüştür. Ardından, değişiklik önergelerinin oylamasına geçilmiştir. Birinci Grup'tan Denizli Milletvekili Yusuf (Başkaya) Bey'in kanunu yürütme sorumluluğunun İçişleri Bakanlığı'na verilmesini isteyen teklifi kabul edilmemiştir. Ardından, Saruhan Milletvekili Reşad (Kayalı) Bey ve Birinci Grup üyesi arkadaşlarınca verilen "*kanunun yürütülmesine Bakanlara Kurulu memurdur*" şeklindeki değişiklik teklifi, isim belirterek oylanmıştır. Birinci Grup ve İkinci Grup üyelerinin tam bir kutuplaşma içine girdiği bu oylamaya 186 milletvekili katılmış ve değişiklik teklifi, 67 red, 5 çekimsere karşılık, 114 oyla kabul edilmiştir. Tutanaklarda kabul ve red oyu kullananların adları ikişer eksiğiyle yayınlanmış, böylece toplam 186 yerine 182 isim sayılmıştır. Buna göre, oylama sırasında Meclis'te 110 Birinci Grup, 36 İkinci Grup üyesi, 36 bağımsız vardı. Birinci Grup üyelerinin 100'ü kabul, 6'sı red oyu kullanmış, 4'ü çekimser kalmıştır. İkinci Grup üyelerinin tamamı red oyu vermiştir. Bağımsızların 12'si kabul, 21'i red oyu kullanırken, 2 çekimser kalmıştır.⁸⁰

⁷⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 342-343.

⁷⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 344-345.

⁸⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 345-349.

Muhalefetteki İkinci Grup üyeleri, seçimin yürütülmesi görevinin Bakanlar Kurulu'na verilmesini hoş karşılamamışlardı. Nitekim, İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey, Seçim Kanununun kabulünden iki gün sonra, 5 Nisan 1923'te, bir teklif vererek, istida komisyonunun, seçimler hakkında meydana gelebilecek şikayetleri görüşmeye yetkili kılınmasını istemiştir. Bununla birlikte, başkanlık divanı, iki gün önce kabul edilen kanuna göre bu işin sorumluluğunun Bakanlar Kurulu'na verildiğine dikkat çekerek, söz konusu teklifle ilgili olarak herhangi bir İşlem yapmayı gereksiz bulduğunu açıklamıştır. Muhalif milletvekillerin "komisyona gelmesinden neden korkuyorsunuz?" şeklindeki itirazları arasında konu geçirilmiştir. Böylece, İkinci Grup'un son girişiminden de sonuç alınamayınca, seçimin yürütülmesi ve sonuçlara yapılabilecek itirazların karara bağlanmasının sorumluluğu. Adliye Vekili Rıfat (Calıka) Bey dışında tümü Birinci Grup üyesi olan Bakanlar Kuruluna bırakılmıştır.⁸¹

5. 1923 TBMM SEÇİMLERİ

Meclis'in dağılmasından sonra, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, bir bölüm bakan ile beraber, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden, Meclis Grubu adına bir seçim bürosu kurulmuştur. Mustafa Kemal bu kurulla beraber çalışarak çok güvendiği kişileri içine alan aday listeleri oluşturmuştur. İkinci Grup'tan hiç kimse aday gösterilmedi. Halbuki bunların çoğu İstiklal Harbine, ilk gününden itibaren canla-başla hizmet etmiş insanlardı.

Başbakan Rauf (Orbay) Bey, adayları belirleyen bu kurul içinde yer almayı reddetmiştir. Rauf (Orbay) Bey anılarında:

"Mustafa Kemal Paşa'ya fırkalar üzerinde kalmasını telkin ettiğini, ancak kendisine bunu kabul ettiremediğini söyledikten sonra bu vaziyette seçimi hazırlayan heyetin başında gece gündüz bilfiil çalışarak teferruatına kadar her işe bizzat nezaret eden Mustafa Kemal Paşa'yı bu çalışmalarında yalnız bırakmaya mecbur oldum. Başka türlü yapamazdım. Bir Hükümet Başkanı olarak elbette halka şunu seçin, bunu seçin diye listeler sunup, propagandalarla, teşvikte bulunamazdım" demektedir.⁸²

Aday listeleri hazırlanırken çoğu kez seçilecek kadar milletvekili sayısı kadar aday gösterilmiş ve bu kişilerin tümünün milletvekili olması sağlanmıştır. Ayrıca listelerde yer

⁸¹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 28, s. 366.

⁸² Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, s. 102.

verilen adayların görüşlerine başvurma gereği bile duyulmamıştır. Örneğin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu anılarında,

“Müdafaa-i Hukukun Mustafa Kemal imzasını taşıyan aday listelerine İzmir vilayetine bağlı merkezlerde muhalefet edildiğini, kendisinin Manisa’dan aday gösterilmesinin de eleştirildiğini belirtir. O dönemde bile hala gücünü koruyan Reddi İlhak cemiyeti içindeki ittihatçıların kendisinin adaylığına karşı çıktığını, Belediye Reisi ve yeni kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan kişinin organizasyonu ile Ankara’daki adayları saptayan merkeze bir-kaç yüz imzalı bir itiraz telgrafi çekildiğini anlatır. Bu gelişmelerden sonra, İstanbul gazetelerinde yayınlanan Manisa aday listesinde, kendi adıyla yine oradan adaylık bekleyen Hakki Tarık (Us) Bey’in adını göremeyince derin bir hayrete düştüğünü ve birkaç gün sonra, Hakki Tarık (Us) Bey’in Giresun’dan, kendisinin de Mardin’den aday gösterildiğini, yine o gazetelerden öğrendiğinde büsbütün şaşırtığını belirtmiştir.”⁸³

Seçimlere dokuz maddelik bir ilkeler demeti ve Mustafa Kemal’in yukarıda yayımladığı bildirilerle güç alarak giren Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun adayları seçimlerde büyük başarı sağladılar. Seçimlerde yalnız İkinci Grup üyeleri değil, eski İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin de varlık gösterememeleri sağlanmış ve bu güdümlü seçimler, beklenebileceği üzere, Birinci Grup adaylarının kesin başarısıyla sonuçlanmıştır. Bağımsız birkaç milletvekilinin dışında, seçilenlerin hepsi bu örgüttendi. Bağımsızlarda (örneğin Eskişehir mebusu Emin Bey (Sazak) gibi) daha sonra Halk Fırkasına katıldılar. Bir tek Gümüşhane milletvekili Zeki (Kadimbeyoğlu) muhalif olarak kaldı. Böyle olmakla birlikte, İkinci dönemin başlarında da (ilk bir buçuk yıl boyunca) bütünüyle muhalefetsiz bir meclis yaratılamamıştır.

İkinci Grup lideri Hüseyin Avni (Ulaş) Bey de seçimler sonuçlandıktan sonra, 31 Temmuz 1923’te Tevhid-i Efkar gazetesine bir demeç vererek, İkinci Grup’un seçime neden katılmadığını açıklamış ve sonuçları değerlendirmiş ve seçimlerde İkinci Grup’un neden teşkilat yapmadığı yolundaki soruyu şöyle cevaplandırmıştır:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine istinad etmiş olup, gruplar ise bir fırka halinde değildi ve aralarındaki içtihat farkları, ancak Meclis dahiline maksur kalmış idi. Mevcut Müdafaa-i Hukuk şubası her iki grubun da teşkilatlarını ihtiva ettiğinden ayrı bir programla ayrılmadıkça İkinci Grup namına teşkilat icrası muvafık görülmemiştir. Müdafaa-i

⁸³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, 2. Baskı, İstanbul İletişim Yayınları, 1984, s. 23-25.

Hukuk teşkilatı düşmanı memleketten çıkarmak gayesine matuf idi. Seçimlerde kendisinin adaylığını koymadığını, hemşehrilerinin kendisini aday gösterdiğini ve bazı yerlerden bir miktar oy verebildiklerini de haber aldığını, ayrıca seçimlerin tam bir serbestlik içinde yapılıp yapılmadığı sorusuna da mebusların mazbataları tedkik edilinceye kadar bu babda beyan mütalaa edemem demiştir.”⁸⁴

Mustafa Kemal Paşa 1923 seçimlerinde, adayların tespit edilmesinde titizlik göstermiş ve ağırlığını koymuştu. Seçimden sonra Meclis’i çalışmalarında serbest bırakmış, hükümete muhalif olanların fikirlerini açıkca söylemelerine karşı çıkmamıştı. Zaman zaman istediği kararları almasada Meclis kararlarına itibar etmiştir.⁸⁵

⁸⁴ Tevhid-i Efkar, 31 Temmuz 1923.

⁸⁵ Kazım Özalp, Teoman Özalp, a.g.e., s. 19-20.

İkinci Bölüm

II. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN İKİNCİ DÖNEM ÇALIŞMALARI VE MUHALEFET (1923-1927)

A. HALK FIRKASI'NIN KURULMASI

1. MUSTAFA KEMAL'İN HALK FIRKASI'NI KURMA DÜŞÜNCELERİ

Mustafa Kemal çalışmalarının daima İkinci Grup tarafından engellenmesi ve Meclis'te devam eden kargaşa nedeniyle Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun parti haline dönüştürülmesinin zamanının geldiğini anlamıştır. Eğer hareketi parti haline getirirse grup üyeleri parti üyesi olacak; parti üyeleri belirli bir program ve tüzük içinde ve de parti disipliniyle hareket edeceklerdir. Partinin belirli ilkeleri, ve programı çerçevesinde hedeflere daha kolay ulaşılabilecektir. Bu düşünceler içindeki Mustafa Kemal, Lozan görüşmelerinin devam ettiği sırada 6 Aralık 1922 tarihli 'Yenigün', 'Hakimiyeti Milliye' ve 'Öğüt' gazetelerine verdiği demeçte kurmak istediği parti hakkında görüşlerini açıklamıştır. Halk Fırkasının resmen kuruluşu yolunda ilk adım olan 7 Aralık 1922 tarihli 'Hakimiyeti Milliye' gazetesinde yer alan bu demeci aynen almakta yarar vardır. Mustafa Kemal bu demecinde kuracağı partinin özelliklerini açıklarken, dayanak noktasının yine halk olacağını açıkça ortaya koymuştur:

"Tanrıya şükürler olsun ki, millet üç buçuk senelik kahramanca savaştan sonra kendisini ebediyen esaret zinciriyle bağlamak isteyenleri mağlup etmiş ve bağımsızlığına kavuşmuştur. Bütün medeni milletler arasında hür ve bağımsız olarak milletimizin yer alacağı barış günleri de inşallah gecikmeyecektir. Bu mutlu günlere ne büyük fedakarlıklar ve zahmetler sonucunda eriştiğimizi asla hatırdan çıkarmamak ve gelecekte millet hayatını tehdit edecek tehlikelere düşmemek için, ona göre şimdiden hazırlanmak ve çalışmak, vatanını seven bütün millet fertlerinin borcudur.

Gerçekte vatanımıza ve bağımsızlığımıza göz dikenlere yalnız askerlikçe galip gelmek yeterli değildir. Memleketimiz hakkında istila emelleri besleyecek olanların her türlü ümitlerini kırarak şekilde siyasette, idarede, ekonomide kuvvetli olmak lazımdır. Hiç şüphe yok ki, ziraat ve ticaretimizin geri olması memleketimizin çok büyük kısmının harap ve halkımızın fakir bulunması, nakil vasıtalarının çok az oluşu, milli eğitimin herkese ve her yerde yetişmeyişi, sosyal hayatımızın en büyük düşmanı olan cehalet gibi sebepler memleketimizi fakir ve zayıf düşürmekten geri kalmamış ve kalmayacaktır.

Bundan dolayı kurtuluş ve bağımsızlığımız için yaptığımız savaşı tamamlamak ve Tanrının milletimize verdiği istidat ve kabiliyeti sonuna kadar geliştirmek ve memleketimize bahşettiği bütün servet ve kaynaklardan büyük çapta faydalanmak ve zayıflığımızın nedenlerini ortadan kaldırmak için bundan böyle hiçbir fırsatı ve vakti kaybetmeden çalışmaya mecburuz. Ancak bu çalışma, yıllarca takip ve tatbik edilecek bir programa dayanmazsa, yazık olur gider. Uzağı gören bir görüşe olduğu kadar milletimizin en acil ihtiyaçlarını karşılayacak bir programa dayanmayan reformlar şahsi ve keyfi olmaktan kurtulamazlar. Bu gibi girişimler, sahipleri olan kişilerin değişimleri ile hatta kendisinin birbirine zıt görüşleri ve tatbikatı ile söner gider. Diğer yandan, her hangi bir programın uzun bir çalışma devrine yol göstermesi için, memlekette bütün vatanseverlerin onun hazırlanmasına yardımcı olmaları gerekir.

Bu milli maksat ve görüşleri göz önünde bulundurarak, milletin her sınıf halkından, hatta İslam dünyasının en uzak köşelerinden bana ebedi olarak iftihar duyacağım şekilde gösterilen teveccüh ve itimada layık olabilmek için en mütevazı bir millet ferdi sıfatıyla hayatımı sonuna kadar vatanın hayrına vakfeylemek emeliyle, barıştan sonra halkçılık esası üzerine dayanan ve Halk fırkası adıyla siyasi bir fırka kurmak niyetindeyim. Başka memleketlerde kurulmuş olan bu gibi fırkaların programlarını gözden geçirmiş isem de, bunları memleket ve milletimizin gerçek ihtiyaçlarını tamamiyle karşılamaya yeterli bulmadım. Bu nedenle şimdiden böyle bir programın esaslarını tespit etmek üzere bütün aydınların ve alimlerin yardımlarını ve bu işe ortak olmalarını istemeyi vazife sayıyorum.

Köylülerimizi ve halkımızı ezen fakir düşüren adaletsiz vergilerin nasıl düzeltileceğine, ticaret, ziraat ve sanayiimizi geliştirecek ekonomik tedbirlere, orman ve madenler gibi tabii kaynaklarımızdan umumi menfaat için daha kolaylıkla faydalanmayı sağlayacak ne gibi kanuni değişiklik yapılması lazım geleceğine, arazi ve binalara sahip ve malik olmak hususunda herkes için daha emniyetli ne gibi kanuni değişiklikler yapılması lazım geleceğine vakıf işlerinin ne suretle düzeltileceğine ve yoluna konulacağına, memleketin nasıl imar edileceğine velhasıl memleketimizi geri bırakan sebeplerin giderilmesine ait olarak uzmanların gönderecekleri değerlendirmeler önemle dikkate alınacaktır.

*Ulusal kurtuluş savaşında olduğu gibi ulusal refahımızı sağlayacak bu çalışma devresinde de milletimizin yardımını ve bütün aydınların ve vatanseverlerin bu işe ortak olacaklarını ümit ederim”.*⁸⁶

Yapılan bu açıklama partileşmeye giden yolda ilk adımdır. Verdiği demeçte halkın ve memleketin durumunu gözler önüne seren Mustafa Kemal bu kötü durumdan kurtulmanın bir programı olan partinin kurulmasıyla mümkün olacağını açıkça ortaya koymaktadır. Kuracağı partinin programının hazırlanması için, tüm bilim adamlarından ve aydınlardan yardım istemektedir. Böylece halkın düşüncelerine verilen önem ortaya konmaktadır. Mustafa Kemal'in kuracağı partinin ismi ve dayanacağı Halkçılık İlkesi 1923 yılının başlarında tartışma konusu olacaktır. Özellikle Mustafa Kemal'e muhalif olan İkinci Grup üyeleri bu adımla, ülkemizde sınıf mücadelesinin başlayacağını öne sürmüşlerdir. Tartışmaların artması üzerine Mustafa Kemal, yeni açıklamalarda bulunacak ve kuracağı parti ile ilgili halkı aydınlatmak için bir yurt gezisine çıkacaktır.

Mustafa Kemal'in parti kuracağı şeklindeki açıklamasından, kırk gün sonra başlayan ve üç ay süren bu gezi, Mustafa Kemal'in kuracağı partinin felsefesi ile ilgili yaptığı açıklamalar önem taşımaktadır. Şimdi bu açıklamalardan bazılarına bakmakta yarar vardır. 14 Ocak 1923 tarihinde 'İleri' gazetesi başyazarı Celal Nuri'ye verdiği demeçte şunları söylemektedir: *“Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sınıflarının refah ve saadetini sağlamaya yönelik bir programa sahip olsun”.*⁸⁷

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal'in kurmak istediği parti, bazı kişilerin iddia ettikleri gibi sınıfsal bir nitelik taşımayacak, aksine tüm toplumun partisi olacaktır. Mustafa Kemal yine bu gezide yaptığı başka konuşmalarında kuracağı partinin tüm halkın partisi olacağını kesinlikle ayrımcılık yapmayacağını, böyle bir ayrımcılığın toplumumuza zarar vereceğini dile getirir. Bu konu da İstanbul'lu gazetecilerle İzmit'te yaptığı basın toplantısında söyledikleri önemli ipuçları vermektedir:

“İşte bu gerçeklerin zorlanması üzerine derki, sınıfları birbirine yardımcı olan, çünkü çıkarları da birbirine aykırı olmayan halkımızın müşterek ve genel fayda ve saadetini temin için Halk Fırkası namı altında bir fırka teşkili düşünülmektedir. Bu ifade ile beyan edilmek istenen şudur ki, ismi fırka olan halk kuruluşundan amaç millet evladından bir kısmının, halk sınıflarından bazılarının, diğer evlat ve sınıfın zararına çıkar teinin etmek değildir. Belki birbirinden belki birbirinden ayrı ve hariç

⁸⁶ Söylev ve Demeçler, C. II, s. 50-52.

⁸⁷ Söylev ve Demeçler, C. II, s. 54.

*olmayıp halk namı altında bulunan tüm milleti müşterek ve müttehit bir surette müşterek ve genel olan gerçek refaha ulaştırmak için faaliyete geçirmektir”.*⁸⁸

İzmit'teki basın toplantısından üç hafta sonra Balıkesir Paşa Camisi minberinden verdiği hutbeden sonra cemaatin sorularını cevaplarken halk fırkası ile ilgili söyledikleri çok ilginçtir:

“Bir milletin siyasi fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, başka memleketlerde fırkalar mutlaka iktisadi maksatlar üzerine kurulmaktadır. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini korumak için kumlan siyasi bir fırkaya karşılık, diğer bir sınıfın menfaatini korumak amacıyla bir fırka kurulur bu çok tabiidir. Güya memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi kurulan fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman, bunun içine bir kısım bütün millet dahildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim: Biliyorsunuz ki, memleketimiz bir çiftçi memleketidir, o halde, milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca, buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri akla gelir. Bizde böyle büyük bir araziye kaç kişi maliktir?...

Çiftçilerin karşısında olduğunu farz ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi, bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç bundan dolayı, biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Aksine, memleketimizde bir çok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız.

Sonra işçiler gelir. Bugün memleketimizde, fabrika, imalathane, vesaire gibi kuruluşlar çok sınırlıdır. Mevcut işçilerimizin sayısı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi ilerletmek için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de işçi lazımdır. Bundan dolayı tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan işçiye korumak ve onlara yardım etmek lazımdır. Bundan başka, aydın fakir işçileri ile alimler gelir. Bu aydınlarla alimler kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilirler ini? Bunlara düşen vazife, halkın içine girerek onları aydınlatmak, onlara öncü olmaktır,

*İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Bu nedenle, çeşitli meslek erbabı, birbirinin menfaatine yardımcı olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkanı yoktur, ve heyeti umumiye si halktan ibarettir. Halk Fırkası, halkımıza siyasi eğitim vermek için bir okul olacaktır”.*⁸⁹

⁸⁸ Söylev ve Demeçler, C. II, s. 64.

⁸⁹ Söylev ve Demeçler, C. II, s. 101-102.

Mustafa Kemal bütün bu konuşmalarında kuracağı parti ile ilgili millete bilgiler vermiş ve onların sorularını yanıtlamıştır. Balıkesir'de de yaptığı konuşmada kuracağı partinin halkımıza siyasi bir eğitim verecek okul olacağını açıklamıştır. Kısaca bu konuşmalardan çıkan sonuç şudur: "Kurulacak olan fırka, halkçılık ilkesine dayalı ve milliyetçi olacaktır. Ancak, Türk halkı çeşitli sınıflara ayrılmış olmadığından, bu fırka her kesimden insana açık olacaktır".

Meclisin yeni seçime gitme kararı vermesi üzerine Mustafa Kemal'in 8.4.1923 tarihinde yayımladığı Dokuz İlke (umde), Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin işlevinin bittiğini, yeni bir partinin kurulacağını Dokuz İlke'nin girişine koyduğu aşağıdaki ifadelerle kamuoyuna duyurmuştu:

"Yeni devre-i mesaide Meclis'in ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi Hakimiyyet-i Milliye dâiresinde siyasi teşkilata mazhar etmek için bir Halk Fıkrası teşekkül edecektir. Meclis'te elyevm müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukuk Grubu, Halk Fırkasına intikal edecektir. Mezkûr fırkanın, halk hâkimiyeti, teceddüt ve inkişâfat-ı maddiyye ve maneviyye esâsâtına mübteni mufasssal ve muntazam bir programı, bilcümle azasının nazarı-ı münâkaşa ve tasvibine arz edilecektir. Buna intizâren. Grubumuz, aşağıdaki umdelerle yeni intihâbâta iştirâka karar vermiştir"⁹⁰ denilmektedir.

Halk Fırkasının ilk programı olan Dokuz ilkede özetle şunlar yer almaktadır:

- “1. Ulusal egemenliğe bağlı kalınacak. Yönetimle ilgili yeni yasalar çıkarılacaktır.
2. Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili meclis kararı kesinlikle değiştirilmeyecektir.
3. İç güvenlik yasası çıkartılacak ve asayiş hızla temin edilecek.
4. Mahkemelerin hızlı işlemesi sağlanacak, bu konuda yeni yasalar çıkarılacaktır.
5. Toplumun kalkınması için alınacak ekonomik önlemler on madde olarak sıralanmıştır. Bunlar kısaca şöyledir:
 - a. Aşar vergisi ile ilgili şikayetler hızla düzeltilenecektir.
 - b. Tütün, ziraat ve ticaret desteklenecektir.
 - c. Tarım, endüstri ve ticari kredilerde kolaylık sağlanacaktır.
 - d. Ziraat Bankasının sermayesi arttırılacaktır.
 - e. Çiftçimize tarım makinaları tesis edilecektir.

⁹⁰ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 31.

- f. Endüstrinin gelişmesi için gereken teşvikler sağlanacaktır.
 - g. Demiryollarının yapımına hız verilecektir.
 - h. İlkokullarda öğretimin birleştirilmesi sağlanacak ve okulların gelişmesi için gerekenler yapılacaktır.
 - i. Genel sağlık için önlemler alınacak ve toplumsal yardımlaşma geliştirilecektir.
 - j. Ormanlarımızdan gerektiği gibi yararlanma sağlanacak ve hayvancılığımızın gelişmesi için önlemler alınacaktır.
6. Zorunlu askerlik süresi kısaltılacaktır. Okur yazarlığa göre bu süre daha da azaltılacaktır. Ordu mensuplarının güvenlikleri sağlanacaktır.
7. Yedek subaylara, malul gazilere, emeklilere dul ve yetimlere yardım edilecektir.
8. Bürokraside düzenlemeler yapılacak, aydınlardan kamu görevlerinde yararlanılacaktır.
9. Bayındırlık işleri için ortaklıkların kurulması sağlanacak ve kişisel girişimler teşvik edilip korunacaktır.”⁹¹

Mustafa Kemal, Dokuz ilkenin yayımlandığı gün bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine yaptığı çağrıda şunları dile getirmektedir:

*“Ulusumuz gelecekte yönetime üslenerek olanları seçimlerle ayırt etmek kararını almıştır. MH örgütümüz, ulusun bu karar karşısında, geçmişte kanıtladığı yeterlik ve nitelikleriyle gelecek içinde güvenilir ve dayanılır olduğu ve ulusun oyunu hak ettiği savında bulunacaktır. Eğer umduğumuz gibi, MH örgütümüzün seçtiği ve güvendiği kişiler ulusun oyunu alırlarsa, önümüzdeki BMM'nde HF adı altında ülkenin yönetimi sorumluluğunu üstleneceklerdir. MHC'nin ve gelecekte HF'nın izleyeceği amaçlar, deneylerden ve ülkenin gereksinimlerinden esinlenerek son günlerde açıklanan ilkelerdir. Adaylarımız bu ilkelerin gerçekleştirilmesini üstleneceklerdir. A-RMHC ve üyeleri, içinizde ben başkanınız da oturarak hepimiz ilkelerimizi ulusumuza yayalım ve açıklayalım. Bin güçlük karşısında cesaretle üstlendiğimiz sorumluluk, vatanımızın iyilik ve yararına oldu. Önümüzde bulunan yorucu ve güç çalışma döneminde de vatanımızın iyilik ve yararı için sorumluluk üstlenecek cesaretimiz tam ve eksiksizdir”.*⁹²

⁹¹ Fahir Giritlioğlu, a.g.e., s. 32-33. Orjinali için bakınız: Nimet Arsan, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. IV, Ankara, Türk Tarih Basımevi, 1991, s. 516-518.

⁹² Söylev ve Demeçler, C. III, s. 61.

Mustafa Kemal bu bildiriden birkaç gün sonra işgal altında bulunan İstanbullular için ayrı bir bildiri yayımlayacaktır. Bu bildiride şunları söyler, İstanbul işgal altındadır, bu nedenle bazı unsurlar baskı yapabilir. İstanbullular olarak oylarınızı bölmeyiniz ve tüm oylarınızla derneğimizi destekleyiniz. Seçimler yasa gereği iki dereceli yapıliyordu. Milletvekillerini seçecek ikinci seçmenler belirlendikten sonra Mustafa Kemal bazı gelişmeler nedeniyle tüm dernek örgütlerini uyaran yeni bir bildiri daha yayımlar:

*“A-RMHC'nin ve HF'nın seçim çalışmalarım aksatmak amacıyla, kıskanç ve olumsuz emeller izleyen bazı kimseler tarafından kötü niyetli söylentiler çıkarmaktadır. Özellikle henüz hiçbir yerde milletvekili seçimi başlanılmamış olduğu halde şu ya da bu sancakta MH adaylarının kaybettiği hakkında memleketin çeşitli yerlerinde propagandalar başlamıştır. Daha merkezden aday gösterilmeyen bazı yerlerde, dernek ve parti adına bazı adlar yayınlandığı ve yayıldığı gibi, merkezce adayları saptanan ve yerine bildirilen bir sancakta da listemize dışarıdan bir ad sokulmuştur. Yeni vücuda gelecek TBMM'nin, memleketin geleceği üstünde kesin ve can alıcı bir etki ve propagandalara karşı uyanık bulundurulmalarını sağlamak için bu açıklamayı sunuyorum. Artık ülkenin her yanında seçimin kesin dönemi yaklaşmakta olduğundan, seçim yetkisini birinci seçmenlerden kendi sorumluluklarına alan ikinci seçmen arkadaşlarımın da vatanın mutlak kurtuluşunu ve gelecekte yükselmesini sağlayan yol üzerinde hareket edeceklerine tamamiyle inandığımı da ekliyorum”.*⁹³

2. HALK FIRKASI'NIN KURULMASI

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İkinci dönemi 11 Ağustos 1923 günü başlar. Meclis'in toplanmasından iki gün sonra yapılan seçimlerde Mustafa Kemal yeniden Meclis başkanlığına, ikinci başkanlığına da Ali Fuat Paşa seçilir. Aynı gün Başbakan Rauf Bey istifa eder, yerine Fethi Bey atanır. Bu arada Lozan Barış görüşmeleri sonuçlanmış ve Batılı Devletler Yeni Türk Devleti'ni resmen tanımışlardır. İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nı resmen onaylamıştır. İkinci Meclis üyeleri Meclis açıldıktan sonra yoğun bir çalışmaya gireceklerdir. Bu çalışma kurulacak olan Halk Fırkası'nın tüzüğünü hazırlamaktır.

İsmet İnönü, 9 Eylül 1963 tarihli ‘Ulus’ gazetesinde çıkan “siyasi hayatımızın 43 yılı ve CHP başlıklı bir yazısında, açık bir biçimde “İkinci Grub’un uzlaşmaz ve Atatürk iradesi

⁹³ Söylev ve Demeçler, C. III, s. 69.

*karşısında sanılan üyelerinden hemen hiç kimse İkinci dönem Meclise gelmemiştir*⁹⁴ demesine, yani sadece açıktan muhalefet edenler değil, aynı zamanda muhalif olduğu düşünülenlerin de tamamının tasfiye edilmiş olduğunu belirtmesine rağmen bu Meclis, Takriri Sükun Kanunu'nun çıkartıldığı 4 Mart 1925'e kadar arzulanan dikensiz gül bahçesi niteliğinde olmamıştır. 23 Kasım 1924 tarihli Vakit gazetesine bir demeç veren eski Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'e göre: "Kurulan yeni fırka, (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) eski İkinci Grub'u doğuran aynı ihtiyacın mahsulüdür."⁹⁵

İkinci Dönem Milletvekilleri 7 Ağustos – 11 Eylül 1923 tarihleri arasında Halk Fırkası tüzüğünü görüşerek son şeklini verdiler. Fırka'nın kuruluş başvurusu Mustafa Kemal'in imzasıyla 23 Ekim 1923 tarihinde yapıldı. Yeni kurulan Fırka'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Fırkası ile ilgisinin olmadığı, Fırka'nın başkanı Mustafa Kemal tarafından kamuoyuna açıklandı. TBMM'ndeki Halk Fırkası azaları tarafından aynı gün kabul edilen ilk parti tüzüğü şu bölümlerden oluşmaktadır:

-Genel İlkeler (m. 1-7)

-Parti Örgütü

1. Merkez Örgütü (8-41)
2. İl Örgütü (42-56)
3. İlçe örgütü (57-68)
4. Bucak örgütü (69-73)
5. Köy ve mahalle örgütü (74-81)
6. Denetleme Bölgeleri (82)
7. Meclis Grubu örgütü (83-100)

-Genel Seçim örgütlenmesi (101-103)

-Genel Madde (104)

Bu tüzük, 1927 Kongresinde yenisi yapılmaya kadar, ufak değişikliklerle yürürlükte kalmıştır. Özellikle ilk yedi maddede belirtilen genel ilkelerin yansıttığı demokratik ve özgürlükçü tutum ise fazla uzun ömürlü olmamıştır.

Birinci maddede, HF'nin üç amacı belirtilmektedir; demokrasi, çağdaşlaşma ve hukuk devleti. İkinci maddeyle sınıflar üstü bir halk tanımından hareket edilerek her türlü ayrıcalığa karşı çıkılmaktadır. Üçüncü madde, HF'na her Türk'ün ve dışarıdan gelip Türk uyrukluk ve kültürünü benimseyen herkesin girebileceğini, dördüncü madde, HF üyelerinin tüzük ve programına uyma yükümlülüklerini belirtmekte, ancak parti kongrelerinde bunlara karşı

⁹⁴ *Ulus*, 9 Eylül 1963.

⁹⁵ Mete Tunçay, a.g.e., s. 107.

özgürce mücadele haklarını tanımaktadır. Beşinci maddeye göre, Parti genel başkanı, milletvekilleri arasından Büyük Kongrece seçilecektir. Altıncı madde, genel ilkelere karşı olan üyelerin divan kararıyla üyelikten çıkarılacağını anlatır. Yedinci maddeye göre ise, bu genel ilkeler ancak Büyük Kongrenin üçte iki oy çokluğuyla değiştirilebilir.⁹⁶

İlk İdareciler :

Genel Başkan : Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ankara Mebusu, TBMM Reisi.

Genel Başkan Vekili : İsmet Paşa (İnönü), Malatya Mebusu, İcra Vekilleri Heyeti Reisi.

Genel Sekreter : Recep Bey (Peker), Kütahya Mebusu,

Aza : Sabit (Sağiroğlu), Erzincan Mebusu,

Aza : Celal (Bayar), İzmir Mebusu,

Aza : Cemil (Uybadın), Tekirdağ Mebusu.

Aza : Refik (Saydam), İstanbul Mebusu,

Aza : Saffet (Arıkan), Kocaeli Mebusu,

Aza : Münir Hüsrev (Göle), Erzurum Mebusu,

Aza : Kazım Hüsnü Bey, Konya Mebusu,

Aza : Zülfü (Tigrel), Diyarbakır Mebusu.

İlk Fırka Grubu İdare Heyeti azaları:

Ahmet Mahir : Kastamonu Mebusu

Ali Rıza (Direkoğlu) : Kastamonu Mebusu

Hakkı (Ungan) : Van Mebusu

Refik (Koraltan) : Konya Mebusu

Galip (Küçükagağazade) : Niğde Mebusu

İhsan (Eryavuz) : Cebelibereket Mebusu

Mustafa Necati (Uğural) : İzmir Mebusu

Cumhuriyetin ilanından 6 gün önce program ve tüzüğü ile resmen kurulan Halk Fırkası, Fırka'nın 10 Kasım 1924 tarihli grup toplantısında adına "Cumhuriyet" deyimini eklenerek partinin adı "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirildi.⁹⁷

⁹⁶ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 558.

⁹⁷ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 558.

B. CUMHURİYET'İN İLAN ŞEKLİNE MUHALEFETİN ELEŞTİRİSİ

1. CUMHURİYET'İN İLANI

Fethi Bey başbakanlığının yanı sıra İçişleri Bakanlığı'nı da yürütmekteyken, bu görevi bir başkasına bırakmak istemiş ve Ferit (Tek) Beyi aday göstermişti. Bu sırada orduya dönmek üzere TBMM ikinci başkanlığından ayrılan Ali Fuat Paşa'nın yerine de Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in seçilmesini istemişti. Ama, parti grubu, bu adayları tutmayarak, ikinci başkanlığa Rauf Beyi, İçişleri Bakanlığına da Erzurum milletvekili Sabit Beyi uygun görmüştür. Mustafa Kemal Paşa bu adaylardan hoşnut kalmamıştır. Ona göre, Rauf Bey'i ikinci başkanlığa getirmeğe kalkmakla, "bütün meclisin onunla hem fikir olduğunu, yani bütün Meclisin Lozan Sulh andlaşmasını yapan ve Bakanlar Kurulunda Dışişleri Bakanı olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu göstermek maksadını taşıdığını düşünüyordu ve bu izlenimden rahatsız oluyordu". Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Genel Kurmay Bakanı Fevzi Paşa dışındaki bütün bakanları ve başbakanı istifa ettirerek bir siyasal bunalım çıkmasını sağlamıştır. Bu somut sorunun çözümü, O'na göre tek tek bakanların TBMM tarafından seçilmesi yönteminin değiştirilmesine bağlıydı. Ama bu sorunu çözerken, uzun zamandır gerçekleştirmek istediği daha genel bir sorunun çözümünü de yapmış oldu, o da Cumhuriyetin ilanı idi.

Saltanat kaldırılmış, Lozan Barışı çetin görüşmelerden sonra imzalanmıştır. Artık 23 Nisan 1920'de oluşturulan sistemin isminin konması zamanı gelmiştir. Artık cumhuriyete giden yolda engeller ortadan kalkmıştır. Fakat saltanat yanlıları saltanatın kalkmasıyla ortada bir rejim boşluğu olduğunu bu nedenle halifenin devletin lideri olması gerektiğini vurgulamaya başlamışlardır. Halifeye dayanan bu direnme gücü, zamanla Mustafa Kemal'in eylemine ve O'nun kişiliğine hedef olmaya başlar. Mustafa Kemal aslında cumhuriyeti, saltanatı kaldırdığı zaman ilan etmek istiyordu. Fakat o dönemde ortam uygun değildi. Bu gecikme dönemi yukarıda sözü edilen olayı ve benzerlerini gündeme getirecektir. Mustafa Kemal cumhuriyetin ilanı ile ilgili konuyu ciddi biçimde ele alır ve bu konuyu yakın arkadaşlarıyla zaman zaman görüşerek onların düşüncelerini öğrenmeye çalışmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile ilgili düşünce önem kazanırken Mustafa Kemal kamuoyunun bu konudaki tepkisini ölçmek ister. Yerli gazetelerde cumhuriyetle, ile ilgili hiçbir yayında bulunmamışken, O, yabancı bir gazeteyle dolaylı demeç vererek, bunun içerideki yansımalarını izlemek istemişti. Viyana'da yayımlanan 'Neue Freie Presse'e verdiği demeçte o zamana kadar sakladığı amacını Dünya'ya duyurdu. Mustafa Kemal, Lazar'a yaptığı açıklamalarında Yeni Türkiye'nin yenileşmesinin daha sona ermediğini, anayasanın gelişme

içinde olduğunu ve henüz son biçimine kavuşmadığını, değişen koşullara göre anayasa ve yasalarda değişiklikler yapılması gerektiğini, halk egemenliğine, dayanan yeni devletin yönetim biçiminin Cumhuriyet olacağını ve devletin merkezinin Ankara'da kurulacağını söylemişti.

Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili çalışmalara hız verilir. Zaten yeni oluşan Meclis, Birinci Meclis'e göre daha aydın ve devrimci üyelerden oluşuyordu. Bu durum cumhuriyetin ilanında önemli bir faktördür. 13 Ekim 1923'de Ankara başkent olur. 28 Ekimde de cumhuriyetin ilanı ile ilgili çalışmalar son aşamasına gelir. İsmet Paşa ile 28 Ekim gecesi hazırlanan yasa tasarısında 20 Ocak 1921 tarihli anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bazı ilavelerin yapılması istenir. Bu değişiklikler anayasanın 1, 3, 8 ve 9'uncu maddeleriyle ilgilidir. Örneğin 1. Maddenin sonuna Türkiye Devleti'nin hükümet biçimi Cumhuriyettir cümlesi eklenir. 29 Ekim 1923 günü teklif önce parti grubunda görüşülür. Parti grubunda kabul edilen tasarı meclise sunulur. Mecliste de kabul edilir. Böylelikle halk egemenliği yolunda çok büyük bir adım atılır, Mustafa Kemal söylevde Abdurrahman Şeref Bey'in bu konudaki konuşmasına yer verir. Kısa ve anlamlı olan bu konuşma cumhuriyet coşkusu açıklaması açısından önem taşır: *"Hükümet biçimlerini birer birer saymak gereksizdir. Egemenlik kayıtsız şartsız dedikten sonra, kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad kimilerine hoş gelmezmiş varsın gelmesin."*⁹⁸ Aynı gün Mecliste 158 milletvekilinin katılımıyla yapılan seçimde oybirliğiyle Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçilir. Seçimden sonra yaptığı teşekkür konuşmasında Mustafa Kemal duyulan güveni ve bundan sonraki destekleriyle toplumun daha da ileri gideceğini belirtir. Artık toplumun çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması için gerekli girişimler yapılabilirdi. İnkılaplar uygulamaya konulabilirdi.

2. CUMHURİYET'İN İLAN ŞEKLİNE MUHALEFETİN ELEŞTİRİSİ

Cumhuriyetin ilanı olgusu, Rauf ve diğerleri için büyük bir sürpriz olmamakla birlikte, karşılaştıkları oldu bittinin yapılaş tarzı karşısında şaşırılmışlardı. Ve bu konuda Rauf Bey'in İstanbul gazetelerinden 1 Kasım 1923 tarihli "Vatan" ve "Tasvir-i Efkâr" gazetelerinde yayımlanan ve cumhuriyetin ilân ediliş tarzına karşı çıkan demecinde: "Cumhuriyet aceleye getirilmişti. Önce iyi düşünüp doğru dürüst bir anayasa hazırlanmalıydı"⁹⁹ (altı aya kalmadan bu istek gerçekleşecektir!). Mustafa Kemal, Nutuk da konuyu şu şekilde değerlendirmektedir:

"Cumhuriyet meselesinde, efkar-ı umumiyede, ani bir hadise karşısında kalmış olmak hissi varmış. Şimdiye kadar işgal ettiği yüksek makamlar itibarıyla ve

⁹⁸ Nutuk, s. 705.

⁹⁹ Tasviri Efkâr, 1 Teşrinisani 1923.

İstanbul mebusu sıfatı ile Rauf Beyin ne düşündüğünü müntehiplerin sorup öğrenmek hakları imiş. Efendiler bu suali terdin edenlere biz de bir sual soralım! Evvela, efkar-ı umumiye ne vasıta ile muttali olmuşlar... Saniyen, İstanbul müntehipleri, yalnız, iki, gazeteciden mi ibaretti; yoksa, umum müntehipler, iki gazeteciye mebuslarının müktalaasını sormak için vekalet mi vermişlerdi? Yoksa Rauf Beye “müntehiplerin bu hakkını kemal-i hürmetle kabul edenlerden ve onu intihap ederken gösterdikleri yüksek itimada müteşekkik olduğunu ve ona layık olmağa çalışacağını, tevdi ettikleri emaneti her zaman ve mekanda siyanet ve hüsnü idare için, kudret ve kifayetinin son derecesine kadar çalışacağına itimat buyurabileceklerini söylemeğe zemin hazırlama için mi idi? Gerçi bir mebusun müntehipleri hakkında bu yolda idare-i kalam etmesi pek muvafıktır. Ancak yerinde ve zamanında ve samimi olmak şartıyla! Yoksa Cumhuriyet ilanında, efkar-ı umumiyenin, ani bir hadise karşısında bırakılmış olduğu gibi mürettep bir suale müntehiplerin tevdi ettikleri emaneti her zaman ve mekanda siyanet ve hüsnü idare edeceği hakkında teminat vermeğe kalkışmasının manası nedir?...

Rauf Bey, “bence meseleyi cumhuriyet meselesi üzerinden mütalea etmek doğru değildir” sözleriyle cumhuriyetten bahis dahi etmek istemiyor.

Rauf Beyin içtihadı: “Milletimizin refah ve istiklalinin mahfuziyetini ve aziz vatanımızın tamamiyetini temin eden şeklin, en muvafık şekil olacağı merkezindedir...”

Rauf bey içtihadını sarahaten söylemekten içtinap ediyor, malum birtakım nazariyattan bahsederek, hükümetlerin yekdiğerinden ayrılan yalnız iki esas üzerinde müteharrik buluduklarına kailim ve bu iki esastan biri mutlakiyet tarz-ı idaresidir diyor ve şöyle bir mantık yürütüyor; guya hükümdar hak ve selahiyetini Cenab-ı Haktan alır ve meşruiyete istinat ile icrayı ahkam eder. Bu tarzı idarenin mahzurları olduğundan milletler ihtilal ederek hükümdarların selahiyetini takyit ve meşrut kılmışlar.. Son senelerde milletimiz de meşrutiyet mücadelatı ile işe başlayarak kendi işini, kendi görerek, kendi karar vererek başarmak gayesine doğru yürümüş; İttihat ve Terakki, Meclis istibdatından kurtulmak için “Mehmet Han Hamis”e Meclisin feshi hakkını bahşettirmiş; Vahdettin, bu haktan istifade ederek Meclisi feshetmiş; malum felaketler olmuş; binaenaleyh mutlakiyeti idare ve saltanat-ı ferdiye taraftarı olmak caiz değilmiş.”¹⁰⁰

¹⁰⁰ Nutuk, s. 711-712.

22 Kasım 1923 günü toplanan Halk Fırkası Grubu'nun tek bir gündem maddesi vardır. O da Rauf Bey'den hesap sormaktır. Görüşmeler başlamadan önce Rauf Bey görüşme salonunun yanındaki odada bulunan Mustafa Kemal'in yanına giderek; ondan tartışmalara karışmamasını hatta toplantı salonuna katılmamasını ister. Mustafa Kemal birinci öneriyi kabul edeceğini ama ikincisini kabul edemeyeceğini Rauf Bey'e bildirir. Rauf Bey kendisine rakip olarak İsmet Paşa'yı seçmiştir. Bunun farkında olan İsmet Paşa rahat konuşabilmek için Halk Fırkası Grup başkanlığından istifa eder. Rauf Bey ustalıkla konuşmasını Mustafa Kemal'e çatmadan yapar ve konuşmasında:

“Efendiler, hiç birimiz kendimizi melek farz edecek kadar düşüncesiz değiliz. Beşeriz. Beşerde sevmek de, sevmemek de vardır. Sen bazı kimseleri sevmeyebilirim. Bazı kimseler de beni sevmeyebilirler. Hatta hiçbir sebep göstermedeki bu böyle olabilir. Bu itibarla, böyle önemli bir meselede meseleyi şahsi olarak tetkik ve şahıslarla eseri mukayese etmeksizin de düşüncelerinizden çok uzak bir muhakeme tarzı olduğundan eminim.

Bizim eğer tenkit etmek istediğimiz bir nokta varsa o da eserdir. Eseri tenkit ederken veya eser hakkında mutala yürütürken, sevsek de sevmesek de, her zaman şahsiyetlerin ve içtihatlarının muhterem olduğu esasını kabul etmekte müşterek olduğumuzdan şüphe etmiyorum. Benim kutsi duygularım Cumhuriyet idaresinden başka, hiçbir idarenin taraftarı olmama müsait değildir. Esasen (Türkiye Hükümetinin şekli Nedir?...) sualine karşı büyük reisimizin yine bu kürsüden cevap olarak; Büyük Millet Meclisi Hükümetidir, çünkü biz bize benzeriz. Bize mahsus bir iradedir. demiş olduklarını da hatırlarsınız. Bu benim vicdanımı tatmin eden en yüksek bir ifade idi. Ve buna i tiraz etmek h avsalamdan dahi geçmemiştir. Bu tatminkar ve kati ifadeden sonra, bu idareye, son kabine buhranı yüzünden yürütülemez bir şekil alışı üzerine ‘Cumhuriyet’ adının verilmiş olmasına itiraz etmek nasıl aklıma gelebilirdi? Bir millet ki, Cumhuriyete taraftardır ve milli hakimiyet kayıtsız şartsız hüküm sürdükçe cumhuriyetten başka bir şey istemiyor, fakat, bunu bütün varlığıyla isterken layıkıyla tatbik edemezsek diye endişeye düşerse, arkadaşlar bundan memnun mu yoksa meys mu olmak lazımdır?¹⁰¹

Bu konuşmadan sonra kürsüden inen Rauf Bey'e cevabı İsmet Paşa verir. İsmet Paşa'nın cevabı çok serttir:

¹⁰¹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C. II, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s. 137-138, Konuşmanın tam metni için bkz: Yücel Demirel ve Osman Zeki Konur, *CHP Grup Toplantısı Tutanakları 1923-1924*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 21-39.

“Rauf Bey siyaset yapıyoruz. Yanlışlıkları bir bir göstermeliyiz. Dahası siz hiçbir iş adamı gördünüz mü ki, başlarken anaparasını tehlikeye koyduğu inancında olsun ve başarı sağlayamayacağını bile bile tehlikeye atsın. Bir işe başlayan adam, her zaman sonucun iyi olacağına güvenir, öyle başlar. Hele böyle devrim yapıldığı zamanlarda hükümet ileri gelenleri, herhangi bir devlet adamı, ufacık bir kuşku göstermemelidir, bu yanlış olur, yanıldınız Rauf Beyefendi!

İsmet Paşa konuşmasında daha sonra Rauf Bey ile işbirliği yapan İstanbul başınıni yerden yere vurur, İstanbul basınıinin Rauf Bey'in bu görüşlerini silah olarak kullandıklarını belirtir. Arkasından Rauf Bey'in halifeyi ziyarete gitmesini eleştirir ve:

“Devlet adamı olarak hiçbir zaman unutmamalıyız ki, halife orduları bu ülkeyi baştan başa örene çevirmişlerdi. Halife orduları kurulabileceğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız....Türk ulusu, en büyük acıları halife ordusundan çekmiştir; bir daha çekmeyecektir. Bir halife fetvasının, bizi Birinci Dünya Savaşı uçurumuna attığını hiçbir zaman unutmayacağız. Bir halife fetvasının, ulus ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha alçakçasına saldırdığını unutmayacağız. Tarihin herhangi bir döneminde, bir halife, bu ülkenin alın yazısına karışmayı aklından geçirirse, hiç kuşku yok, o kafayı koparacağız!”¹⁰²

diye konuşmasını bitiren İsmet Paşa'nın son sözleri muhalefetin işine yarayacaktır.

C. ÜLKEDEKİ GENEL SİYASİ DURUM VE ÖRGÜTLÜ MUHALEFETE DOĞRU İLK ADIMLAR

1 Kasım 1922- 4 Mart 1924 tarihleri arasında, Türkiye'de saltanatsız bir hilâfet sürdürülmüştür. Bu kurumun 16 aylık ömrü sırasında niteliğinin ne olduğu bir muhalefet temeli yarattığı gibi, kaldırılması süreci de, kısa ve uzun vadede bazı muhalefet akımlarının oluşmasına yol açmıştır. Cumhuriyet ilan edilinceye değin, yani bu halifeliğin ömrünün ilk dörtte üçünde, halifenin devlet başkanı sayılabileceği yolunda bulanık bir izlenim vardır. Aynı bir cumhurbaşkanı seçildikten sonra, “sözde” halifeliğin ömrünün son dörtte birindeyse, özellikle eski başbakan Rauf Bey çevresinde bir muhalefet oluşmuş, İstanbul basınıinin bir bölümü de bu muhalefeti desteklemiştir.

Burada, Cumhuriyetin ilk aylarındaki halifelikle ilgili muhalif fikir hareketlerini özetlemeden önce, halifeliğin kaldırılışının nasılından ziyade, niçini üstünde durmak gerekir. Öncelikle, hilâfetin niçin saltanatla birlikte kaldırılmadığı sorusunu cevaplandırmamız

¹⁰² Yücel Demirel ve Osman Zeki Konur, a.g.e., s. 50-55.

gerekir. Buna verilebilecek iki karşılık vardır: Birincisi dış politikaya ilişkin olarak, Lozan barış görüşmeleri sırasında halifeliğin, varlığının gerekli görülmesi, ikincisi ise iç politikaya ilişkin olarak, devrimleri birdenbire değil, adım adım gerçekleştirme taktiğinin izlenmesidir. Fakat bunlar, halifeliğin kaldırılışının değil, kaldırmanın ertelenişinin nedenleridir.

Kürtler başta olmak üzere, anadili Türkçe olmayan Arap, Çerkeş, Abhaz, Gürcü, Laz, Boşnak, Arnavut vb. Müslüman anasının devlete sadakatini, onu “meşru” saymasını sağlamakta, halifeliğin simgelediği din bağının önemi küçümsenemez. Bu bakımdan, halifelik yalnız bir tek sakınca taşımaktaydı o da sünnî olmayan ögeler, hilâfeti kendi üstlerinde yüzyıllardır süregelen bir baskı kurumu diye görmekteydiler. Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin düşüncelerindeki çağdaşlaşma modelinde, lâikliğe demokrasiden daha büyük bir yer vermekteydi.

Mustafa Kemal Paşa’nın yakınlarından (Cebelibereket Milletvekili) İhsan (Eryavuz) Bey, Rauf Beyin beyanatının fırkayı bölücü nitelikte olduğu suçlamasıyla, ona karşı Halk Fırkası (HF) meclis grubuna başvurdu. 22 Kasım 1923 günü yapılan sekiz saatlik görüşmede Rauf Bey adamakıllı sıkıştırıldı, ama sonunda kamuoyuna firkada bir ayrılık olmadığı açıklanarak iş tatlıya bağlandı. Olay kapanmıştı, ama hükümet çevreleri tutucu İstanbul basınının HF üst yönetimine karşı olumsuz tavrını unutmamışlardı. Bu arada, Rauf Beyin demecinden on gün sonra, İstanbul Barosu Reisi Lütfi Fikri Bey, ‘Tanin’ gazetesinde Halife’ye bir açık mektup yayımlayarak, onun istifa edeceği söylentileri üzerine, “*Gönül istiyor ki bu istifa sözü, ebediyyen gömülsün kalsın, çünkü dünya için bir musibet olur*”¹⁰³ demiştir. HF grubunda Rauf Bey’le ilgili, görüşmenin yapılmasından iki hafta sonra, bazı gazetelere karşı harekete geçmek için bir fırsat doğdu. Bu, Ağa Hanla, Emir Ali’nin hilâfet hakkında başvekil İsmet Paşaya yazdıkları bir mektubun (daha yerine varmadan) basında yayımlanmış olması olayıydı.

Birinci Dünya savaşından sonra Hint Müslümanlarının Türkiye ve öteki İslâm ülkelerindeki etkileri geniş bir araştırma konusudur. Hindistan’da Hilâfet Komitesi, Londra’da İslâm Cemiyeti gîbî çeşitli örgütler vardır. Ağa Han, bizim basınımızda bazen “Hint Müslümanlarının Reisi” diye anılmakla birlikte, gerçekte “Şîî İsmailiye” mezhebinin başkanı olan zengin ve nüfuzlu bir kimsedir. Bunlar, her zaman aynı doğrultuda hareket etmemektedirler, hatta aralarında çatışmalar çıkmaktadır. Kimi İngilizlere daha uzak, kimi daha yakındır. Hint Hilâfet Komitesi, Kurtuluş Savaşı yıllarında ve ertesinde, Ankara ve İzmir

¹⁰³ Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, Ankara, Turhan Kitapevi, s. 137.

ianesi adları altında topladığı paraları Türkiye'ye göndermiştir. Saltanatın kaldırılması, bütün bu gruplarca iyi karşılanmış görünüyor. Ancak, hepsi Halifeliğin sürdürüleceğini ummaktadır.

1923 Aralık ayı başında, Türk iç siyasetinde büyük bir tepkiye yol açan Ağa Han ve Emir Ali'nin Başvekil İsmet Paşa'ya yazdığı mektubun Üç İstanbul ('Tanin, İkdâm, Tevhid-i Efkar') gazetesinde yayımlanması, genellikle ileri sürüldüğünün tersine, bu kişilerin daha önceki tutumlarıyla çelişmeksizin, Halifeliğin (özellikle cumhuriyet ilan edildikten sonra) yasal durumunun açıklığa kavuşturulmasını istemekte ve İslam dünyasının dinsel başkanlığının Müslüman halklar arasında manevi bir bağ olarak korunmasının önem ve gereğine dikkati çekmektedir. Türkiye'de gösterilen tepkiler üzerine Ağa Han, London Times gazetesine bir açıklama yaparak, bu girişimi hakkındaki "İngiliz telkini" ve "padişahçıları teşvik" yakıştırmalarını yadsımıştır. Ağa han ile Emir Ali'nin kendileri Sünni olmadıkları halde, Sünni Müslümanların önderi sayılan Halifenin kaderiyle ilgilenmeleri, mektuba yöneltilen eleştiriler arasında vurgulanan bir nokta olmuştur. Halifeliğin korunacağı inancı ile cumhuriyeti kuvvetle desteklediğini açıklayan Hint Hilafet Komitesi ise geniş ölçüde Sünni idi.¹⁰⁴

D. İSTANBUL İSTİKLAL MAHKEMESİNİN KURULMASI (8 ARALIK 1923) VE BASININ UYARILMASI

Kurtuluş Savaşı döneminin İstiklal Mahkemeleri 1923 Mayıs'ında faaliyetlerini durdurmuşlardı. Cumhuriyet döneminin ilk İstiklal Mahkemesi, yetki alanı İstanbul ve havalisi olmak üzere 8 Aralık 1923'te kurulmuştur. O gün hükümetin başvurusu üzerine, 64. toplantının 2. Ve 3. gizli oturumlarında, bu mahkemenin teşkili için bir Heyeti Umumiye kararı alınmış, 4. açık oturumda ise üyeler için ad belirtmeyle oylama yapılmıştır.¹⁰⁵

Katılan 156 milletvekilinden 22 si çekimser oy kullanmıştır, Cebelibereket Milletvekili İhsan Bey 102 oyla Reis, Saruhan Milletvekili Vasıf Bey 105 oyla Savcı, Konya Milletvekili Refik Bey 116 oyla aza, Hakkari Milletvekili Asaf Bey 109 oyla aza, Kütahya Milletvekili Cevdet Bey 106 oyla aza seçilmişlerdir.¹⁰⁶

Oylamanın sonuçları, sınırlı da olsa bir muhalefetin varlığını ortaya koymaktadır. Asıl beş gün sonra, 13 Aralık 1923'te yapılan 67. İçtimanın 2. Ve 3. Hafi celselerinde, bu mahkemenin ne gibi davalara bakacağı konusu bir hayli karşı çıkmalara yol açmış, Antalya mebusu Rasih Efendinin İstiklal Mahkemi Kanunu'nun 3. Maddesindeki bütün yetkilerin

¹⁰⁴ Seçil Akgün, a.g.e., s. 148-153.

¹⁰⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. IV, s. 314-328.

¹⁰⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. IV, s. 350-353.

tanınmasını isteyen önergesi, 63 red ve 6 çekimser oya karşı 89 oyla kabul edilebilmiştir. Bu karara muhalif kalanlar arasında ileride kurulacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılacakların adları dikkati çekmektedir.¹⁰⁷

Mahkemenin çalışmaları uzun süren duruşmalardan sonra 31 Aralık 1923 günü son buldu. Çok zaman alan savunmaların tutanakları iki yüz sayfayı aşmaktadır. Karar 2 Ocak 1924 tarihinde açıklandı. İstiklal Mahkemesi davayı şu üç noktada yoğunlaştırdı:

"1- 5 Aralık 1923 tarihinde 'Tanin' ve 'İkdam', 6 Aralık 1923 tarihinde de 'Tevhid-i Efkar' gazetelerinde yayınlanan Ağa Han ve Emir Ali'nin müşterek mektuplarının suç teşkil edip etmediği,

2. Üç gazetenin mektubu ne şekilde gazetelerine koydukları ve mektubun taşıdığı amaç ve emellerle aralarında ilişki olup olmadığı,

*3. Mektupta belirtilen kışkırtıcı amaç ve emelleri bilerek yayınlayıp yayınlamadıkları."*¹⁰⁸

İstiklal Mahkemesi aldığı kararda, gerek gazete sahiplerinin, gerekse yazışları müdürlerinin, mektubun yayınlanmasında kesin bir bilgileri bulunmadığı, yayın amaçlarının haber, olması ve haberde "atlamamak" için gazetecilik gayretiyle olduğu ve kasıtlı yıkıcı ve vatana ihanet gibi bir amaçları olmadığına Mahkeme'nin kanaati hasıl olduğunu, ancak yıkıcı bir amacı olan bu mektubu yayınlamakla gazetelerin bilmeyerek de olsa Ağa Han ile Emir Ali'nin amaçlarına aracı olduklarının kamuoyunca takdir edileceğini belirtti. Bundan böyle basının vatanı bölmeye, milleti kışkırtan yıkıcı amaçlara aracı olmayacağını ümit edildiğini, basının, vatanın barış ve huzura ihtiyaç duyduğu böyle bir dönemde, işgal altında büyük sıkıntılar çekmiş fedakar İstanbul halkının hislerini dile getireceğini, meslek telaşı ile kamuoyunu endişeye düşürecek bir yayında bulunmaması arzusunda olduklarını açıkladıktan sonra sonuçta, başlı başına suç unsuru olan adı geçen mektubun yayınlanmasında gazete sahiplerinin ve müdürlerinin kasıtlı bir amaçları görülmediğinden, iddianın ileri sürüldüğü cezalandırma isteği yerinde görülmeyle, tüm gazetecilerin beraetine karar verildi.¹⁰⁹

Görülüyor ki kamuoyunda ve basında oldukça etki yapan gazetecilerin yargılanması olayı beraatle sonuçlanırken, kamuoyu yatıştırılmış, basına da Türk Devriminin kararlılığı gösterilmiştir. Bu kararla İstiklal Mahkemesi'ne karşı duyulan endişe bir ölçüde azaldı. Fındıklı Sarayı önünde toplanmış olan halk, beraat eden gazetecileri alkışladı. 3 Ocak 1924'de 'Vatan'da Ahmet Emin Bey, "İstiklal Mahkemesi'nin kararı Cumhuriyet rejimi için belli başlı

¹⁰⁷ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1920-1927*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988, s. 26.

¹⁰⁸ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 237.

¹⁰⁹ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 239.

bir kuvvet sebebi olacaktır. Bu rejimin asıl dayanağı, halkın sevgi ve güvenidir” diyerek, bu yumuşamanın önemini belirtmiştir.¹¹⁰

İstiklal Mahkemesinin bakmış olduğu başka bir davada ise Lütfü Fikri Bey’in 15 Kasım 1923 ‘Akşam’ ve 10 Kasım 1923 ‘Tanin’ gazetelerinde yazmış olduğu yazılardan dolayı yargılama yapılmıştır. 1 Kasım 1922 tarihli “Saltanatın Kaldırılması” ile ilgili karara aykırı yayında bulunduğundan dolayı Lütfü Fikri Bey bu suçu kasıtlı işlemediği gözönünde bulundurulmuş, ancak bölücü ve yıkıcı yayında bulunduğundan Hiyaneti Vatanîye Kanunu’nun üçüncü maddesi gereğince tutuklanma tarihi olan 15 Aralık 1923 tarihinden itibaren beş yıl kürek mahkumiyetine karar verildi.¹¹¹

E. HALİFELİĞİN KALDIRILMASI VE TBMM’DEKİ TARTIŞMALAR

Cumhuriyet düzeninin tamamlanması uğrındaki çalışmalar hızla geliyor, köklü devrimler birbirini kovalıyordu. Sıra Halifeliğin kaldırılmasına gelmişti. Halifeliğin kaldırılması sırasında, dinsel nitelik taşıyan bu kurumun, yüzyıllar boyu süre gelmesine rağmen, önemli bir işlevinin kalmaması nedeniyle Mecliste önemli bir muhalefetle karşılaşmamıştır. Mustafa Kemal konuyu Fırka Grubu’nda bir karara bağlamadan önce basın, üniversite ve ordunun desteğini almıştır. Din ve askerlik işlerini politikadan ayıran ve bütün okulları Eğitim Bakanlığına bağlayan kanunların çıktığı gün, Meclis Başkanı Fethi Bey; Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi ile elli üç arkadaşının (Halifeliğin kaldırılması Ve Osmanlı soyundan olanların Türkiye dışına çıkarılması) hakkında bir kanun teklifi verdiklerini, bu teklifin de, ötekiler gibi, Komisyonlara gönderilmeden hemen görüşülmesinin istendiğini bildirdi. İstek kabul edildi ve teklif okundu. Teklifin gerekçesinde şöyle deniyordu :

“Türkiye Cumhuriyetinin içinde Halifelik Makamı’nın varlığı sebebiyle Türkiye, iç ve dış politikasını iki başlı olmaktan kurtaramadı. İstiklalinde ve hayatı milliyesinde müşareket kabul etmeyen Türkiye’nin zahiren ve zımnen bile olsa ikiliğe tahammülü yoktur. Asırlardan beri Türk Milletinin sebebi felâketi ve ilâ nihaye fiilen ve ahden bir Türk İmparatorluğunun vasıtai inkırazı olan Hanedanın hilâfet kisvesi altında Türkiye’nin mevcudiyetine daha müessir bir tehlike olacağı tecarübü mütehammilane ile katiyen sabit olmuştur. Bu hanedanın Türk Milletiyle münasebattar olan her vaziyet ve kuvveti mevcudiyeti milliyemiz için mahzû tehlikedir. Esasen hilâfet, imarat evaili islâmda Hükümet mâna ve vazifesinde ihdas edilmiş, olduğundan

¹¹⁰ Ergün Aybars, a.g.e., s. 239.

¹¹¹ Ergün Aybars, a.g.e., s. 244.

dünyevi ve uhrevi bilcümle vazai fi müteveccihîyi ifa ile mükellef olan zamanı hazır Hükûmatı İslâmiyesinin yanında ayrıca bir hilâfetin sebebi mevcudiyeti yoktur. Hakikat bundan ibarettir. Türk Milleti selâmeti muhafaza etmek için hakikate ittibadan başka bir hattı hareket ihtiyar edemez. Teraküm edegelen teşevvüsâtın vazih ve kati bir surette halli için mevaddı âtiyenin bugün derakap re müstacelen müzakeresi ile kanuniyet kesbetmesîni teklif ederiz”¹¹²

Rize Milletvekili Ekrem Bey; Halifelerin ve Padişah Ailesinin kötülüklerini sayıp döktü, Halifeliğin kaldırılmasını ve Padişah Ailesinden olanların hepsinin sınır dışına çıkarılmasını istedi. Seçimleri bağımsız aday olarak, Halk Partisine ve Halk Partisindeki akrabalarına karşı, kazanmış olan ve sonradan da Halk Partisine girmeyerek Mecliste tek bağımsız Milletvekili olarak kalan Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey muhalif konuşmacı olarak şöyle diyordu:

“Yine Vâsîf Bey Kardeşimiz, Fransa’nın 1709 Büyük Devrimi’nden söz ederken, Fransa’daki Krallık Ailesinin idamını ve ulusal sınır dışına atılışını anlattılar. Ben o günkü görüş ile bugünkü durumu karşılaştırmak istiyorum. Biz Cumhuriyeti ilân ettiğimiz zaman karşımızda Sultanlığı isteyen bir kuvvet var mıydı? Olabilirmi idi? Yine Vâsîf Bey Kardeşimiz, mebuslar temel ilkeleri kabul ederek gelmişlerdir, temel ilkelere göre görev yapmak bir namus borcudur, dedi. Çok doğru bir şeydir...”

Ben ılımlı bir liberal ve müthiş bir İslâm Birliği taraftarıyım. Tarihin bu büyüklüğünü kendi milletimde görmek isterim. Benim amacım budur. Bunun içindir ki, memleketin iç ve dış politikası adına Halifeliğin kaldırılmasını kabul ederek bugünkü durumda bu müthiş kuvveti düşmanların yada öteki hükümetlerin kucağına atmayalım...

Cumhuriyet, Ulusal Egemenlik ve yenilik diyoruz. Eğer bunlar halkın istekleri ise, ki olduğuna inancım var, sanırım ki; bu esaslar içinde birleşerek, halkın genel ihtiyaçlarına ait olan bu esasları yine halktan yön alarak, o yöne göre ve Anayasamızın ve parti Genel Kurulunun bir ana ilke diye kabullendiği esaslara göre Hükûmete bir yön vererek karar almamız gerekir. Yoksa biz kendi düşüncelerimizi, kendi isteklerimizi mi halka kabul ettireceğiz. Ben, kanunî durumumuz ve Anayasamız ve Partinin kamuoyuna ilke diye kabul ettirdiği esaslar karşısında bu hak ve yetkinin bugün için bizde bulunmadığını görüyorum. Bu konu için ya kamuoyuna başvurulması, yada yeniden seçim yapılması gerekir (gürültüler, aşağı in sesleri).

¹¹² TBMM Zabıt Cerideleri, Devre II, Ankara, TBMM Matbaası, 1961-1977, C. 7, s. 27-28.

Bunları ana ilke olarak yeniden millete bildirirdik. Her gün yeni bir sunuş ve istek karşısında kalıyoruz. Başlangıcını anladık, sonu nedir? Bunu bize söyleyin.

Egemenlik daima ulusundur, Yüksek Meclisinizindir. Bu aileyi oradan çekip de Etlik'te bir köşede oturtabiliriz. Bugünkü durum, karşısında egemenlik., kayıtsız ve şartsız ulusun mudur? Ulusal Meclisin midir? Benim kanımca egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur. Bu nokta açıklığa kavuşturulmalı ve anlaşılmalıdır (Meclis de milletindir sesleri)".¹¹³

Daha sonra söz alan Meclis Başkanı Fethi Bey, Zeki Bey'e karşı milletvekillerinin sözlü sataşması üzerine konuşmasında: *"Biliyorsunuz ki; Zeki Bey, Halk Partisinden olmayan tek üyedir. Onun düşüncelerini sessizce dinlemek zorundasınız. Hiç bir zaman sinirlenmek doğru değildir. Olmayacak şeyler oluyor."* der¹¹⁴. Başkanın bu sözlerle anlatmak istediği şu idi: Bu kanun teklifi, bir gün önce yâni 2.3.1924 de, Halk Partisi Gurubunda görüşülmüş ve kabul edilmişti. Bu durumda hiç bir Halk Partili milletvekili teklifin aleyhinde konuşamazdı. Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey ise, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisine bağımsız olarak gelen bir kaç milletvekilinden, Halk Partisine girmeyerek bağımsızlığını devam ettiren ve Halk Partisi Gurubuna karşı teklifin aleyhinde konuşabilme imkânına sahip bulunan tek milletvekili idi. Bundan sonra konuşan Afyon Milletvekili İzzet Ulvi Bey Halifeliğin kaldırılması gereğini açıkladı ve konuşmasında şöyle diyordu:

"Dünyada her şey geliyor. Manevî şeylerde de gelişme vardır. Hükümet denilen kuruluştaki da şüphesiz gelişme kanunları yürür. Biz mutlakîyetin kanlı hükümdarlarının yönetimi ve kötülükleri altında yaşayacak ulus olmadığımızı çoktan ispatladık. Bugün dünyanın en gelişmiş rejim olarak kabullendiği Cumhuriyeti ilân ettik. Biz özgürlüğe, cumhuriyete, halkçılığa milyonlarca insanın kanı karşılığında ulaştık. Hâlâ bu kürsüde Halifeliğin kaldırılmasından yana olmayanları gördükçe şaşıyorum..."¹¹⁵

Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Beyin de teklifin lehindeki konuşmasından sonra teklifin tümü üzerindeki görüşmeler yeterli görüldü, maddelere geçildi ve "esasen hükümet ve cumhuriyet anlam ve kavramının içinde mevcut olduğundan" gerekçesiyle Halifelik Makamını kaldıran birinci maddenin görüşülmesine başlandı. Urfa Milletvekili Saffet Efendi:

"Cumhuriyet idaresinin görevlerinden biri ve birincisi Yüce İslâmlık kurallarının korunmasıdır diyerek Halifeliğin din gereği olmadığını ve Halife olmanın

¹¹³ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 7, s. 31-33.

¹¹⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 7, s. 33.

¹¹⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 7, s. 33.

tek şartının işleri adaletle idare etmek olduğunu anlattı ve «Peygamberden sonra, adalet ve hakka dayanarak ayakta duran bir hükümet ise ancak Cumhuriyet idaresinde bulunabilir. Bundan ötürü, mademki bugünkü idaremiz de Cumhuriyettir, o halde Halifeliğin niteliği akıl ve mantık bakımından Büyük Millet Meclisinin manevî kişiliğinde vardır. Böyle olunca da, Halifelik sıfatını Büyük Millet Meclisi dışında ve İslâmın gereğine aykırı olarak anlamsız bir söz durumuna düşürmek cumhuriyetle bağdaşamaz...»¹¹⁶ dedi. Kastamonu Milletvekili Halid Bey ise farklı bir görüş ileri sürerek şunları söylemiştir:

“İş politik bakımdan ele aldığını, dinsel bakımdan Halifeliğin kaldırılmasında hiç bir sakınca görmediğini ve fakat 1300 yıllık bir kuruluşa karşı halkın bağlılığının da önemi olduğunu, nitekim millî mücadeleye başlarken, halka Halifeliğin kurtarılacağına söylendiğini, bugün de halkın Halifesiz Cuma namazının kılınamayacağı kanısında bulunduğunu hatırlatarak «Halifelik kaldırılmıştır» denmektense, «Halifelik, Büyük Millet Meclisinin manevî kişiliğinde vardır» denmesinin daha doğru olacağını söyledi...»¹¹⁷

Manisa Milletvekili Vâsıf Bey Halifeliğin kaldırılması gerektiği konusunda uzun bir konuşma yaptı. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ile Kastamonu Milletvekili Halid Bey’e cevaplar vererek:

“Cumhuriyeti ilân eden bir milletin kendi varlığını kurtarmak için, Sultanlık iddia edebilecek herhangi bir kuvvete meydan bırakmaması gerekir. Cumhuriyeti ilân eden bir milletin en yüksek görevi kendi vatani, kendi varlığı için tehlike yaratabilecek ikiliklere meydan vermemek, Sultanlık isteklerine meydan bırakmamaktır. Milletin esenliği için, Sultanlığa örnek olacak bütün kuruluşları yıkmaktır. Ancak o zaman Cumhuriyet tamam olabilir, ancak o zaman Cumhuriyet temellenebilir dedi ve millî mücadele sırasında Halife ile düşman ordularındaki Müslüman askerlerin durumunu anlattı. Ara sıra sorulan Nereye gidiyoruz? sorusunun milletin geleceği ile ilgili bir kuşkudan doğmadığını, yapılan büyük devrim karşısında milletin ruhunda şüpheler uyandırmak için ortaya atıldığını, halka Halifeliğin kurtarılacağını söylenmiş olduğunu ve nitekim Halifeliğin de kurtarıldığını, fakat zamanla bazı şeylerin değişebileceğini belirtti ve «Dünya bir evrim akımını izlemektedir. İnsanlığın durumu, idare sekli anlayışı, görüşü son hızla durmadan değişmekte, gelişmektedir. Dün söylediğimiz bir şey zararlı duruma girmişse, istesek de artık onu devam ettiremeyiz»,

¹¹⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 7, s. 34-35.

¹¹⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 7, s. 35-36.

Düşman süngüsü ile milletin karşısına çıkacak kadar zararlı ve zehirli ve hain bir kuruluşu yerinde bırakmak imkânı var mıdır”¹¹⁸ dedi.

Söz sırası üniversite öğretim üyelerinden İzmir Milletvekili, Adalet Bakanı Seyit Bey’e gelmişti. Seyit Bey hayli uzun ve karşı düşüncede olanlara yeniden söz isteme gücü bırakmayacak belgeli bir konuşma yaptı. Adalet Bakanı Seyit Bey şunları söyledi :

“İslâm tarihinde çok büyük bir devrim yapıyoruz. Belki de dünyada bundan daha büyük bir devrim yoktur. Yürekler kuşku içindedirler. Hepimizin vicdanı ve aklı istiyor ki; sorun tam açıklığa kavuşsun. Dost ve düşman ne yaptığımızı görsün, bilinçli yada bilinçsiz davranıp davranmadığımızı anlasın. Her şeyden önce şunu açıklayayım ki; Halifelik Sorunu bir din sorunu olmaktan çok, bir dünya sorunudur. İnançla ilgili sorunlardan değildir, millete ait genel hukukla ilgili işlerdendir. Her ne kadar inançla ilgili İslâm eserlerinde de Halifelikten söz edilmişse de, bu, sonradan doğmuş boş bir inanç ve çürük düşünceleri ortadan kaldırmak içindir. «Halifelik» demek, «Hükümet» demektir. Kur'an, memleket işleri için iki düstur gösterir. Birinci düstur: Meşveret (danışma) dır. Memleket işleri, halkın kendi aralarında danışmaları ile yapılacaktır ki, bugün uygarlık dünyasında uygulanan usûl de budur. İkinci düstur : Emir verme durumunda bulunanlara uymadır ki; bu da hükümeteşizliği, anarşiyi ortadan kaldırmak içindir. Gerçi Kur'anda Halife deyimi vardır ama bir din esası olarak değil, eski peygamberler için adalet dağıtımını anlamına kullanılmıştır. Halifelik; halef olmak (birinin yerine geçmek, vekil olmak) demektir. Kur'anda kendilerinden Halife diye söz edilen peygamberler; adaletli olmakta, hakları sahiplerine vermekte, haksızlığı ortadan kaldırmakta Tanrının halefi olmakla görevlendirilmişlerdir. Böyle kimselere uyulmak gerektiğinden Halifeye (Müslümanların İmamı) da denir. Fakat Halifenin atanma şekli, koşulları, her zaman gerekli olup olmadığı hakkında ne Kur'anda, ne de Hadislerde (Peygamberin ilke niteliğindeki sözlerinde) herhangi bir hüküm ve açıklık yoktur. Bu da olağandır. Çünkü, Halifelik dinin temel sorunlarından değildir, milletin kendi işidir, politik bir sorundur. Zamana, alışkanlıklara göre değişir. Bu nedenle; Peygamber ölürken yerine bir Halife bırakmamıştır. Her ne kadar bâzıları Ali ve bâzıları Ebûbekir hakkında Halifelik için belge olduğunu ileri sürerlerse de doğru değildir. Böyle bir belge ve esas olmadığından, Peygamberin yakınları kimin Halife olacağına anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Daha sonradan bu konuyu düşünen İslâm bilginleri, Halifeliği ikiye ayırırlar, 1 — Hilâfeti Hakikiye (Gerçek Halifelik), 2 — Hilâfeti Suriye (Görünüşte Halifelik). Gerçek Halife; gerekli şartları kendinde toplayan

¹¹⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 7, s. 36-40.

ve milletin seçip kesin ve genel egemenliğini kabullendiği Halifedir ki, Peygamberin ölümünden sonraki dört Halifedir (Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali) ve bu dönem otuz yıldır. Gerçek Halifeliliğin on kadar şartı vardır : «özgür olmak», «duyguları ve vücudu sağlam olmak», «memleket ve millet işlerini idarede iyi tedbir ve siyaset sahibi olmak», «tam anlamıyla adaletli olmak» gibi... Bütün bunlardan da açıkça anlaşılır ki; Halifelikte amaç, adaletli hükümet kurmaktır. Kur'an bunu yapabilmenin yolunu göstermiş ve devlet idaresinde milletin birbirine danışması esasını emretmiştir. Bizim bugün yapmak istediğimiz, hattâ yapmakta olduğumuz da budur. Bugünkü idare usûlümüz Tanrının da beğendiği bir idare şekli olduğuna göre; başımızda korkunç bir hayal gibi bir Halife bulundurmanın ne anlamı vardır? Kaldı ki; yukarıda açıklanan şartlara sahip bir Halife bulmak da bugün için mümkün değildir. Bâzıları Halifeliliği kaldırmamızın öteki İslâm ülkelerinde kötü yankı ve etkilere sebep olacağını sanıyorlar ki, çok yanlıştır. Dünya Savaşı'nda İstanbul'daki Halifenin Kutsal Savaşa Çağırma Buyruğuna, hiç bir İslâm ülkesi katılmamıştı. Irak'ı, Suriye'yi ve Halifelik merkezi İstanbul'u Hindistan'ın Müslüman askerleri işgal etmedi mi? Şeyhülislâmlarımız Malta'da tutsak iken hiç bir İslâm ülkesi yardıma koştu mu? Kaldı ki; Müslümanların birbirlerine yardım etmesi için bir Halifenin varlığı da şart değildir. Müslümanların birbirlerine yardım etmesi, din gereğidir. Bu zorunluk, bir kimsenin Halife adı ile bir makamda oturmasından ötürü değildir. Çünkü İslâmlıkta ruhaniyet (Ölen kutsal kimselerin ruhlarının devamı) yâni buna dayanan bir hükümet yoktur. İslâmlıkta tek kutsal kavram «hak»tır. Onun içindir ki; Peygamber «Tanrım benim mezarımı, tapılır put yapma» diye dua ederdi. Böyle yüksek bir din, Halife adı ile birinin başınıza oturmasını ve tapınılacak kadar kutsal sayılmasını kabul etmez. Önce de söylediğim gibi, Halifelik bir millet işidir, bir tür vekilliktir. Millet ile Halife arasındaki anlaşmaya dayanan bir sözleşmedir. Bu sözleşme ile Halife, tasarrufu âmme sahip olur (bütün Müslümanların genel ve ortak işlerini görür). İslâm hukukunda buna Velayeti Âmme denir. İslâm bilginlerine göre, velayet; ister razı olsun, ister olmasın (birinin başkasına söz geçirmesi) dir. İslâmlıkta hiç kimsenin başkası üzerinde böyle bir hakkı yoktur. Çünkü, İslâmlıkta sınıf imtiyazları ve soyluluktan gelme haklar usulü mevcut değildir. İslâmlık, tam anlamıyla demokratik bir dindir. Hiç kimseye imtiyaz tanımaz. Büyük-küçük, aşağıda-yukarıda herkes Tanrı önünde eşittir. İslâmlıkta yalnız bir kişinin rızasız söz geçirme hakkı vardır ki, o da (baba) dır. Çünkü çocuk kendine bakamaz, haklarını koruyamaz. Bir çocuğun menfaatini ve iyiliğini herkesten çok düşünecek olan da babasıdır. Bu nedenle, çocuğun rızası olmaksızın

baba, çocuğun velisidir. Başka hiç kimse kendiliğinden böyle bir hakka sahip değildir. Bir kimsenin böyle bir hakka sahip olabilmesi için muhakkak bir kimsenin kendi isteğiyle ona bu hakkı vermesi gerekir. Böyle bir velayet almış olana (vekil), vermiş olana da (müvekkil) denir. Halifenin sahip olduğu velayet de, bu türden bir vekilliktir. Ve ancak milletin vermesi ile meydana çıkabilir. Yoksa miras gibi babadan evlada geçemez. Soydan gelme Halifelik yoktur. Vekillik; mutlak (genel ve kesin) olarak verilebileceği gibi, mukayyet (kayıtlı, şartlı, sınırlı) olarak da verilebilir. Yada toplum, böyle bir vekile hiç ihtiyaç duymaz, kendi işini kendisinin görebileceğini düşünür ve hiç kimseye velayet yâni vekillik yâni halifelik vermez. Bu da mümkündür. Buna engel olacak ne bir din kuralı, ne de bir hukuk kaidesi yoktur, İşte bugün biz bunu yapmak istiyoruz. Millet böyle bir karara varınca da, artık Halife yok demektir. Bu tür idare cumhuriyettir. Tanrının istediği ve beğendiği toplum yönetimi de budur. Bu yönetimin aracı akıldır. Kur'an baştan sona kadar aklı ve akıllıyı yüceltir. İslâmlık, akıl ve mantık ile birlik ve birleşiktir. Bu nedenle; gerek âyetler, gerekse Hadisler taklitçiliği yâni isterse bilgin olsan bir kimsenin belgesiz ve dayanaksız sözlerine uymayı yasaklar. Her şeyin inançla değil, belge ile ispatlanmasını ister. İslâmlık eğitim ile de birliktir. Bilimden hiç ayrılmaz. Onun içindir ki, Peygamberimiz «İlim Çinde de olsa gidiniz, öğreniniz», «Bilgiyi ve ustalığı beşikten mezara kadar öğreniniz» demiştir. Ve bir vakitler, Avrupa bilgisizliğin koyu karanlığı içinde iken, İslâm ülkeleri uygarlık yollarında çok ilerlemişti. Şimdi neden bu ülkeler haraplık ve Müslümanlar bilgisizlik içinde kalmıştır? İslâmlık ilerlemeyi o zaman engellemiyordu da, şimdi neden engelliyor? Demek ki bugün ilerlememize engel olan, Gerçek İslâmlık değildir. Bilgisizlikten, körü körüne taklitçilikten doğan yersiz anlayış ve anlatıştır. Bugün İslâmlık, uydurma söylentilerle dolmuştur. Oysaki Peygamberimizin en büyük duası; «Tanrım bize eşyanın gerçeğini göster» idi. Halkımız bunları bilmiyorsa kabahat onun değil, anlatmadığımız için bizimdir. Halkımıza gerçekleri anlatalım, uyaralım, aydınlatalım, öğretilim. Halifelik, halifelik diye çökmüş, yoksullaşmışız. Artık yürüyelim”.¹¹⁹

Adalet Bakanı Seyit Beyin bu konuşması üzerine başka söz isteyen olmadı. Başbakan İsmet Paşa'nın da teklifi destekleyen konuşmasından sonra Halifeliği kaldıran birinci madde kabul edildi. Halife Ailesinin (Osmanlı soyunun) erkek ve kadınlarını ve bu kadınlardan doğanları ve bu aileye damat olanları memlekette eğleşmek ve oturmak hakkından yoksun

¹¹⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 7, s. 40-61.

tutan ikinci maddenin görüşülmesine geçildi. İlk sözü, bir kaç arkadaşı ile birlikte bir önerge vermiş olan Trabzon Milletvekili Muhtar Bey aldı:

“Muhtar Bey : “Halifeyi attık, Halifeliği kaldırdık. Bunu hepimiz oybirliği ile kabul ettik. Halife ailesinin erkeklerini de memleketten çıkaracağız. Bunda da beraberiz. Çünkü cumhuriyetimize engel olacak hiçbir şey kabul etmiyoruz. Lâkin bu kesin kararı verirken ben bütün arkadaşlardan iyilik, cömertlik dileniyorum. Ve diyorum ki...”

Yahya Galip Bey : “Kime karşı canım, milletin yok edilmesine karşı iyilik dilenilir mi?”

Muhtar Bey : “Rica ederim Yahya Galip Bey, siz her şeye karışır mısınız? Hiç susmak alışkanlığınız yok mudur? Ben bu memlekette, kadınlardan bir zarar geleceği kanısında değilim. Gerçekten kadınlar politikada büyük rol oynarlar. Osmanlı Tarihinde bir çok sultanlar rol yapmışlardır, hattâ bir çok devlet adamlarının karıları da rol oynamıştır, fakat kadınların politikada rol oynaması kocalarının iktidar mevkiinde bulunmasına kesinlikle bağlıdır. Oysaki bunların büyük-küçük bütün erkeklerini çıkardıktan sonra, iktidar mevkiinde bulunmayan kimseye mensup kadının gücü kalmaz, hiçbir rol oynayamaz. Yüksek bir hayata alışmış olan Müslüman kızların dışarıya atılmasını iyi görmüyorum. Onları ahlâksızlığa sürükleyeceğiz. Bir zamanlar yüksek saydığımız kadınların öteye beriye, kötü yollara düşmelerine sebep olacağız ve bunların memlekette kalmasında bir mahzur yoktur. Bunlar hakkında cömert davranınız, bunların memleketten kovulmasını şey etmeyiniz. Erkekleri kovalım, yurt dışına çıkaralım, fakat kadınlara dokunmayalım.”

Kütahya Mebusu Ragıp Bey ise : “Bu gibilerin yüzyıllarca sonra bile Sultanlık iddiasına kalkışabileceklerini, bu yüzden kan döküleceğini, Sultanlığın kaldırılıp Halifenin Meclisçe seçilmesinin düşünüldüğü günlerde bir mebusun Abbasi soyundan olduğunu belgelerle ispata kalkıştığını anlattı, maddenin aynen kabulünü istedi.”

Başkan : “Kadınların yurttan kalmalarına imkân veren değişiklik önergesini oya sundu. Sayılan parmaklardan kesin bir sonuca varamadı. Önergenin lehinde ve aleyhinde olanları ayağa kaldırarak oylamayı tekrarladı ve ancak bundan sonra önergenin red edilip maddenin aynen kabul edildiğini bildirdi.”¹²⁰

Yukarıdaki maddede yazılı olanların vatandaşlık haklarını kaldıran ve on gün içinde yurt dışına çıkmalarını zorunlu tutan 3. ve 4. maddeler görüşmesiz, malların nasıl tasfiye

¹²⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 7, s. 66-69.

edileceğine, nasıl vekillik verileceğine ve temsil edileceklerine, kendilerine ne kadar yol parası ödeneceğine dair olan 5-7 maddeler aynen, padişahlara ait taşınmaz malların, saraylardaki eşyaların, padişahlığa ait saray ve binalarla padişahlık hazinesinin millete intikal ettiğini büküm altına alan 9-11 maddeler görüşmesiz kabul edildiler. Yürürlük maddelerinin de geçmesinden sonra tasarının tümü tekrar oylandı ve (Halifeliğin Kaldırılmasına ve Osmanlı Soyunun Türkiye Cumhuriyeti Ülkesi dışına çıkarılmasına dair kanun) 431 sayı ile kabul edildi

Ve Türkiye Cumhuriyeti, 3 Mart 1924 gününü köklü ve büyük devrimlerin bir başlangıç günü gibi yaşadı. Din ve Askerlik işlerinin politikadan ayrılmasından, din ve askerlik okullarının Eğitim Bakanlığı'na bağlanmasından, Diyanet işleri Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığı'nın kaldırılmasından sonra, din işlerinin yönetimi de kişilerin elinden alınıp topluma mal edildi. Bu arada Ekonomi Bakanlığı da kaldırılıp işleri ikiye bölündü, Ticaret ve Tarım Bakanlıkları kuruldu (Kanun: 432). Son kanun hükümlerini yerine getirebilmek için Hükümet istifa etti. Yeni Hükümeti kurma görevi yine İsmet Paşaya verildi. İsmet Paşa da; Halifeliğin kaldırılmasındaki önemli konuşmasıyla ün salmış olan Adalet Bakanı Seyit Bey ile Eğitim Bakanını kabine dışında bırakan hükümetini kurdu. İçinde Diyanet işleri Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığı bulunmayan kabine Cumhurbaşkanınca da kabul edildi ve 6.3.1924 günlü tezkere ile Meclise sunuldu. Meclis Başkanı Fethi Bey, aynı günkü birleşimde yeni. hükümet listesini okutup oyladı, toplantıda bulunan 145 milletvekilinin oybirliği ile kabul edildiğini bildirdi.

Yeni hükümet ilk iş olarak, Ser'ie Mahkemeleri (din yasalarınca yargılama yapan mahkemeler) ile Yargıtay'daki Ser'ie Dairesini kaldıran ve normal mahkeme kuruluşlarını yeniden düzenleyen iki kanun tasarısını Meclis'e verdi. Hızla komisyonlardan geçip Genel Kurula gelen tasarıların birleştirilerek görüşülmesine başlandı. Mersin Milletvekili Besim Bey;

“Ser'ie Mahkemelerinin kaldırılmasıyla görevin öteki mahkemelere aktarıldığını, ikiliğin kaldırılmasının iyi olduğunu, ancak medeni haklarla ilgili kanunların da bir an önce getirilmesi gerektiğini anlattı. Mahkeme kuruluşlarının yeniden düzenlenmesi konusuna değinerek; bu yeni düzenlemede İstinaf Mahkemelerinin de kaldırılmasından kuşku duyduğunu ilk kademedeki mahkemelere karşı Yargıtay'dan önce istinafın bir teminat olduğunu, bir çok kararların istinaf ile değiştiğinin görüldüğünü, istinaftan gereği kadar yararlanılmamışsa bunun kabahatinin kuruluşta olmayıp yeterince yargıç yetiştirilmemesinde olduğunu belirtti.”

Adalet Bakanı Necati Bey :

“İstinaftan umulan yararın görülmediğini, tecrübeli ve bilgili adliyecilerin bu şekilde düşündüklerini, tek.hakimli mahkemelerden vazgeçilerek üç hakimli mahkemeler kurulacağını, bunun bir tür istinaf demek olduğunu, üç hakimli mahkeme kararları için de Yargıtay yolunun açık bırakıldığını ve üç hakimli mahkemelerin bütün ilçelerde açılacağını söyledi.”¹²¹ Ve tasarı 469 sayı ile kanunlaştı.

F. 1924 TEŞKİLATI ESASİYE KANUNU

1924 Anayasası üstüne, TBMM’de yapılan görüşmeler sırasında, yasama organının yürütmeye ve özellikle Cumhurbaşkanı’na tanınmak istenen haklara karşı kendi yetkilerini kıskançlıkla korumaya çalıştığı görülür. Meclis Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yapılırken, kendi kendisine bir de rüşvet vermiş (yahut encümenin önerdiği rüşveti almış) dönem süresini dört yıla çıkartırken (m. 13), kendisi iki yıllığına seçilmiş olduğu halde, söz alan hemen herkesin “bizim dönemimiz ayrık tutulsun” demesine karşın hukukun genel ilkelerine açıkça aykırı bir biçimde, çoğunluk kararıyla bunu kabule yanaşmamıştır. 1924 Anayasa görüşmeleri sırasında muhalefetin tekrar oluşmaya başladığı görülmektedir. Encümen teklifi”ne oranla, Meclis görüşmeleri sonunda, Cumhurbaşkanı’nın hak ve yetkilerini kısan başlıca değişiklikler şunlardır:

“Tatil sırasında, gerekli görürse yada üyelerin beşte biri isterse, Meclisi toplantıya çağırmak, yalnızca Cumhurbaşkanı’na tanınan bir hak diye önerilmişken, bu yetki Meclis Başkanı’na da verilmiştir. (M. 19)

Meclis genel seçimlerin yenilenmesine kendisi karar verebileceği gibi, fesih yetkisi, hükümetin görüşünü almak ve gerekçe göstermek koşuluyla Cumhurbaşkanı’na da tanınmak istendiği halde, reddedilmiştir. (m. 25)

Taslakta Cumhurbaşkanı’nın görev süresi 7 yıl olarak önerilmekle, hatta görüşmeler sırasında bazı milletvekilleri 9 yıla çıkarılması (hiç değilse 5 yıl olması) istenilmekle birlikte, bunun yerine bir seçim dönemiyle sınırlanması benimsenmiştir. (M. 31)

Cumhurbaşkanı’nın Meclisçe kabul edilen yasaları bir hafta içinde “ısdar ve ilan”ını öngören maddede, uygun görmediklerini bir ay içinde gerekçesiyle birlikte geri göndermesi halinde Meclis ancak mevcudun üçte iki çoğunluğuyla ısrar ederse, Cumhurbaşkanı içir “ısdar ve ilan” zorunluluğunun olması önerilirken; ilan süresi on güne çıkartılmış, ama geri gönderme süresi de on güne indirilmiştir. Anayasa ve bütçe

¹²¹ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri 1924-1930*, Ankara, Başnur Matbaası, 1972, s. 23-24.

kanunları Cumhurbaşkanının geri gönderebileceği yasalar arasından çıkarılmıştır. Meclisin ısrarının “mevsuf ekseriyet”le olmasına gerek görülmemiştir. (M. 35)

Cumhurbaşkanının, daha Meclis Başkanı iken, Kurtuluş Savaşı sırasında kendi kişiliğine bağlı olarak elde ettiği Başkomutanlığını şimdiki makamının bir yetkisi olarak sürdürmesinin önerilmesine karşılık, Başkomutanlık sembolik bir biçimde TBMM’nin manevi kişiliğine verilmiş, ancak Cumhurbaşkanınca temsil edilmesi kabul edilmiştir; uygulamada, Silahlı Kuvvetlere barış zamanında Genelkurmay Başkanı, savaş zamanında ise Bakanlar Kurulunun seçeceği ve Cumhurbaşkanının atayacağı bir kimse komuta edecektir. (M. 40)

Hükümet kuruluşunu düzenleyen hükümde, Cumhurbaşkanınca seçilen Başbakan’ın kuracağı kabinenin “kısa bir müddette” tutacağı yolu ve siyasal görüşünü Meclise bildirmesiyle yetinilmesi önerilmişse de, bu programın en geç bir hafta içinde Meclise sunulması ve güvenoyu alınması şart koşulmuştur.” (M. 44.)¹²²

G. İKİNCİ TBMM’DE MUHALEFETİN BAŞLAMASI

1. MECLİS’TE GENEL DURUM

1923 seçimlerinin birkaç bağımsız dışında Mustafa Kemal’in adayları tarafından kazanıldığı bilinmektedir. Buna rağmen İkinci TBMM’de de muhalefet kısa sürede kendini gösterdi. Muhalifler düşüncelerini önceleri Halk Fırkası’nın meclis grubunda açıklıyorlardı. Sonraları Meclis genel kurulunda da eleştiriler yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. Muhalefetin başını eski Başvekil Rauf Bey çekiyordu. Rauf Bey Başbakan olduğu dönemde, Lozan görüşmelerinin yönelimi açısından İsmet Paşa ile derin fikir ayrılığına düşmüştü. O günlerden itibaren de meclis içinde kırılganlığını sürdürmüştür.

HF Grubu (1923-1924) iki yıl içerisinde nizamname gereği en az haftada bir kez toplanması gerekirken bazen konuların önemine göre haftada birkaç kez toplanmıştır. Halk Fırkası’nın toplumsal, siyasal ve ekonomik konularda niçin öncelikle Fırka Grubu’nda görüşüldüğü, tartışıldığını açıklığa kavuşturmak gerekir. Nizamnamenin genel yapısı içerisinde; yetkilerin merkezi konumu, alt kademelerin dilek ve şikayetlerinin bir sonuca bağlanması yanında, bir de bu merkezi yönetim etkinliğini korumak amacı ve zorunluluğudur.

¹²² TBMM Zabıt Cerideleri, C. 8, s. 117-121.

Yasama, Yürütme ve Yargı gibi yekileri kendinde toplamış bir Meclis'e hakim konumdaki bir siyasal parti, açık bir muhalifi de yokken bir konuyu neden Fırka Grubu'nda görüşüp bir sonuca bağladıktan sonra Meclis Genel Kurulu'na getirir?

Fırka Grubu, üyelerinin hiçbir kayıt ve koşula bağlı kalmaksızın, öncelikle Fırka'nın izleyeceği siyasal düzenleme ve gelişmelerin gereği olarak ele aldığı sorunları iki yönde değerlendirmiştir. Birincisi, her ne kadar seçimde tasfiyeye uğramış olsalar bile parti içi karşıtların düşünce ve davranışlarının parti içi sorun olması (Rauf Bey örneğinde olduğu gibi). İkincisi de devlet kurumsallaşmasında yapılan ile yapılması gerekenin parti görüşü olarak kurallara bağlanması, Meclis yolu ile de kanunlaşmasıdır (Hilafetin kaldırılmasında olduğu gibi).¹²³

Rauf Bey, kamuoyu önünde ilk açık tepkisini Cumhuriyetin ilan edilişi ve ilan ediliş şekli üzerine ortaya koymuş, ancak daha sonra geri adım atmak zorunda kalmıştı. Bununla birlikte, Rauf ve Adnan Beylerle birlikte Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşaların liderliğinde bir hizbin oluştuğu açıktı. Nitekim, Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihli TBMM oturumuna birçok milletvekili katılmamış, oy kullananların sayısı 158'de kalmıştı. Oylamaya katılmayan tüm milletvekillerinin muhalif olduğunu düşünmesek bile, yukarıda söz ettiğimiz kişilerin önderliğinde önemli bir muhalif grup oluşmuştu. İstanbul basını, özellikle 'Tanin', 'Vatan', 'Tevhidi Efkar', 'İkdam', başta olmak üzere geniş çapta muhalefeti destekliyordu. Bunu takip eden dönem içerisinde, Ağa Han ve Emir Ali'nin Halifelikle ilgili mektubunun İstanbul basınında yayınlanması ile birlikte yukarıda da belirtildiği üzere İstiklal Mahkemesi vasıtası ile önü alınmaya çalışıldı. Böylece Halifeliğin kaldırılması sırasında kamuoyundan gelebilecek tepkilerin önü de kesilmiş oluyordu. Bu konuda Kazım Özalp'in anılarına bakalım:

"İkinci BMM'nde asker milletvekillerinin sayısı çoğalmış, hemen hemen bütün ordu müfettişleriyle kolordu kumandanları ve bazı fırka kumandanları milletvekili olmuşlardı. Bunlar hem kıta başında kumandanlıklarını koruyorlar, hem de Mecliste milletvekillik yapıyorlardı. 1. Ordu kumandanı Karabektir Paşa ile 2. Ordu kumandanı Ali fuat Paşa Ordularının başında devamlı bulunamıyor, sık sık meclise geliyorlardı. Mecliste hükümeti her zaman tenkit etmeyi adet edinmiş olan bazı millet vekilleri iki kumandanın saygın kişilikleri etrafında toplanarak güç kazanmak ister durumuna girmişlerdi. 1. Büyük millet mexclisi görevini milli mücadele süresinde yapmıştır. Fevkaalede ahvale mahsus olan bu durumun ikinci mecliste de devam etmesinin bir

¹²³ Erol Şadi Erдің, "Tarihe Not Düşmek", *Toplumsal Tarih*, S. 106, (Ekim 2002), s. 52.

anlamı yoktu. İttihat ve terakki cemiyeti tecrübelerinden sonra, hatta cemiyetin kuruluşunda, Mustafa Kemal'in ordu ile politikayı karıştırmamak konusundaki görüşleri, kendisince geçerliliğini koruyordu. Muhazzaf askerlerin aynı zamanda mecliste politika yapmalarını istemiyordu. İttihat ve terakki cemiyeti üyelerine anlatamadığı görüşlerini bu kere uygulama imkanı vardı, yeterince güçlü idi.

Bir gece Çankayada aramızda bu durum karşısında ne gibi tedbirler alınabileceğini tartıştık ve bazı kararlar aldık. Askerlik ve mebusluğun beraber yürüyemeyeceğini ve birbirinden ayrılması gerektiğini meclise teklif ettik. Teklif tartışıldı ve neticede kabul edildi."¹²⁴

2. PAŞALAR MUHALEFETİNİN ENGELLENMESİ

TBMM'nde beklenen fırtına paşaların ordudan istifa ederek siyasi yaşamı tercih etmeleri ile koptu. Kazım Karabekir Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığına sunduğu istifanamede şöyle demektedir:

"Bir senelik ordu müfettişliğim zamanında gerek teftişlerim neticesi verdiğim raporlarımın, gerek ordumuzun teali ve takviyesi için takdim ettiğim layihalarımın nazarı dikkate alınmadığını görmekle teessür ve yesim fevkalâdedir. Uhdeme düşen vazifeyi mebusluk sıfatıyla daha müsterihül-vicdan yapacağıma kanaat-i tâtme hasıl ettiğimden ordu müfettişliğinden istifa ettiğimi arz eylerim efendim."¹²⁵

Bu bir istifaneme değil adeta bir ultimatodur. Ali Fuat Paşa'nın istifanamesi, gerçi böyle bir eda taşımamaktadır ama, Ankara'ya dönüşünde Mustafa Kemal Paşa'yla aralarında geçen bir hadise yüzünden Çankaya çevrelerinde hayli derin bir üzüntü uyandırmıştır. Bunu da Mustafa Kemal şöyle anlatır:

"30 Teşrinievvel günü, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini akşam yemeğine Çankaya'ya davet ettim. Geç vakte kadar beklediğim halde Paşa gelmedi. Kendisini aratırken muttali oldum ki, Ankara'ya muvasalatında Rauf Bey ve diğer arkadaşları tarafından istasyonda istikbal olunmuş; Müdafâ-i Milliye'ye uğradıktan ve bazı rüfeka ile temaslardan sonra erkân-ı harbiye-i umumiye riyasetine gitmiş" dedi.¹²⁶

Yakup Kadri anılarında o akşam davetliler arasında Çankaya'da bulunduğunu ve gelişmeyi şöyle nakleder:

¹²⁴ Kazım Özalp-Teoman Özalp, a.g.e., s. 31-32.

¹²⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 76.

¹²⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 77.

“Mustafa Kemal Paşa pek üzgün görünüyordu ve bizimle konuşurken zihni büsbütün başka yerlerde dolaşır gibiydi. İkide bir gözlerini saati üzerine ve saatinden bulunduğumuz salonun kapısına çeviriyor, derken yaverini çağırarak kulağına bir şeyler fısıldıyordu ve yaver gidip geliyor, O'na gayet yavaş sesle birtakım haberler getiriyordu. Böylece ne kadar vakit geçti bilmiyorum. Biz hep ayakta bekleyip duruyorduk. Nihayet, saat dokuzu ya da onu bulmuştu sanırım, bizi sofraya buyur ettiler. Her çağrılışımızda büyük bir neşe ile hattâ bazen gülüşerek, yarenlik ederek oturduğumuz bu sofraya o akşam uzun bir süre ağır bir sessizlik hakim olmuştu. Hiçbirimizin çenesini bıçak açmıyordu. Neden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmağa başlamasıyla, bu sıkıntılı durumdan kurtulur gibi olmuştuk ama nice zamandan beri onun huzurunda duymaya alıştığımız gönül ferahlığına kavuşamamıştık. Zira bu sefer, karşımızdaki bize, geçmişe ait hoş ve enteresan hatıralar anlatan Mustafa Kemal, ya da geleceğine dair büyük umutlar veren önder değildi. Evet konuşmasında ne daveti kabul edilmemiş bir devlet reisinin alınganlığı, ne de sözü dinlenmeyen bir siyasi liderin kuruntusu seziliyordu. Hatta diyebilirim ki Ali Fuat Paşa'nın gelmeyişi kendi arzu ve iradesini köstekleyen birtakım engellere yüklemek ister gibi bir dil kullanıyordu. Bu engeller ne olabilirdi? Bunu araştırıyordu: “Mutlaka, Rauf Bey'le Kazım Karabekir Paşa'nın bir oyununa geldi. Onu alıp bulunmayacak bir yere götürmüş olsalar gerek” demeğe getiriyordu.”¹²⁷

30 Ekim günü de Ali Fuat Paşa'da istifa etti. Böylece bir zamanlar Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almış olan paşalar, Meclis'te toplanmaya başlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa bu olayı Rauf Bey ile Adnan (Adivar) Bey'in bir tertibi olarak algılamayı yeğledi ve milletvekili olan paşaların siyaset ya da ordudan birini tercih etmelerini istedi. Böylece kendisine yönelik bir tertip olasılığını önlemeye çalıştı.

3. GENSORU TARTIŞMALARI VE MUHALEFETİN ŞİDDETLENMESİ

Mecliste ilk tartışma Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı'nın çalışmalarına yönelik bir gensoru önerisi ile ortaya çıktı. Mübadele işlerinde büyük yolsuzluklar döndüğü, mübadele ile Yunanistan'dan gelen muhacirlerin çok zor durumda olduğu ve göçmenlere dağıtılması düşünülen Anadolu'daki Rumların arazilerinin ve evlerinin, yörenin egemenleri, hatta bazı milletvekilleri tarafından yağmalandığı iddia ediliyordu. Bunlardan doğan rahatsızlıklar yaygınlaşmış ve ciddi bir toplumsal tepkinin doğmasına neden olmuştu. Nitekim görüşmelerde eleştiri dozu gittikçe artmaktaydı. Gazi meclisin bu ortamında Karabekir ve Ali

¹²⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 77-78.

Fuat Paşa'nın ordudaki görevlerini yeni atanan kumandanlara devretmeden meclise gelmemeleri için gerekli emirleri vermiştir.¹²⁸

5 Kasım 1924'de gensorunun görüşülmesine başlandı. Söz alan İsmet Paşa gensorunun tüm Hükümet işlerini kapsamasını istedi. Bu öneriyi Meclis oylarıyla kabul etti. Basında da eleştiriler daha da keskinleşmişti. Velid Ebuzziya, 'Tevhidi Efkar'da: *"Mecliste Hükümetten yana olan milletvekilleri böyle her önemli işi gürültüye getirip eleştiricileri susturdukça İsmet Paşa hükümeti hiç kuşkusuz güvenoyu alacaktır. Fakat bu güvenoyunun gerçek niteliği, bir sandık içine çok sayıda beyaz kağıt atılmış olmasından ibaret kalacaktır"*¹²⁹ diye bir yargıda bulunuyordu. 'Tanin'de Hüseyin Cahit, *"Halk Fırkasının demokratiği dudaklarındadır... Demokrasiye dayanmadıkça Cumhuriyet olamaz"* diyordu.¹³⁰ Gensoru tartışmaları sırasında söz alan Rauf Bey (Orbay) sürekli müdahaleler arasında yaptığı konuşmada değişik konulardaki eleştirilerini dile getirdi. Eleştirileri yanıtlayan İçişleri Bakanı Recep Bey (Peker), Rauf Bey'e yönelik şunları söyledi:

*"Rauf Bey'in konuşmalarına çok dikkat ettim, sırası geldikçe başka tarifler yaptılar ve fakat Cumhuriyet kelimesini kullanmadılar. Yıllarca bu ülkeyi yönetmiş olan Rauf Bey, nedir bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşları fırsat vermişken bile bu kutsal adı söylememekte direnmişlerdir. Dikkat çekicidir ki, Rauf Bey İstanbul'da kıyametleri koparmıştı. Acele oldu, şöyle oldu diye elindeki bütün gücü harcadı. Önünüze geldiği zaman dönüş yaptı ve and içerek Cumhuriyetçiyim, Milliyetçiyim dedi. O zaman tam olarak kendisine güvenim vardı. Bugünkü durumu görünce şüphelerim doğmuştur. Bugün ben, Kütahya mebusu Recep, İstanbul mebusu Rauf Bey'den şüphe ediyorum. Gerçek budur".*¹³¹

Rauf Bey, Recep Bey'in konuşmasını yanıtlarken şunları vurguladı:

"Sekiz saat süren parti görüşmelerinde, (sorgulandığı fırka grubu toplantısına değiniyor) milletimden Müdafaa-i Hukuk adayı olarak, Halk Fırkasına girmek şartı ile aldığım vekillik dairesinde ve tam anlamıyla cumhuriyetçi olduğumu söyledim. Daha ne söyleyeyim. Siz de gizli defterler, düşünceler varsa biz de yoktur. Rauf Cumhuriyetçi midir? Rauf, ulusal egemenliğin kayıtsız ve şartsız varolduğu bir vatanın evladıdır ve Türkiyelidir. Rauf cumhuriyetçidir, ama cumhuriyet mi ulusal egemenliğin nedeni, yoksa ulusal egemenlik mi cumhuriyetin nedenidir? Şimdi ise, kayıtsız ve şartsız ulusal

¹²⁸ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, C. IV, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1989, s. 1341-1342.

¹²⁹ *Tevhid-i Efkar*, 6 Teşrinisani 1924.

¹³⁰ Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 1342.

¹³¹ *TBMM Zabıt Cerideleri*, C. 10, s. 112.

egemenlik temeline dayanan bir idareyi, demokrasi denilen halkın idaresini kurmak için milletten vekillik aldık. Bazı arkadaşlarımız, milletin bu hakkını meclisten alıp şu ya da bu makama meclisi fesih ve kanunları ret hakkını vermek istediler. İşte buna karşıyım. Millet bilsin, dünya bilsin ki ben en kuvvetli bir şekilde ulusal egemenlik taraftarıyım, ilkem budur. Bu nedenle, benim için halkın egemenliğini kayıtsız ve şartsız gerçekleştirecek olan bu cumhuriyetten başka hükümet şekli yoktur” dedi.”¹³²

Yunus Nadi Bey’de ilginç bir konuşma yaparak şunları söyledi:

*“Cumhuriyet söz konusu olduğundan hükümete güvenoyu vereceğim. Hükümetin düşürülmesi önemli değildir. Korkmayınız, meclisin içinde bin tane İsmet Paşa var. Rauf Bey hala tereddüt içindedir; cumhuriyet mi ulusal egemenliğin nedenidir, ulusal egemenlik mi cumhuriyetin nedenidir? Böyle bir şey yoktur. Anayasamızın gereğince TBMM bir cumhuriyettir.. Hiç sebep yokken millet içinde karışıklık yaratılmıştır. Rauf Bey’in sözlerini okuduktan sonra anladım ki bunalım gerçektir ve vardır. Büyütülecek bir sorun değildir. Fakat ben ulusal egemenlik, düşünce özgürlüğü taraftarıyım, artık Rauf Bey ve arkadaşlarıyla çalışamam, o benden değildir. Ben anayasa ve cumhuriyet uğrunda başımı veriyorum”.*¹³³

Refet Paşa’da sürekli sataşmalar arasında konuşmaya çalıştı. Konuşmasını şöyle bitirdi:

*“Bana zorla saltanatçı diyorsunuz. Değilim. Bir şüpheniz kaldı mı? Cumhuriyetçiyim, keskin bir cumhuriyetçiyim. İlk gününden son gününe kadar cumhuriyetçiyim. Hiçbir gün bunun dışında bir şey söylemedim. Saltanatçı değilim, cumhuriyetçiyim. Ne dört kişi, ne on beş kişi bir arada oturduğumuzu bilmiyorum. Bu da oldu mu!”*¹³⁴

Bir yandan bu İstanbul basınının bir türlü yatıştırılamayan feveranları öbür yandan mecliste muhalif hizbin ardı arkası kesilmeyen “sual” ve “istizah” takrirleri ve bunlar yüzünden çıkan tartışmalar, çok defa pek çirkin sen ben kavgalarına yol açan karşılıklı suçlamalar, Başbakan İsmet Paşa’nın sabrını, tahammülünü aşıyor, taraflar arasında sert bir çekişme yaşanıyordu. Bu ortamı daha yakından görmek için Yakup Kadri’nin anılarına bakmakta yarar var:

“Halk Fırkası’nda esaslı bir tasfiye yapmak tedbiri çoğumuza bu anarşik durumdan kurtulmanın tek çaresi olarak görünmeğe başlamıştı. Bir içimizden yıkılma

¹³² TBMM Zabıt Cerideleri, C. 10, s. 112-113.

¹³³ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 10, s. 128-130.

¹³⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 10, s. 134.

tehlikesi ancak bu suretle önlenebilirdi ve Cumhuriyet hükümetinin devrim kanunlarını tatbik için muhtaç olduğu istikrar ancak dayandığı partideki ülkü ve prensip birliğine bağlı idi. Oysa, Halk Fırkası o zamanki haliyle bunun tam zıddı bir manzara gösteriyordu. Cumhuriyet ilan edileli epeyce olmuş ve hilâfet kaldırılmıştı ama, her iki müessese leh ve aleyhindeki tartışmalar hâlâ devam edip gidiyordu ve bu tartışmalar muhalefet hizbinin lideri sayılan Rauf Bey'le o zamanki parti tüzüğüne göre genel başkan sıfatını taşıyan Hükümet Reisi İsmet Paşa ve biriyle berikinin taraftarları arasında öylesine şiddetli bir şekil alıyordu ki, Büyük Millet Meclisi, bazı günler, Büyük Fransız İhtilali erkânının birbirlerini bertaraf etmeye savaştıkları devirdeki "Convention" meclisinin dramatik sahnelerini hatırlatır olmuştu. Üstelik Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden çatışmalar tam manasıyla bir kördüğüşünü de andırmakta idi".¹³⁵

Mecliste yapılan güven oylamasında, Hükümet 148 oyla güvenoyu aldı. Güvensizlik oyu veren milletvekilleri ise şunlardır: Dr. Adnan (Adıvar), Refet (Bele) Paşa, İsmail Canbulat, Bekir Sami (Kuruluk), Feridun Fikri (Düşünsel), Faik (Günday), Albay Arif (Ayıcı), Rüştü (Dadaş) Paşa, Raif (Dinç), Halet (Sağiroğlu) Bey, Ziyaeddin (Gözübüyük), Halis Turgut, Sabit Sağiroğlu, İhsan (Ergani) Bey, Ahmet Şükrü (İzmit), Abidin (Manisa), Halit (Kastamonu), Necip (Güven), Zeki (Kadimbeyoğlu). Karahisar-ı Sahip Milletvekili Kamil Efendi ise çekimser oy kullanmıştır.¹³⁶

H. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULMASI VE MUHALEFETİ

1. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULMASI

8 Kasım 1924 tarihinde hükümetin güvenoyu almasının ertesi günü, 9 Kasım 1924 tarihinde Halk Fırkası'ndan istifalar başladı. İstifa edenler hükümete güvensizlik oyu verenlerdi. Halk Fırkası 10 Kasım 1924 günü yaptığı grup toplantısında tüzüğün 87. Maddesinin değiştirilerek Halk Fırkası adının başına Cumhuriyet kelimesi eklenir. 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın resmen kurulduğunu ertesi günü yayınlanan gazeteler haber veriyordu. Kazım Karabekir anılarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu şöyle anlatır:

¹³⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 83-89.

¹³⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 10, s. 166.

“Biz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla Meclis’te faaliyet için resmen Dahiliye Vekaletine müracaat edince Mustafa Kemal Paşa’da Halk Fırkası’nın başına Cumhuriyet kelimesini koydurarak Cumhuriyet Halk Fırkası adını verdi. 21 Kasım’da da İsmet Paşa başvekillikten, hastalığı bahanesiyle istifasını verdi. Yerine Fethi Bey başvekilliğe getirildi. Ben, fırkanın liderliğine, Rauf ve Adnan Beyler ikinci liderliğe, Ali Fuat Paşa’da Umumi Katipliğe intihap olunarak Meclis önünde hürmet edilmesi lazım gelen bir fırka ile işe başladık”¹³⁷

Merkezi Ankara Postahane Sokağı 7 numarada olan partinin kurucuları :

- “1. Ali Fuad Paşa (CEBESÖY) Ankara Milletvekili,
2. Besim Efendi (ÖZBEK) Mersin Milletvekili,
3. Sabit Efendi (SAĞIROĞLU) Erzincan Milletvekili.
4. Muhtar Efendi (ÇİLLİ) Trabzon Milletvekili.
- Üye : Şükrü Bey () İzmit Milletvekili,
- Üye : Muhtar Bey (ÇİLLİ) Trabzon Milletvekili,
- Üye : Halis Turgut Bey () Sivas Milletvekili.
- Üye : Necati Bey (KURTULUŞ) Bursa Milletvekili,
- Üye : Faik Bey (GÜNDAY) Ordu Milletvekili,

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına dahil olan mebuslar

1. Ali Fuat Paşa (CEBESÖY) Ankara Milletvekili.
2. Cafer Tayyar Paşa (EĞİLMEZ) Edirne Milletvekili,
3. Sabit Bey (SAGIROĞLU) Erzincan Milletvekili,
4. Halet Bey (SAĞIROĞLU) Erzurum Milletvekili.
5. Münir Hüsrev Bey (GÖLE) Erzurum Milletvekili.
6. Rüştü Paşa (SOYDAN) Erzurum Milletvekili (3.11.1926’da İdam)
7. Halil İbrahim Bey (IŞIK) Ertuğrul Milletvekili,
8. İhsan Hamit Bey (TİGREL) Ergani Milletvekili.
9. Hüseyin Rauf Bey (ORBAY) İstanbul Milletvekili.
10. Dr. Abdülhak Adnan Bey (ADIVAR) İstanbul Milletvekili,
11. Arif Bey (AYICI) Eskişehir Milletvekili, (3.11.1926’da idam)
12. Ahmet Şükrü Bey () İzmit Milletvekili, (3.11.1926’da idam)
13. Osman Nuri Bey (ÖZPAY) Bursa Milletvekili.
14. Hasan Necati Bey (KURTULUŞ) Bursa Milletvekili,

¹³⁷ Kazım Karabekir, Yay. Haz., Uğur Mumcu, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1995, s. 150.

15. Feridun Fikri Bey (DÜŞÜNSEL) Dersim Milletvekili.
16. Halis Turgut Bey (TARIKAHYA, KETHÜDAOĞLU) Sivas Milletvekili. (13.7.1926'da İdam)
17. Ahmet Muhtar Bey (ÇİLLİ) Trabzon Milletvekili.
18. Rahmi Bey (EYÜBOĞLU) Trabzon Milletvekili,
19. Hoca Kâmil Efendi(MİTAS) Karahisarısahip Milletvekili,
20. Hulusi Bey (ZARFLI) Karesi Milletvekili.
21. Halit Bey (AKMANSÜ) Kastamonu Milletvekili.
22. Mehmet Zeki Bey (KADİRBEYOĞLU) Gümüşhane Milletvekili,
23. Ahmed Besim Bey (ÖZBEK) Mersin Milletvekili,
24. Abidin Bey () Manisa Milletvekili. (13.7.1926'da idam)
25. İsmail Canbulat Bey () İstanbul Milletvekili, (3.11.1926'da
26. Bekir Sami Bey (KUNDUK) Amasya Milletvekili,
27. Kâzım Karabekir Paşa İstanbul Milletvekili,
28. Refet Paşa (BELE) İstanbul Milletvekili. ”¹³⁸

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, programının 2 nci maddesinde, Terakkiperverlik (Liberalizm), halkın hakimiyeti (Demokrasi) fırkanın mesleki esasıdır" ifadesiyle amacını belirtmiş, 6 ncı maddesinde "Fırka efkâr ve itikadâtı diniyeye hürmetkardır" ilkesiyle kimliğine açıklık getirmiştir. Gerçekten, TıCF'nın kurulduğu gün basına açıklanan fırka beyannamesi ve programı, özünde gerek siyasal, gerek ekonomik anlamıyla liberal demokrasiyi savunan belgelerdir. Bu beyannamenin önemli noktaları şunlardır:

“Programımızda açıkca mevcut olduğu üzere umumi hürriyetlerin şiddetli taraftarıyız. Ancak faziletli milletlerin sosyal ilişkilerinde kişilerin özgürlükleri yekdiğerini terbiye, ahlak, hissiyat, ve eğilimleri itibarıyla tenkit ederek cemiyet hayatını tefessüh (kokuşma, yozlaşma) ve inhitattan (çöküntüden) vikaye etmekte olduğundan bu sosyal gereksinmeyi iltizamdan geri durmayacağız... Hürriyeti şahsiyeyi her sahada mukaddes addedeceğiz... Fırkanın tefrika olmadığını ispat edecek ve bunu zihinlerde itiyad haline getirecek geniş bir müsaadekarlık takip eyleyeceğiz... Fırkamız tahakkümlerin şiddetle aleyhtarı olduğu için kendi umuru dahilinde de cevaz ve imkan vermeyerek ne ferdin, ne de birkaç kişinin tahakküm suretiyle meramlarını icra ve infaz etmelerini kabul eylemiyecek, her hüküm ve kararını selahiyettar heyetlerinin ekseriyeti arasına istinad ettirecektir. ”¹³⁹

¹³⁸ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 621.

¹³⁹ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, C. I, Ankara, İmge Yayınevi, 1995, s. 262.

TpCF'nin 58 maddelik bir programı ve 64 maddelik bir tüzüğü vardır. Program açısından söylenebilecek tek şey partinin liberal, demokrat bir çizgiyi sürdürdüğüdür. CHF'nın ihtilalci çizgiyi devam ettirmesine karşılık TpCF daha bir özgürlükçü yapıdadır. Zaten CHF'nın karşısında yeralan partiler büyük bir çoğunlukla daha liberal (ekonomik ve siyasi anlamında) eğilimlidir.

2. YENİ FETHİ BEY KABİNESİNİN KURULMASI

TpCF'nın kuruluşundan üç gün sonra CHF'nın meclis grubunda İsmet Paşa örfi idare (sıkıyönetim) önerisi yaptı. Grup bu öneriyi reddetti. Grup toplantısından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan CHF'sı yönetim kurulunda Gazi, İsmet Paşa'nın istediği sert tedbirlerden yana olduğunu ihsas ederek *“Benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor: inşallah ben yanılmışımdır”*¹⁴⁰ diyerek İsmet Paşa'nın istifasını kabul etmiş, kabineyi oluşturmaya Fethi (Okyar) Beyi memur etmiştir. Fethi Bey kabinesi şu milletvekillerinden oluşuyordu:

Başbakan	: Ali Fethi Bey (Okyar)
Milli Savunma Bakanı	: Ali Fethi Bey (Okyar)
Adalet Bakanı	: Mahmut Esat (Bozkurt)
İçişleri Bakanı	: Recep (Peker) İki ay sonra yerine Cemil (Uybadın)
Dışişleri Bakanı	: Şükrü (Kaya)
Maliye Bakanı	: M. Abdülhalik (Renda)
Eğitim Bakanı	: Şükrü (Saraçoğlu)
Tarım Bakanı	: Hasan Fehmi (Ataç)
Ticaret Bakanı	: Ali (Cenani)
Bayındırlık Bakanı	: Fevzi (Pirinççi)
Sağl.ve Sos. Yard. Bak.	: Dr. Mazhar (Germen)
Denizcilik Bakanı	: İhsan (Eryavuz)

Fethi Bey programını okuduktan sonra, Konya milletvekili Refik (Koraltan) Bey hükümeti destekleyen bir konuşma yaparak *“Ordu, Fethi Bey ile beraber olacaktır”*¹⁴¹ deyince Fethi Bey bu sözün yanlışlıkla kullanılmış olabileceğini söyleyerek şunları ekledi: *“Ordu milletin ordusu, vatanın kahraman ve yüksek koruyucusudur. Bu görevi her zaman yapacaktır. Parti içinde, Meclis içinde değişen hükümetlerin şu ya da bu üyesi ile*

¹⁴⁰ Hikmet Bila, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, 2. Baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987, s. 67.

¹⁴¹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 10, s. 401.

beraber olacağını söylemek ordunun görevi dışında olan bir şeyi orduya yüklemektir. Düzeltmesi gerekir.”¹⁴² TpCF genel sekreteri Ali Fuat Paşa hükümet programına ilişkin şunları söylemiştir: “Memleketin ve milletin yıllardan beri bağımsızlığı ve özgürlüğü koruma kuşkusuyla çarpan kalbi şüphesiz ki yorgun düşmüştür. Bu yorgunluğu gidermek politika ve insanlık gereğidir. Bunun tek çaresi de idarede, siyasette her şeyde samimi olmaktır. Böyle olacağına inanarak güvenoyu vereceğim.”¹⁴³

İsmet Paşa'nın başvekillikten çekilmesi ve yerine tekrar Fethi Bey'in gelmesiyle gerek meclisteki dalgalanmalar, gerek İstanbul basınında koparılan fırtınalar epeyce yatıştır gibi olmuştu. İstifasından sonra Heybeliada'da istirahate çekilen İsmet Paşa artık siyasi tartışmaların başlıca konusu olmaktan çıkmış görünüyordu. Fethi Bey'in takip ettiği “itidal” politikası, belki, normal bir devir şartları içinde müspet sonuçlar verebilirdi ama, henüz türlü türlü çelişmelere sahne olan ve için için kaynadığı hissedilen bir cemiyette, ancak, bazı tehlikeli durumlara yol açmakla kalırdı ve o vakit buna itidal değil, “gaflet” politikası demek lazım gelirdi. Nitekim, çok geçmeden, adına “Şeyh Sait vakası” denilen büyük silâhlı bir gericilik hareketi, Fethi Bey hükümetini böylece gafil avlamıştı. Lakin, Fethi Bey bundan yine fazla telaşa düşmemiş, o geniş ölçüde ve yığın halinde ayaklanmayı, Doğu bölgemizde sık sık görülen dağ eşkıyalıklarından biri olarak telakki etmişti ve bunu birkaç kıta jandarma kuvveti ile bastıracağını sanıyordu. Milletvekillerinin büyük bir kısmı da bu fikirde idi.

3. TAKRİRİ SÜKUN KANUNUNA KADAR TpCF'NİN MUHALEFET ÇALIŞMALARI

a. 1924 Yılı TpCF'nin Muhalefet Çalışmaları

27 Kasım 1924 tarihinde Hükümet'i kurmak ile görevlendirilen Ali Fethi Bey'in (İstanbul) Meclis'e sunduğu programındaki en önemli vurgu “İsmet Paşa Hazretlerinin Riyaset buyurdukları Heyeti Vekilece takip edilen dahili ve harici siyasetin hududu umumiyesi üzerinde yürünüleceği” olmuştur. İzlenilecek siyasetin yönünün bu kadar net açıklanmasına karşın, TpCF Ali Fethi Bey Hükümetine güven oyu vermiştir. Program hakkında konuşan Ali Fuat Paşa Memleketin ve milletin senelerce gerek hürriyet gerekse bağımsızlık endişesi ile çarpan kalbinin yorgun düştüğünü, şimdi ise bu yorgun kalbi dinlendirecek bir siyasetin takibinin gerekliliğini belirterek, Ali Fethi Bey' in ve Hükümetinin bu görüşe uyacağını ümit etmelerinden dolayıdır ki, kendilerine güven oyu vereceklerini

¹⁴² TBMM Zabıt Cerideleri, C. 10, s. 401.

¹⁴³ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 10, s. 406-407.

açıklamıştır. Gerçekten de yeni Hükümet oylamaya katılan 188 mebusun oy birliği ile Meclis'ten onay almıştır.¹⁴⁴

TpCF, Ali Fethi Bey Hükümeti döneminde, Hükümet'çe talep edilen çeşitli tahsisat, zam isteklerini olumlu karşılamıştır. 8.12.1924 tarihinde Evkaf bütçesine zam icraasına dair Kanunda tüm TpCF üyeleri olumlu rey kullanmışlardır. Yine 10.12.1924 tarihinde Kurtuluş Savaşı'nda "Malul Kalan Muvazzaf, Mütekaidd, İhtiyat, Milli Zabitanı ile Erkan, Ümera'ya Nakli Mükafat İtası Hakkındaki Kanun" lahiyası TpCF'nın olumlu oyu ile Meclis'den geçirilmiştir. 1925 senesi bütçesi oluşana dek bazı idare ve vekaletlere Hükümet' in hizmetli isteği talebi de olumlu karşılanmıştır. Gözlemlenen, TpCF'nın olağan yürütme işlerinde desteğini esirgemediğidir. Fırka'nın daha öncede belirtildiği gibi bu tür konularda bir parti disiplini ile hareket etmediği görülmektedir. Öyle ki, Fırka'nın en önde gelen isimleri bile bazen birbirlerinden bağımsız davranabilmişlerdir. Ziraat Vekaleti'nin 1924 bütçesine 600.000 TL aktarılması amaçlı kanun layihasına verilen oylar bunun bir örneğidir. İstanbul milletvekilleri Rauf, Kazım Karabekir, Refet Paşa'nın kabul oyu verdiği Kanun'a Ali Fuat Paşa red oyu verebilmiştir.¹⁴⁵

TpCF' nın Ali Fethi Bey Hükümeti'ne karşı oy kullandığı ilk olay, 10.12.1924 tarihindeki Mubadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin ilga edilerek, Vekaletin Dahiliye Vekaleti'nin içinde bir genel müdürlüğe dönüştürülmesi hakkındaki gündem oluşmuştur. Gerçekte TpCF milletvekillerinin bu değişimi olumlu karşıladıkları bilinmektedir. Çünkü söz konusu değişim talebi, TpCF milletvekillerinden Feridun Fikri'in (Dersim) kanun teklifi ile Meclis gündemine gelmiştir. Feridun Fikri bu teklifinde Vekalet'in Müdüriyeti Umumiye' ye dönüştürülmesini teklif etmiştir. Ancak görüşmelerde Hükümet ile muhalefet arasında temel çelişki, Kanun'un 2. Maddesinden kaynaklanmıştır. Madde, 1924 senesi sonuna kadar kaldırılan bakanlığın teşkilatında, kadrolarının tanziminde Dahiliye Vekaleti'nin tek yetkili olacağını hükme bağlamaktadır. TpCF üyelerinin bu madde hükmüne karşı çıktığı ve bu yetkinin kullanımının Millet Meclisi'nde olduğundan hareketle 2.maddenin iptalini talep ettikleri görülmektedir. Feridun Fikri bu konuda:

"....gerek teşkilat olsun, gerek ciheti irtibat olsun ve gerek yeni kadroyu tanzim olsun, bilhassa bunların ikincisi kavanini mevzuada tadilat icrası demektir. Halbuki Heyeti Celilenin malumudur ki kanunlarda tadilat icra etmek hakkı Meclisi Alinizin hukukundandır. Ve öyle hukuktandır ki hiçbir veçhile kabili ferağ değildir.

¹⁴⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 10, s. 409-410.

¹⁴⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 12, s. 247-248.

Meclisi Aliniz böyle bir hakkı yani kanunlardaki tadil hakkını ahire ferağ eyleyemez. Binaenaleyh ikinci madde doğrudan doğruya en mühim bir kadidei hukukiyeyi tahrip etmektedir ve ati itibariyle gayet fena bir çığır açmaktadır. Çünkü bir teşkilatın irtibatında tadilat icrası ve sonra yeni baştan kadro tanzim gibi keyfiyet doğrudan doğruya kanun tanzimi mahiyetinde efal demektir. Bunları icra Vekilleri Heyetinin bir cüzüne bahşetmek artık o hayatın, o zatın o makamın yapma hakkını teslim etmek demektir. Gerek bir defaya mahsus olsun, gerek böyle bir fikrin yanından geçmek suretiyle olsun doğrudan doğruya sakat bir mecraya ve sakat bir zemine dahil olmak demektir....”¹⁴⁶

Ancak, Meclis bu konuda TpCF milletvekillerinin takririni reddederek 2.madde için ayrı oylamaya gitmiş, madde oylamaya katılan 151 milletvekilinden 52’sinin red, 4’ünün çekimser reyine karşılık 95 kabul oyu ile Meclis’ce onaylanmıştır. Kanunun tümüne verilen oyların rengi ise şöyledir: 43 red, 17 çekimser, 89 kabul. Kanun kabul edilmiştir.¹⁴⁷ Ancak oylama sonuçlarında gözlemlenen TpCF dışında, CHF’na üye Milletvekillerinden önemli bir kısmının da kanuna olumsuz tavır almış olduğudur. TpCF’nın teşkilat, kadro tanziminin de Dahiliye Vekaleti’nin tek yetkili olmasına karşı çıkışını, bu mevkiin, o sırada CHF’nın şahin kanadının en ileri gelen mebusu Recep (Peker) Bey’e ait olduğu gerçeği, muhalefetin bu tepkisinde bir etken olmuş olabilir şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak Meclis tartışmalarından bunun bir ilkesel sorun bazında tartışıldığı görülmektedir.

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti’nin yapısal değişikliğinin hemen ardından muhalefetle Hükümet arasındaki ikinci tartışma konusu yine bir Vekalet konusunda olmuş; Bahriye Vekaleti’nin teşkili hakkında 25 Ekim 1923 tarihinde Kastamonu Milletvekili Ali Rıza Bey ve arkadaşlarının verdiği kanun teklifi 22.12.1924 tarihinde Meclis gündemine girmiştir. Amaç Osmanlı dönemi hükümetlerinde var olan Bahriye Vekaleti’nin Cumhuriyet kabinesinde de yerini almasıdır. Ali Rıza Bey ile birlikte o dönemde kanun teklifini veren mebuslar arasında TpCF’na üye Milletvekillerin de bulunduğu görülmektedir. Ahmet Muhtar (Trabzon), Faik (Ordu), Halis Turgut (Sivas), Hulusi (Karesi) Beyler, Ali Rıza Bey ile birlikte teklif sahibidirler. TpCF’nın Vekaletin teşkiline olumlu baktığı ancak yapılanması konusunda Hükümet’ten ayrıldığı görüşmelerden anlaşılmaktadır. Kanun taslağının 1.maddesi “Bahriye umuru, Müdafaa-i Milliye Vekaletinden tefrik edilerek bu umurla meşgul olmak üzere Bahriye Vekaleti teşkil edilmiştir.” şeklinde düzenlenmiştir. TpCF Milletvekilleri Vekalet’in bu bağımsız statüsüne (gerçekte Cumhurbaşkanı’ nın doğrudan denetimindeki bir oluşuma)

¹⁴⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 11, s. 64-65.

¹⁴⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 11, s. 101-102.

karşı çıkararak, Erkanı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlı bir yapılanmadan olduklarını açıklamışlardır.

Rüşti Bey (Erzurum): “... Berri, Bahri ve Havai kuvvetleri bir zat uhdesinde birleşmesi Teşkilatı Esasiye Kanununu kırkinci maddesi ile tespit edilmiştir. Çünkü Orduyu büsbütün siyasetten uzak bulundurmak Meclisi Ali'nin emelidir.” diyerek, kanun taslağındaki yetki problemi üzerinde durmuştur. Buna göre taslakta mebuslarca anlaşılmayan husus Erkanı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlı olması gereken Bahriye Erkanı Harbiyesinin Erkanı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlı olmasını, Vekaletin ise yalnızca levazım ile uğraşmasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır.¹⁴⁸ Kanun' a verilen oylar; 24 red, 1 çekimser, 137 kabul şeklindedir. TpCF' na üye Milletvekillerin red oyu kullandığı bu oylamada çekimser oy Canik mebusu Cavit Paşa'nındır.¹⁴⁹ İlginçtir ki, kurulan Bahriye Vekaleti' ne, Ali Fethi Bey'in çoğunluğu ılımlı Milletvekillerden oluşan kabinesinin bu niteliğine uymayan bir Milletvekili; İhsan Bey (Cebelibereket) atanmıştır. İhsan Bey, Hükümet'in son dönemlerinde Ali Fethi Bey'in Doğu bölgesinde yaşanan isyana yönelik politikalarını yeterli bulmayacak ve Hükümet içindeki diğer İsmet Paşa kadrosuna yakın vekillerle (Ali Cenani, Mahmut Esat, Cemil Beyler) birlikte bu politikaları CHF grubunda tartışmaya açarak, Ali Fethi Bey'in Hükümet'ten çekilmesinde etkili bir rol oynayacaktır.

b. 1925 Yılı TpCF'nin Muhalefet Çalışmaları

TpCF'nın, Ali Fethi Bey Hükümeti dönemindeki en önemli eleştirilerini 1924 Aralık sonu ve 1925 Ocak başında yapılan ara seçimlere ilişkin olarak geliştirdiği görülmektedir. Zeki Bey 22.12.1924 tarihinde, Gümüşhane vilayetinin Kelkit kazasındaki seçimlerde jandarmanın halkı tehdit ederek rey aldığıının anlaşıldığını belirterek, Dahiliye Vekaleti'nin bu soruna ilişkin olarak Meclis'i aydınlatmasını talep etmiştir. Ancak ara seçimlere ilişkin en önemli tartışma Nurettin Paşa'nın Bursa Milletvekilliğine seçilmesine karşın Meclis üyeliğine kabul edilmemesinde yaşanmıştır. 12.1.1925 tarihinde Milletvekilinin üyeliği kabulü sorunu Meclis'te görüşülmeye alınmıştır. Seçim mazbatasını inceleyen II.şubenin Meclis'e sunduğu mazbatasında Nurettin Paşa'nın 19 Aralık 1923 tarih ve 385 sayılı kanun gereğince seçim öncesinde askerlikten istifa etmediği ve bu nedenle de seçiminin geçersiz sayılması kabul edilmiştir. TpCF Milletvekillerinin şube mazbatasına yaptıkları itiraz Nurettin Paşa'nın Milletvekilliğine kabulünün hangi kanun gereğince yapılması gerektiği konusunda gerçekleşmiştir. Bursa Milletvekili Osman Nuri Bey, Nurettin Paşa'nın Milletvekilliği

¹⁴⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 11, s. 225-230.

¹⁴⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 11, s. 303-304.

açısından 19 kanun-ı evvel 1923 tarihli Kanunun değil, 3 Nisan 1923 tarihli Seçim Kanunu'nun geçerli olması gerekliliğini belirtmiştir. Nedeni 3 Nisan 1923 tarihli Kanun'un II.TBMM'nin nihayetine kadar uygulanmasının gerekliliğidir. 19 Kanun-ı evvel 1923 tarihli Kanun ancak bu devrenin bitiminden itibaren uygulanmaya konulabilecektir. İlginçtir ki, bu konuda TpCF Milletvekilleri arasında bir uyum bulunmamaktadır. Osman Nuri Bey'in 3 Nisan Kanunun meri olduğu yolundaki iddialarına karşın, Feridun Fikri Bey Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilen ve seçilecek olan asker üyelerin tabi olacakları bu kanunda yer alan "edilecek olan" ibaresinin çok açık olduğundan hareketle 19 Aralık 1923 tarihli 385 sayılı Kanunun yürürlükte olduğunu açıklamıştır. İkinci Şubenin mazbatasına verilen oylar da TpCF içindeki bu ayrımı ortaya koymaktadır. Mazbata, 56 red, 2 çekimser oya karşılık 130 oyla kabul edilmiş, Nurettin Paşa'nın Milletvekilliği geçersiz sayılmıştır. Ancak görülen, TpCF önde gelen ismi Feridun Fikri'nin (Dersim) mazbataya kabul oyu verirken TpCF'nın, ünlü şahsiyetleri başta olmak üzere (Rauf, Karabekir, Ali Fuat vd.) mazbatayı reddettikleridir.¹⁵⁰

Ara seçimlere yönelik bir etkinlik de Feridun Fikri Bey'in Elazığ'daki ara seçimlerde mülki yöneticilerin yaptığı baskıya ilişkin suali olmuştur. Soru 8 Şubat 1925 tarihinde verilmiş, Dahiliye Vekili Cemil Bey'in (Tekirdağ) henüz yeterli bilgi eline ulaşmadığından yanıt vermediği bu konuyu, Feridun Fikri 1925 yılı Dahiliye Vekaleti bütçe görüşmelerinde tekrar gündeme getirmiştir.¹⁵¹

TpCF ile Hükümet arasındaki önemli ayrılık noktalarından birini "Şurayı Askerinin Teşkilat ve Vazaifi hakkında 1/557 numaralı kanun layihası" oluşturmuştur. Özellikle Kazım Karabekir Paşa'nın bu gündeme etkin bir biçimde katılarak muhalefet adına görüşlerini açıkladığı görülmektedir. Hükümet layihasında, Askeri Şura'nın Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında Müdafaa-i Milliye Vekili, Bahriye Vekili, Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi, ordu müfettişleri ile Bahriye kumandanından teşekkül etmesini yasalaştırmak istemiştir. Muhalefetin sözcüsü Kazım Karabekir Paşa'nın ise buna karşı çıkarak "Cumhurbaşkanı ve başkanlarla yürütülecek siyasal sorumluluklarla, general ve amirallerce üstlenilecek askeri-teknik sorumluluklar arasında kesin bir ayrım yapılmasını" istediği anlaşılmaktadır.¹⁵² Yine Paşa'nın Cumhurbaşkanı'nın Şurayı Askeri'ye başkanlık etmesini onaylamadığı görülmektedir. Yasa tasarısı 22.4.1925 tarihinde oylanacak ve yasalaşacaktır.¹⁵³

Bu süreçte TpCF üyelerinin Hükümet'e destek verdikleri önemli gündemler de olmuştur. Mübadele sorunu nedeni ile gerginleşen Türk-Yunan ilişkileri sonucu olası bir

¹⁵⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 12, s. 153-154.

¹⁵¹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 13, s. 276-277.

¹⁵² Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987, s. 104.

¹⁵³ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 18, s. 396-397.

seferberliğe hazırlık için üç piyade jandarma taburu ile bir süvari jandarma taburunun kurularak, tahsisatının belirlenmesine ilişkin Kanun, Meclis'ten TpCF'nin olumlu oylarıyla geçirilmiş, görüşmeler sırasında Rauf Bey, Başbakan'ı destekleyen bir de konuşma yapmıştır.¹⁵⁴ Yine TpCF'nin, Türk köylüsünün üzerindeki ağır vergi yükü Aşar'ın kaldırılmasını koşulsuz desteklediği görülmektedir.

Şubat ortalarında Diyarbakır, Elazığ, Dersim civarında patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılması konusundaki Hükümet politikalarına TpCF'nin tam destek verdiği görülmektedir. 25.2.1925 tarihinde Şark Vilayetlerinde bir ay süre ile örfi idare ilan olunduğunu bildiren Başbakanlık tezkeresi Başbakan Ali Fethi Bey'in isyan konusunda verdiği açıklamaların ardından müttefikan kabul edilmiştir. Ali Fethi Bey'in konuşmasının hemen ardından kısa bir konuşma yapan Kazım Karabekir Paşa, Hükümet'i tümüyle desteklediğini açıklayarak, tüm iç ve dış tehlikelere karşı vatanın tüm evlatlarının her türlü fedakarlığı yapmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Başvekalet tezkeresinin onaylanmasının akabinde Hıyaneti Vatanîye Kanunu'nun tadilli hakkındaki kanun layihası gündeme alınmış I. maddede yapılan değişimle, dinin siyasete alet edilmesi vatan hainliği kapsamına sokularak, Kanun hızlı bir biçimde ve hiç eleştiri almaksızın Meclis'ten geçmiştir.¹⁵⁵

Ancak, Ali Fethi Bey'in söz konusu politikaları CHF Grubu'nda yeterli bulunmayacak, 3.3.1925 tarihinde Hükümet istifa etmek durumunda kalacaktır. Ali Fethi Bey'in Hükümet ettiği süreçte TpCF'nin pek çok Meclis etkinliği söz konusudur. Özellikle bu dönemde görüşülen 1925 Bütçe kanun layihası TpCF mebuslarının etkinlik gösterdiği gündemler olacaktır. Ancak, bu görüşmelerin kapsamındaki genişlik aktarılmalarına olanak vermemektedir. 1925 bütçesi İsmet Paşa Hükümeti döneminde oya konulacak ve bütçeye TpCF Milletvekilleri red oyu vereceklerdir.¹⁵⁶

c. Ardahan Milletvekili Halit Paşa'nın Meclis'te Vurulması

Halit Paşa Milli Mücadele'nin başlarında Kafkas Cephesi'nde bulunuyordu. Sonradan Batı Cephesi'ne gelerek Kocaeli Grubu Kumandanlığı yaptı. Sakarya Muharebesi'nde bir Grup Kumandanı idi. Büyük Taarruz'da yeniden Kocaeli Grubu Kumandanı olarak başarılı bir takip yaptı. Milletvekili olarak Meclis'e katıldıktan sonra politik hayata tam olarak intibak edemiyordu. Komisyonlarda ve Meclis'te askeri disiplinin tesiri altında kalıyor, görüşlerine

¹⁵⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 13, s. 136-139.

¹⁵⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 14, s. 306-311.

¹⁵⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 18, s. 150-151.

uymayan fikirlere sert karşılık veriyor, küçük meseleleri büyütüyordu. Asabi mizaçlı bir adamdı. Kazım Özalp anılarında Halit Paşa için şöyle anlatıyordu:

“Benimle arkadaşlığı samimi idi. Bazen odama gelir, “Ben bu mebusluğu yapamayacağım, orduya geri dönmeliyim” diye dertleşirdi. Kendisini yatıştırmaya çalışır, sükunet tavsiye ederdim. Bir gün Ali Bey (Çetinkaya) ile aralarında geçen bir tartışmayı büyütürken onu mektupla düelloya davet etmişti. Ali Bey mektubu Mustafa Kemal Paşa’nın sofrasında okudu. Kemal Paşa bu huzursuzluktan sıkılıyordu. Bana Halit Paşa ile konuşmamı ve kendisine karşı arkadaşların kötü fikirler beslemediklerine ikna etmemi istedi. Ertesi gün Halit Paşa bana Ali Bey’in, Kılıç Ali Bey’in ve onların bazı arkadaşlarının kötü davrandıklarını ve bir sorun çıkarmak istercesine konuştuklarını anlattı. Kendisine doğru düşünmediğini, bundan sonra daha sakın davranması gerektiğini, Mustafa Kemal Paşa’nın da bunu istediğini söyledim. İkna olmuş göründü, “Dikkatli olacağım” dedi.

Birkaç gün sonra 13 Ocak 1925 günü Meclis’ten erken çıkarak evime gelmiştim. Telefonla “Çok önemli bir olay oldu, acele Meclis’e geliniz” diye aradılar. Meclis’e vardığımda Halit Paşa’nın karnından yaralandığını ve kapının yanındaki küçük odada yattığını söylediler.. Olay şu şekilde olmuştu: Halit Paşa Meclis’ten çıkarken arkasından Ali Bey’in, Kılıç Ali Bey’in, Rauf Bey’in ve Avni Paşa’nın geldiklerini görerek geri dönmüş ve tabancasını çekerek onlara ateş etmişti, ancak kimseye isabet olmamıştı, aralarında boğuşma başlamıştı. Bu arada Ali (Çetinkaya) Bey tabancasını çıkararak ateş etmiş ve kurşun Halit Paşa’nın karnına isabet etmişti. Halit Paşa kazadan sonra alınan bütün tedbirlere rağmen kurtarılamayarak hayatını kaybetti. Savcının yaptığı inceleme sonunda Ali Bey’in tabancasını, nefisini koruma maksadıyla ateşlediği anlaşıldı, suçlu görülmedi, böylece mahkeme edilmeden serbest bırakıldı.¹⁵⁷

Ertesi gün 10.2.1925 tarihli oturumda Meclis’te aşağıdaki görüşmelerle konu aydınlanır. Öncelikle Ardahan Milletvekili Halit Paşa ile Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey arasındaki hadiseye dair TBMM Başkanlık tezkeresi okunur. Tezkerede özetle; Ardahan Milletvekili Halit Paşa ile Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey arasında çıkan tartışmanın büyümesi ve silahların çekilmesi sonucu Halit Paşa’nın kalbinin altından ağır ve Ali Bey’in ise yüzünden hafif bir şekilde yaralandıkları, savcının davet edilerek olayın adliyeye intikali sağlandığı belirtilmektedir.

¹⁵⁷ Kazım Özalp, Teoman Özalp, a.g.e., s. 34-35, Cumhuriyet, 16.4.1989., Geniş bilgi için bkz. Feridun Kandemir, Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler, İstanbul, Ekicigil Yayınevi, 1955, s. 58-67.

Bu konuda Meclisteki görüşmeler sırasında Saruhan Milletvekili Reşat Bey Meclis'e silahla girilmemesi konusunda görüşlerini beyan eder ve bunun ihlal edilmesini sert bir şekilde eleştirir ve Meclis tüzüğünde yer alan bu maddenin ya uygulanmasını yada bunun kaldırılması gerektiğini söyler.¹⁵⁸

Kazım Özalp anılarında Meclis'te yaşanan bu olay sonrası Milletvekillerinin Meclis'te tabanca taşıyıp taşıyamaları hususunda Mustafa Kemal Paşa ile görüştiklerini Fakat Milletvekillerinin Meclis'e girerken görevliler tarafından üzerlerinin aranmasının onur kırıcı olacağı ve bazen iyi olmayacak tartışmalar çıkabileceğini düşünerek, böyle bir yasağın konulmamasını, ancak milletvekillerine bir tebliğ ile Meclis'te tabanca taşıyamalarının tavsiye edilmesi uygun bulduklarını yazmaktadır.¹⁵⁹

14 Şubat 1925 tarihli Meclis oturumunda Halit Paşa'nın vefatına dair Başkanlık tezkeresi okunur. Meclisi temsilen bir heyetin refakatinde İstanbul'a nakledilen Halit paşa'nın naaşı, Eyüp camiinde yapılan törenden sonra aile kabristanına gömülür. Tutanaklardan, tanık yazarın açıklamalarından ve o günlerde basında çıkan haberlerden bu olayın bir kasıt, kin ve nefret sonucu olmayıp, bir anlık öfke ile silaha sarılmanın bir sonucu olduğu görülmüştür.

4. ŞEYH SAİT AYAKLANMASI VE GELİŞİMİ

a. Şeyh Sait Ayaklanması Öncesi Doğu Anadolu'daki Durum

Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altındaki çeşitli etnik grupların ulusalcı hareketleri 19. yüzyılın ilk yarısında itibaren yükselmeye başlamıştır. Yunan, Sırp, Bulgar, Arnavut ve Arap ulusal hareketleri yanı sıra Kürt ulusal hareketini de II. Mahmut dönemine kadar geriye götürmek mümkündür. 19 yüzyılda dört büyük Kürt ayaklanmasını görmekteyiz.

Bunlardan birincisi vergilendirme olayları nedeniyle çıkan Revanduz ayaklanmasıdır. Diğerleri ise tarih sırasıyla Bedirhan ayaklanması, Yezdan İzzettin Şer ayaklanması ve Şeyh Beydullah ayaklanmasıdır. Tarihçiler Kürt ulusal hareketini Bedirhan ve Şeyh Beydullah ayaklanmalarına dayandırmaktadırlar. Abdülhamit döneminde sürekli sorun çıkaran, Kürt aşiretlerini merkezi yönetimle özdeşleştirmek için bu aşiretlere bağlı köylülerden oluşan "Hamidiye Alayları" oluşturulmuştur. Bu alaylar çeşitli zamanlarda kullanılmış, Meşrutiyetin ilanı ile birlikte aşiret alayları haline dönüştürülmüştür. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Kürtlerin değişik örgütler kurduklarını görmekteyiz. Bu örgütlerin başlıcaları: "Kürt Terakki ve Teavün", "Hevi", "Rojî Kürt", "Hatabek Kürt" dernekleridir. Birinci dünya savaşı sırasında

¹⁵⁸ TBMM Zabıt Cerideleri C. 13, s. 271-273.

¹⁵⁹ Kazım Özalp, Teoman Özalp, a.g.e., s. 35.

aşiret alayları özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da Ermeni-Rus saldırılarına karşı cullanılmıştır.¹⁶⁰

Savaşın bitmesiyle birlikte "Kürdistan Teali Cemiyeti kurulmuş ve bu dernek bağımsız bir Kürt devleti kurmak için yasadışı faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin, Sevr andlaşması sırasında müttefiklere kurulmasını istedikleri Kürdistan'la ilgili ayrıntılı raporlar vermiştir. Ankara Hükümetinin oluşmasından sonra Kürtler, Ankara Hükümetiyle pazarlık edebilmek amacına yönelik bir nota verdiler, sonra da Koçgiri'de bir örgütlenmeye gittiler. 1920 yılı sonunda Koçgiri'de bir isyanın odak noktası oluştu. Daha sonra bu isyan Nurettin Paşa kumandasındaki milli güçler tarafından sert bir şekilde bastırıldı. Nurettin Paşa'nın sert tutumu TBMM'de büyük tartışmalara neden oldu. Bu olaydan sonra Nurettin Paşa görevden alındı. Cumhuriyet döneminde Kürt başkaldırılarının başlıcaları şöyle sıralanabilir: "Nasturi isyanı, Şeyh Sait isyanı, Raçkotan ve Raman'daki eylemler, Sason ayaklanması, Koybun Cemiyetinin öncülük ettiği Doğu isyanı, Koç Uşağı ayaklanması, Netki ayaklanması, Asi Resul ayaklanması, Tendürek ve Savur'daki eylemler, Zeylan isyanı, Oramor ayaklanması, Dersim isyanı ve PKK hareketi. Bunlar arasında Türkiye'nin demokratik gelişimini yakından etkileyen üç kalkışmadan özellikle söz etmeliyiz. Şeyh Sait İsyanı, Dersim İsyanı ve PKK hareketi. Şeyh Sait İsyanı, tam anlamıyla bir baskı rejimini öneren "Tahrir-i Sükun" yasasını, Dersim isyanı "Tunceli" yasasını, PKK eylemleri de "Terörle Mücadele Yasası"nı gündeme getirmiştir.¹⁶¹

b. Şeyh Sait Ayaklanması'nın Başlaması ve Gelişimi

Şeyh Sait İsyanının iki yönü vardır. Birinci yönünü askeri hareket oluşturur, ikinci yönü ise "Tahrir-i Sükun" ve sonuçları meydana getirir. Bizi yakından ilgilendiren olayın demokratik yaşamla ilgili ikinci yönüdür. Bu nedenle Şeyh Sait ayaklanmasının askeri gelişimine aşamalar halinde kısaca değineceğiz.

Kürtler arasında 1923'den itibaren örgütlenmeler görülmeye başlandı, özellikle Hamidiye alaylarından gelen subaylar ve etkili aşiret reisleri, şeyhler bu örgütün çekirdeğini oluşturmaktaydılar. Örgütlenmenin başını Cibran aşiretinden Albay Halit Beyle, Bitlis emirlerinin soyundan gelen Yusuf Ziya Bey'di. Gizli Örgüt ilk kongresini 1924'te topladı. Azadi adını alan gizli örgüt bu kongrede Kürt bölgesinde topyekün bir ayaklanma kararı aldı. Mart 1924'de Halifeliğin kaldırılması Azadi'nin din ağırlıklı bir propaganda izlemesine neden

¹⁶⁰ Tevfik Çavdar, a.g.e., s. 268-269.

¹⁶¹ Tevfik Çavdar, a.g.e., s. 269.

ldu. Bu arada başta İngiltere olmak üzere yabancı ülkelerle ilişki kurmak ve destek arama girişimleri somut bir sonuç vermedi. Nasturi ayaklanması, bir çok önderin Irak'a kaçması ile Azadi'nin meydana çıkması sonucunda Yusuf Ziya ve Halit Beyler başta olmak üzere birçok Kürt lideri tutuklandı. Bu tutuklamalar neticesinde liderler arasında bulunan Şeyh Sait yalnız kalmıştı. Şeyh Sait 1924 kışı başında yerleşik bulunduğu Hınıs'tan ayrılarak maiyetindekilerle birlikte Çapakçur, Palu, Lice ve Hani dolaylarında dolaştı. Bazı iddialara göre 1925 yılı başında Şeyh Sait Azadi'nin ikinci kongresini topladı ve bu kongrede bir savaş konseyi oluşturuldu.¹⁶²

Şeyh Sait ve emrindekiler Piran'da iken (bugünkü Dicle ilçesi) emrindekilerden birini andarma tutuklamak isteyince ilk çatışma çıkmıştır. Böylece ayaklanma planlanandan önce başlamıştır. İsyanın başladığı 13 şubat ile Şeyh Sait'in Diyarbakır'ı kuşattığı 7 Mart tarihleri arasında askeri hareket daha ziyade asiler lehinde gelişti. 20 Şubatta Palu'nun Şeyh Sait'e bağlı Şeyh Şerif komutasındaki birliklere geçmesi asilerin maneviyatını yükseltti. Palu düşünce Elazığ'ın yolu açılmıştı. 21 Şubat'ta 14. süvari alayımız Hani'de, 11. süvari alayımız Cüzi'de pusuya düşürülüp esir alındıktan sonra Şeyh Sait'in ilerlemesi arttı.¹⁶³

Eldeki bilgilere göre bu aşamada isyancıların sayısı bin dolaylarındaydı. Şeyh Sait'in isyan bayrağını açtığını duyan diğer aşiretler de ayaklanmaya katıldılar. Murat nehri çevresinde bir cephe oluşturuldu. Çapakçur, Maden, Siverek, Ergani vb. gibi birçok kasaba asilerin eline geçti. Asiler, hapiste bulunan azadi önderlerini kurtarmak için Bitlis'e doğru yürüyüşe geçince, bu kentteki yetkililer Cıbranlı Halit ile Yusuf Ziya Bey'leri hücrelerinde öldürdüler. Asiler daha sonra Varto ve Elazığ'ı ele geçirdiler.¹⁶⁴

c. Şeyh Sait İsyanına Karşı Fethi Bey Hükümeti'nin Aldığı Tedbirler

Olayın siyasi yönü demokrasinin gelişimi açısından çok önemli. İsyanın genişlemesi üzerine Fethi bey hükümeti anayasanın 86. Maddesi uyarınca sıkıyönetim ilan etti ve 23 şubat 1925'te onaylanması için TBMM'ne başvurdu. Hükümet tezkeresinde şöyle denilmekteydi:

“Ergani ilinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı meydana gelen silahlı ayaklanma Diyarbakır, Elazığ, Genç illerine de yayılmış ve daha da genişlemeye elverişli görülmüş olduğundan Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari, ve Erzurum, illeriyle Kığı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiştir.” Hükümet aynı gün ikinci bir

¹⁶² Ergün Aybars, a.g.e., s. 263-268.

¹⁶³ Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Ankara, Akis yayınları, 1968, s. 40.

¹⁶⁴ Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 1992, s. 151-154.

tezkere ile Malatya'nın da sıkıyönetim bölgesine dahil edilmesini istedi. Hükümet adına söz alan başbakan Fethi bey isyanın başlaması, gelişmesi ile ilgili bilgi verdikten sonra şu noktalar üzerinde durmuştur :

“Ayaklanmanın sebebi ve zavallı halkın kandırılması konusuna gelince; ayaklananların elinde yakalanan belgelere ve öldürülenlerin üzerinde çıkan bir mektuba göre, güya Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti o bölgedesekiz yüz kişinin öldürülmesine emir vermiş, Şeyh Sait de bunların içinde imiş. Bundan kurtulmak için de, zaten yapılması gizlice niyet edilmiş ve hazırlanmış olan ayaklanmayı yapmak gerekmiş. Ayaklanmanın amacı şeriatı sağlamaktır...”

17.021925 tarihli bir raporda deniyorki; olay padişahlığı, hilafeti, şeriatı ve Abdülmecid'in oğullarından birinin saltanatını sağlamak gibi gerici bir propaganda perdesinin altında Kürtçülük'tür. Genel durum budur. Olay zamansız patlak verdiği için Piran, Lice, Genç yöresi ile sınırlı kalmıştır...

Ayrıca öldürülen bir isyancının üzerinde çıkan mektupta da; Kürdistan Hükümeti kurmak için yöreyi dolaşarak Piran'a gelmiş olan Şeyh Sait'in maiyetindeki iki mahkumun yakalanmak istenmesi üzerine olayın çıktığını ve iki yıldan beri düşünülen ve söylenenlerin hemen uygulamasına girişildiği, Şeyh Sait'in Hani'ye saldırıp oradan Lice ve Genç'e hücum ederek Piran'a döneceği ve Piran'ın merkez olacağı, Bitlis, Muş, Erzurum ve Hınıs'da da harekate başlanacağı, Türk memurlar ile güvenilemeyen Kürt memurların hapsedileceği, çeteler kurularak çevreye çıkarılacağı ve kesinlikle halkın malına ve canına el atılmaması gerektiği, İslam'ın yok edilmek istendiği bu günde dini yeniden canlandırmak için Tanrı'nın Şeyh Sait'i görevlendirdiği yazılmaktadır...

Dış sorunların çözülmek olduğu şu sıralarda, içeride çıkan bu ayaklanmaların kaynak ve sebeplerini aradığımız zaman, birçok şeyler akla gelebilir. Fakat, isyancılar ve tertipçiler, halka bu etkenleri açıklamamışlardır. Halka söylenenle, şimdi söyleyeceğim gibi uydurmalarından ibarettir! Din yok edilmek isteniyormuş, tanrı da dinin yeniden canlandırılması için şeyh Sait'i görevlendirmiş. Halka söylenen budur. Gerek 31 mart olayının, gerekse Arnavutluk ayaklanmasının Türk milletine, Türk vatanına getirdiği kötülüklerden Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak için hükümetimiz bütün tedbirleri almakta karalıdır.”¹⁶⁵

TpCF genel başkanı Kazım Karabekir Paşa da şunları söyleyerek hükümetin teklifine

¹⁶⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 14, s. 288-292.

ek vermiştir:

*“Dini araç ederek ulusal varlığımızı tehlikeye sokanlar her türlü lanete layıktırlar. İç ve dış herhangi bir tehlike karşısında bütün dünya bilmelidir ki, bu vatanın tek bir vücut halindeki evlatları her zaman, her fedakarlığa hazırdırlar. Hükümetimizin kanunlara uygun olan kararlarına varlığımızla yardımcıyız.”*¹⁶⁶

Sıkıyönetim oybirliğiyle kabul edildikten sonra “hıyanet-i vataniye” yasasına onay vermek üzere verilen bir önerinin ivedilikle görüşülmesine geçildi. Önerinin gerekçesinde şöyle denildi:

*“İnsanlığı mutlu etmek için konulan ve yayılan kutsal dinler; tarihin akışında aşırı haksız kötü isteklerin karşılanmasına araç edilmek gibi amaçlarla tam tersine bir akibete düşürüldüler. Denilebilir ki insanlık en dayanılmaz, en kanlı yaşantı dönemlerini talihin acı bir sonucu ile din ve dinin kutsal kavramları için yapılan çalışmaların arasında yazdı. Tarihin elleri satırlı, katil ve zorba taç sahipleri, maceraperestleri, türedileri kötülüklerine, zorbalıklarına dinleri dayanak gösterecek kadar tanrı buyruklarından yararlanmak yollarını buldular. Söylenmesi çok üzücüdür ki, insanlığa mutluluk ve yükselme kılavuzu olarak Tanrı katından indirilmiş olan kutsal dinler, kötülükler akındaki insanların kutsal haklarını kesin bir kararlılıkla meydana çıkarma aracı olan devrimlerin amansız düşmanı olan kötüler, dinde gericiilik için kullanıldı. Siyaset alet edilmiş olan dinlerin insanlık yaşantısındaki etkisi bundan başka bir sonuç vermemiştir.”*¹⁶⁷

Söz konusu yasanın birinci maddesi hazırlanan değişiklikle şu şekli almıştır:

*“Dini ve dinin kutsal kavramlarını siyasi amaçlara esas veya alet etmek için dernekler kurulması yasaktır. Bu tür dernekleri kuranlar veya bu derneklere girenler vatan haini sayılırlar. Dini yada dinin kutsal kuramlarını alet ederek devletin şeklini değiştirmek ve başkalaştırmak yada devletin güvenliğini bozmak her ne olursa olsun halk arasına bozgunculuk ve ayrımcılık sokmak için gerek tek başına ve gerekse toplu olarak sözle yada yazıyla, eylemli olarak nutuk söyleyerek veya yayın yaparak harekette bulunanlar vatan haini sayılırlar.”*¹⁶⁸

Bu değişiklik de genel kurulda oy birliği ile kabul edildi. Böylece Fethi bey kabinesi, politikası ve aldığı önlemlerle bir anlamda güvenoyu almış sayılabilirdi. Bu arada yurdun değişik yörelerinden Mustafa Kemal Paşa'ya ve hükümete dayanışma, bağlılık telgrafları

TBMM Zabıt Cerideleri, C. 14, s. 293.

TBMM Zabıt Cerideleri, C. 14, s. 308-309.

TBMM Zabıt Cerideleri, C. 14, s. 310-311.

kiliyordu. O bunlara Anadolu ajansı aracılığı ile verdiği yanıtta şöyle demektedir.” *Halkın r yandan yükselen ateşli, lanet ve nefret duyguları karşısında irticain tamamı ile iyeceğine güvenim tamdır.*”¹⁶⁹ CHF’nın şahinleri alınan bu karardan memnun olmamışlardı. Şeyh Sait Ayaklanması onlar için bulunmaz bir fırsattı. Bu sırada Heybeliada’da istirahat eden Mehmet Paşa aniden Ankara’ya döndü.

d. Şeyh Sait İsyanı’nın Bastırılması

Ayaklanma Bölgesi için seçilen İstiklâl Mahkemesi, Diyarbakır’da çalışmaya başladı. Ankara İstiklâl Mahkemesi de faaliyete geçti. Bu sırada; Şeyh Sait, kuvvetlerini toplayarak Diyarbakır önlerine gelmiş, Samahir’deki karargâhında kurmayları ile görüştüktan sonra, 7.3.1925 günü gece yarısından sonra taarruza geçme emri vermişti. Diyarbakır’ın dört kapısına birden saldırılacaktı. Fakat olaylar tasarlandığı gibi gelişmemiş, silâhlı çatışma, kararlaştırılan zamandan altı saat önce başlamıştı ve Şeyh Sait, Diyarbakır’dan umduğu yardımı alamamıştı. Gericiler, önce Diyarbakır’ın Mardin Kapısı’na, sonra da Dağ Kapısı’na saldırdılar. Fakat karşılarında Mürsel Paşa komutasındaki düzenli askerî birlikleri buldular. Mürsel Paşa halkı evlere sokmuş ve şehrin savunmasını kendi üzerine almıştı. O güne kadar top sesini hiç duymamış olan isyancılar, gece karanlığında durmadan kör atış yapan düzenli ordu birliklerinin top seslerinden korkup şaşkına döndüler. Ne var ki; saldırıyı yine de sürdürdüler ve Mardin Kapısı’ndaki lağımlardan 120 kadar isyancı şehre girdiler. Fakat yetişen askerî birlikler tarafından temizlendiler. Sabaha karşı da, yenilgisini kabul eden Şeyh Sait, isyancılara geri çekilme emri verdi. Sabah olunca şehir, askerî birliklerin elinde idi ve Diyarbakırlılar isyancıları püskürten askerî birliklere sevgi gösterileri yapıyorlardı.¹⁷⁰

Şeyh Sait, adamlarına altı gün evlerinde dinlenme izni verdi, kendisi Kârzar bölgesine gitti. Beş altı gün kaldı. İzinli adamları sekiz gün sonra döndüler. Şeyh Sait o sırada Tüham köyünde idi. Gece Siverek yollarını tuttular. Yalnız Mardin yolu açıktı, asker buradan Diyarbakır’a geliyordu. İsyancılar bu yolu da tutmak üzere Dengecük, Cabar, Hacı Leylek, Gavzela ve Karakilise köylerine gittiler. Siverek’ten yüz atlı kadar düzenli birlik askeri ile Zazalardan kurulmuş milis birliklerinin geldiğini öğrendiler. Çarpışmada atlı askerleri yendiler ve seksen kadar Zaza’yı esir ettiler. Fakat yardımcı askerler artık Diyarbakır’a varmışlardı. Bir kaç gün içinde çevredeki köyler de isyancılardan temizlendi. Şeyh Sait Samahir’deki karargâhını bırakmış, Hani’ye çekilmişti. Askerî birlikler ise kendilerine katılan halkın milis kuvvetleriyle ortak hareket etmekte ve etki alanını genişletmekte idi. 14.3.1925

¹⁶⁹ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 109.

¹⁷⁰ Metin Toker, a.g.e., s. 85-87.

Çermik doğrultusuna gönderilen askerî birlikler, yerli halkın da yardımı ile burayı geri aldılar. Aynı gün Varto çevresindeki kanlı çarpışmalarda Şeyh Sait'in oğullarından biri öldürüldü. Askerî birlikler ise, yeni katımlarla daha da kuvvetlenmişlerdi. 16.3.1925 de Batı Tersim beyleri, Diyarbakır'a gelerek Hükümete bağlılıklarını bildirdiler. Doğu Dersimliler de hükümet emrine verdikleri milisleri arttırdılar. 17.3.1925 de Erzurum, Bitlis, Muş ve Siirt ölgelerindeki bütün aşiretler Hükümetle birlik olmuşlardı.¹⁷¹

Şeyh Sait'in emrine girmiş olan Koçuşığı aşireti, Çemişkezek'e, sonuç vermeyen bir saldırıda bulundu. Şeyh Şerif de iki defa daha Elazığ'a saldırmak istedi ve fakat Perisuyu önünde halk kuvvetleri tarafından püskürtüldü. İsyancılar, Dicle'nin kuzeyine ve doğusuna çekildiler. Petürk'e ve Silvan'a girdiler. Fakat bu sırada askerî birlikler Varto'yu geri almış ve kesin temizlik hareketine başlama durumuna gelmişlerdi. Son bir defa Diyarbakır'a saldırıp püskürtülen Şeyh Sait'de bunu anlamıştı. Nitekim 31.3.1925 de Şeyh Sait'in karargâhının bulunduğu Hani düştü. 1.4.1925 de Silvan ve Lice geri alındı. 2 Nisandaki çatışmaya uçaklar da katılınca kaçabilen isyancılar dağlara sığındı, kaçamayanlar teslim oldu. 5 Nisanda Palu ile Piran da geri alındı. Kar ve tipiye rağmen askerî birlikler sürekli taarruz halinde idiler. Başta Şeyh Sait olmak üzere bütün isyancılar Genç'e doğru kaçmaya başlamışlardı.¹⁷²

5. İSMET PAŞA KABİNESİ VE TAKRİRİ SÜKUN KANUNU

a. İsmet Paşa Kabinesi'nin Kurulması

Fethi Bey TBMM'den onay aldıktan üç dört gün sonra toplanan CHF grubunda, kabine Doğu Anadolu'aki isyanla ilgili politikasından ötürü şahinlerin ağır eleştirisi ve suçlamalarına hedef olur. Öyleki, zaman zaman, Fethi Bey'in muhalefeti savunma zorunda kaldığı görüldü. Bu da Halk partisinin şahin kanadı için, yeteri kadar partiye bağlı olmamak şeklinde yorumlandı ve sonunda Fethi Bey "gereksiz şiddetlerle ben elimi kana boyayamam." diyerek yanıt verdi. Yapılan oylama sonunda sadece CHF grubu 60 karşı 94 oyla kabineye güvensizliğini bildirdi.¹⁷³

Ertesi günü Fethi Bey Meclis genel kurulunda istifasını şöyle açıklar: "Bağlı bulunduğum CHF'nin dünkü toplantısında Bakanlar Kurulunun iç politikası hakkında cereyan eden tartışma sonucunda hükümet azınlıkta kalmış olduğundan istifamızı Cumhurbaşkanı'na verdim. O, da kabul ettiler." Bu kısa konuşmadan sonra Rauf Bey : "Bu

¹⁷¹ Metin Toker, a.g.e., s. 88-90.

¹⁷² Metin Toker, a.g.e., s. 90-92.

¹⁷³ Falih Rıfkı Atay, Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, İstanbul, Doğan Kardeş yayınları, 1969, s. 347.

İkûmet 3-4 gün önce genç ayaklanması için açıklamada bulunmuş, Meclisten onay almıştı. İmdi ise aynı olay nedeni ile istifa etmesi dikkat çekicidir. Durum açıklansın. ” Diye bir çıkış aptıysa da dikkate alınmadı. (Fethi Bey bu olayların akabinde Milletvekilliğinden ayrılıp Paris Büyükelçiliği görevini kabul edecektir.)¹⁷⁴

İsmet Paşa yeni hükûmeti kurmakla görevlendirildi. Fethi Bey hükûmetinin programını aynen kabul ederek şu noktayı öne çıkardı: “İç politikada her şeyden önce son layların hızla ve şiddetle bastırılıp söndürülmesi ve memleketin maddi ve manevi bozgundan orunması, huzur ve istikrarın sürdürülmesi ve devletin gücünün pekiştirilip kuvvetlendirilmesi için hızlı ve etkili özel tedbirler alınmasını gerekli görüyoruz.”¹⁷⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adına konuşan Ali Fuat Paşa ise endişelerini şöyle dile getirdi: “Baş kaldırma hareketleri, yerici hareketler bastırılsın, baş kaldıranlar ve yericiler uslandırılıp yola getirilsin. Ancak milletin tabii haklarını ve özgürlüklerini sınırlayıp baskı altına alacak tedbirlere de idare cihazında yer verilmesin”.¹⁷⁶ Hükûmet değişikliğinin nedenini soran muhalefete İsmet Paşa şu kısa yanıtı vermiştir: “Biz hem olayları hızla bastıracağız, hem de benzeri olayların tekrarlanmasını önleyecek etkili tedbirler alacağız”.¹⁷⁷ Yeni hükûmet 154 olumlu, 23 Red ve 2 çekimser oyla güvenoyu aldı. İsmet Paşa kısa bir teşekkür konuşması yaparak sözlerini şöyle tamamladı: “Yüksek meclis güvenebilir ki ülkenin esenliği için çizdiği yolda ve şimdi kabullendiği iç politikada memleketimiz iç in yalnız esenlik ve kurtuluş sonucuna varacağız, bunu kesinlikle başaracağız. Yüksek Meclisten durum gereği, hemen bu gece görüşülmesini istediğim bir karar vardır.” dedi.¹⁷⁸ Bunun üzerine meclis başkanı İsmet Paşanın sözünü ettiği kanun tasarısı şimdi geldi, Adalet komisyonuna veriyoruz diyerek oturuma 10 dakika ara verdi. İkinci birleşim açıldığında komisyondan gelen yasa tasarısını okuttu. Çok kısa olan yasa tasarısı sonraları “Takriri Sükun” diye anılan yasa idi. Bu yasanın demokratikleşme sürecimizi etkileyen temel maddesi şöyle idi: “Gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin, huzurunun, sükununun, güvenliğinin ve asayişinin bozulmasına sebep olacak bütün kuruluşları kışkırtmaları, davranışları ve yayınları, hükûmet cumhurbaşkanının onayı ile kendi başına ve idari olarak yasaklayabilir.” Yasa tasarısı meclis üzerine bir bomba gibi düşmüştü.¹⁷⁹

¹⁷⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 110-111.

¹⁷⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 127.

¹⁷⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 128.

¹⁷⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 128.

¹⁷⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 129.

¹⁷⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 131.

b. Tahriri Sükûn Kanunu'nun Kabul Edilmesi ve Muhalefetin Tepkisi

Muhalefet tedirgindi, yaptıkları konuşmalarla Demokrasi açısından çok haklı noktalara bastılar. Kabul döneminin ülke koşulları, toplumun karşı karşıya olduğu ciddi ve tehlikeler dikkate alınmadan, demokratik düzene geçildikten sonra da ağır eleştirilere bu kanunun görüşmeleri sırasında Zeki Bey (Gümüşhane) tasarının Anayasa'ya gını ileri sürerek önce bunun halledilmesini ondan sonra tasarı üzerindeki elerin yapılmasını istedi. Balıkesir Milletvekili Ahmet Süreyya Bey, tümü üzerindeki elerden önce Anayasa'ya aykırılık iddasının incelenmesi diye bir usulün olmadığını, a'ya aykırılık iddasında tümü üzerindeki görüşmelerde yapılacağını söyledi ve Sükun Kanunu (Huzur ve Asayışı Sağlama Kanunu) tasarısının tümü üzerindeki nelere başlandı.¹⁸⁰

Feridun Fikri Bey:

“Bu tasarıdaki hüküm çok tehlikelidir. Çünkü Anayasanın 70. maddesindeki insanlığın tabii hakları doğrudan doğruya hükümetin takdirine, denetimine ve idaresine bırakılıyor. Böylece Anayasa da, hükümetin denetimi altına girebilir. Cumhuriyet ve ulusal egemenlik idaresindeki amaç, bütün vatandaşların güvenlik ve huzurudur. Bu gibi hususlarda hükümetin takdir hakkını kullanması, herkesin yarınına güvenmemesi demektir. Çünkü dünyada “huzur ve sükun” deymi kadar sınırı geniş bir deyim yoktur. Bir de “güvenlik” kelimesi var. Bu kelimeyi hükümetin eline vererek insanların çabalarını kuruluş, kışkırtıcılık, bozgunculuk, yayım diye sınırlamak doğru değildir. Öyle bir sınır ki, insanların zihinlerinden geçenleri bile kapsamına koymak mümkündür. Bütün bu sebeplerle bu kanunu Cumhuriyetin ve Ulusal Egemenliğin ruhuna, Anayasaya aykırı görüyorum, bunun için Komisyon raporuna muhalif olduğumu yazdım. Ayaklanmayı tezelden ve acımaksızın bastırmakta hepimiz oybirliği içindeyiz. Nitekim; Başbakan Fethi Bey, nefret edilecek durumu anlattığında, oybirliği ile güvenoyu verdik. Şimdi ise, sıkıyönetimi bile hafif bırakacak şekilde bir “Şüpheli Kanunu” getiriliyor. Tümünün reddini teklif ederim.”¹⁸¹

Kazım Karabekir Paşa:

“Daha önce söylediğim gibi, ayaklanma olayı çıkan yerlerde Hükümetimizin kanuna dayanarak yapacağı her işe taraftarım. Fakat milletin doğal haklarını baskı altına alacak işlerden yana değiliz. Önümüze getirilen kanun açık değildir ve lastiklidir. Kabul edilip uygulanırsa halk hakimiyeti kısılmış olacaktır.

BMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 132-133.

BMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 133-134.

Milletvekillerinin sesleri bile artık bu kubbe altından dışarıya çıkamayacaktır. İstiklal Mahkemeleri, adından da anlaşılacağı üzere İstiklal Harpleri sırasında yapılmış ve kurulması gerekli bir mahkeme idi. Bundan ötürü bunların tarihe karıştırılması da Mektep Meclisiniz için bir tarihi şereftir. İsmet Paşa, İstiklal Mahkemelerini ıslahat etmekte sayıyorlarsa pek çok yanılıyorlar...¹⁸²

Şefik Bey:

“Anayasa ile güvenlik altına alınan ulusun genel hakları ve ulusun egemenlik hakkı bu kanunun kabulü ile korunacaktır. Devrimi hiçe indirmek ve Cumhuriyeti tahkim etmek, vatani yeni bir kargaşalığa ve parçalanmaya uğratmak çok kötü ve gericici bir düşünce ile Doğu’da bir bozgunculuk ateşi yakılmıştır. Biz burada kelimeler üzerinde tartışırken, orada haklarını korumak istediğimiz kardeşlerimizden bir çoğunun kanı akıtmaktadır. Memleketin esenliğine, hayatına, Cumhuriyete suikast etmek isteyen gericilerin tezelden vatandan kovulup yok edilmeleri için bu kanunu kabul ediniz...”¹⁸³

Halil Bey:

“Genç vilayetinde çıkan böyle bir ayaklanmadan ötürü ulusal egemenlik ve cumhuriyetin yıkılacağını sanmak yürek saflığından başka bir şey değildir. Türkiye halkı içerisinde şuuru olan, namusu olan, vatan sevgisi olan hiç kimse bu büyük kötülüğe göz yumamaz ve bir saniye bile dayanamaz. Bunun için, Genç ayaklanması oldu diye cumhuriyetin ve ulusal egemenliğin temeli olan Anayasa bozulamaz. Kurtuluş savaşı’nın en çetin olayları karşısında bile Millet Meclisi herhangi bir kanunu ihmal etmemiş, Anayasaya aykırı davranmamıştır. Bu kanun türlü anlamlara çekilecek şekilde yazılmış maddeleri vardır. İyice inceleyip zararlı yerleri varsa çıkaralım. Benim istediğim budur...”¹⁸⁴

Halis Turgut Bey:

“Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Türk ve Kürt kardeşliği yaşıyor. Anayasamızca, Cumhuriyetin sınırları içinde bulunan herkes Türktür. Doğudaki bu olay bazı zavallıların açık söyleyelim, Kürtlük peşinde koşmasından ibaret alçakca bir olaydır. Bunlar hiçbir zaman Türk milletinin canıyla, canıyla, varlığı ile elde ettiği Cumhuriyete ve ulusal egemenliğe etki yapamaz. Türk milletinden bozgunculuk, gericilik, ayaklanma çıkmaz, çıkamaz. Türk milleti bunu hemen bastıracaktır...”¹⁸⁵

MM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 134.

MM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 136.

MM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 136.

MM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 136.

Kanunun lehinde konuşan Avni Bey'den (Bozok) sonra kürsüye Muş Milletvekili ras Sami Bey geldi ve şöyle konuştu:

“Sanırmısınız ki Genç ayaklanması, hala Genç ayaklanmasıdır. Şeyh Sait böyle bir maceraya atılmayacak ve kimseye alet olmayacak kadar varlığa sahiptir. Bu türlü politik kışkırtma ile ancak yerinden kıpırdayacak bir adamdır. Bu kışkırtmanın ocakları ve bozguncu ateşleri, orada burada binlerce eserleriyle belirirken hala burada Genç ayaklanması deyip de tüm ülkenin ufuklarında beliren bozgunculuğu ve ayaklanmayı görmemek doğru değildir. Anayasaya aykırılığının nerede olduğu söylenmedi, sadece kuru bir kuşkudan sözedildi...”¹⁸⁶

İlyas Sami Bey'den sonra Milli Savunma Bakanı Recep Bey (Kütahya) şunları söyledi:

“Özgürlük adına, cumhuriyet adına, bütün bu güzel ve yüksek kavramlar adına söylenmiş sözler ve bu yönde izlenmiş yollar üzerinde yürüken; özellikle din gibi büyük bir müessesenin nüfuz ve haysiyetini ve memleketin her köşesinde cari olması gereken gücünü etkileyecek bazı yanlışlıklar yapılmıştır. Basın özellikle İstanbul Basını Türkiye’de devlet gücü diye ne kadar kutsal mevki ve makam varsa hepsini ite-kaka meşruluk dışı bir çekişme ile tahrip etme aleti olmuştur. İstanbul gazetelerinin yarattıkları duruma göre; Türkiye’de devlet yoktur, hükümet yoktur, hükümetlere güçlü dayanak olacak bir Meclis yoktur.

Bazıları sıkıyönetimi tavsiye ediyorlar. Anayasada sıkıyönetim vardır. Sıkıyönetim bir kanun aracı olup, bizim istediğimiz de kanun dışı bir araç değildir. Sıkıyönetim, memleketin her yanında mektuplaşmaya kadar bütün ekonomik gelişmeyi durduracak, bütün hayat faaliyetlerini sınırlandıracak bir araçtır... Vatan içindeki iç tehlikeler, içinden yanan yangın gibidir. Eğer devlet kuruluşları, Meclisler ve Hükümetler bu yangını, patlamasından önce keşfedip gereken meşru ve kanuni tedbirleri almazlarsa, çok kere yangın geldikten sonra tedbir almaya vakit ve imkan kalmadan alevler devletin bünyesini tahrip ederler... Devlet idaresinde; kitap nazariyeleri ile teknik yaşantının çizdiği uzlaşma çizgisi üzerinde yürümek zorundayız. Herhangi bir düşünce ile, herhangi bir amaçla özgürlüğü; yine bizzat özgürlüğe çevrilmiş bir silah gibi kullanmak gerçeğe ve yurt yararına uygun değildir”¹⁸⁷

Mehmet Emin Bey (Şebinkarahisar) :

¹⁸⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 137.

¹⁸⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 138-141.

“Devrimimizin iki yönü vardır. Birisi meşruluk dışı Sultanlığı ve Halifeliği yıkmak, ötekisi din dışı bilgisizlik ve bağınazlığı yok etmektir. Bu devrimimiz yeni çağın prensiplerine uygun olduğu kadar, dinimize de uygun olduğu için bütün milletce selamlandı. Fakat memlekette öyle vatansız ve Tanrısız bozguncu, aşırı istekli, çıkarıcı ve gericiler vardır ki; bir karış yükselmek için insan ölümlerini binek taşı gibi ayaklarının altına koymaktan çekinmezler. İşte bu kanun, bizim devrimimizi öldürmek isteyen bu gibilere karşıdır...”¹⁸⁸

Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey konuşmasında:

“Konu üzerinde konuşanlar Anayasanın bir maddesinden sözettiler. O maddedeki Genel Haklar, özel kanunlarla belli edilmemişmidir? Dünyanın hangi memleketinin, devletinin idaresinde kesin özgürlük vardır. Türk Cumhuriyeti, sınırsız bir özgürlükle, cumhuriyeti yoketmeye nasıl müsaade edebilir. Hükümetin teklif ettiği kanunla istediği şey, yalnız bir polis görevinin genişletilmesinden ibarettir. Memleketin asayişini, sosyal düzenini, genel güvenliğini bozacak davranışları hükümet yasaklar, hüküm verir demiyoruz. Hüküm, kanunla belli olan mahkemeler verecektir. Vatanın Doğu Bölgesi baştanbaşa gericilik ateşi içinde yanarken isyancıların karşısına anarşizm özgürlüğü ilemi çıkacağız ve böyle çıkmaya hakkımız var mıdır? Anayasada sayılan özgürlükler sınırsız değildir. Basın özgürlüğü vardır, fakat basın kanunu da vardır, özgürlük kanunla sınırlıdır...”¹⁸⁹

Rauf Bey:

“Adalet Bakanı, Doğu’da bir ayaklanma vardır dediler. Ben de soruyorum; devletin polisi, hakimleri, jandarması, güvenlik memurları ile ötekileri görev yapamayacak bir durumdamıdır ki, orada böyle olağanüstü tedbirler almaya ihtiyaç gördüler? Huzur ve asayiş getirecek denen bu kanunun huzuru bozacağından kuşkulaniyorum...”¹⁹⁰

Başbakan İsmet Paşa konuyu toparlayarak konuşmasında şunları söyledi:

“Muhalefetin bütün üyelerine düşüncelerini son kelimeye kadar söyllettiren millet kürsüleri bütün dünyada pek azdır. Siyasi tutum ve davranışımızın doğruluğuna en açık ve haklı belge budur. Bu kanun anayasanın sınırları içinde yararlı tedbirleriyle, yararlı eserler verecek bir kanundur. Islahatı ancak güvenlik ve asayiş temeline dayanarak yapabiliriz. İstiklal Mahkemesi de bir araçtan ibarettir...”

¹⁸⁸BMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 142.

¹⁸⁹BMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 143-144.

¹⁹⁰BMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 144.

*mhuriyetin tehlikede olmadığı görüşüne katılıyorum. Durumu gören ve duruma re tedbir alan bir Cumhuriyet hiç tehlikede olurmu? Yeni tedbirlere ihtiyaç olursa, mhuriyet çocukları onları da getirecektir..”*¹⁹¹

şbakanın konuşmasından sonra maddelere geçilmesi kabul edildi. Birinci madde yine Kazım Karabekir söz aldı, Başbakan’la İçişleri Bakanı’na cevaplar verdi. Muhalefeti, ötekinin basını suçladığını, işte bu iki güce karşı duydukları şüphe ile düştüklerini, oysaki basının milletin düşüncelerini yansıttığını anlattı ve şında: “Bizim kuşumuz, böyle her istenilen şekle sokulabilecek kanunlarla ve ırla basına ve muhalefete bir çok işler yapılmasıdır. İsmet Paşa’ya özellikle şunu ı ki; yirminci yüzyılda kuşku ve kuruntularla millet yönetilemez”¹⁹² dedikten sonra Milli Savunma Bakanı Recep Bey konuşmasında şunları söyledi:

*“Kazım Karabekir Paşa ile bazı arkadaşları ötedenberi İstanbul basını ile aynı rtak düşüncelere varmakta, daha dün içinde bulundukları Halk Partisi hakkında alanlar uyduranlar ve suçlamalarda bulunanlarla beraber olmaktadırlar. Bu basın, Halk Fırkası’nın yaptıkları iyi işlerden hiç söz etmez. Nasıl en yumuşak ve hafif tedbirlerle işleri yönetmek bir devletin amacı ise, temellerinin yıkılma ve sarsılma belirtilerinde şiddetle harekete geçmek de devletçilik ülküsünün en önemli özelliklerinden biridir. Gerektiğinde şiddetli davranmayı bilmeyen bir kuruluş, devlet olmak hakkına sahip olamaz”.*¹⁹³

Konuşmalardan sonra tasarı üzerindeki görüşmeler bittikten sonra, “Takriri Sükun” ı açık oya sunuldu ve 22 red oyuna karşı 122 kabul oyu ile kanunlaştırıldı. Kanuna red ren milletvekilleri ise şunlardır: Ali Fuat Paşa (Ankara), Necati Bey (Bursa), Osman ey (Bursa), Feridun Fikri Beye (Dersim), Cafer Tayyar Paşa (Edirne), İhsan Bey), Sabit Bey (Erzincan), Halet Bey (Erzurum), Münir Hüsrev Bey (Erzurum), Rüştü rzurum), Arif Bey (Eskişehir), Zeki Bey (Gümüşhane), Hüseyin Rauf Bey (İstanbul), ı Karabekir Paşa (İstanbul), Ahmet Şükrü Bey (İzmit), Kamil Efendi (Karahisarı), Hulusi Bey (Karesi), Halit Bey (Kastamonu), Besim Bey (Mersin), Halis Turgut Bey i), Ahmet Muhtar Bey (Trabzon), Rahmi Bey (Trabzon).¹⁹⁴

Takriri Sükun Kanunu sırasındaki görüşmeler sırasında muhalefet kanunla ilgili şı arı ön plana çıkarmıştır; Bu kanunun Anayasaya aykırı olduğunu ve Anayasada len insan haklarının doğrudan doğruya hükümetin denetimine ve idaresine bırakıldığını,

MM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 145.

MM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 146.

MM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 148.

MM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 156.

ın açık olmadığı ve lastikli olduğu, kanunda belirtilen “huzur ve sükun” kelimelerinin yanlış anlamlara geleceği, güvenlik gibi gerekçelerle halk hakimiyetinin kısıtlanacağı ve itilama içinde hükümetin İstiklal Mahkemelerini alet edeceğini iddia etmektedirler.

Hükümet kanadı, başta Başbakan, Bakanlar ve milletvekilleri görüşmeler sırasında nuhalefete cevap vermiş, hem de kanunun gerekliliği ile anayasaya aykırı olmadığı, unda şu görüşlere yer vermişlerdir; Doğuda gerici bir düşünce ile Cumhuriyeti yıkmak bir bozgunculuk ateşi yakılmıştır. İstanbul Basını, Türkiye Hükümetini ite-kaka meşruluk bir çekişme ile tahrip etmeye çalışmaktadır. Sıkıyönetim, ekonomik faaliyetleri sınırladığı nuhalefetin aksine hükümet tarafından tercih edilmeyen bir yöntemdir. Basın özgürlüğü r, fakat basın kanunu da vardır. Özgürlükler sınırsız değildir ve kanunla sınırlanabilir. alefet düşüncelerini özgürce Meclis kürsüsünden söyleyebilmektedir. (Ancak daha sonra ldü ki aynı yıl Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk muhalif partisi bu düşüncelerin aksine tılmıştır). Devrimleri yapabilmek için bu kanunlara ve İstiklal Mahkemelerine gerek r. İsmet Paşa Mart 1927’de iki yıl süreli Tahriri Sükun Yasası’nın iki yıl daha ılmasını isterken, bunun devrim aracı olduğunu aşağıda açık biçimde söyler:

“İki yıl önce, karşısında bulunduğumuz olayların en önemlisi, Şeyh Sait ayaklanmasıyla beliren eylem değildi. Asıl tehlike, memleketin genel yaşantısında meydana gelen karışıklıktı... Memleketin gelişip ilerlemesine ve içten düzeltme isteklilerinin bütün çabalarına engel olan budur... Aldığımız tedbir yalnız Doğu’daki davranışın değil, memleketin gelişip ilerlemesine başlıca engel olan toplumsal düzendeki karışıklığın da ortadan kalkmasını sağlamıştır... Tahriri Sükun yasası döneminde elde ettiğimiz büyük yararlardan biri de, yüzyıllardan beri bu memlekette ciddi çaba sahiplerinin düşünüp tasarladıkları düzeltici düzenlemelerin en az özveriyle yapılıp kurulabilmesidir”¹⁹⁵

Mustafa Kemal’de Nutuk’ta Tahriri Sükun Yasası’nın devrim için bir fırsat olarak irdüğünü şöyle anlatır:

“Tahriri Sükun Yasası’nın yürürlükte ve İstiklal Mahkemeleri’nin çalışmakta bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclis’in ve milletin güven ve inancının tam yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır... Milletimizin giymekte bulunduğu ve bilgisizliğin, aymazlığın, bağnazlığın, yenilik ve uygarlık düşmanlığının simgesi gibi görünen fesi atarak, onun yerine bütün uygar ülkeler halkının kullandığı şapkayı giymesi ve böylece, Türk milletinin uygar

¹⁹⁵ Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s. 1348.

toplumlardan anlayış yönünden de hiçbir ayrılığı olmadığını göstermesi gerekiyordu. Bunu Takriri Sükun Yasası'nın yürürlükte bulunduğu sırada yaptık. Bu yasa yürürlükte olmasaydı, yine yapacaktık. Ama, buna yasanın yürürlükte oluşu da kolaylık sağladı denirse, bu çok doğrudur. Gerçekten, Takriri Sükun Yasası'nın yürürlükte bulunuşu, kimi gericilerin kamuoyunu geniş ölçüde zehirlemesine meydan bırakmamıştır”¹⁹⁶

c. İstiklal Mahkemeleri'nin Kurulması

Takriri Sükun Kanunu'nun kabulünden sonra Meclis Başkanı, yeni bir Hükümet tezkeresini daha okuttu. Buna göre; “Olağanüstü durumdan ötürü ilân olunan seferberliğin sağlanması milletin ve cumhuriyetin güvenliğini bozucu propagandalarla teşebbüslerin ve davranışların yasaklanması ve cezalandırılabilmesi için; askerî harekât bölgesinde çalışacak ve idam kararları, Meclisin onayından geçmeyecek olan Birinci ve merkezi Ankara, yargı bölgesi askeri harekâtın yapıldığı bölgenin dışındaki yerler olmak üzere idam kararları Meclisin onayından geçecek olan ikinci İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmasına müsaade isteniyordu”.¹⁹⁷

İlk sözü yine muhalefetten Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey aldı ve işin politika bakımından değil, hukuk bakımından incelenmesi gerektiğini, çünkü idam kararlarının Meclis onayı olmadan yerine getirilmesinin Anayasaya aykırı olduğunu, sataşmalar arasında ve zorla söyleyebildi. Balıkesir Milletvekili Süreyya Bey; iddiayı doğru bulmadı, bu husus da özel kanun hükmü olduğunu belirtti. Çetin tartışmalardan sonra Başkan, açık oylama için verilmiş on beş imzalı bir önerge bulunduğunu ve fakat imza sahiplerinden bazılarının birleşimde hazır bulunmadıklarını, bunların imzalarını geri almış sayılacaklarını, bu nedenle önergenin işleme konmayacağını bildirdi. Bunun üzerine, imza sahiplerinden Trabzon Milletvekili Muhtar Bey; “O halde biz üç imza sahibi önergeyi geri alıyoruz. El çabukluğu marifet değildir. Meclisin yanlış bir karar vermesini istemeyiz” dedi. Ruşen Eşref Bey; “Başkanlığa böyle şey söylemeyiniz, onu yapan sizsiniz. Başkan Paşa, el çabukluğu marifet diyorlar, bunu kabul ediyor musunuz?” diye tartışma çıkarmak istediye de, Feridun Fikri Bey “Biz yapıyoruz canım, size bir şey yok” diye araya girdi. Başkan da; “Siz Başkanlığın savunma vekili misiniz?” deyince tartışma bitti. Hükümet tezkeresi oylandı, 23 red oyuna karşı büyük çoğunlukla kabul edildi.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Nutuk, C. II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 895.

¹⁹⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 149.

¹⁹⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 149-152.

7 Mart 1925 günü İstiklal Mahkemeleri'nin başkan, üye ve savcılarının seçimi yapıldı. Muhaliflerin "Anayasaya aykırı yetki" verildiği gerekçesiyle katılmadıkları seçimler sonunda; Doğu İstiklal Mahkemesi başkanlığına Denizli Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu), savcılığına Balıkesir Milletvekili Süreyya (Örgeevren), üyeliklerine Kozan Milletvekili Ali Saip (Ursavaş), Bozok Milletvekili Avni, Kırşehir Milletvekili Müfit Beyler getirildiler (Başkanlığa önce Hacım Muhiddin Bey seçilmişse de rahatsızlığı gerekçesiyle görevi kabul etmemiştir. Sekiz ay sonra ise Mazhar Müfit Bey istifa edince yerine yine Hacım Muhiddin Bey başkan olmuştur).

Ankara İstiklal Mahkemesi başkanlığına Afyon Milletvekili Ali Bey(Çetinkaya), savcılığına Denizli Milletvekili Necip Ali (Küçüka), üyeliklerine Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Rize Milletvekili Ali (Zırh) ve Aydın Milletvekili Dr. Reşit Galip beyler seçilmişler (Savcılığa önce İzmir Milletvekili Necati Bey seçilmişse de, ailesinin hastalığı nedeniyle kabul etmemiştir.¹⁹⁹

d. Takriri Sükun Kanunu'na Meclis'teki Tepkiler

Takriri Sükun Kanunu'nun Meclis'te kabulünden sonra, İngiliz Elçisi, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşaya itimatnamesini sunarak Büyük Britanya İmparatorluğunun Türkiye ile yeniden diplomatik ilişkiler kurmak istediğini bildirdi. Bu sırada, Meclis çalışmalarında gergin bir hava vardı. Hükümet, doğudaki ayaklanma sebebiyle memlekette doğan huzursuzluğun cumhuriyet düzenini bozmasına imkân vermemek için prensip olarak kabullendiği şiddetli kovuşturmayı sürdürürken, Muhalefet de bu şiddetli uygulamanın cumhuriyet düzenini zedelememesi için bütün dikkati ile denetleme görevine yönelmişti. Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, kapatılan gazete ve dergilerin kapatılış sebebini sormuş, İçişleri Bakanı verdiği cevapta; bunların Takriri Sükûn Kanunu'na aykırı yayımlar yaptıklarını bildirmişti. Rüştü Paşa, bu yayımların kanunun yürürlüğünden öncesine ait olduğunu belirterek:

*"Yolsuzluklar ve kötülükler de yazılmayacak-mı? Hükümetin kendine karşı gördüğü, hoşuna gitmeyen gazeteleri kapattığı anlaşılıyor. Bu sanının doğmaması için her gazetenin niçin kapatıldığının açıklanması gerekir. Yoksa, Hükümet, verilen, yetkilerle özgürlükleri mi kaldıracaktır? Hükümetten rica ederim, bu yetkileri irtica ve ayaklanmaya karşı, iç ve dış güvenlik için uygulasin. Herkesi susturma yoluna gitmesin"*²⁰⁰

¹⁹⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 225-226.

²⁰⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 349.

demmişti. İçişleri Bakanı Cemil Bey;

“Kapatılış, hükümeti eleştirdiklerinden değil, memleketin huzur ve asayişini bozucu yayım yaptıklarındandır diye cevap vermiş ve kapanış sebeplerini açıklayarak ‘Aydınlık ve Orak-Cekiç’ gibiler sosyal düzeni bozan ve idare şeklimize aykırı düşen yayım yapıyorlardı. Ötekiler de dini siyasete âlet eden yazılar yayımladılar” demişti.²⁰¹

Bir kaç gün sonra, Ayaklanma Bölgesi'ndeki sıkıyönetim süresi bir ay daha uzatılmış ve bir Hükümet Tezkeresinin Mecliste okunmasıyla iktidarla muhalefet, CHF ile TpCF arasında yeni ve sert bir çatışma daha olmuştu. Hükümet; savaş yada ayaklanma sebebiyle sıkıyönetim ilân edilmiş bölgelerde çalışan İstiklâl Mahkemelerince verilen idam kararlarının Meclis’çe onaylanmaksızın yerine getirilmeleri gibi, aynı bölgelerdeki öteki askerî mahkemelerin (Divanı Harplerin) verecekleri idam kararlarının da meclisçe onaylanmaksızın yerine getirilmesini sağlayacak bir yorum kararı istiyordu. Adalet Komisyonu, isteği kabullenmiş ve fakat yorum yerine kanun tasarısı hazırlanmıştı. Manisa Milletvekili Abidin, Dersim Milletvekili Feridun Fikri, Mersin Milletvekili Besim beyler bu tasarının Anayasaya ve insan haklarına aykırı olduğunu ileri sürdüler. Adalet Komisyonu adına konuşan Konya Milletvekili Refik Bey ile Aksaray Milletvekili Besim Atalay Bey tasarımı savundular ve Anayasaya aykırı olmadığını iddia ettiler. Millî Savunma Bakam Recep Bey de, oldukça uzun ve sert bir konuşma ile tasarımı savundu ve bir zorunluluktan doğduğunu anlattı. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi Başkanı Kâzım Karabekir Paşa bu savunmalara cevap vererek iktidarın eleştirilere tahammülsüzlük gösterdiğini belirtti ve :

“Bugün en şiddetli kanunu, Hükümetiniz eline almış, bütün basın susmuştur. Her şey susmuştur, özgürce düşünce belirtilecek bir tek kürsü kalmıştır. Bunu da, Millî Savunma Bakanı Recep Beyin sert sözleri ve konuşmacıların kişiliklerine yaptığı saldırılarla sınırlamak, sanırım ki hayırlı bir iş olmaz, istenen yetkiler sadece Doğu sorunu, Kürt sorunu, Gericilik sorunu için değildir. Mademki bu kanun çıkıyor, her nerede sıkıyönetim ilân edilirse, en aydın bir bölgede de olsa, uygulanacaktır” dedi.²⁰²

Muhaliplerin konuşmaları sırasında özellikle Konya Milletvekili Refik Bey ile Afyon Milletvekili Ruşen Eşref Bey devamlı olarak söz atıyor, sataşmalarda bulunuyorlardı. TpCF’ndan Feridun Fikri Bey, kendisine “*dimağı derbeder*” denilmek suretiyle Recep Bey tarafından sataşıldığını ileri sürerek tekrar söz aldı:

“Tartışmaların hukuka, kanuna, mantığa dayanması gerektiğini, hakaretli sözlerin doğru olmadığını, Millî Savunma Bakanının da ileri sürülen hususlara cevap

²⁰¹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 15, s. 350.

²⁰² TBMM Zabıt Cerideleri, C. 16, s. 309.

veremediğini, ayaklanmanın bastırılması için sıkıyönetim ilânına ve idam kararlarının Meclis onayı olmaksızın uygulanması dışındaki bütün tedbirlere katıldıklarını, Takriri Sükûn Kanununu açıkladıkları gerekçeden ötürü kabul edemediklerini, zâten Eski Başbakan Fethi Beyin de bunlara lüzum kalmadan mevcut kanunlarla ayaklanmanın bastırılabilceğini söylediğini, Meclisin de bunu kabul ettiğini belirtti ve şimdi burada tartışına özgürlüğü var mıdır, yok mudur? Varsa, birbirimize kötü sözler söylemeyelim. Bunda yarar yoktur. Bizim konuşabilmekliğimiz ise, düşünce özgürlüğünü göstermesi bakımından yararlıdır. Susmak daha kötüdür. Kürsüye çıkamıyorlar, çıkarlarsa hakarete uğruyorlar, dedirtmek istemeyiz”²⁰³ diyerek iktidar partisini eleştirdi.

Millî Savunma Bakanı Recep Bey tekrar söz alarak uzun bir konuşma daha yaptı. Bu konuşmayı da TpCF’nın Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa karşıladı ve “Yarım saatten berî öğüt veriyorsunuz, biraz da durum hakkında bilgi verseniz daha iyi olur”²⁰⁴ dedi. Bunun üzerine Recep Bey, bir iki cümle daha söyleyerek konuşmasını tamamladı. Kâzım Karabekir Paşa da tekrar konuştu. Bu sırada, Konya Milletvekili Refik Bey, yine konuşmacıya söz atıyordu. Trabzon Milletvekili Muhtar Bey bundan yakınınca, Başkan Kâzım Paşa; “O daima öyle ateşlidir” diye karşıladı. Ve Recep Beyin bir kere daha konuşmasından sonra, birinci maddesinde;

“Savaş durumunda yada silâhlı ve toplu ayaklanmada, harekât ve ayaklanma alanındaki sıkıyönetim bölgelerinde kurulan bütün askerî mahkemelerce verilen idam kararları ordu yada kolordu yada bağımsız tümen yada Mevkii Müstahkem komutanları tarafından onaylandıktan sonra hemen yerine getirilir”²⁰⁵

denen tasarı oylandı. TpCF üyeleri kırmızı (red) oy verdiler, Halk Partililerin oyları ile tasarı kanunlaştı. Oylama biter bitmez, Terakkiperver Partiden Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, Ayaklanma olayının son durumu hakkında, Başbakandan bilgi isteyen bir önerge verdi. Başbakan İsmet Paşa konuşmasında

Bugünkü durum şudur ; İsyancılar hemen her yanda kovulmuşlardır. Silvan ve Beşiri, birliklerimizin egemenliği altındadır. Hazro çevresinde temizlik yapılıyor. Hani, Lice, Piran gibi Şeyh Sait’in başlıca merkezleri olan bölgeler elimizdedir. Elazığ çevresinden gönderdiğimiz kuvvetler Palu’yu almışlar, Çapakçur üzerine yürümektedirler. Muş ile bağlantı kurulmuştur. Kuzeyde Varto’dan gelen birlikler, o çevredeki tek tük bozgunculuk yuvalarını temizlemektedir. İsyancılar şehir ve

²⁰³ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 16, s. 310-311.

²⁰⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 16, s. 313.

²⁰⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 16, s. 314.

kasabalardaki tutunma güçlerini yitirince dağlık bölgelere çekilmişlerdir. Fakat henüz silâhlarını teslim etmediler, teşkilâtlarını bırakmadılar. Ne var ki; Genç Bölgesindeki dağlarda güvenerek sığındıkları yerler de kuşatılmıştır. Biz, kesin sonuçlu harekâta 27 yada 28 Martta başlamıştık. Harekât henüz bitmemiştir. Önce askerî harekâtı bitireceğiz, sonra gericiliğe, din yoluyla politika yapmaya elverişli olan bölgeden bu imkân kaldırarak idarî ve adlî tedbirleri alacağız. İdarî ıslâhat, özellikle o bölgede ve dolayısıyla öteki yerlerde etki yapacaktır. Islâhat tedbirlerini sonra arzedeceğiz.”²⁰⁶

Ve artık hiç bir şey yapmasına ve hiç bir yere gitmesine imkân kalmamış olan Şeyh Sait; 14/15 Nisan 1925 gecesı, Varto’daki Osman Nuri (Koptagel) Paşaya teslim olmak zorunda kaldı. Hükümet, yayımladığı 15.4.1925 günlü bildiri ile Şeyh Sait ve öteki elebaşların yakalandıklarını, ayaklanma bölgesindeki bütün idare merkezlerinin alındığını, her yerde hükümet kuruluşlarının çalışmaya başladığını vatandaşlara duyurdu. Şeyh Sait ile öteki elebaşlar ve adamları Diyarbakır’da ki İstiklâl Mahkemesine verildiler, yargıldılar, 28.6.1925 de idama mahkûm edildiler, ertesi sabah Diyarbakır’ın (Silvan Kapısı) dışında asıldılar.²⁰⁷

Şeyh Sait Ayaklanması, din işlerinin dünya işlerinden ve özellikle politikadan ayrılması amacıyla yapılmış devrimlere karşı, ümmetçi anlayışın tam bir gerici tepkisi idi. Elbette ki kişisel çıkarlarını düşünenler, Kürtçülük peşinde koşanlar, petrol bölgesi ile ilgisini kesmek için doğu illerini Türkiye’den ayırmaya çalışan İngilizlerin bağımsız Kürdistan propagandasına kapılanlar, kargaşalıklardan ve anarşiden yarar uman komünist düşünceliler ve yağmacılar da olaya karışmışlardı.

Ayaklanma bölgesindeki temizleme hareketi epeyce bir zaman daha sürecek, 1927 yılı ortalarında; idarî, askerî ve sosyal nedenlerle bâzı kişilerin Doğu bölgesinden Batı illerine aktarılmaları hakkındaki 1097 sayılı kanun çıkarılacak, bir zaman da bu kanun hükümleri uygulanacak, 1197 sayılı kanunla Hükümete bu hükümlerin uygulanmasından vazgeçme yetkisi verilecek, 7.5.1928 de Doğu bölgesindeki belli il ve ilçelerde yapılan suç kovuşturmaları ile verilen cezaların ertelenmesi hakkındaki 1239 sayılı kanun çıkarılacaktır.

e. Basına sansür ve Gazetelerin Kapatılması

İsmet Paşa Hükümeti döneminde Doğu’daki sıkıyönetim, önce bir ay (22 Mart 1925), sonra yedi ay (20 Nisan 1925) ve iki defa da birer yıl (ilki 21 Kasım 1925- ikincisi 22 Kasım 1926)uzatılarak 23 Kasım 1927’ye kadar sürdürülmüştür. Öncelikle sıkıyönetim mahkemeleri

²⁰⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 17, s. 150-151.

²⁰⁷ Metin Toker, a.g.e., s. 96-100.

bütün olaylara el koymuş, isyan mıntıkası İstiklal Mahkemesi Diyarbakır'a gelince, özellikle ayaklanma sanıkları hakkında açılan davalar bu mahkemeye aktarılmış, fakat daha sonraları işlerin çokluğu yüzünden asker kaçaklığı gibi koğuşurmalar için yeniden sıkıyönetim mahkemeleri işletilmiştir. Sıkıyönetim doğal olarak sansür de koymuş, hükümet, 3 Mayıs 1925 tarih ve 1486 sayılı Kararname ile, "Havali-i Şarkiye'de idare-i örfiye mıntıkasında tatbik edilecek sansür talimatnamesi"ni kabul etmiştir.

Takriri Sükun Kanunu'nun ilk uygulaması, hükümetin bu yasaya dayanarak hemen 6 Mart 1925 günü, İstanbul'da çıkmakta olan 'Tevhid-i Efkar', 'İstiklal', 'Son Telgraf', 'Aydınlık', 'Orak-Çekiç', ve 'Sebilürreşat' adlı gazete ve dergileri kapatması olmuştur. Ertesi gün de 'Vatan' kapatılmıştır. Mustafa Kemal Paşa; yayımladığı bir bildiri ile, milleti kanunlara uymaya, sivil ve asker memurları bu kanunları şiddetle uygulamaya çağırdı.²⁰⁸ TpCF üyelerinden Erzurum milletvekili Rüştü paşa, TBMM'de 11 Mart 1925 günü İçişleri Bakanlığına yönelttiği bir soru önergesiyle, hükümetin keyfi kararlarına karşı basın özgürlüğünü savunmak istemişse de, bundan bir sonuç alınamamış; hükümet kararıyla kapatılan gazetelere, bir ay sonra Hüseyin Cahit Bey'in "Tanin"i de katılmıştır. (17 Nisan 1925) Yine bu dönemde hükümet veya mahkeme kararıyla Türkiye'nin çeşitli yerlerinde kapatılan süreli yayınlar şunlardır: 'Yoldaş' (Bursa), 'Presse de Soir', 'Resimli (Ay) Hafta', 'Millet' (İstanbul'da Vatan'ın yerine çıkan), 'Sada-yı Hak' (İzmir), 'Doğru Öz' (Mersin), 'Kahkaha', 'İstikbal' (Trabzon), 'Tok Söz', 'Sayha' (Adana).²⁰⁹

Şeyh Sait davasına bakan Şark İstiklal Mahkemesi, 7 Hazirandaki bir ara kararıyla, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttıkları iddiasına dayanarak bir takım gazetecileri tutuklatmış bunlar; "Eşref Edip, Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem (Ertem), İlhami Safa, Gündüz Nadir. Agustos ayı başında "Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri) ve İsmail Müştak (Mayakon) da tutuklanmışlardır.²¹⁰ İstiklal Mahkemesi 11 temmuzda Diyarbakır'dan ayrılarak Elazığ'a gitti. Yargılanmak için Diyarbakır da bulunan sanıklar ve Diyarbakır'a getirilmiş olan gazeteci ve yazarlar da Elazığ'a gönderildiler.²¹¹

İstiklal Mahkemesi Elazığ'a vardıktan sonra Elazığ sıkıyönetim mahkemesinden, ellerindeki suçluları ve dosyalarını kendisine devrini istedi. Bunun üzerine 211 kişi ile ilgili dosyalar İstiklal Mahkemesi'ne verildi. 20 Temmuz'a kadar 20 dosya incelendi. 24 Temmuzda

²⁰⁸ Söylev ve Demeçler, C. IV, s. 562-563.

²⁰⁹ Mete Tunçay, a.g.e., s. 149

²¹⁰ Mete Tunçay, a.g.e., s. 143.

²¹¹ Hakimiyet-i Milliye, 7 Temmuz 1925.

da geri kalan 26 dosya incelenerek başkanlığa teslim edildi.²¹² İstiklal Mahkemesi 3 ay içinde 357 kişiye çeşitli cezalar verdi.²¹³

İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan gazeteciler, Cumhurbaşkanı'na af telgrafları çektikten sonra, aralarından Abdülkadir Kemali Beyin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmesi dışında, toptan salıverilmişlerdir. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde de, TpCF'nın polisçe aranmasını "baskın" başlığıyla haber vermesi sebebiyle, "Tanin" gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Bey ve gazetenin sorumlu yöneticileri hakkında dava açılmıştır. Savunmasında, böyle adalete aykırı bir mahkemede mahkum olmayı, hakim olmaya yeğ tuttuğunu belirten Hüseyin Cahit, Çorum'da süresiz sürgün cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca Resimli Hafta dergisinde çıkan "Hapishanede idama mahkum olanlar bile bile asılmaya nasıl giderler" başlıklı yazısı dolayısıyla Cevat Şakir (Kabağağaçlı- Halikarnas Balıkcısı) ve derginin sahip ve mesul müdürü Zekeriya (Sertel) üçer yıl sürgüne gönderilmiştir. Başka bir davada da 'Doğru Söz' sahip ve başyazarı Ata Çelebi bir yıl hapse hüküm giymişlerdir.²¹⁴

f. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması

Şark İstiklal Mahkemesi'nde, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırtmak suçlamasıyla yargılananlar arasında, TpCF Urfa temsilcisi emekli yarbay Fethi Bey de vardı. Bu zatın duruşmasında, partisini suçlayacak herhangi bir kanıt meydana çıkarılamamasına karşın, kendisi 5 yıl hapse mahkum edildikten sonra; Mahkeme 25 Mayıs 1925'te, görev bölgesi içindeki bütün TpCF şubelerini kapatma kararını vermiştir. Bu arada, fırka yöneticilerinin kamuoyu önünde örgütlerini savunmaya çalışmaları bir işe yaramamış, bu partinin programındaki "dinsel düşünce ve inançlara saygı" ilkesinin bütün karşı-devrimcilere bir çağrı niteliği taşıdığını diline dolayan hükümet yanlısı basının sert tepkileriyle karşılaşmıştır.²¹⁵

Ali Fuat Cebesoy anılarında, daha Takrir-i Sükun kanunu çıkmadan önce, Başvekil Fethi Beyin muhalefet fırkası ileri gelenlerine, Cumhurbaşkanı'ndan aldığı bir talimat uyarınca, kendi kendilerini feshetmelerini önerdiğini, fakat bunu kabul etmediklerini yazmıştır. Gerek ayaklanma bölgesi, gerekse Ankara İstiklal Mahkemeleri'nde görülen bazı davalarla TpCF üyelerinin ilişkilendirilmesi, hükümete 3 Haziran 1925 tarihli toplantısında Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak bu partiyi yasaklama olanağını vermiştir.²¹⁶

²¹² Hakimiyet-i Milliye, 22 Temmuz 1925.

²¹³ Hakimiyet-i Milliye, 9 Ağustos 1925.

²¹⁴ Ergun Aybars, a.g.e., s. 166.

²¹⁵ Ergun Aybars, a.g.e., s. 96.

²¹⁶ Mete Tunçay, a.g.e., s. 147.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına yönelik Bakanlar Kurulu Kararı şu şekildedir.

“Mütenevvi tahrikatın Ankara İstiklâl Mahkemesinde cereyan eden takibat ve muhakeme esnasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının İstanbul civarında vezaifi resmiyesini deruhde eden bazı eşhasın, Fırkanın programında mevcut efkâr ve itikadatı diniyeye hürmetkar olmak esasını tesvili efkâra ve tahrikatı irticakâraneye vesile ittihaz ettikleri sabit olmuş ve Fırkanın vaz'ı hazırı hakkında Hükümetin nazarı dikkatini celbe müttefikan karar verildiğini nâtik mahkeme kararı Müddeiumumilikten hükümete tebliğ olunmuştur.

Diyarbakir İstiklâl Mahkemesinin takibat ve muhakematı esnasında dahi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının resmî mümessillerinin Fırka programında mevcut “efkâr ve itikadatı diniyeye hürmetkar” olmak esasını memleketi dinsizlerden kurtarmak iddiayı irticakâranesine vasıtai telkinat ittihaz ettikleri ve bu yüzden son irtica ve isyanın tezahüratı esnasında bir çok vahim hâdisat vukua geldiği sabit olmuştur. Diyarbakir İstiklâl Mahkemesi kendi dairei kazası dahilinde bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubasını sedde karar verdiğini hükümete tebliğ eylemiştir.

Mahkemelerde ve meleün nâsda cereyan eden bu ahvalden maada hükümetin ıttılâına mühtelif vilâyetlerden iblâğ olunan malûmat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının programlarında mevcut esası malûmu dini siyasete alet addeden bir vasıtai tesvil addetmeğe çalıştıklarını göstermiştir. Zaten Ankara İstiklâl Mahkemesinde cereyan eden muhakemat, Vahideddin etrafında bulunan vatan hainlerinin Avrupa'da teşkil eyledikleri merkezlerden ve memleket dahilinde Hürriyet ve itilâf devrinden kalma erbabı fesattan mürekkep vâsi bir şebekei irtica tesisine çalışılmak gibi teşebbüsâtı izhar eylemiştir.

Bu ahval tahtında dini siyasete alet ittihaz etmeğe müstaid bir cereyanın idamesi artık mümkün olamazdı. Diğer taraftan Büyük Millet Meclisi dini ve mukaddesâtı diniyeyi siyasete alet ittihaz etmek gibi harekâta karşı vatani sıyanet etmek için kanunu mahsus ısdariyle hükümetin takip edeceği veçheyi dahi göstermiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programında esas olan maddenin dini siyasete alet ittihaz etmek demek olup olmadığının tayini gibi Müddeiumumilere taallûk eden bir zemini mütalâaya girmeğe lüzum görülmez. Ancak programdaki maksat ne olursa olsun hükümet bunun Fırkaya mensup bazı efrad tarafından hakikat ve fiiliyatta tesvil ve irticaa vasıta olarak kullanıldığını İstitleatı muhtelif ve

mütemadiye ve Cumhuriyet mahkemelerinin muhakemat ve mukarreratiyle sarahaten müşahade ve tesbit eylemiştir.

Gerek telkin eden ve gerek telkine maruz kalan vatandaşları tesvil ve tahrik avakıbından muhafaza velhasıl zararı ammi tahdid için, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının faaliyetten men'i hükümetin artık müsamaha edemeyeceği vezaif sırasına girmiştir. Binaenaleyh İşbu kararnamenin tebliği tarihinden itibaren ve Tahriri Sükûn Kanunu ahkâmına tevfikân Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bilcümle şube ve merkezleri alakadar memurini hükümet tarafından seddolunacaktır.

Bu münasebetle vatandaşların bilhassa nazarı dikkat ve muhakemei salimesine arz olunur ki Allah ve vicdan arasında vasıtai telâki olan dinin bir takım makasıdı hususiyeyi istihsal için siyasete alet ittihaz edilmesi son defa tekrar görüldüğü veçhile memleketimizin tarihinde pek çok feci hâdisatın zuhuruna ve nihayet din namına tahakküm ve tegallüp dâyesinde bulunan mürteci ve cebbarların keyfi idare ve istibdadına müncer olduğu ve Türk milletini asırlarca inhitat ve ıztıraba mahkûm eylediği mücerrep ve müsbittir. Büyük Millet Meclisinin kavanini mahsusası ile kaifiyen men edilmiş olan bu gibi faaliyetlere müsamaha etmemenin iradei milliyenin Cumhuriyet hükümetine tahmil eylediği vezaifi esasiye olduğuna şüphe yoktur.”²¹⁷

Yasaklama kararnamesinde, İstiklal mahkemeleri'nin hükümlerine değinildikten sonra, başka illerden alınan bilgilerin de bu kanıyı doğruladığı ileri sürülmekte, üç buçuk ay önce TBMM'nin dini siyasete alet etme konusunda Hiyanet-i Vataniye Kanununda yaptığı değişikliğin hükümete yol gösterdiği belirtilmektedir. Fırka programındaki maddenin bu yasağın kapsamına girip girmeyeceğini belirlemek, kararnameye göre, savcılara düşmekle birlikte, hükümet, uygulamada bu durumun kesinlikle ortaya çıktığı kanısındadır.

TpCF'nin kapatılmasının üzerinden 4 ay geçtikten sonra, eski muhalefet partisinin bağımsız kalan milletvekillerine karşı, Anayasa ve seçim yasasında böyle bir olanak bulunmadığı halde, Ekim ayında ikinci seçmenlerden imza toplanarak bu gibi kimselerin milletvekilliklerinin kaldırılması istenmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu'nun 1925 Cumhuriyet Bayramı öncesinde yaptığı bir toplantıda, hükümetin haziran 1925 tarihli kapatma kararı onaylanarak, İstiklal Mahkemesi'nce mahkum edilenlerin affa uğratılmaması kararı alınmıştır.²¹⁸

²¹⁷ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem 1923-1927*, C. II, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1993, s. 492-493.

²¹⁸ Kazım Öztürk, *a.g.e.*, s. 494.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ile sonuçlanan düşünce ve görüş ayrılığı demokrasi tarihimiz süresince daima etkili olmuştur. İsmet Paşa, Parti'nin kapatılması konusunda Meclis'te yaptığı bir açıklamada şöyle diyordu:

“Büyük Millet Meclisinin vazifesi, her şeyden evvel Cumhuriyetin Kuvvetini göstermek. Cumhuriyet idaresi, halk idaresi, anarşiyi men etmeyen, teshil eden bir idaredir, tarzında husule gelen kanaatleri kökünden kal etmektir. Büyük Millet Meclisinin yedi kudreti memlekette her idareden daha ziyade bir inzibat temin eylemek kuvvetini bilfiil ibraz etmiştir...

Memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu muhafaza etmek için istiklâl Mahkemelerinin faaliyeti bilhassa hayırlı ve feyizli bir tesir icra eylemiştir, istiklal Mahkemelerinin faaliyeti ile meydana çıkan tahrikâta müteallik teşkilât cidden ibretaverdir. Meseleyi bidayeten mütalâa ettiğimiz zaman, sırf içtihadının samimiyetinden dolayı, bu tedbirlere lüzum olmadığını zanneden nice erbabı idrâk gördüm ki, mahkemelerin faaliyeti ile meydana çıkan dertler ve icraat ile memlekette vücut bulan feyizli tesirler gerek meclisin ittihaz ettiği tedabirdeki isabetini ve gerek Hükümetin icraatındaki vukuf ve mahalline masrufiyetini kemali samimiyetle takdir eylemişlerdir...

Bu tedabiri mania meyanında Terakkiperver fırka teşkilâtının şeddi mecburiyetinde bulunduk. Bizi sedde sevk eden esbap hakkında telâkkiyatı hususiye veyahut şurada, burada vuku bulan dedikodulara atfî ehemmiyet etmeye mahal yoktur. Bizi şedde sevkeden esbap, üç Haziran tarihinde Heyeti Vekilede verdiğimiz kararda mufassalan dercolunmuştur. Esbabı red bu kararnamede vazihan görülecektir. Men etmek salâhiyetini istimal ettiğimiz hususu arz ettiğimiz esaslar dairesinde söyliyebilirim. Gerek bu mesele, gerek diğer herhangi bir mesele üzerinde herhangi bir tedbiri manimizden bahsedilmek istenilirse, tedbirlerin bihakkan fart ve âriz ve âmik tefekkürattan sonra zaruri olduğu kanaati ile tatbik olunduğunu ispat edebilecek bir mevkideyiz. (Bravo sesleri)...

Denilebilir ki, Büyük Millet Meclisinin tavrı Sükûn Kanunu ile ve tedabiri sairesi ile aldığı vaziyet milletin yüksek seviye! medeniyeye varması için ve Cumhuriyet Kanunlarının esaslarını teyit ve tesis etmek için, bir mürakabeî âliye tesis etmesi suretinde tecelli etmiştir.”²¹⁹

²¹⁹ Kazım Öztürk, a.g.e., s. 494-497.

Başbakanın bu sözlerine karşılık Kazım Karabekir Paşa söz alarak partisinin irticaa ve suikastlara alet olarak gösterilmekte olduğunu ve bunların doğru olmadığını söylemiştir. Mustafa Kemal'in TpCF hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

“Parti dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır, sözlerini ilke edinip bayrak gibi kullanan kişilerden, iyiniyet beklenebilir miydi? Bu bayrak yüzyıllardan beri, bilgisizleri, bağnazları ve boş inançlara saplanmış olanları aldatmaya kalkışmış kimselerin taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk Ulusı yüzyıllardan beri sonu gelmeyen yıkımlara, içinden çıkabilmek için büyük özveriler isteyen pis bataklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş miydi?

Cumhuriyetçi ve ilerici oldukları sanısını vermek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları; dinsel bağnazlığı çoşturarak, ulusu, cumhuriyete, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değil miydi? Yeni parti, dinsel düşünce ve inançlara saygı perdesi altında; Biz halifeliliğin yeniden kurulmasını isteriz. Biz yeni yasalar istemeyiz. Bize din yasaları yeterlidir. Medreseler, tekkeler, bilgisiz softalar, şeyhler, müritler, biz sizi koruyacağız; bizimle birlik olunuz! Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın partisi halifeliliği kaldırdı, Müslümanlığı zedeliyor, sizi gavur yapacak, size şapka giydirecek, diye bağırıyor muydu? Yeni partinin ilke edindiği bu sözler, bir gerici haykırıışlarla dolu değildir denebilir mi?...²²⁰

g. TpCF' nin Kapatılmasından Sonra Milletvekilleri'nin Meclis'teki Etkinlikleri

5 Haziran 1925 tarihinde Fırka'nın kapatılmasının ardından Fırka Milletvekilleri'nin yeni toplantı döneminde örgütlü olmamakla birlikte Meclis Grubu olarak işlevini sürdürdüğü görülebilmektedir. 9.11.1925 tarihinde Başvekil İsmet Paşa Devletin umumi siyasetinin konu edildiği bir beyanat vermiş, bu beyanatta Hükümetin geçen devredeki icraatları başta olmak üzere, TpCF'nin kapatılması da dahil olmak üzere tüm faaliyetleri açıklanmıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın Başbakan'ın beyanatının hemen ardından, TpCF' nin irtica ve isyanı teşvik ettiği yolunda haberler alındığını belirterek Fırka kapatılma gerekçesini vesikalarla ortaya konulmasının talep ettiği görülmektedir. Görüşmelerde Karahisarısahip Milletvekili Ali Bey ile Konya Milletvekili Refik Bey bu beyanatın Meclisin onayına sunularak, Hükümete bu icraatlarından dolayı itimat buyurulmasını talep etmişlerdir. Kapatılan Fırka Milletvekilleri'nin bu beyanata toplu olarak red oyu kullandıkları görülmektedir. Hükümet bu oylama sonucu 21 red oyuna karşılık, 159 oyla güven tazelemiştir.²²¹

²²⁰ Kazım Karabekir, a.g.e., s. 151.

²²¹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 19, s. 60-64.

Bu tarihten sonra eski TpCF Milletvekillerinin Meclis içinde kalabilenleri aynı önceki dönemde olduğu gibi hiçbir şekilde grup disiplini söz konusu olmaksızın Meclis'teki faaliyetlere devam etmişlerdir. Ancak bu noktada belirtilmesi zorunlu olan bir husus; Takriri Sükun Kanunu'nun ilanından sonra tüm Meclis faaliyetlerinin bir durgunluk içine girmiş olduğudur. Öyle ki, özellikle son toplantı dönemi boyunca Meclis'in gündemine alınmış pek çok etkinlik Meclis'ten hiç tartışılmaksızın geçmiş, gerekli çoğunluk olmadığından toplantılar ertelenmiş ve etkinlikler için yapılan oylamalarda da yine çoğunluk bulunamadığından son toplantı dönemi içindeki neredeyse tüm etkinlikler iki defa oylanmak zorunda kalmıştır. Bunlara örnek olmak üzere 10.2.1927 tarihinde uzak mahallere tayin edilecek Nahiye Müdürlerinin harcırahlarına ilişkin Kanunun oylamasında Meclis'te bulunan ve oylamaya katılan Milletvekillerin 52'ye kadar düştüğünü görmek mümkün olacaktır.²²² Milletvekillerinin özellikle de son toplantı dönemindeki bu sessizliklerinin, Takriri Sükun döneminin ülke içinde yarattığı baskıcı-denetimci yönelim ve tasarrufları ile oluştuğu kuşkusuzdur. Gerçekten de CHF Milletvekilleri Takriri Sükun dönemine kadar, bağlı oldukları Fırka Grubu'nun Menteşe Milletvekili Esat Efendi'nin istizahı ile dağılma noktasına gelmesinden sonra aldığı parti disiplinine ilişkin zorlayıcı kararlar bulunmasına karşın, Mecliste parti içi muhalefette bulunabilmişlerdir. Özellikle I.dönem TBMM' nin, II.dönem Meclisine yansıyan meclis hükümeti rejimi, bunda önemli bir etki yaratmıştır. Ancak Takriri Sükun Kanunu sonrasında ve özellikle de son toplantı döneminde Milletvekilleri artık Meclis'te hiç tartışma ortamı yaratmamışlar ve önlerine gelen düzenleme girişimlerini hiç tadil etmeksizin kabul etmişlerdir. Bu durumun dağıtılan TpCF Milletvekilleri'nin öte, CHF'na üye Milletvekilleri'ne de yayılması, sistemi yönlendirmede, denetlemede etkisiz bırakılan TBMM Milletvekilleri'nin, Mahmut Goloğlu'nun deyimi ile "pasif direniş" olarak belirtmesi mümkündür.²²³

²²² TBMM Zabıt Cerideleri, C. 29, s. 57-58.

²²³ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 221.

İ. İKİNCİ TBMM'DE SORU VE GENSORU ÖNERGELERİ

1. SORU ÖNERGELERİ

Muhalefet Fırkası milletvekillerinin II.TBMM'nde Fırka kurulduktan sonra verdikleri soru önergesi 30'dur. Bunlardan 24'ü TpCF faaliyette iken 6'sı ise kapatıldıktan sonra verilmiştir. 30 sorudan 21'inin Takrirî Sükun öncesi, 9'unun ise Kanundan sonra verildiği görülmektedir. Bu durum TpCF'nin yoğunlukla Ali Fethi Bey Hükümeti'ne soru yönelttiğini göstermektedir.

Fırka üyelerinin Meclis içindeki söz alma eyleminde gözlemlenen ise Fırka önde gelen paşalarının Kazım Karabekir istisna olmak üzere Fırka sözcülüğünü üstlenmemiş oldukları, gerçekte, Meclis'teki söz alma eylemlerinin kısırlığıdır. Fırka adına yoğunlukla Feridun Fikri (Dersim), Zeki (Gümüşhane), Ahmet Muhtar(Trabzon), Halit (Kastamonu), Halis Turgut (Sivas) Bey'lerin söz aldıkları ve görüşlerini açıkladıkları anlaşılmaktadır. Fırka, Ali Fethi Bey'in siyasaları açısından kendisine yakın görmekle birlikte, İsmet Paşa Hükümeti'nin olağan, gerçekte Hükümete geniş yetkiler taşıyan düzenlemeler salt siyasi yetkilerin toplulaşması değil, aynı zamanda ekonomik alandaki yetik genişlemelerini de içermektedir. Öyle ki TpCF Milletvekilleri ekonomik alanı Hükümetleri yetkisine, imtiyazına bırakan, tekel kanunlarına olumlu bakmamışlar ve bunları verdikleri oylarla red etmişlerdir. Bunun örneği olarak "Şeker ve Petrol İnhisarları Kanunları"na verilen oylar gösterilebilir. TpCF her iki Kanuna da red oyu vermiştir. TpCF açısından söylenebilecek diğer bir noktada da Fırka'nın bir örgütsel disiplin içinde hareket etmediğidir. Çoğu Fırka üyeleri birbirinden bağımsız olarak farklı yönde oy kullanabilmişlerdir.²²⁴

II. TBMM'nin İkinci toplantı dönemi 20 Nisan 1925 tarihinde kapanacak ve Meclis'in açılışı 1 Kasım 1925 tarihinde gerçekleşecektir. Bu süreç içinde 5 Mayıs 1925 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi, TpCF'nin kapatılması için Hükümete başvuruda bulunacak ve Hükümet Fırka'nın 5 Haziran 1925 tarihinde kapatıldığını duyuracaktır.

²²⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 21, s. 265-268.

İkinci TBMM’nde Verilen Soru Önergelerinin Patilere Göre Dağılımı²²⁵

Parti	Takriri Sükûn Öncesi	Takriri Sükûn Sonrası	Toplam
CHF	261	52	313
TpCF	21	9*	30
Bağımsızlar			
Emin Bey ** (Eskişehir)	2	1	3
Zeki Bey *** (Gümüşhane)	2		2
Toplam	286	62	348

17.11.1924-5.6.1925 tarihleri arasında etkinlik gösteren 29 TpCF’lı Milletvekili’nin 9’u TpCF üyesi olarak Hükümetlere (Partinin varlık süresi IV ve V. Hükümetlere karşılık gelmektedir) soru önergesi yöneltmişlerdir. Verilmiş olan 30 soru önergesinden 24’ü TpCF’nin faaliyette olduğu dönemde, geri kalan 6’sı ise TpCF’nin kapatılmasının ardından eski TpCF’lı Milletvekilleri’nce yöneltmiştir. Önergelerin çoğunlukla (21 tanesi) Takriri Sükûn öncesinde verildiği saptanmıştır.

TCF’nin öncü kadrosunu oluşturan ve bir dönem Mustafa Kemal’in en yakınında bulunan milletvekillerinin Meclis içinde denetim işlevine yönelik eylemlerinin ise bütünüyle kısır olduğu anlaşılmaktadır. Partinin Reisi Umumi Katibi Ali Fuat Paşa’nın ve yönetim örgütünde bulunmamakla birlikte parti önde gelenlerinden olan Refet Paşa’nın muhalefeti temsil ettikleri dönemde hiç soru önergesi vermedikleri saptanmıştır.

Vekaletlere yöneltilen 348 soru önergesinden 4’ü gensoruya çevrilmiştir. Meclis’in gensoruya çevrilen ilk soru önergesi Bozok Milletvekilleri Süleyman Sırrı ve Hamdi Beylerin Maarif vekili İsmail Safa Bey’e yönelttikleri önergedir. Önerge ile Yozgat İdarei Hususiyesi’nce iki yıl önce kurulan ve idare edilen Leyli Darülmuallimi’nin kapatılmasının

²²⁵ Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1999, s. 382.

* 9 önergenin 3’ü TpCF faaliyette iken, 6’sı ise kapatıldıktan sonra eski TpCF mebuslarınca verilmiştir.

** 10 Kasım 1925 tarihinde CHF’ na katılan Emin Bey (Sazak) 3 soru önerisini de bağımsız mebusluğu döneminde vermiştir. Mebus CHF’na katıldıktan sonra hiç soru önergesi vermemiştir.

*** TpCF’ nin kurulması ile bu partiye katılan Zeki Bey’ in (Kadirbeyoğlu) TpCF üyesi olarak da 2 soru önergesi bulunmaktadır.

nedeni Maarif Vekili'nden sorulmuştur. Süleyman Sırrı Bey olayın maarifi gelişmesine vurulan bir darbe olmasının yanı sıra, bir yetki problemini de açığa çıkardığının üzerinde durmuş ve Anayasa ile "şahsiyeti maneviye"ye "sahip olduğu belirtilen vilayetlerin mektep açma ve idare etme yetkilerini ellerinden alan bu uygulamanın Anayasa'nın 11. Maddesi ile çeliştiğinin vurgusunu yapmıştır. Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa Bey ise savunmasında olayın salt Yozgat'a ilişkin bir durum olmadığını ve bir çok vilayette aynı yönde uygulamaların yapıldığını, gerek parasal sorunlar gerekse bu mekteplerin muallim yetiştirmek konusundaki yetersizliklerinin bu kapatma kararında etken olduğunu açıklamıştır.²²⁶

2. GENSORU ÖNERGELERİ

a. Milli Eğitim Bakanlığı'na Gensoru (İstizah)

Milli Eğitim Bakanı'nın vermiş olduğu yanıtın doyurucu bulunmaması üzerine Bozok Milletvekili Süleyman Sırrı Bey 13 Eylül 1923 günü verdiği önergesi ile Milli Eğitim Bakanı'ndan istizah isteminde bulunmuştur.²²⁷ İstizah görüşmeleri sırasında sorun, kapatılmanın bir yetki problemi ötesinde, bu mekteplere para aktarımındaki güçlüklerle mekteplerinin işlevlerini yerine getirip getirmediği üzerinde yoğunlaşmıştır. Muş Milletvekili Osman Kadri Bey, ekonomik olanaksızlıklara ilgi çekerek istizahın geri alınmasını talep ederken, Halit Bey (Kastamonu) kendi vilayetinde de aynı uygulamanın gerçekleştiğini, ancak işlevini yerine getiremeyen bu mekteplerin kapatılma olayını bir uzmanlık sorunu olarak gören Milli Eğitim Bakanı'nın bu kararını onadığını belirtmiş ve yakın geçmişte Meclis'de programı okunarak güvenoyu alan Hükümetin Vekili'ne henüz icraatının başında olduğu dönemde güvensizlik oyu vermenin olumsuzluğuna dikkat çekmiştir. Buna karşın görüşmelerde Besim Bey (Aksaray), Feridun Fikri (Dersim) ve Tunalı Hilmi (Zonguldak) Vekil aleyhinde söz alarak, Maarifin ana sorunlarını işlemişlerdir. Sonuçta müzakerenin yeterliği ile Vekile güven verilmesini talep eden takrirlerin Meclis Genel Kurulu'nda onaylaması ile Milli Eğitim Bakanı Meclisten güvenoyu almıştır.²²⁸

²²⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 2, s. 143-147.

²²⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 2, s. 363.

²²⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 2, s. 375-380.

b. Tarım ve Ekonomi Bakanlığına Gensoru

Meclis'in ikinci istizahı (gensoru), Kastamonu Milletvekilleri Hasan Fehmi Efendi ile Mehmet Fuat Bey'in, muhtaç çiftçinin tohumluk, çift hayvanatı ve ziraat aleti gereksinimini karşılamak için ayrılan tahsisatın dağıtımına ilişkin soru önergesine, Ekonomi Bakanı Hasan Bey'in (Trabzon) yanıtının doyurucu bulunmaması sonucu, Fuat Bey'in vermiş olduğu takririn Genel Kurul'da kabul edilmesi ile görüşülmeye başlanmıştır.²²⁹

Müzakerelere istizah önergesi sahibi Fuat Bey'in rahatsızlığı nedeni ile katılamaması sonucu kendisine Kastamonu Milletvekili Halit Bey vekalet etmiştir. Halit Bey müzakerelerde Vekil'den sorunu bütünleyen üç etken üzerinde cevap istemiştir. Birincisi, hükümet tarafından çiftçiye ulaştırılmak üzere ayrılmış olan tahsisatın nerelere harcanmış olduğudur. İkincisi tahsisatın çiftçiye ulaştırılmasındaki uyuşmazlıktır. Bu uyuşmazlık nedeniyledir ki iki ay geçmiş olmasına karşın çiftçi kendisine ayrılan ödeneği alamamaktadır. Sonuncusu ise Rusya'dan tohumluk buğday ithal eden Vekaletin, bu buğdayların Anadolu topraklarına uygun olup olmadığını belirlemeden bu ithalin gerçekleştirmiş olduğudur. Anadolu toprakları için tümüyle verimsiz olan bu tohumların aynı zamanda fiyatları da çok yüksektir. Ekonomi Bakanı Hasan Bey ise eleştirilere verdiği yanıtında ödeneğin amaca uygun tahsis edildiğini belirterek, bölgeler açısından Türk tarımının içinde bulunduğu sorunların anlatmış, ithal edilen buğdaylar konusunda verimsizlik sorunu bulunmadığını, bunlara ilişkin maliyet fiyatlarını belirleyerek sunmuştur. Müzakereler kısa ve yalın biçimde gerçekleşmiş, sonuçta Vekil'e güven yada güvensizlik istemi konu edilmeksizin müzakerenin yeterliliği yönünden takdirler kabul edilerek, diğer gündem maddesine geçilmesine karar verilmiştir. Vekil'den de güven konusunda herhangi bir talebin gelmediği görülmektedir.²³⁰

c. İçişleri Bakanlığı'na Gensoru

II. TBMM'nin üçüncü gensoru görüşmesine, İstanbul Milletvekili İsmail Canbulat Bey'in Meclis'te bazı mebusların mektuplarının açıldığına ilişkin olarak Meclis Riyasetine verdiği takrir kaynaklık etmiştir. Bir soru önergesinin uzantısı olmayan bu takrirle, hem doğrudan doğruya İçişleri Bakanlığı'ndan istizah (gensoru) isteminde bulunulmakta hem de Meclis içinden seçilecek bir heyet kanalıyla "meclis tahkikatı" yapılarak sorumluların cezalandırılması talep edilmektedir. Takririn okunmasının hemen ardından söz alan İçişleri

²²⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 4, s. 587.

²³⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 4, s. 666-673.

Bakanı Ferit Bey (Kütahya) “*hükümete suihareket isnadı mahiyetinde*” bulunmasından dolayı istizah görüşmesinin kabulünü istemiş ve bu istem Meclis’çe olumlu karşılanmıştır.²³¹

Görüşmelerden konunun bir tahkikat heyeti eliyle yürütülmesinin arzulandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Rauf Bey (İstanbul), mektupları dağıtan ve kontrolünü sağlayan İçişleri Bakanı olmadığını, bu nedenledir ki konunun Vekil üzerinde yoğunlaşan bir istizah tartışması olmasının ötesinde, öncelikle Meclis’te kurulacak “tahkik heyeti” ile inceleme altına alınmasının ve bu tahkikatın yapılmasına kadar istizahın ertelenmesini istemiştir. Rauf Bey aynı zamanda milletvekillerinin izlendiğini ortaya koyan belgeleri bulduğunu ancak şu anda Meclis kürsüsünden açıklama yapmayı sakıncalı bulduğunu sözlerine eklemiştir. İşte bu açıklama Meclis’te önemli bir etki yaratmış, Ruşen Eşref (Karahisarısahip) Rauf Bey’in sözlerinin yeterince açık olmadığını, Mehmet Emin (Şarkikarahisar) Bey ise beyanın inkılap açısından önem taşıdığını belirtmek yolu ile aydınlatılmasını istemişlerdir. Sorunun muhatabı İçişleri Bakanı Ferit Bey ise, istemede bulunulan tahkikat heyetine olumlu yaklaşmış, ancak konunun siyasal sorumluluk yönünün bulunmasından ötürü mutlaka güven oyuna gidilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.²³²

Ardından sorunun çözülmesi için iki tahrir verilmiştir. İlki, Maraş Milletvekili Mithat Bey’in tahkikat yapılmaksızın Vekile güven istemini içeren tahriridir. Diğer ise Dr. Fikret Bey’in (Ertuğrul) “Mevzubahsi mektup meselesini üç gün zarfında hükümetçe tahkikat icrası ile İçişleri Bakanı tarafından Meclis’e arzının kabulüyle ruznameye geçilmesini teklif ederim” biçimindeki tahriridir. Vekil, durumun idari açıdan da incelenmesini zorunlu gördüğünden Dr. Fikret Bey’in tahririni oylamasını tercih etmiştir.²³³ Sonuçta oylamaya katılan 147 milletvekilinden 6’sının red, 5’inin çekimser oyuna karşılık, tahrir 136 oyla kabul edilmiştir.²³⁴ Oylama sonuçlarında gözlemlenen red ve çekimser oyların sahibi milletvekillerinden beşini potansiyel muhalefet hareketi içinde yer alacak milletvekili olduğudur. Bunlar : İsmail Canbulat, Rauf (Orbay), Ziyaettin (Erzurum), Halet (Erzurum), Sabit (Erzincan) Beylerdir.

16.02.1924 tarihinde İçişleri Bakanı Ferit Bey yaptırdığı tahkikat sonucunu Meclis’e bildirmiştir. Sonuç mektupların açıldığına ilişkin hiçbir iz bulunamadığı ve bu yönde bir suistimalin bulunmadığı yönündedir.²³⁵

²³¹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 5, s. 734-735.

²³² TBMM Zabıt Cerideleri, C. 5, s. 739-743.

²³³ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 5, s. 747-748.

²³⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 5, s. 787.

²³⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 6, s. 8-10.

Gözlemlenen Meclis' in bu önerge sonucunda da istemde bulunulmasına karşın, kendi içinden seçmiş olduğu bir tahkik heyetini konuyu soruşturmak üzere görevlendiremediğidir. Oysa ki, 1924 Anayasası'nın henüz ortaya çıkmadığı bir dönemde, yasamanın görece üstünlüğünün milletvekillerince her fırsatta sürekli olarak yinelenmesine karşın ve bundan önceki tahkikat talepleri de göz önüne alındığında Meclis' in bunu edimsel olarak kullanmak konusunda etkin olmadığı anlaşılmaktadır.

d. Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı'na Gensoru

II. Meclis döneminde verilen istizah takrirleri içinde ortaya çıkardığı sonuçları açısından en önemlisi Menteşe Milletvekili Esat Efendi'nin Mubadele, İmar ve İskan Bakanlığı'na yönelmiş olduğu istizah önergesi olmuştur. Öyle ki, bu önergenin sonuçlanması ile o güne kadar tek-parti egemenliğindeki Meclis'de CHF'ndan kopmalarla yeni bir siyasal örgütlenmenin önü açılmıştır.

27.10.1924 tarihinde Meclis gündemine giren soru takriri, Lozan Antlaşması ile belirlenen esaslar yörüngesinde Türkiye'ye *“ne kadar muhacir geldiğinin ve ne kadarının iskan edildiğinin ve nerelere imaratta bulunulduğunu bildirilmesine”* yönelik olup, aynı gün Mubadele, İmar ve İskan Bakanı Refet Bey (Bursa) tarafından yanıtlanmış, ancak sorun sahibi Esat Efendi' nin yanıtı yeterli bulmaması sonucu istizaha çevrilmiştir.²³⁶

Bu istizah görüşmesi sırasında da sorunun tüm açıklığı ile ortaya konulması açısından anket-parlamentar yönteminin uygulanması istenmiştir. İstizah görüşmelerinin belki de en önemli ve istizahın biçimini değiştirecek oluşumu, Feridun Fikri Bey'in (Dersim) Meclis' ce seçilecek yedi kişide kurulu bir tahkik heyetini sorunun aydınlatılması işini üstlenmesi yolunda vermiş olduğu takrirdir.

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'ne yönelik tartışmaların yoğunlaşması üzerine Başbakan İsmet Paşa .05.11.1924 tarihinde söz alarak görüşmelerinin müzakere konusu dışına çıktığını, Hükümet'in icraatının bütününe ilgilendiren bir doğrultuya sürüklendiğini belirterek, Mübadele, İmar ve İskan Vekaletine yöneltilmiş istizahın tüm Hükümet'e yaygınlaştırılmasını, İcra Vekilleri Heyeti' nden umumi istizaha çevrilmesini talep etmiştir. Bu istem üzerine açılan müzakere sonucunda Meclis Genel Kurulu' nun olumlu oyu ile istizah, umumi istizaha çevrilmiştir.²³⁷

İsmet Paşa' nın denetime ilişkin bu şekilde değiştirme talebini Ali Fuat Paşa anılarında şöyle yorumlamaktadır:

²³⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 9, s. 57-61.

²³⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 10, s. 30.

“İstizah yalnız İmar Vekaletine münhasır kalmış olsaydı , hükümet hakikaten sıkışık bir vaziyete düşecek ve netice bir meclis tahkikatına müncer olacaktı ki, bu hal İsmet Paşa Hükümetinin uzun müddet iktidara gelmesine mani olacaktı. Hem bunu önlemek ve hem de fırkanın ciddi münekkidlerini tefrik ederek fırkada bir ekseriyetin hükümet etrafındaki tesanüdünü temin için İsmet Paşa Umumi İstizahı istemiş ve bu suretle bir çok ciddi münekkidlerin bir madde etrafında toplanmasına mani olmuştur.”²³⁸

Mustafa Kemal ise, Nutuk’ta bu istizahı önceden planlanmış bir eylem olarak yorumlayarak, Hükümet’in istizahı umumi istizaha çevirme istemini muhalefet cephesiyle çarpışmayı göze aldığı biçiminde değerlendirmiştir: *“Hükümet, sahnenin perdesini kaldırdı ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını sahneye koymalarını çabuklaştırdı. Hükümet, açıktan açığa ve karşı karşıya çarpışmayı kabil etmiş bulunuyordu.”²³⁹*

Ne biçimde algılanırsa algılsın, istizahın biçim değiştirmesinin ardından Meclis’te Hükümet’in tüm uygulamaları eleştirilerek, yanıtlar istenmiştir. Hükümet karşıtı milletvekillerin mebusların yönelttikleri somut sorulara karşılık Hükümet üyeleri ve yandaşı milletvekillerin eleştirilere yanıt vermenin yanında, tartışmayı bir rejim sorununa doğru sürüklemek istedikleri gözlemlenmektedir. Özellikle Yunus Nadi (Menteşe) ile İhsan Bey (Cebelibereket), Rauf Bey’ in Hükümet’e yöneltmiş olduğu somut sorular karşısında, hem onu, hem de Refet Bey’i hedef alarak onları cumhuriyet karşıtı, saltanatçı olmakla suçlamıştır.²⁴⁰

Bu noktadan itibaren tartışmalar Meclis’te kimin cumhuriyet yandaşı-karşıtı, gerçekte ise Mustafa Kemal karşıtı-yandaşı olduğu eksenine oturmuştur. Meclis de gerçek bir saflaşmayı ortaya çıkaran bu görüşmeler Karahisarısahip Milletvekili İzzet Ulvi Bey’in müzakerenin yeterliliği için vermiş olduğu tavrıyla kesilmiş, bu sırada istizahın ne biçimde sonuçlanacağını belirleyecek olan iki tavrı Meclis’e sunulmuştur. İlki Feridun Fikri’nin Meclis içinden yedi kişiden oluşacak bir tahkik heyetinin kurulmasına dönük tavrıdır. Öteki ise, Karahisarısahip Milletvekili Ali Bey’ in 17 arkadaşıyla birlikte sunduğu, meclis tahkikatının reddi ile Hükümet’e güven verilmesi ve oylamanın da ad okunarak yapılması amaçlı tavrıdır. Hükümet söz konusu bu iki tavrı Ali Bey’ in tavrının oya konulmasını talep etmiş, sonuçta Meclis’ de bulunan 176 üyeden 168’ i oylamaya katılmış ve tavrı 19 red, 1 müstenkif oya karşılık 148 oy ile kabul edilerek Hükümet güven oyu almıştır.²⁴¹

²³⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar II*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1960, s. 107.

²³⁹ *Nutuk*, C. II, s. 584.

²⁴⁰ *TBMM Zabıt Cerideleri*, C. 10, s. 100-101.

²⁴¹ *TBMM Zabıt Cerideleri*, C. 10, s. 164-168.

Meclis'in dört istizah görüşmesinin gözlemlendiğinde önemli nokta, Meclis'in tahkikat yöntemini işletmekten kaçınmış olduğudur. İstizah görüşmelerinin üçünde teklif edilmekle birlikte bu yöntem uygulamaya geçirilememiştir. Nedeni, meclis tahkikatının o dönemin yasal düzleminde açıklıkla belirlenememesine koşut olarak, salt Vekillerin cezai ve hukuki sorumluluklarının belirleyen meclis soruşturması olarak algılanmış olmasıdır. Oysa ki, I.TBMM döneminde meclis hükümeti sisteminin uzantısı olarak, Meclis'in kendi içinden seçilen araştırma komisyonları yolu ile sorunların çözümüne gidildiğinin örneklerini görmek olanaklıdır. Bu açıdan, Meclis' in doğrudan bilgi edinme kanalı olan meclis araştırmasına yabancı olmadığı açıktır.

J. DEVRİM KANUNLARINA KARŞI MUHALEFET

1. ŞAPKA KANUNU

a. Mustafa Kemal'in Kılık-Kıyafet Devrimi ile İlgili Düşünceleri

Mustafa Kemal Paşanın 30 Ağustos 1925'te, Kastamonu gezisinde halka şapka giymeyi öğütleyişinden, "Şapka İksası" hakkında 671 sayılı kanunun çıkartılmasına kadar (25 Kasım 1925) üç aya yakın bir süre geçmiştir. Bu süre boyunca, büyük şehirlerdeki memurlardan başlayarak entelektüel gruplar arasında şapka yayılmıştır. Mustafa Kemal Paşa hiç bir yenilik hareketini, hiç bir devrimi yada aşamasını zor, baskı ve şiddetle topluma mal ettirmemiştir, yerleştirmemiştir. Hiçbir zaman, bu halk bilgisizdir, uygarlıktan yada devrimden anlamaz, onu devrim hedeflerine zorla yönetmek gerekir dememiştir. Çünkü her hedefe; ya o hedefi milletin vicdanında bularak yada onu milletin vicdanına yerleştirerek ve de milletle beraber olarak gitmiştir. Bu amaçla yurt gezilerine çıkmış, şapka giymiş, halka bunu tanıtmış ve kendisi kullanarak halkın bunu kullanmasını teşvik etmiştir. Bu amaçla Mustafa Kemal ilk gezisi için 24 Ağustos 1925 günü otomobille Ankara'dan ayrıldı. Öğleyin Çankırı'ya varan Mustafa Kemal, aynı gün akşamı Kastamonu'ya vardı. Şehre girerken büyük bir halk topluluğu ve yöneticiler tarafından coşkun sevgi gösterileriyle karşılandı. Mustafa Kemal'in elinde bir "Panama şapka" bulunuyordu. Bir süre Valilikte oturan Cumhurbaşkanı'ı, geç vakit halkın hazırladığı şenliklere katıldığında, başının açık olduğunu gören halk da başındaki fes ve sarıkları çıkardı.²⁴²

²⁴² Mustafa Selim İmece, Atatürk'ün Şapka Devrimi'nde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri, Ankara, 1959, s. 9-12.

Yine aynı gezi esnasında Çankırı’da yaptığı konuşmasında şapka konusunda şunları söylemiştir: “Kılığın uygar bir şekle sokulması için kanun gerekli değildir. Millet karar verir, yapar... Biz de uygar kılığın bütün ayrıntılarını kabullendik. Memurlar ve mebuslar, bunu gereği gibi uygulayarak halka rehberlik etmelidirler.”²⁴³

Daha sonra Anadolu’daki gezilerine devam eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, şapka giyilmesinin, tekke ve zaviyelerin kapatılmasının kamuoyundaki etkilerini anlamak için Eylül ayının sonunda Batı Anadolu gezisine çıktı. 22 Eylül’de Mudanya, 8 Ekim’de Balıkesir, 10 Ekim’de Akhisar ve Manisa, 11 Ekim’de İzmir ve 12 Ekim’de Kemalpaşa, 17-19 Ekim’de çıktığı Konya gezilerinde ve 21 Ekim’de Afyon’da halka yaptığı görüşmede olayın önemini anlattı.²⁴⁴ Bu gezilerden sonra özellikle İstanbul’da şapka satan ve yapan dükkanlarda, aşırı kalabalıklar oldu. İhtiyaç karşılanamadığı için Avrupa’dan şapka ithal edilmeye başlandı. Elbise ve şapka almakta para zorluğu çeken memurlara hükümet uzun vadeli borç verdi. Ayrıca Karamürsel fabrikası da şapka yapmaya başladı.²⁴⁵

b. Şapka Kanunu Meclis Görüşmeleri

İşte bu sırada, Konya Mebusu Refik Bey ile bir kaç arkadaşı Şapka giyilmesi (Şapka İktisası) hakkındaki kanun tekliflerini Meclis Başkanlığına verdiler. Teklif, bir kaç gün içinde ilgili Komisyonlardan geçip Genel Kurula geldi ve teklif sahibi Refik Beyin isteği kabul edilerek hemen görüşülmesine başlandı.

Teklifin gerekçesinde; “Aslında hiçbir öneme sahip olmayan başlık sorunu, çağdaş uygar uluslar ailesi içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir. Şimdiye kadar Türkler ile öteki çağdaş uygar uluslar arasında bir marka niteliğinde sayılan şimdiki başlığın değiştirilmesi ve yerine çağdaş uygar ulusların tümünün ortak başlığı olan şapkanın giyilmesi gereği belirmiş ve ulusumuz bu çağdaş ve uygar başlığı giymek suretiyle herkese örnek olduğundan bağlı kanunun kabulünü teklif ederiz” diyor ve kanun metninin birinci maddesinde de, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ile bütün memurların, Türk milletinin giydiği şapkayı, giymek zorunda oldukları hüküm, altına alınıyordu. Adalet Komisyonu teklifi uygun bulmuş ve Uygarlığın bütün gereklerini ve zorunluluğunu anlayıp kabul etmiş olan Türk milletinin, uygar ulusların ortak kıyafetinin açık belirtisi olan şapkayı giymekte gösterdiği tezcanlılık ve isteği pekiştirecek bir gücün kanunlarımız arasında bulunması zorunlu sayılmıştır demişti.²⁴⁶

²⁴³ Mustafa Selim İmece, a.g.e., s. 68.

²⁴⁴ Nutuk, C. II, s. 219-239.

²⁴⁵ Hakimiyeti Milliye, 29 Eylül 1925.

²⁴⁶ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 150, Ergün Aybars, a.g.e., s. 399.

Görülüyor ki; şapka giyme zorunluğu halk için teklif edilmemiştir. Çünkü halk, böyle bir kanun zoruna lüzum kalmadan şapkayı giymeye başlamıştı. Teklifteki kanun zorunluğu «mebuslar ile memurlar» içindi. Demek ki; genel olarak, toplumun kılığındaki değişiklik devrimi kanun zoru ile olmamış, şapka giyimi bu gereğin milli vicdana mal edilmesiyle başlamıştı. Kanun zoru koyma ihtiyacı, halka göre aydın olmaları gereken mebuslar ile memurlar için duyulmuştu.

Meclis'te görüşmeler devam ederken Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa, Bursa Mebusu Nureddin Paşanın da bir önergesi olduğunu bildirdi. Okunan önergede Nurettin Paşa'nın Şapka Kanunu'na muhalif olduğu anlaşıyordu:

“ 1. Bâzı sayın mebuslarca şapka giyilmesi hakkında kanun teklifi yapılırken, sanki bu husus da herhangi bir işlem yokmuş gibi, davranılmıştır. Oysaki; Bakanlar Kurulu 2.9.1925 günlü ve 2413 sayılı Kararname ile memurlara şapka giydirilmesi hakkında, kanun niteliğinde kararlar vermiş, yayımlamış, uygulamış ve halkı da uygulamanın kapsamına almaya çalışmıştır. Eğer "bu teklif, şapka giyilmesinin bir kanun meselesi olmasından ötürü verilmişse, Bakanlar Kurulunun, sözü edilen Kararname ile kanunî yetkilerini aştığı ortaya konuyor, demektir. Gerçekten de öyledir. Çünkü geçen yıl yalnız adliye memurlarının, hem de sadece makamlarında giyecekleri kılıkları için bile kanuna dayanılmıştır ki; bu da Bakanlar Kurulunun yetkisi olmadığına belgedir. Eğer şapka giyilmesi bir kanun meselesi değilse, bu kanun teklifinin nazarı dikkat alınmasına sebep kalmaz.

2. Sözü edilen kanun teklifi mebuslar hakkında da kayıt koyuyor. Bilinmektedir ki; mebuslar memur değildirler, doğrudan doğruya halktan biridirler. Genel tabii haklardan fazla olarak, yasama dokunulmazlığı ile de tam özgürlüğe sahip bulunmaktadırlar. Bundan ötürü vekillik sıfatına ve yasama durumuna, uymayan ve öteki milletler parlamentolarında da bulunmayan böyle bir kaydın kabul edilemeyeceği tabiidir.

3. Anayasanın 103. maddesi «Hiç bir kanun Anayasaya aykırı olamaz» diyor. Oysaki, bu kanun teklifi genel durumu ile Anayasaya aykırıdır. Çünkü Anayasanın 3. maddesinde «Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur», 68. maddesinde «Her Türk özgür doğar, özgür yaşar», 70. maddesinde «Kişisel dokunulmazlık, vicdan, düşünce, söz, çalışma, mal sahibi olma ve malını kullanma... gibi hak ve özgürlükler Türklerin tabii haklarındanandır», 71. maddesinde «Can, mal ve ötekiler saldırıdan korunmuştur», 73. maddesinde «İşkence, eziyet, zorluluk yasaktır», 74. maddesinde «Hiç bir kimse hiç bir fedakârlığa zorlanamaz» denilmektedir ki, kamunun bu maddelerle sağlanmış tabii

haklarına aykırı olarak hiçbir kayıt konamaz. Özgürlüğün, iş ve çalışma serbestliğinin sınırlandırılmasını gerektiren böyle bir kanun tasarısının Anayasanın ruhuna aykırı olarak ele alınması en geniş ve ileri özgürlük idaresinin gerçekleştirilmesini üzerine almış olan cumhuriyet kavramı ile karşıt olur.

4. Bu sebeplerle :

a) *Anayasaya aykırılığından ötürü bu kanun tasarısının red edilmesini.*

b) *Bakanlar Kurulunun kanunla belli yetkileri dışında olan ve Anayasaya aykırı hükümleri içine alan, Takriri Sükûn Kanununa dayatılması da mümkün olmayan 2.9.1925 gün ve 2413 sayılı Kararnamenin çıkarılmamış sayılmasını.*

c) *Anayasal haklar ve ulusal egemenlik ve kişisel dokunulmazlığa aykırı işlemin halka uygulanmamasının sağlanmasını arz ve teklif ederim.*"²⁴⁷

Konya Milletvekili Refik Bey, Nurettin Paşa'nın eleştirilerine aşağıdaki açıklama ile cevap verirken Kanun'a destek vermekteydi:

"Büyük milletimizin, son yıllar içinde, milletin geleceği ve yükselmesi için, tarihe yazdığı büyüklüklerden biri de şapka giyilmesi hususunda gösterdiği tezcanlılıktır. Hepimiz çok iyi biliyoruz ki; çağdaş ve uygar hayatın bütün gereklerini en küçük bir noktası eksik kalmamak üzere kabule karar veren ve bu kurtuluş yolunda kesin ve karalı adımlarla yürüyen soylu ulusumuz, bütün uygar ulusların giymekte olduğu şapkayı da kendi başlığı olarak kabul etmiş ve herkesten önce devrimin en şerefli ve en kuvvetli adımını bir defa daha atmıştır.

Eğer Nureddin Paşa, siz milleti ruh ve vicdan bakımından, maddî ve manevî bakımdan temsil ediyorsanız, böyle bir önergeyi vermekte tereddüt edecektiniz, ve vermeyecektiniz. Çünkü sizin temsil ettiğiniz seçim çevresi adına kuvvetle iddia ediyorum ki; milleti çağdaş ve uygar ilerleme yolundan alıkoymak üzere bâzı bozguncuların ve ayırıcıların bir çok yalan-dolanlarına ve aşılama çabalarına rağmen Bursa'nın soylu halkı bu konuda ön-ayak olmuştur. Ve kendi hesabına bu şerefli tarihi yazmıştır. Hepiniz biliyorsunuz ki, kanunlar ulusal çıkarları korumak için yapılır. İşte bunun içindir ki; milletin herkesten önce giydiği şapkanın giyilmesinin bir kanunla pekiştirilmesi isteği bu teklifin yapılmasına sebep olmuştur.

Tekrar ediyorum. Eğer vermiş olduğunuz önergeden seçmenlerinizin haberi olsaydı, güveniyorum ki; «Ey bizim Vekilimiz, sizi gerçek duygularımızı yansıtmamız için gönderdik. Orda bizim gerçek isteklerimizi, duygularımızı söyleyecektiniz. Bizi

²⁴⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 19, s. 222.

temsil ettiğiniz halde hangi kanı ve düşünce ile bizim düşüncelerimizden, kanılarımızdan bambaşka bir yolda yürüdünüz ve ilerleme yolundaki kararlılığımızı kırmak için buna başvurduğunuz» diyecekler ve sizi kınayacaklar.”²⁴⁸

Nureddin Paşa cevaben: “ben vicdanım bakımından bu kanun teklifinin Anayasaya karşıt olan noktalarını gördüğüm için görevimi yaptım. Beni, görevimi yapmaktan alıkoyacak dünyada hiçbir kuvvet tasarlayamıyorum” dedi.²⁴⁹

Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey de sözleriyle Şapka Kanunu’na destek vermektedir;

“Nureddin Paşanın kuşkusu, Anayasaya aykırılık yönünden ise, kendilerini temin ederim ki, yersizdir. Kuşku bir yana, sevinmeye yer vardır, Teklifin Anayasaya aykırı tarafı neresidir? Türkün özgürlüğünden söz ettiler, özgür ve uygar ulusların kılığını almak özgürsüzlük müdür? Türk milletini esirliğe götürmek midir? Özgürlük sonsuz ve sınırsız bir şey midir? Her özgürlüğün kanunlarla, nizamlarla belli bir sınırı vardır. Onun sınırları, Türk milletinin yüksek menfaatleridir. Türkün ve Türkiye’nin yüksek menfaatleri neyi gerektiriyorsa o yapılır ve en uygun davranış o olur. Terside anarşiyi anlatır, özgürlüğü şunun-bunun elinde oyuncak olmaktan başka bir sonuç doğurmaz. Özgürlüğün nasibi, gericiliğin elinde oyuncak olmak demek değildir. Bazı kanun şekilleri ileri sürerek, maddî ve manevî anlamı olmayan bâzı kanun şekillerine, Türk milletinin uygarlık alanında ilerlemesini feda edemeyiz. Türk milletinin menfaatları, anlamsız ve yararsız kanun şekillerinin çok üstündedir. En büyük kanun, Türk milletinin menfaatidir. Türk memurlarının şapka giymesi için Kararname çıkarmak, her devletin Bakanlar Kurulu gibi, bizim de yetkimiz içindedir. Yarın diyebiliriz ki; memurlar redingotla görevlerine geleceklerdir. Böyle bir tüzüğe yada yönetmeliğe aykırı davranırlarsa cezalandırılırlar. Şapka da bunun gibidir. Böyle kanunlar başka milletlerde de vardır. Meselâ; Japon Mebuslar Meclisine silindir şapka ile girmek kanunla zorunludur, Anayasalarında vardır. Memleketin menfaatim gerektiren şeyler hiçbir vakit Anayasaya, aykırı olamaz, olmamakla sınırlıdır.”²⁵⁰

Ayrıca önerge ile ilgili Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey, Muş Milletvekili İlyas Sami Bey, Antalya Milletvekili Rasih Bey, Muğla Milletvekili Şükrü Kaya Bey, Kütahya Milletvekili Ragıp Bey, İzmir Milletvekili Necati Bey, Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey, Kanun teklifinin Anayasaya aykırılığı olmadığı yolundaki görüşlerini dile getirdiler. Başkan önce, kanun teklifinin reddini isteyen Nureddin Paşanın önergesini oylar ve önergesi kabul

²⁴⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 19, s. 223.

²⁴⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 19, s. 223.

²⁵⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 19, s. 223-224.

edilmemiştir. Kanunun maddelerine geçilmesi oylama ile kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesi; “Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri ile genel özel ve bölgesel idarelere ve bütün kuruluşlara bağlı memurlar ve müstahdemler Türk milletinin giymiş olduğu şapkayı giymek sorundadır. Türkiye halkının da genel başlığı şapka olup buna aykırı bir alışkanlığın sürdürülmesini hükümet yasaklar.” diyen Şapka Giyilmesi (Şapka İktisasi) hakkındaki 671 sayılı kanun kabul edildi.²⁵¹

c. Şapka Kanununa Meclis Dışından Gelen Tepkiler ve Meclisteki Yansımaları

Şapka iktisasi hakkındaki kanunun TBMM’nden çıktığı gün, Erzurum’da bazı mutaassıpların irticai bir gösteri düzenledikleri ertesi sabahki gazetelere manşet olmuştur. Bu hareket derhal bastırılmış ve elebaşları yakalanmıştır. Yine aynı günden itibaren Erzurum’da bir ay müddetle sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetim hakkındaki Bakanlar Kurulu kararının TBMM’nce onaylanması görüşülürken, İsmet Paşa yaptığı açıklamada, gericilerin “Gavur memur istemeyiz” sloganıyla ayaklandıklarını belirtmiştir. Olayın üçüncü günü, Erzurum Divan-ı Harbi Örfisinin hükmüne göre: 114 tutukludan üç kişi idama, iki kişi onar seneye mahkum edilmiştir. Rize’de de bazı yayınlar olmuş fakat hiçbir hareket görülmemiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi ise, o sıra Sivas’ta faaliyetine devam etmektedir. Bu mahkemenin kararlarıyla: İmamzade Çil Mehmet Necati idam edildi, Şakiroğlu İsmail, Gani, Evliya 15’er seneye mahkum edilerek Edirne’ye, Sabık Erkanıharp Ziya, Dava vekili Ahmet, Kürt Aziz, Mecit ve Baytarzade Hakkı 10’ar seneye mahkum edilerek Kırklareli’ne, Belediye Reisi Abbas, azadan Ömer, Şemsi, Abdürrahim 7,5 seneye mahkum edilerek Kütahya’ya sürülmüşlerdir. Nalbantzade Ali üç sene müddetle Sinop’a, Emir Paşa (Marşan) da yine üç seneliğe Isparta’ya sürülmüştür.²⁵²

Dinsel kılığın sadece görevli din adamlarınca giyilmesi ve tekkelerin kapatılması gibi yeni devrim aşamalarına gidileceğinin duyulması milletçe, bütün öteki devrimlerde olduğu gibi, olumlu karşılanmış ve yurdun türlü yerlerinden cesaret verici telgraflar gelmeye başlamıştı. İlk telgraflar İstanbul Fen Fakültesi Dekanlığından, Balıkesir Müftüsünden, İstanbul’da bulunan bir Rufai Şeyhinden, Beyşehir’in Doğanbey Bucak Müdüründen, Tokat Belediye Başkanından, Trabzon Halk Partisi Mutemedinden gelmişti. Sonra, öteki yerlerden de arka arkaya telgraflar geldi ve Mustafa Kemal Paşa bunları cevaplandırdı.²⁵³

²⁵¹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 19, s. 232.

²⁵² Ergün Aybars, a.g.e., s. 408.

²⁵³ Söylev ve Demeçler, C. IV, s. 525-526.

Bu sıralarda Rize’de, İstiklal Mahkemesinin hızlı yargılaması sonucunda, 14 Aralık 1925 günü 143 sanıktan 8 kişiyi idama, 14 kişiyi 15’er, 22 kişiyi 10’ar, 19 kişiyi de 5’er sene hapse mahkum etmiştir. 16 Aralıktan itibaren Giresun’da dört gün çalışan Ankara İstiklal Mahkemesinin Reisi Ali Bey başkanlığındaki yargılaması sonucu: Şeyh Muharrem ve Abdullah Hoca idam; Şeyh Hüseyin, Eşkiya Dadak Ali ve Tekir Ali 15’er, Hoca Hüseyin 10, Dadak Mustafa, Küçük Hüseyin, Gedik Murat, Rasim ve Osman 5’er yıl ağır hapse mahkum edilmişlerdir.²⁵⁴

22 Aralıkta Karadeniz vapuruyla İstanbul’a gelen İstiklal Mahkemesi heyetinin yanında bir takım tutuklular da vardır. Birkaç gün sonra Savcı Necip Ali Bey bunların İstanbul’daki tutuklularla birlikte Ankara’ya sevklerini emretmiştir. “Atıf Efendi ve arkadaşları üçüncü mevki vagonlarla 13 polis nezaretinde Ankara’ya gönderilmiştir. Mahkeme reisi Ali (Çetinkaya), 22 Aralık 1925 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde çıkan beyanatında; “Bir aydır Kırşehir, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Rize, Giresun havalisi devrettik” demektedir. Bu arada Erzurum divanı Harp Mahkemesince bir takım idam ve hapis cezaları verilmiştir. Bunlar; “Demirci Ahmet Usta, Kahveci Halil, Gavur İmam Abdülmecit, Gaffarzade Akif, Bakkalbaşı Hacı Ali ve Hoca Hacı Osman idama, Hızarcı İsmail, İmam Hacı Hakkı, Kasap Salih, ve İmam Hacı Musa ile İmam Hafız 10’ar yıl kürek cezasına mahkum edilmişlerdir. 26 Aralık 1925 tarihli gazetelerde, bir gün önce yargılanmak üzere Ankara’ya gönderilen 27 tutuklu şunlardır: “Fatih Türbedarı Hasan Tahsın, Hafız Nafiz, Berber Mustafa, Müftü Ali Rıza, Konyalı Tahir Hoca, Hasan, Abdullah ve Abdülgafur kardeşler, Fettah, Kayyum Ali Rıza, Seydişehirli Hasan Fehmi, Kitapçı Aziz, Sabık Erzurum hakimi Zühtü, Cihan kütüphanesi sahibi Mihran, Şeyh Ali Haydar, Şeyh Süleyman, Mesut ül Mevlevi, Balıkçı Mustafa ve biraderi Hüseyin, Aziz Mahmut, Seyit Tahir, Yüzbaşılıktan ayrılma Hızır, Akrepoğlu Osman, Nuruosmaniye hatibi Hafız Osman ve İskilipli Atıf Hoca.”²⁵⁵

Ankara İstiklal Mahkemesi, 1925 yılının son günü başkentte yeniden çalışmalarına başlamış ve Maraş olayı sanıkları 14-17 Ocak 1926’da Ankara’da yargılanmışlardır. Bunlar: “Molla İbrahim, Muhtar ve Bayraktar Hamdi gıyaben, Müezzın Hafız Mehmet, Maşallah Ali, Pekmezci Hüseyin idama, İsmail oğlu Mahmut, Müezzın Battal Mehmet ve 11 kişi, 15’er sene, eski Maraş milletvekili Hasip Bey 10 sene, bir başka sanık da 3 sene hapse mahkum olmuşlardır. Giresun ve Erzurum sanıklarından geri kalanının ve İstanbul’da yine şapkaya tepkiyle ilgili olarak tutuklanmış olanların duruşmaları da, Ankara’da 20 Ocak

²⁵⁴ Ergün Aybars, a.g.e., s. 412.

²⁵⁵ Mete Tunçay, a.g.e., s. 155-157.

1926'da başlamıştır. Savcı Babaeski Müftüsü Ali Rıza Hocanın idamını, İskilipli Atıf Hoca ve 10 kişinin çeşitli süreler hapsini istemiştir. 3 şubat günü açıklanan kararda Müftü Ali Rıza ile İskilipli Atıf Hoca idama, Saatçi Süleyman ve Kamil Paşa oğlu Muhlis 15'er, Hasankale Telgraf Müdürü Halit, Uşaklı Köse oğlu Ahmet, Salih, Yusuf Kenan 10'ar sene küreğe, M. Ali, Hoca Osman, Hacı Bey, Hoca Mehmet, Kara Sabri, Emekli yüzbaşı ismail 7'şer, Fatih türbedarı Hasan 5 sene hapse, ayrıca 5 sanıkta 3'er sene sürgün cezasına mahkum edilmişlerdir.²⁵⁶

Bazı kişilerin göstermiş olduğu tepkiler, toplumca benimsenmiş, desteklenmiş, hoş görülmüş olaylar değildi. Nitekim; Erzurum'daki elebaşı Hacı Osman'ın, Kayseri'deki Ahmet Hamdi'nin, Giresun'daki Şeyh Muharrem'in buralara yeni gelmiş kimseler olduklarının anlaşılması da bu gerçeği açıkça ve kesinlikle pekiştiriyordu. Halk, bu tür gerici olayları nefretle karşılıyor ve bu duygularını Ankara'ya gönderdiği telgraflarda açıkça belirtiyordu. Meselâ; Erzurum Belediye Başkanı Nafiz, Müftü Sadık, Ticaret Odası Başkanı Vekili Salim, Halk Partisi Başkanı Ahmet Rıza ve daha bir çok şehir ileri gelenlerinin ortaklaşa imzaladıkları telgraf da şöyle deniyordu:

*"Ayaklanmaya, kışkırtmaya, gericiliğe karşı nasıl bir nefreti olduğunu ve nasıl tez elden yok edilmesini bir borç saydığını, önceki olaylarda canına minnet bildiği hizmeti ile ispatlamış olan Erzurum'un temiz halkı bu üzücü olaydan ve kendisine yapılan iftiradan ötürü üzüntülerini bildirir ve sebep olanlara lanet eder, memleketimize sürülmesi muhtemel olan lekenin, sebep olanların çok ağır bir şekilde ve asıl tertipçilerle kışkırtıcıların adalet sehpasında çirpınmaları suretiyle silinmesini, Erzurumluların en yürekten istekleri olarak arzederiz"*²⁵⁷

Mustafa Kemal Paşanın da her zaman belirttiği ve dirençle anlatmaya çalıştığı gibi; halk hiç bir zaman devrimlere karşı olmadığı ve devrimlere karşı olanları tutmadığı içindir ki; bu tür olaylar genişletilmeden ve hızla bastırılıp yok edilmiş ve bir ay gibi kısa bir süre sonunda Erzurum'daki sıkıyönetim kaldırılmıştır. Burada şu noktayı da belirtmek yerinde olur ki; bu olaylarda mahkûm olanlar, şapka giymedikleri için cezalandırılmamışlardır. Bunlar, şapka giyilmesini protesto ettikleri, buna engel olmak istedikleri, bu nedenle başkaldırdıkları, ayaklanma teşebbüsünde bulundukları için cezalandırılmışlardır

²⁵⁶ Ergün Aybars, a.g.e., s. 415-422.

²⁵⁷ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 157.

2. TEKKE VE ZAVİYELERİN KAPATILMASI KANUNU

a. İstiklal Mahkemesi'nin Kapatma Kararları

İstiklal Mahkemesi Şeyh Sait ve arkadaşları ile ilgili davada verdiği kararda, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını öngörmüştü. Bunun üzerine hemen ertesi gün 29 Haziran 1925'te Mahkeme Başkanlığı savcılığa yolladığı yazıda, Şeyh Sait ayaklanmasının ortaya koyduğu bu gibi tekke ve zaviyelerin birer “menba-ı şer ve fesad yuvası” oldukları, mensuplarının kendilerine kutsal payeler vererek halkı kendilerine secde ettirdiklerinin anlaşılması dolayısıyla, kendi il ve ilçeleri içindeki bu gibi yerleri kapatmaları için bütün yöneticilere bildirilmesi istendi. Savcılık bu yazıyı Siverek, Mardin, Van, Hakkari, Genç, Siirt, Hınıs, Dersim, Diyarbakır, Ergani, Maden, Malatya ve Elazığ'a 30 Haziran 1925'te yolladı. Vali ve diğer yöneticiler, aldıkları bu bildirinin uygulanmasına başlayıp, sonuçları Savcılığa bildirdiler. Valilikler bu yazının suretlerini çıkartarak en küçük ilçelere kadar yolladılar.²⁵⁸

Ancak uygulamada, bazı yörelerde kapatılma işleminin yavaş gitmesi veya hiç yapılmaması üzerine, İstiklal Mahkemesi bu gibi yerlere 10-15 Ağustos 1925 tarihleri arasında yolladığı telgraflarla, 28 Haziran'daki yazılarıyla kapatılması emredilmiş olan tekke ve zaviyelerin hala kapatılmamış olduklarına dikkati çekerek; bu konuda ihmal ve kötü niyeti görülen bütün görevlilerin hakkında kanuni işlem yapılacağını bildirdi. Bu yazıları alan vali ve kaymakamlar emri hemen uygulamaya ve kapatılan yerlerin listelerini göndermeye başladılar. Tekke ve zaviyelerin kapatılması işlemi özellikle jandarma tarafından yapılıyor ve tutanakları doğrudan İstiklal Mahkemesi'ne yollanıyordu.²⁵⁹ Kapatılma sırasında birkaç küçük direnme dışında hemen hiç olay çıkmaması ise İstiklal Mahkemesinin etkinliğini göstermiştir.²⁶⁰

Mustafa Kemal 31 Ağustos 1925'te Çankırı'da halka yaptığı konuşmasında tekkelere değinerek: “Tekkeler kesinlikle kapatılmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti her şubede doğru yolu gösterecek güce sahiptir. Hiçbirimiz tekkelerin yol göstermesine muhtaç değiliz. Biz uygarlıktan, bilimden, fenden güç alıyoruz...”²⁶¹ diyerek daha Ankara'ya dönmeden bu konudaki görüşlerini halka anlattı.

Mustafa Kemal'in 1 Eylül'de Ankara'ya döndükten sonra Çankaya'da Başkanlığını yaptığı Bakanlar Kurulu toplantısında üç önemli karar alındı. Bunlardan biri, din ile hiçbir ilgisi olmayan, toplum hayatını kemiren ve birtakım çıkarlar için halkı kandırmaya yönelik

²⁵⁸ Ergün Aybars, a.g.e., s. 328.

²⁵⁹ Ergün Aybars, a.g.e., s. 328.

²⁶⁰ Hakimiyet-i Milliye, 1 Temmuz 1925.

²⁶¹ Mustafa Selim İmece, a.g.e., s. 68.

olan tekke ve zaviyelerin kapatılmasıdır. Ayrıca dini kıyafetle dolaşmak yasaklandı. Devlet memurlarıyla ilgili kıyafet kararı yayınlandı. İstiklal Mahkemeleri'nin tekke ve zaviyeler konusunda etkisi kendini göstermiş oldu. Tekkeler konusunda alınan kararlar hepsi kapatılıyordu. Yalnız, hem cami veya mescit olarak açık bulunmasına; şeyh, derviş, mürit gibi sıfatların kullanılmamasına, bu binaların oturmaya elverişli olanlarının bu amaçla, daha büyüklerinin ise okul olarak kullanılmasına, tarihi değeri olan türbe binalarının idaresinin, Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmesine, türbedarlıkların kaldırılıp, buradaki görevlilerin maaşlarının, ilk fırsatta müezzin ve imam olarak atanmalarına kadar ödenmesine karar verildi.²⁶²

b. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması ve Meclis Görüşmeleri

Bu sırada, Konya Milletvekili Refik Bey (Koraltan) ile arkadaşlarının (Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması) hakkındaki kanun teklifine ait Komisyon raporu da Meclis Başkanlığına geldi. Teklifin gerekçesinde şöyle deniyordu:

*“Tekkeler ve Zaviyeler gibi İslâm Dini'nin zorunlu kalmadığı kuruluşların, hak yolundan sapmışlar elinde, düşüncelerin karışımına ve siyasi amaçların desteklenmesine ne kadar elverişli olduklarını, mal ve canca bir çok fedakârlıkları gerektiren son gericilik olayı açıkça anlattı, uyanıklık yarattı, vatan ve devletin esenliği ve huzuru için kuşkulananların dikkatini çekti. Doğu İstiklâl Mahkemesinin bu nedenle kendi yargı çevresindeki tekkelerin ve zaviyelerin kapatılması-na karar verdiği bilinmektedir. Ankara İstiklâl Mahkemesi de tekkelerin ve zaviyelerin kapatılması gereğinde Hükümetin dikkatini çekmiştir”.*²⁶³

Teklif sahiplerinden Refik Bey; kısa bir konuşma yapmış olmasına rağmen, gündemdeki konuya değinmekten ziyade, Şapka Giyilmesi hakkındaki kanunun görüşmelerini ele aldı ve Şapka Giyilmesi Kanununun karsısına çıkmış olan Nureddin Paşanın bu kanun teklifine karşı çıkmadığını, çünkü önceki kanun üzerinde yaptığı konuşma ile amacına vardığını, Erzurum'da ve Sivas'ta bazı kimselerin olaylar çıkarmasına sebep olduğunu anlattı. Rize Milletvekili Ekrem Bey de, Nureddin Paşaya çatarak; Bir kaç kişi şapka giymedi, ayaklanma oldu diye kışkırtıcıları asıldı. O adamlarla bu kışkırtmayı sizin karşınızda yapan adam arasındaki fark, onların cahil köylü, bunun okumuş Paşa olmasıdır, dedi. Refik Bey tekrar söz aldı ve; “Nureddin Paşa! Tekrar ediyorum, siz bu suçları hazırlamış, Meclisin namus dokunulmazlığına sığınarak memleketi durmadan kundaklamakla suçlanmaktasınız.

²⁶² Hakimiyeti Milliye, 6 Eylül 1925.

²⁶³ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 19, s. 281.

Çıkınız, cevap veriniz”²⁶⁴ diye bağırdı. Görüşme konusu dışındaki bu hücumlar karşısında hiç kimse ses çıkaramıyordu. Fakat Refik Beyin son sözleri üzerine Muş Milletvekili İlyas Sami Bey: *“Bir arkadaş vatana ihanetle suçlanmaktadır. Çok rica ederim, Meclisin dürüstlüğüne koruyalım. Kendini savunma için konuşmıyor. Yüksek Meclis için tutulacak bir yol kalmıştır. Ya kolundan tutup dışarı atılmalıdır, yada savunulmalıdır. Doğru ve mertçe hareket budur”* dedi.²⁶⁵

Bunun üzerine Başkan sadede geldi ve maddelere geçilmesini oyladı, kabul edildi. Birinci madde üzerinde teknik konuşmalar oldu. Dikkati çeken husus şu idi ki; ne tümü, ne maddeleri üzerindeki konuşmalarda “Türbe”ye değinen kimse çıkmadığı, hep tekke ve tekkelerin küçüğü olan zaviyelerden söz edildiği halde, kanun teklifinin birinci maddesi türbeleri de kapsamına almış olarak aşağıdaki şekilde çıktı :

“Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf sureliyle gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek suveri aharla tesis edilmiş bulunan bilumum tekkeler ve zaviyeler, sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere, kamilen seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzuası dairesinde filhal cami veya mescit olarak istimal edilenler ibka edilir. Alelumum tarikatlarla şeyhlik., dervişlik, müridlik, dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiblik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve kayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nushacılık gibi ünvan ve sıfatların istimaliyle bu ünvan ve sıfatlara ait hizmet ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde selaletine ait veyahut bir tarikata veyahut ceri menfaate müstenit olanlarla bilumum sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülgadır. Sed edilmiş olan tekke ve zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya ayini tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler, şeyh, derviş, mürit, türbedar ünvanını taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezayı nakdî ile cezalandırılır.”²⁶⁶

Yukarıdaki birinci madde ve diğer maddeler tek tek oylanarak tasarı kanunlaşmıştır.

²⁶⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 19, s. 283.

²⁶⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 19, s. 283.

²⁶⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 19, s. 288.

K. İZMİR SUİKASTI VE MUHALEFETİN GÜCÜNÜN AZALMASI

1. SUİKASTIN ÖĞRENİLMESİ VE ZİYA HURŞİT'İN TUTUKLANMASI

Görünüşte iç sosyal düzende kuşku verecek hiç bir durum yoktu. Gerçi, partileri kapatılmış olan yirmi sekiz kadar muhalif mebus (TpCF), Ankara'da ve İstanbul'da gerek kendi aralarında, gerekse eski partili arkadaşlarıyla toplantılar yaparak düzenli bir çalışma ile güçlerini yitirmemeye çalışıyorlardı ama gerek iktidarın şiddet politikasına karşı muhalefetteki bu tepkinin, gerekse muhalefetteki bu tepkiye karşı iktidardakilerde doğan karşı tepkinin ve kuşkunun derecesi hakkında göze batan belirtiler yoktu. Fakat olaylar göstermiştir ki; her iki kanattaki tepki, için için gelişip yoğunlaşmış ve ilk fırsatta patlak verecek duruma gelmiştir.

17 Haziran 1926'da, İstiklâl Mahkemesi savcı ve yargıçları, gece yarısı, Başbakan İsmet Paşa'nın kendilerini İçişleri Bakanlığında beklediğini öğrendiler ve hemen oraya gittiler. İsmet Paşa onlara, İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa'dan gelen ve Mustafa Kemal Paşa'ya bir suikast yapılmak istendiğini bildiren telgrafi gösterdi. Konu üzerinde görüşülürken İzmir'den ikinci bir telgraf daha geldi. Bunda da, suikastçı eski Milletvekili Ziya Hurşit'in silâhları ve bombaları ile birlikte yakalandığı ve suçunu itiraf ettiği bildiriliyordu.

Ziya Hurşit; o günkü idare kuruluşlarına göre, Trabzon iline bağlı Rize (Lazistan) ilinin, Pazar ilçesinin, Hemşin bucağının Mollaveysi köyünün Kürtoğlu ailesinden Kadı Hurşit Efendinin oğlu idi. Kadı Hurşit Efendi; Mustafa Kemal Paşanın askerlikten tamamen ayrıldığı ve Erzurum Kongresine katıldığı 1919 Temmuzunda Erzurum Kadılığında bulunmuş, Vali vekilliği yapmış, Muştala Kemal Paşa ile arkadaşlarının tutuklanmaları için İstanbul Hükümetinden Erzurum Valiliğine gönderilen emri uygulamaya bile teşebbüs etmemiş, hattâ Sadrazam Ferit Paşaya alaylı cevaplar vermiş, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının rahatça çalışmalarına yardımcı olmuştu. Kadı Hurşit Efendinin oğlu olan Ziya Hurşit 1892'de doğmuş, Almanya'da deniz araçları yapım mühendisliği ve telsiz telgraf öğrenimi yapmış, yurda dönüşünde Eskişehir Lisesinde Almanca Öğretmeni olmuş ve yaşı müsait olmadığı halde belki de babasının Erzurum'daki hizmetlerinden ötürü Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile 1920'de Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Rize Milletvekili olmuştu. Yakışıklı, terbiyeli, kibar giyimli ve davranışlı bir gençti. Onu sevmeyenlerin bile dedikleri gibi; inançlarına bütün gücü ile bağlı idi, düşündüklerini söylemekten hiç çekinmezdi. Meselâ; Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Zaferi'nden dönüşünde yapılan büyük karşılama

gösterileri üzerine Meclis'in toplantı salonundaki kara tahtaya "Bir millet putunu kendi yapar, kendi tapar" diye yazmıştı.²⁶⁷

Öte yandan, bâzı İttihatçılar gibi, aşırı bir kıskançlık derecesinde yurtseverdi. Bu nedenle, Lozan Andlaşması görüşmelerinde Milli Misak'tan fedakârlık yapılmasını kabul etmeyen Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalefet grubu (İkinci Grup) üyelerinden yana olmuş ve özellikle bu Grup liderlerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin etkisinde kalmış, yanından ayrılmaz olmuş, fedaisi durumuna gelmişti. İkinci Grup liderlerinden Ali Şükrü Beyin, Gazi'nin Muhafız Komutanı Milis Yarbay Giresunlu Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi Ziya Hurşit'in genç ve ateşli ruhunda büyük bir tepki, hınç ve öfke yaratmıştı. Bu cinayetin emirle işlendiği yolundaki söylentiler de bu duygularını çok şiddetlendirerek adetâ bir siyasi kan gütme, bir öç alma isteği haline getirmişti

Bu arada, Birinci Grup'taki arkadaşlarının kendisi ile dostluklarını bozmaları, muhaliflerden yanadır diye özel toplantılarına almamaları, yüreğindeki kızgınlığı ve öç alma duygusunu daha da şiddetlendirmişti. Bu nedenledir ki; İstiklâl Mahkemesi'nin, Suikast Davası'nı ikiye ayıran kararında "Ziya Hurşid'in Cumhurbaşkanıya duyduğu kin ve düşmanlığın doğurduğu kişisel olay" denilmiştir.

İkinci Dönem Büyük Millet Meclisi seçimlerinde adaylıktan düşürülmesi ve yerine ağabeyi Faik (Günday) Bey'in (Mülkiyeli, Mutasarrıf, Ordu Mebusu) getirilmesi de, Ziya Hurşit'in iç dünyasındaki bunalıma ve gönül kırgınlığına sebep olmuştu. Hele Mebusken cephedeki fedakârca çarpışmasından ötürü Millî Savunma Bakanlığı'na verilmesi istenen özel kurdeleli İstiklâl Madalyası'nın Halk Partisi Milletvekillerince reddedilmesi onu yüreğinden yaralamış, ruhindaki bunalımı ve öç alma isteğini şiddetlendirmişti.²⁶⁸

Nitekim Ziya Hurşit savunmasını yaparken, savcının ileri sürdüğü "*Anayasayı tağyir veya tadile teşebbüs, Büyük Millet Meclisini vazife ifasından men, hükümeti devirerek ele geçirme*" suçları ile ilgisi olmadığını belirterek;

"Ben ne Bakanlar Kurulunu devirmeyi, ne de Anayasanın değiştirilmesini istemedim. Kimseyi silâhlı olarak isyana da çağırmadım. Ben sadece suikast yapacaktım. Bu da sabit oldu. Ben ancak bu suç için, tutuklandığım zaman yürürlükte bulunan 46. maddeye göre kalebentliğe mahkûm, edilebilirim. Suikastten sonra hükümeti devirmek, Meclisi görevden alıkoymak isteseydim memleketten ayrılmaz,

²⁶⁷ Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul, Sel Yayınevi, 1955, s. 64.

²⁶⁸ Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri*, İstanbul, Temel Yayınları, 1971, s. 73, 103, 165.

burada kalırdım. Oysaki, siz de anladınız ki, ben Sakız Adası'na kaçacaktım.” demiştir.²⁶⁹

2. ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİ'NİN GÖREVE BAŞLAMASI

Başbakan İsmet Paşa, İzmir Valiliği'nden gelen telgraflar üzerine, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin hemen İzmir'e gitmesini emretti. Özel tren hazırlanırken, zâten hazır durumda bulunan (Dört Ali'li) Ankara İstiklâl Mahkemesi (Başkan: Afyon Milletvekili Kel Ali Bey (Çetinkaya), Savcı: Denizli Mebusu Necip Ali Bey (Küçüka), Üyeler: Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey, Rize Milletvekili Laz Ali Bey (Zırh), Aydın Milletvekili Dr. Reşit Galip Bey); hemen oracıkta çalışmaya başladı ve İzmir Suikastı hakkında henüz başkaca bir bilgi yokken, ilk iş olarak, kapatılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Partili Milletvekillerinin tümünün, nerede olurlarsa olsunlar, hemen ve aynı anda tutuklanmalarına, evlerinin aranmasına, bulunacak belgelerin İzmir'e gönderilmesine karar verdi. Sonra da özel trenle, sabaha karşı, İzmir'e hareket etti.²⁷⁰

İstiklâl Mahkemesi İzmir'e geldiğinde, kovuşturmayı yapanlar; suikastçıların 17 Haziran 1926'da Balıkesir'den gelecek olan Mustafa Kemal Paşa'yı İzmir'de beklediklerini, yolculuğun gecikmesi, İzmir'e gelişin ertesi güne kaldığını ve suikastın da ertesi güne ertelendiğini, o gece ihbarın yapıldığını ve Ziya Hurşit ile arkadaşları Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi'nin yakalandıklarını anlattılar. Ziya Hurşit'le birlikte yakalananların hepsi de gözünü budaktan sakınmayacak kimselerdi. Rizeli Laz İsmail, işgal altındaki İstanbul'da, işgal kuvvetlerinin gözü önünde ve gün ortasında, kendisi gibi bir kaç arkadaşıyla birlikte büyük bir kuyumcu dükkânını soymuştu. Batum'lu Gürcü Yusuf, Mütareke yıllarında, düşman donanmasının kontrolü altındaki Karadeniz'de, ufacık bir motorla, Fransız Pake Kumpanyasına ait bir vapuru soymuş, milyonlarca frank para almıştı. İstanbullu Çopur Hilmi, üsteğmenlikten ayrılma idi.

Suçluların yakalanmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir'e gitmiş, Naim Palas oteline yerleşmiş, olayla ilgilenmiş, Ziya Hurşit'i otele getirtip görmüştü. Bu sırada, Hükümet de bir bildiri yayınlayarak, olayı halka duyurdu. Bildiri şöyle idi: “Cumhurbaşkanının seyahatları esnasında, İzmir'de uygulanmak üzere bir suikast düzenlendiği öğrenilerek düzenleyiciler silâhları, bombaları ve hazırlıklarıyla, Cumhurbaşkanının gelişinden önce tutuklanmışlardır.”²⁷¹

²⁶⁹ Azmi Nihat Erman, a.g.e., s. 148.

²⁷⁰ Kılıç Ali, a.g.e., s. 40.

²⁷¹ Azmi Nihat Erman, a.g.e., s. 24, Ferudun Kandemir, a.g.e., s. 6-7, Kılıç Ali, a.g.e., s. 42-43, Ergün Aybars, a.g.e., s. 428.

Olayın duyulması yurdun her yanında büyük üzüntü yarattı ve duygu coşkuluğuna sebep oldu. Düzenin kendi şehirlerinde kurulmuş olmasından ötürü, özellikle İzmirli çok daha üzgün ve sinirli idiler. Büyük bir sevgi coşkuluğu içinde Naim Palas'ın önünde toplandılar ve bağlılık gösterilerinde bulundular. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kapının önüne çıkarak halkı selâmladı ve:

*“Beni öldürürlerse vatandaşlarımın intikamımı alacaklarına güveniyorum. Ben ölürsem bile soylu ulusumun, beraber yürütmekte olduğumuz yoldan ayrılmayacağına inancım vardır. Bu nedenle gönül rahatlığı içindeyim. Düşmanlarımız istedikleri kadar, düşünebildikleri iğrenç çarelere başvursunlar, onların son güçleriyle yapacakları davranışlar bizim devrim ateşimizi söndüremez. Onların, kendilerini zarara ve zaman zaman da milleti üzüntüye sokan akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet Hükümetimizin demir pençesi ve İstiklâl Mahkemesinin adaletli eli duruma tam olarak hâkim bulunuyor. Sayın halka, onun adaletli kararlarım soğukkanlılıkla beklemlerini tavsiye ederim” dedi.*²⁷²

Bu sırada tutuklamalar da devam ediyor, tutuklananlar İzmir'e gönderiliyor, sorgular gece gündüz sürdürülüyor, her akşam Naim Palas'a giden İstiklâl Mahkemesi üyeleri, son durum hakkında Gazi'ye bilgi veriyorlardı. İstiklâl Mahkemesi'nin, yola çıkarken alelacele Ankara'da verdiği karar gereğince bütün TpCF'lı Milletvekilleri yakalanmışlardı. Bu arada Kâzım Karabekir Paşa'da Ankara'da tutuklanmıştı. Fakat Başbakan İsmet Paşa, Ankara Polis Müdürü Dilâver Bey'e emir vererek Kâzım Karabekir Paşa'yı serbest bıraktırdı. Durum İstiklâl Mahkemesi savcılığına bildirildi. Bunun üzerine, Naim Palas'a gidip Mustafa Kemal Paşa'ya olayı haber veren İstiklâl Mahkemesi, Kâzım Karabekir Paşa'nın tutuklanması için tekrar Ankara Savcısına emir gönderdi. Gazi'de, Ankara'ya telefon ederek, İstiklâl Mahkemesi'nin görevine karışıldığı için kızdığını, İsmet Paşa'yı da tutuklamaya kalkıştığını bildirdi ve İstiklâl Mahkemesi ile görüşüp anlaşmak, olayın içyüzünü öğrenmek üzere İsmet Paşayı İzmir'e çağırdı. 18 Haziranda İzmir'e gelmiş ve kardeşi Belediye Başkanı Fikret (Altay) Bey'in evine gitmiş olan Konya'daki 2. Ordu Komutanı Fahreddin Paşa, Gazi'nin çağrısı üzerine Naim Palas'a gittiği zaman İstiklâl Mahkemesi de orada idi. Ziya Hurşit itiraflarında, İzmit Milletvekili Şükrü Bey ile Ankara Valisi Abdülkadir Bey'i ele vermiştir. Fakat İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey'in suikast hakkında bildiri yayımlamakta acele etmiş olmasından ötürü Abdülkadir Bey ile Kara Kemal Bey kaçıp gizlenmişlerdir. Başbakan İsmet Paşa'nın olaya gereken önemi vermediğinden ve Kâzım Karabekir Paşa ile bâzılarının

²⁷² Konuşmanın tam metni için bkz. Kılıç Ali, a.g.e., s. 42-43, Ferudun Kandemir, a.g.e., s. 6-7, Azmi Nihat Erman, a.g.e., s. 25-26, Ergün Aybars, a.g.e., s. 430. Bu konuşmanın tamamı İzmir gazetelerinde yayınlanmıştır.

tutuklanmalarına engel olmak istediğinden, bunun için İzmir'e çağırılmıştı.²⁷³ 19 Haziranda Gazi, Anadolu Ajansı'na şu demeci verdi :

“Alçak teşebbüsün benim şahsımdan çok kutsal cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüksek ilkelere dönük bulunduğuna şüphe yoktur. Bu nedenle, genel olarak gösterilen duygularla, cumhuriyetimize ve ilkelerimize olan aşırı bağlılığın ne kadar kopmaz güçte olduğu kanısına bir kez daha vardım. Temeli, büyük Türk milleti ve onun kahraman evlattan olan büyük ordumuzun vicdanında, akıl ve şuurunda kurulmuş bulunan cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan ilham alan ilkelerimizin bir vücudun ortadan kaldırılması ile bozulabileceğini sananlar çok zayıf dimağlı bahtsızlardır. Bu gibi bahtsızların, cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinde hak ettikleri işleme uğramaktan başka elde edecekleri bir şey olamaz. Benim Değersiz Vücudum Bir Gün Elbet Toprak Olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti Sonsuzluğa Kadar Yaşayacaktır. Ve Türk milleti, güvenliğini ve mutluluğunu sağlayan ve koruyan ilkelerle uygarlık yolunda durmaksızın yürüyecektir.”²⁷⁴

Mustafa Kemal'e karşı suikast teşebbüsü memlekette büyük bir infial uyandırmış ve yurdun bir çok yerinden telgraflarla protesto edilmiştir.²⁷⁵

3. SUİKASTIN SORUMLULARI VE İTTİHAT TERAKKİ BAĞLANTISININ TESPİTİ

20 Haziranda Ankara'dan ayrılan İsmet Paşa, 21 Haziranda İzmir'e vardı, Mustafa Kemal Paşanın emriyle Karşıyaka'da İstiklâl Mahkemesince karşılandı. Doğruca Naim Palas'a, Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitti ve olay gerekli önemi ile İsmet Paşaya anlatıldı. Verilen bilgiye göre; suikastın İzmir'deki düzenleyici ve hazırlayıcıları Sarı Efe Edip Bey ile Manisa Milletvekili Abidin Bey'dir. Sarı Efe diye anılan eski jandarma yüzbaşısı Edip Bey, tanınmış ittihatçılardandı. Mondros Mütarekesinden sonra, Sadrazam Ferit Paşa zamanında. ittihatçıların tutuklanmaya başlamaları üzerine, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce, yakın arkadaşı ve İzmir İttihat ve Terakki Partisinin Sorumlu Sekreteri Celâl Bey (Bayar) ile birlikte İzmir'den Anadolu içlerine kaçmış, Ödemiş'e gelerek bir zaman akrabası İncoğlu Şevket Beyin yanında kalmış, sonra millî mücadele çabalarına katılmıştı. Politik hayatı, genellikle, komitecilikte ve silâhlı kuvayı millîye müfrezelerinin başında geçmişti. Yine verilen bilgiye göre; suikastın esas idarecisi, İzmit Milletvekili Şükrü Beydir. Eski bir

²⁷³ Fahrettin Altay, 10. Yıl Savaş (1912-1922) ve sonrası, İnsel Yayınları, 1970, s. 418-419, Kılıç Ali, a.g.e., s. 43-46.

²⁷⁴ Söylev ve Demeçler, C. III, s. 79, Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 201.

²⁷⁵ Hakimiyeti Milliye, 19 Haziran 1926

İttihatçı olan Şükrü Bey, Osmanlı Hükümetlerinde Eğitim Bakanlığı yapmış, İngilizlerce yakalanıp Malta'ya sürülmüştü. Sürgünden kurtulduktan sonra İzmit'e dönen Şükrü Bey, İl Genel Meclis üyesi olmuş, Halk Partisinin görevlileri arasına girmiş, Partinin İl Yönetim Kurulu üyesi olmuş, sonra idarede görev almıştı. Vali olarak Trabzon'a gönderilmiş ikinci dönemde de İzmit Milletvekili olmuştu. Fakat Milletvekili olduktan sonra Halk Partisinden ayrılmış, muhalefete geçmiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin Genel Merkez üyeliğine getirilmişti. Söylenildiğine göre; İttihatçı Albay Kara Kemal'le ilişki kurarak İttihatçılarla Terakkiperverlilerin birleşmesine çalışmıştı.²⁷⁶

İsmet Paşa'ya yapılan açıklamalar bu kadarla da kalmıyordu. Anlatıldığına göre, bütün bu kötü çabaların perde ardındaki lideri, Eski Maliye Bakanı Cavit Bey'di. Evinde gizli toplantılar yaparak İttihat ve Terakki Partisinin canlandırılmasına çalışıyordu. Gizli örgütün programını İzmit Milletvekili Şükrü Bey hazırlamış, Ankara ve Trabzon'da da gizli örgütler kurulmuş, Doğu Anadolu'da, tanınmış eski İttihatçı Küçük Talat Bey çalışıyormuş, İstanbul'daki elebaşılardan biri Albay Kara Kemal, ötekisi Albay Kara Vasıf beylermiş. Gerek Kara Kemal, gerekse Kara Vasıf beyler, millî mücadelenin ilk kuvayı milliyecileri idiler. İstanbul'un millî mücadele çabalarını yönetmiş, bunun için Karakol Cemiyetini kurmuş, Anadolu'ya yardım çalışmalarını düzenlemişlerdi. Kara Vasıf Bey Sivas Kongresine Gaziantep delegesi olarak katılıp "Heyeti Temsili"ye üyesi olmuş, son İstanbul Mebuslar Meclisi'ne Sivas Milletvekili olarak gitmiş, İngilizlerce tutuklanarak Malta'ya sürülmüş, dönüşte Birinci Büyük Millet Meclisine Sivas Mebusu olarak katılmıştı. Osmanlı Hükümetlerinde Yiyecek İşleri Bakanlığı yaptığı için iaşeci diye anılan Kurmay Albay Kara Kemal Bey de, ünlü İttihatçılardan ve Cemiyetin sorumlu sekreteri idi. Sonuna kadar İstanbul'daki Kuvayı Milliye çabalarını yöneltmiş, sonra İngilizlerce tutuklanıp Malta'ya sürülmüştü. Dönüşte bir yandan siyasetle, bir yandan da ticaretle uğraşmıştı.²⁷⁷

Anlatıldığına göre; İttihatçılar, Kara Vasıf ve Kara Kemal beylerin aracılığı ile ve özellikle Kara Kemal Beyin yazıhanesinde toplantılar yaparak Birinci Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Grup üyeleriyle ilişkiler kurmuşlar. Bu çalışmalarında büyük yardımı Selahaddin Beyden görmüşler. Çolak diye anılan Albay Selahaddin Bey, 1919 da, İstanbul Hükümetince görevinden çıkarılan millî mücadeleciler Refet Beyin (Bele) yerine Sivas'taki 3. Kolordu Komutanlığına gönderilmiş, gelip Refet Bey'den görevi devralmıştı. Fakat, İstanbul Hükümeti'nce gönderilmiş olmasına rağmen, kolordu komutanlığını alır almaz millî mücadeleden yana olup Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın

²⁷⁶ Kılıç Ali, a.g.e., s. 46-59.

²⁷⁷ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 196.

Sivas Kongresi'ni yapabilme imkânlarını hazırlamıştı. Sonra da yine Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Mersin Milletvekili olmuştu. Ne var ki; Çolak Selahaddin Bey; güzel ve etkili konuşan, bildiklerini ve düşündüklerini açıkça söyleyen, kendine yapılan hücum ve sataşmalara soğukkanlılıkla karşı koyup başarıya ulaşan ağırbaşlı bir Milletvekili idi. Ve de muhalifti, yâni İkinci Grup'tandı. Erenköy'ündeki evinde yapılan toplantılarda İttihatçılarla işbirliği yaptığı iddia ediliyordu.²⁷⁸

Yine söylendiğine göre; İkinci dönem Milletvekili seçimleri yapılırken, hiç olmazsa 15-20 kadar İttihatçının Meclis'e girmesine çalışılmış, bu çalışmalarda Rauf Bey'den (Orbay) yardım görülmüştü. İzmit'ten Şükrü Beyin, İstanbul'dan İsmail Canbulat Beyin İttihatçı ve muhalif olmalarına rağmen iktidar adayı gösterilmelerini Rauf Bey sağlamış. İzmir Valisi Rahmi Bey de eski İttihatçılardandı ve Sarı Efe Edip'e mektup yazarak Cavit Beyin yakın arkadaşı Hüseyin Cahit Bey (Yalçın) ile Salâh Cimcoz Beyin Manisa'dan Milletvekili çıkmalarına çalışılmasını istemişti. Böylece, hepsi bir noktada birleşmişler. Perde arkası elebaşısı Eski Maliye Nazırı Cavit Bey, perde önü yöneticisi İzmit Milletvekili Şükrü Bey olmuş, bunların arkasında bütün eski İttihatçılar, onların yanında bütün eski Terakkîperverliler, onların arasında da bütün kötü niyetliler varmış. Hepsı birlik olup İsmet Paşa Hükümeti'ni devirmek ve İttihatçıları iktidara getirmek kararına varmışlar. Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırmak suretiyle hedeflerine ulaşmak yâni hükümeti devirip iktidarı ele geçirmek istemişler. Önce Hafız Mehmet Bey ile ilişki kurmuşlar. Trabzon'un Sürmene ilçesinden genç bir hukukçu olan Hafız Mehmet Bey, çok genç yaşta Trabzon Milletvekili ve Birinci Büyük Millet Meclisinde Adalet Bakanı olmuştu. Serbest düşünceli, cesur ve iyi bir konuşmacı idi. Sol eğilimli olduğu kadar, Enver Paşacı olarak ta tanınmıştı. 1.9.1920 de toplanan Bakü Doğu Ulusları Kongresi'ne Trabzon adına temsilci olarak katılmıştı. Bu Kongrede Enver Paşa da vardı.²⁷⁹

Soruşturma sonuçlarına göre; Hafız Mehmet Bey, suikast düzeni için, yeğeni Sürmeneli Vahap ile Sürmeneli kayıkçı Mehmet Keleş'i kullanmak istemiş. Fakat Keleş Mehmet razı olmayarak ayrılmış, Vahap'da, Keleş Mehmed'i bulup kandırmak bahanesi ile aldığı para ile savuşmuş. İşte bundan sonradır ki; eski Rize Milletvekili Ziya Hurşit ile Laz İsmail ve Gürcü Yusuf elde edilerek suikast için Ankara'ya gönderilmiş, İstanbul'da, Eski Ankara Valisi Abdülkadir'le de görüşüp anlaşılan Ziya Hurşit, Ankara'ya gelince, kapatılan Terakkîperver Partinin merkezi olan ve otel gibi kullanılan binada Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey'in yanında ve odasında kalmış, izinli olan bir milletvekilinin yatağında yatmış ve

²⁷⁸ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 196.

²⁷⁹ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 197.

orada Erzurum Milletvekili Dadaş Rüştü Paşa ile de görüşmüş. Gerek Halis Turgut Bey, gerekse Rüştü Paşa muhalif milletvekilleri oldukları gibi, özellikle Halis Turgut Bey, tıpkı Manisa Milletvekili Abidin Bey gibi, en önemli konularda etkili konuşmalar yapabilen bir gençti. Ziya Hurşit, Mustafa Kemal Paşa'yı önce Mecliste cumhurbaşkanlığı locasında iken vurmayı düşünmüş ve Meclis'e giderek locanın durumunu, nereden ve nasıl silâh kullanılabileceğini incelemiş, durumu elverişli görmemiş, başka bir yol aramış ve Eskişehir Milletvekili Arif Bey ile tanışmış. Eskişehir Milletvekili Arif Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın, 1919'da Ordu Komutanı olarak Anadolu'ya geldiği zaman, beraberinde getirdiği ve çok güvendiği bir kaç subaydan biri idi. Ordu Kurmay Başkan Yardımcısı olarak gelen Kurmay Yarbey Arif Bey, daha sonra albaylığa yükselmiş, kolordu komutanlığı yapmış, çadırında bir ayı yavrusu beslediği için Ayıcı diye anılmış, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın hizmetlerinde bulunmuş ve yine onun emriyle İkinci dönemde Eskişehir'den milletvekili olmuştu. Arif Bey, İsmet Paşa'yı hiç sevmez, yolsuzluklar yaptığını iddia eder, cep defterine "*asker arabalarıyla köşküne kireç taşıyor*" gibi notlar yazar ve bunları herkese söylermiş.²⁸⁰

Sarı Efe Edip, Ziya Hurşit'le arkadaşlarına eski subay Çopur Hilmi ile kaçakçı Giritli Sevkiyi tanıtmış ve onlara katmış. Birlikte çalışan suikastçılar, Gaffarzade Oteli'nin yakınındaki Tuhafiyeci Nuri'nin mağazasına yakın Üçyolağzı'nı seçmişler. Bombayı burada atıp Yemiş Çarşısı'na giden yolda bekletilecek otomobille kaçmayı ve kıyıya varıp bir motorla Sisam yada Sakız adasına geçmeyi kararlaştırmışlar. Giritli Şevki motoru bulunca suikast planı düzenlenmiş, 17 Haziranda İzmir'e gelecek olan Mustafa Kemal Paşa'ya yapılacak suikastın hazırlıkları tamamlanmış. Sarı Efe Edip ile Manisa Milletvekili Abidin Bey de, her ihtimale karşı, ilgileri belli olmasın diye, 16 Haziranda İzmir'den ayrılmış, vapurla İstanbul'a gitmişler. Fakat; Mustafa Kemal Paşa'nın Balıkesir'deki kalışı umulmadık şekilde uzamış, İzmir'e varışı gecikmiş, suikastın yapılması da ertesi güne ertelenmiş. O geceyi yâni 17 Haziran akşamını beklemekle geçirecek olan suikastçılardan Giritli Şevki; Sarı Efe Ediple Manisa Milletvekili Abidin Bey'in ortalıkta görünmemelerinden kuşkullanmış, suikast tertibinin haber alındığını sanarak, korkuya düşmüş muhbir durumuna girip kendini kurtarmak için Vali Kâzım Paşa'ya ihbarda bulunmuş. O da Polis Komiseri Mehmet Ali Bey'i görevlendirmiş, Ziya Hurşit ile Laz İsmail ve Gürcü Yusuf otellerinde, Çopur Hilmi de Karşıyaka'daki kardeşinin evinde silâhlar ve bombalarla yakalanmışlar.²⁸¹

Yakalananlardan Ziya Hurşit ifadesinde şunları söylemişti:

²⁸⁰ Kılıç Ali, a.g.e., s. 37-38.

²⁸¹ Azmi Nihat Erman, a.g.e., s. 14-16.

*"Lazistan eski Mebusu Ziya Hurşit olarak bilinirim. Biz suikast için kararlaştırılan tarihten iki gün önce Gülcemal vapuruyla İzmir e geldik. Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Mülazimievvelikten emekli çopur Hilmi'de öyle yaptılar. Ayı ayrı yerlerde kaldık. Ben Gaffarzade otele indim. Üzerlerimizde iki İngiliz bombası, yeni ve eski iki Belçika polis rovelveri ve fişekleri vardı. Ben 1341 (1925) yılı ortalarından itibaren Reiscumhur hazretlerinin imhası için bir suikast şebekesi ile alakadar oldum. Önce sağlık Ankara valisi Abdulkadir beyle ve bunun vasıtası ile de İzmit mebusu ve Terakkiperver fırka üyelerinden Şükrü beyle anlaştık. Bu konuda muhtelif zamanlarda ve yerlerde toplanıp görüşmeler yaptık. İlkemize ulaşmak içinde Laz İsmail ve Gürcü Yusuf u tedarik ederek Şükrü beyle tanıştırdım. Geçen yıl Aralık ayında Şükrü Bey'in Ankara'da bulunan suikastçi adamlarıyla beraber işbu suikast fiilini icra edebilmek için Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'u beraberimde Ankara'ya götürdüm. Terakkiperver fıkra kulübünde misafir kaldım. Laz İsmail ile Yusuf'un Ankara'da Şükrü beyin evine gittiklerini biliyorum. Onlar Şükrü beyle görüştüler ve yine Laz İsmail, bir gece Şükrü beyin tavsiye ve delaleti ile Çankaya yolu üzerindeki Çankaya Köşküne kadar gitti. Köşkü ve çevresini gözden geçirdi. Bundan maksadı ise suikast icrasına müsait bir yer olup olmadığını anlamak içindi. Ondan sonra Meclise de gittiler. Orasını da bu bakımdan tetkik ettiler. Akşamları vekiller heyetini topladıkları binanın durumunu ve Ankara kulübünün çevresini tetkik ettiler. Her nasılsa suikast icrasını o esnada münasip görmeyen kardeşi ordu mebusu Faik ve Terakkiperver i leri gelenlerinin de muhalefeti ile karşılaşınca teşebbüsü kuvveden fiile çıkaramadılar. Bunlar İstanbul'a döndükleri zaman kendilerine Ankara seyahati için gerekli parayı Şükrü beyin vermiş olduğunu söylediler."*²⁸²

4. KAPATILAN TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI ÜYELERİNİN TUTUKLANMASI VE YARGILANMASI

İsmet Paşa'ya olayın nasıl ortaya çıkarıldığı anlatıldığı sırada, tutukluların savcılıkça yapılan sorguları da devam etmekte idi. Anlatılanların doğruluğunu pekiştirmek için, İsmet Paşa, o gece yapılan sorgularda da hazır bulunduruldu. Ve bütün bu çabalardan sonra, İsmet Paşa; suikast olayının sandığı gibi basit bir zabıta olayı olmadığı, kendi Hükümetinin yıkımına kadar gideceği kanısına varmış olacak ki, ertesi günü yâni 22 Haziranda, İstiklâl Mahkemesi'ne oldukça düşündürücü olan şu tezkereyi gönderdi:

²⁸² Azmi Nihat Erman, a.g.e., s. 32-33.

“Selahiyeti adliyenize mevdu meselenin mahiyeti hakkında daha Ankara’da iken malumat almıştım. Bu defa bizzat İzmir’e muvasalatımda mevcut malumatımın, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden Heyet-i Aliyenize mevdu salahiyetin istimal değeri olduğuna kani oldum. Şimdiye kadar her meseleyi Vataniye de olduğu gibi, bu defa da natayici mesainizin Vatanın ve Cumhuriyetin selamet ve emniyeti ve Türk Milletinin saadeti için hayırlı ve nümunei adalet olacak neticelerle tetevvüç edeceğine emniyetim berkemal olduğunu beyan ederim. 22 Haziran 1926 Başvekil İsmet”²⁸³

Böylece; Kâzım Karabekir Paşa’da dahil olmak üzere Terakkiperver Partililerin hepsi ve İstiklâl Mahkemesi’nin gerekli görüp istediği herkes tutuklandı. Sonra İstiklâl Mahkemesi şu bildiriği yayımladı :

“17 Haziran 1926 gününe rastlayan Çarşamba günü İzmir’e varmak üzere yurt gezisinde bulunan Gazi’ye bir suikast düzenlediği Valilikçe haber alınması üzerine bu uğursuz niyeti uygulamakla görevli olanlar silâh ve bomba, gibi suç araçlarıyla birlikte Paşa’nın gelişinden önce suçüstü olarak yakalanmışlardır. Suikastı yapmak üzere görevlendirilmiş olanların başında Eski Rize Mebusu Ziya Hurşit vardır. Yanında, İstanbul’dan beraber getirdiği bir çok eski suçları olan bir kaç kötü adam ile Sarı Efe denilen jandarma emeklisi ve ona bağlı bir kaç kişi bulunmaktadır. İnceleme ve soruşturma ile şimdiye kadar meydana çıkan duruma göre; bu düzenin, kapatılmış olan Terakkiperver Parti Genel Merkez üyesinden İzmit Mebusu Şükrü Beyin katıldığı İstanbul’daki toplantılar ve görüşmeler sonucunda tasarlandığı ve hazırlandığı, Cumhurbaşkanının İzmir’e varışında uygulamaya geçmek üzere, Ziya Hurşit ve arkadaşlarıyla İzmir’de bulunan Sarı Efe ve adamlarının, çalışma alanına gönderildikleri anlaşılmıştır. Daha önce, kış aylarında, bu kimselerce suikast yapılması hususunda, adları belli olan kimselerin evlerinde toplantılar ve görüşmeler yapıldığı ve fakat çıkan engeller yüzünden tasarlanan işin yapılmasının ertelendiği ve meselenin Şükrü, Ziya Hurşit ve Sarı Efe Edip beylerin kişisel tasarlama ve teşebbüslerinden çok, gizli bir politik suikast olduğu anlaşılmaktadır.

Mücrimlerin tevkifleri esnasında elde edilmiş olup bu hususta istimal edilecek olan silah ve bombalarla suikastçıların ihtiyacatını temin eyliyecek mebaliğin İstanbul’da tedarik edilerek vapura kadar getirildiği ve suikastı deruhte edenlere tevdi olunduğu itirafatı vakıa cümlesindendir.

²⁸³ Azmi Nihat Erman, a.g.e., s. 39-40.

Halas bulmuş, istiklale ermiş, terakki ve teali yoluna girmiş olan aziz Vatanın huzur ve sükununu kanla ihlal ve Reisicumhuru izaleye ve hükümeti taklibe matuf bulunan ve en deni ihtirasatı şahsiyenin mahsulü olan bu suikasd ve bu tertibat, mahiyeti maddiye ve maneviyesi itibariyle doğrudan doğruya Vatanın hayat ve istiklaline ve selametine tevcih edilmiş bir hadisei elime ve meş'umedir.

Bu cinayetkar fiil ve maksadın muhakemesine muvacehei millette başlayacağız. Muhakeme safahatı efkari umumiyeyi daha ziyade tenvir edecektir.”²⁸⁴

İstanbul'da bulunan Meclis Başkanı'na da aşağıdaki telgrafi gönderdi:

“Bugünkü Türkiye Hükümetini düşürmek ve hükümeti devirerek iktidara gelmek ve bu amaca en kestirme yoldan varmak için Cumhurbaşkanına suikastta bulunmak üzere kurulan bozguncu şebeke, alçakça hazırlığına yarayan silâhlarla birlikte suçüstü yakalanmıştır. Şimdiye kadar yapılan soruşturma sonunda, yakalanan kötülerin birbirlerini izleyen ve tamamlayan itiraflarıyla; bu cinayet olayının çoktan beri düşünülp tasarlandığı, bâzı engeller yüzünden uygulanamayıp ertelendiği, bu kere Cumhurbaşkanının İzmir gezisinden yararlanılarak uygulanmak istendiği ispatlanmıştır. Gittikçe gelişen duruşma safhalarından anlaşıldığına göre; cinayet olayını yalnız bir kaç kişinin tasarlayıp düzenlemediği, Terakkiperver Parti ileri gelenleriyle mensupları tarafından enine-boyuna düşünülp özenilerek hazırlanmış bir programa göre yapıldığı ve bundan ötürü Millî Meclis üyelerinden bulunan Terakkiperver Parti ileri gelenleriyle mensuplarının asıl suçlu sıfatiyle meseleyle ilgili bulundukları kesin ve açık olarak gerçekleşmiş olduğundan aşağıda adları yazılı bulunanların, Anayasanın 17. maddesindeki kesin açıklığa uyularak, sanık olarak tutuklandıkları ve mahkemenin, suç yeri itibariyle, İzmir 'de toplanarak kanun görevini yapmaya başladığını arz ile ona göre kanun işleminin yapılmasını rica ederim. İstiklâl Mahkemesi Savcısı ; Necip Ali”²⁸⁵

Tutuklanan TpCF üyeleri şunlardır: “İstanbul Milletvekili Kâzım Karabekir Paşa, Ankara Milletvekili Ali Fuat Paşa (Cebesoy), İstanbul Milletvekili Refet Paşa (Bele), Edirne Milletvekili Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez), Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa (Dadaş), Eskişehir Milletvekili Albay Arif Bey (Ayıcı), İzmit Milletvekili Şükrü Bey, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, Manisa Milletvekili Abidin Bey, İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat Bey, Erzincan Milletvekili Sabit Bey (Sağiroğlu), Erzurum Milletvekili Halet Bey (Sağiroğlu), Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey (Düşünsel), Ergani Milletvekili İhsan Bey, Trabzon

²⁸⁴ Azmi Nihat Erman, a.g.e., s. 41-43.

²⁸⁵ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 200-201.

Milletvekili Muhtar Bey, Erzurum Milletvekili Münir Hüsrev Bey (Göle), Trabzon Milletvekili Rahmi Bey (Eyüboğlu), Mersin Milletvekili Besim Bey, (Hafız), Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey (Kadirbeyoğlu), Tokat Milletvekili Bekir Sami Bey (Kunduh), İzmit Milletvekili Mustafa Bey, Bursa Milletvekili Necati Bey, Bursa Milletvekili Osman Nuri Bey (Alpay), Erzurum Milletvekili Cazım Bey. (Cazım Beyin niçin tutuklandığı anlaşılamamıştır, çünkü Terakkiperverli değildi. Başkaca sebep de bulunamadığından bir yanlışlık olduğu kanısına varılmıştır. Buna karşılık, Kastamonu Mebusu Halit Bey, Terakkiperverli olduğu halde, tutuklanmamıştır, unutulmuş olduğu sanılmaktadır). Meclis Başkanı, İstiklâl Mahkemesi Savcısından aldığı bu telgraf üzerine, gereğinin yapılması istenmiş olmasına rağmen, hiç bir şey yapmadı. Zâten, bu mebuslar, sanki suikastla ilgileri tespit edilmiş gibi, “cinayetle ilgili suçüstü hallerinde yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına lüzum olmadan tutuklanabilir” gerekçesiyle tutuklanmışlardı.²⁸⁶

5. İSTİKLAL MAHKEMESİ KARARLARI VE SONUÇLARI

17 Haziranda başlatılan soruşturma işlemleri tamamlanarak 26 Haziranda İzmir’de Elhamra Sinema salonunda duruşmalara başlandı. Bütün sanıkların İzmir’de toplanması ile tutuklu adedi 49’a ulaşmıştı. Uzun ve kapsamlı iddianame, Savcı Necip Ali tarafından okunmasıyla başlayan duruşmalar, 13 Temmuz 1926 Salı günü tamamlandı. Rüştü Paşa dışındaki bütün generaller suçsuz bulundu.

Esas 69, Karar 111 sayılı mahkeme kararı 13 Temmuz 1926 Salı günü okundu. Buna göre; İzmit Milletvekili Şükrü, Eskişehir Milletvekili Arif, Saruhan Milletvekili Abidin, Sivas Milletvekili Hulusi Turgut, İstanbul Milletvekili İsmail Canbulat ve Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, eski Lazistan Milletvekili Ziya Hurşut, eski Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe Edip, emeki asker Çopur Hilmi, emekli veteriner albay Rasim, Ankara eski valisi Abdülkadir, ve iâşeci Kara Kemal’in işlemiş oldukları suçun karşılığı olarak “*Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esasiye Kanununun (Anayasa) elli beşinci maddesinin tamamen ve kısmen tağyir ve tebdil veya kaldırılmasına ve Kanun-u mezkure tevfiқан teşekkül eden TBMM’ni iskat ve ifa-yı vazifeden men’e cebren teşebbüs edenler idam olunur*” hükmüne dayanarak idama mahkum oldular. (eski Ankara Valisi Abdülkadir ve Kara Kemal’in gıyabında bu hüküm verildi.²⁸⁷

Yine Sürmeneli Vahap’ın işlemiş olduğu suça karşılık aynı kanunun elli sekizinci maddesinin “... ve eğer öyle bir ittifak-ı hafide berveçhi muharrer fesatın esbab-ı icraiyesini

²⁸⁶ Feridun Kandemir, a.g.e., s. 60-65, Ergün Aybars, a.g.e., s. 444-445.

²⁸⁷ Hakimiyeti Milliye, 15 Temmuz 1926.

tehiyye zımnında teşebbüs olunmuş bir fiil ve tedbir tebeyyün etmeyip yalnız icrası söyleşilerek karar verilmiş olmaktan ibaret bulunur ise o halde dahil-i ittifak bulunan kimseler muvakkaten kal'a-bent kılınır" fıkrasına dayanarak tevfikân on sene kal'a-i bentliğe ve 1 Temmuz 1926 tarihinden kabul edilen yeni Ceza Kanununun maddesine dayanarak Konya'ya tayinine ve Ergani milletvekili İhsan, eski Ardahan Milletvekili Hilmi, eski Maliye Bakanı Cavit, eski Sivas Milletvekili Kara Vasıf, eski Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni, eski Mersin Milletvekili Selahattin ve eski İzmir Valisi Rahmi ile İstanbul Milletvekillerinden Rauf ve Adnan Beylerin Ankara'da başka bir mahkemede yargılanmalarına devam edilmesine karar verilmiştir.²⁸⁸

Ayrıca Ordu Milletvekili Faik, Erzincan Milletvekili Sabit, Erzurum Milletvekili Halet, Dersim Milletvekili Feridun Fikri, Afyon Milletvekili Kamil, Gümüşhane Milletvekili Zeki, Tokat Milletvekili Bekir Sami, Mersin Milletvekili Besim, Bursa Milletvekili Necati, Erzurum Milletvekili Münir Hüsrev, İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir, Ankara Milletvekili Ali Fuat, İstanbul Milletvekili Rafet, Edirne Milletvekili Cafer Tayyar, Mersin eski Milletvekili Cemal Paşa'lar ile Erzurum eski Milletvekili Necati, Canik eski Milletvekili Ahmet Nafiz Beyler ve Torbalı'lı Emin, Trabzon'lu Naciye Nimet, Sünmeneli Keleş Mehmet, Bahçıvan İdris, Mustafa oğlu Şahin Çavuş, İhtiyat zabitlerinden Bahaeddin ile Girit'li Hüseyinoğlu Latif'in beraetlerine karar verilmiştir.²⁸⁹ Kararın okunmasını izleyen gece yarısından sonra, Hükümet Konağı civarında ve Kemeraltı Caddesinde idamlar infaz edildi.

Ali Fuat Cebesoy hatıralarında İstiklal Mahkemesi'nin almış olduğu bu kararlarla ilgili değerlendirmesi şöyle idi:

"İstiklal Mahkemesi'nin çalıştığı on yedi ay içinde asıl çalışması, suikasta ait işlerden ziyade, muhalefette veya tarafsız kalan eski ve yeni fırka ve zümreler üyelerini birer bahane ile ortadan kaldırmak olmuştur. CHF'na katılanlar yakalarını kurtarabilmişlerdi. Mahkeme bu hareket tarzı ile, bilhassa büyük şehirlerde korku yaratmıştı. Bazı serserilerin bu korkunun tesiri altında kalarak, siyasi endişe ile suikast teşebbüsüne cüret edebilecekleri kabul olunabilirdi. Ankara ve İzmir suikast sorumluları da bu gibi serserilerin bir araya gelmesinden oluşmuştu. Fakat İstiklal Mahkemesi ferdi olaylarla arzu edilen geniş korku havasını yaratamayacağını, tasfiyeyi yapamayacağını anlamış olmalı ki İzmir suikastı sorumlularının sebep oldukları hadiseden azami surette faydalanmak istemiş, çok zaman ciddi ispat ve

²⁸⁸ **Hakimiyeti Milliye**, 15 Temmuz 1926.

²⁸⁹ Feridun Kandemir, a.g.e., s. 110-113, **Hakimiyeti Milliye**, 15 Temmuz 1926, Kazım Öztürk, a.g.e., s. 567-568.

*delillerden mahrum olarak hükümler vermekten çekinmemiştir. Mahkemenin suç iddiası maazallah gerçekleşmiş olsaydı, Türk neslinin tarih huzurunda hicaptan yüzü kızaracaktı. Bereket versin ki Gazi'nin mübarek vücudu bu suikastten zarar görmemiş, mahkemenin uydurduğu gibi bir tertip de zuhur etmemiştir. Mahkemenin tedhiş siyasetinin kurbanı olan masumlar da vardı. Bu masumların hakları iade edilemeyecektir.*²⁹⁰

İstiklal Mahkemesi tarafından on sene sürgün cezasına mahkum edilen eski eski Başbakan Hüseyin Rauf Bey, altıncı devrede tekrar milletvekili seçildiği zaman CHP'nin Genel Başkan Vekili tarafından yayınlanan bir bayannamede şöyle denilmiştir:

*“ Rauf Orbay hakkında evvelce İzmir İstiklal Mahkemesi tarafından verilmiş olan mahkumiyet kararının refi için vakı olan müracaatı üzerine yapılan hukuki tetkikte araya girmiş olan umumi af kanunları isnadolunan fiili bertaraf ettiği gibi, muhakemenin tekrarını da gayri mümkün kalmış ve muhakeme edilebilseydi beraetinin muhakkak olacağı kanaatine varılmış olduğu görülmüştür ”*²⁹¹

6. İTTİHATÇILARIN YARGILANMASI VE MAHKEME KARARLARI

İzmir'deki yargılamanın kısa sürede sonuçlanmasını sağlamak üzere, daha geniş sorgulamaya gerek gösteren İttihatçıların davasına Ankara'da devam edilmesine karar verildi. Bu amaçla tutuklu bulunan eski Maliye Bakanı Cavit, eski Sivas Milletvekili Çolak Selahattin, Dr. Nazım, eski İzmir Valisi Rahmi, eski başbakanlardan Rauf Orbay ve Dr. Adnan (Adivar) ile sayıları 58'e varan sanıkların yargılamaları ertelendi. İstiklal Mahkemesi, Ankara'da 18 Temmuz 1926 tarihinde çalışmaya başladı. 27 Temmuz'da mahkeme çalışmaların sürdürürken, uzun zamandır polis tarafından aranan Kara Kemal'in bir ihbar sonucu İstanbul'da yakalandığı haberi geldi. Saklandığı evde sarılan Kara Kemal, kurtulamayacağını anlayınca intihar etmişti.²⁹²

Yargılananlar arasında: Dr. Nazım, Şükrü, eski Trabzon Milletvekili Hüseyin Avni, eski Erzincan Milletvekili İhsan, eski Ardahan Milletvekili Hilmi, eski Sivas Milletvekili Çolak Selahattin, Küçük Talat Muşkara, İzzet, Rifat Cevat, Kara Vasıf, Eyüp Sabri, Silah Cimcoz, Dr. Hüseyin Zade Ali Nail, eski emniyet müdürlerinden Azmi, eski valilerden İhsan ve tanınmış gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'da vardı. Duruşmalara 2 Ağustos 1926 günü başlandı. Sanıkların yoklamasından sonra Savcı Necip Ali Bey iddianamesini okudu. İzmir

²⁹⁰ Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 216.

²⁹¹ Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 216-217.

²⁹² Ergün Aybars, a.g.e., s. 458

suikasti girişimini ve İttihat Terakki'nin bununla olan ilişkisini belirttikten sonra, Milli Mücadele süresince İttihat Terakki'nin çalışmalarını, Kara Kemal'in Parti'yi yeniden canlandırma girişimini, TpCF'dan nasıl yararlandığını, iktidarı ele geçirmek istediklerini, hükümet merkezini İstanbul'a taşımak istediklerini uzun uzun anlattı.²⁹³

Duruşmalarda genellikle İttihat Terakki'nin geçmişi ve Milli Mücadele sırasında, Cumhuriyet'in ilanından sonra iktidarı ele geçirmek için yaptığı girişimlerin açığa çıkarılmasına çalışıldı. Kör İhsan'ın ve özellikle Dr. Nazım Bey'in İttihat Terakki'nin Almanya ile olan ilişkilerini anlatması, Şükrü, Halil ve Nuri Paşa'nın 17 Eylül 1921 ve eski polis müdürü Azmi'nin Küçük Talat'a yolladığı 17 Kasım 1921 tarihli mektuplar basında, kamuoyuna açıklanarak, geçmiş dönemin durumu belirtildi.²⁹⁴

23 Ağustos'ta Savcı Necip Ali Bey iddianamesini okudu. İzmir'deki davalardaki ifadelere de değinerek, İttihat Terakki'nin iktidarı ele geçirmek pahasına yaptığı girişimleri anlattı. Cavit Bey'in evindeki toplantıların olağan toplantılar olmayıp; Ali İhsan Bey'in ifadesini belirterek Kara Kemal ve Şükrü Bey'leri suikast ve darbe girişimine Cavit Bey'in karıştığının anlaşılmasına dayanarak, Dr. Nazım, Cavit ve Hilmi Bey'lerin Ceza Kanununun 55. Ve 57. Maddelerine uyularak ve Ali İhsan, Vehbi, Edhem, Hüsnü, Hamdi, Rauf ve Rahmi Bey'lerin 58. Maddeye tevkifan cezalandırılmalarını, Hüseyin Cahit bey'in beraatini istedi.²⁹⁵

Karar 26 Ağustos 1926'da açıklandı. Oldukça uzun olan kararda özetle; "İttihat Terakki mensuplarının Milli Mücadele sonucunda veya Cumhuriyetin ilanından sonra bir takım girişimlerle iktidarı ele geçirmek istemeleri ve bunu yapabilmek için Rauf Bey'i aracı kullandıkları ve kapatılan TpCF'nın da bu bu amaçla kurulduğu anlatılıyordu." Daha sonra sanıkların ayrı ayrı suçları ele alındı. Cavit Bey, evinde yaptığı gizli toplantılarla ve İzmir Suikast'ini hazırlayan kişilerle olan yakın ilişkisinin açıkca anlaşılması sebebiyle onları yönetmek ve yardım sağlamak suçundan, Dr. Nazım Bey, Nail ve Hilmi Bey'de yine aynı şekilde İttihat Terakki'nin iktidara geçmesine çalıştıkları ve bu gizli toplantılara katıldıkları için suçlu bulundular. Rauf Bey ise İttihatçılar'la işbirliği yaparak, suikast hazırlığını haber vermediği için suçlu bulunmuştur. Dr. Adnan Bey ve Hüseyin Cahit suçsuz bulunmuştur. Sonuçta Teşkilat-ı Esasiye (Anayasa) Kanunu'nu kısmen tagyir, tebdil ve ilga, TBMM'ni iskat veya görevden mene cebren teşebbüsten dolayı Ceza Kanunu'nun 55 ve 56. Maddelerine ve 57. Maddesine göre eski Maliye Bakanı Cavit, Dr. Nazım, Ardahan milletvekili Hilmi ve Nail Bey'lerin idamlarına; Ali Osman Vehbi, Hüsnü, İbrahim Edhem, Rauf ve Rahmi

²⁹³ Ergün Aybars, a.g.e., s. 458-459, *Hakimiyeti Milliye*, 2 Ağustos 1926.

²⁹⁴ Ergün Aybars, a.g.e., s. 460.

²⁹⁵ Ergün Aybars, a.g.e., s. 462.

Bey'lerin ise aynı kanunun 58. Maddesinin ikinci fıkrasına göre onar sene sürgün edilmesine (Vehbi Çankırı, Hüsnü Niğde, Ethem Kastamonu) Ali Osman ve Salih Kahyaların ise 64. Maddenin son fıkrasına göre memleketleri Malatya ve Sürmene'ye sürgün edilmesine diğer tutuklu sanıkların ise beraatlerine karar verilmiştir. İdam hükümleri kararın okunmasını izleyen 26'yı 27'ye bağlayan gece yarısı yerine getirildi.²⁹⁶

Sonuç olarak bakıldığında İzmir'de paşalar dışında, TıCF ileri gelenleri ve idam edilir, ya da ağır hapse mahkum edilir. Ankara'da ise başta Cavit Bey ve Dr. Nazım olmak üzere, İttihatçıların ve onlarla işbirliği yapan Rauf Orbay'ın yargılanması yapılmıştır. Cavit, Dr. Nazım, Nail ve Hilmi Bey'ler asılmıştır. Böylece İttihatçılık son bulmuştur. 1926 yılı yazında genç Cumhuriyet'e karşı artık açık bir muhalefet yoktur.

²⁹⁶ Hakimiyeti Milliye 27 Ağustos 1926, Feridun Kandemir, a.g.e., C. 2, s. 108-119, Ergün Aybars, a.g.e., s. 463-464, Kazım Öztürk, a.g.e., s. 579-580.

Üçüncü Bölüm

III. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN ÜÇÜNCÜ DÖNEM ÇALIŞMALARI VE MUHALEFET (1927-1931)

A. 1927 SEÇİMLERİ VE MECLİS'İN TOPLANMASI

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Üçüncü Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin seçimi için 29.8.1927'de bir bildiri yayımladı. Bu, bir genel seçim bildirisi olmaktan çok, seçmenleri tek siyasi kuruluş olan CHF çevresinde toplamaya çalışan bir bildiri idi. CHF'nı, İstiklâl Mücadelesinin “zadei tabiisi” (normal çocuğu) diye niteleyen Mustafa Kemal Paşa; onun kendi partisi de olduğunu belirtmeye özellikle dikkat ederek «Ben ve Partim» diyor, çalışmalarını övüyor, güvenli bir çalışmanın sadece Halk Partisi içinde yapılabileceğini ve ancak bu parti ile cumhuriyetin korunabileceğini anlatıyor, bunların yollarını belirtirken de “*Bir milletin siyasî kaderinde mevki sahibi olabilmek için onun ihtiyacını görmek ve onun gücünün değerini anlamakla ehliyet sahibi olmak birinci şarttır*”²⁹⁷ diyor, bunu ancak Halk Partililerin yapabileceğini İleri sürüyor, gelecek dört yıl için de Halk Partisine güven gösterilmesini ve bizzat kendi imzası ile listesi sunulacak olan Halk Partisi adaylarına oy verilmesini istiyor, tecrübelerden de yararlanılarak aday seçiminde titiz davranılacağını bildiriyordu. Nitekim; aynı gün (Milletvekillerinin Tanıma Zorunda Oldukları Özel Şartlar) hakkında da bir bildiri yayımladı:

“1. Milletvekillerinin özel yaşantılarında, ticaret ve sanayi ve öteki iktisadî ve malî çalışmaları devletin kanunlarına tabidir. Fakat Cumhuriyet Halk Partisinden olan mebusların, mebusluk sıfatlarını özel ekonomik yaşantıları için küçük düşürmemelerine, Parti Genel Başkanlığı özel titizlik gösterecektir.

2. Sermayesinin çoğu devlete ait olan kuruluşlar ve şirketlerle kamu yararına ait ve Özel sözleşmeye dayanan imtiyazlı şirketlerde ve Tekel idarelerinde hükümetçe meclisi idarelere atanan üyeler ve bu kuruluşları temsil durumunda bulunanlar parti mebuslarından olmayacaktır.

3. Büyük Millet Meclisinin başkan ve başkanvekilleri ve bakanlar ile parti genel sekreteri ve parti gurubunun başkanı ile başkanvekilleri ve parti müfettişleri, gerek devletin ilgili olduğu kuruluşlarda ve gerekse devletin ilgili olmadığı özel şirketler ve kuruluşlarda müdürlük ve idare meclisi üyeliği gibi idare ve temsil durumlarından vazgeçerler. Müdürlük ve idare meclisi üyeliği gibi bir idare durumu olmaksızın özel kuruluşlarda pay sahibi olmak devletin genel kanunlarına tabidir.

²⁹⁷ Söylev ve Demeçler, C. 4, s. 579-580.

4. Milletvekillerinin göreve devam noktasından durumları Büyük Millet Meclisinin özel kurallarına bağlıdır. Partiye bağlı milletvekillerinin Büyük Millet Meclisinde devam bakımından bulunacakları durum, Partinin genel politikasında özel öneme sahip olacaktır.

5. Cumhuriyet Halk Partili olan milletvekilleri yukarıdaki kurallara bağlılığı, Partinin genel politikasına karşı taahhüt etmiş durumdadırlar.”²⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa, iki gün sonra da, 30.8.1927’de, CHF’ndan aday gösterileceklerin toplu halde listesini açıklayarak, onları bizzat kendisinin seçtiğini ve seçim çevrelerine göre ayıracağını bildirdi.²⁹⁹ Bu esaslara göre, Eylül başında yapılan seçim sonunda, Üçüncü Büyük Millet Meclisi’ne 316 Milletvekili seçildi.

Seçim sonuçlarını öğrenen Mustafa Kemal Paşa, 7.9.1927’de yayımladığı bildiri ile hoşnutluğunu açıkladı ve şunları söyledi:

“Seçimler sonuçlandı. Cumhuriyet Halk Partisi adına sunduğum adaylar; memleketin her yanında, sevgili yurttaşlarımın oybirliği ile, genel onayı ve seçimi kazandılar. Sevgili yurttaşlarımın gösteril erindeki yüksek anlamı, yüksek sorumluluk duygusu ile ve gereği gibi kavıyorum. Yurttaşlarım verdikleri oylarla benim ve siyasî partimin geçmişteki işlerimizi, oybirliği ile onaylamış ve pekiştirmiş oldular ve gelecek dönemdeki çalışmalarımızı güvenle cesaretlendirmek istediklerini gösterdiler. Seçimlerin bu yüksek anlamı, dikkat çekici olacaktır. Çocuklarının özgür oylarıyla ülkenin geleceğim yürekten güven beslediği ellere bırakan Türkiye, ulusal ülküsündeki direnişiyile ve ulusal çalışmadaki sarsılmaz birliğiyle saygı değer ve güçlü bir varlık olduğunu bu kez daha göstermiş oluyor, Güvenimizi sağlamlaştıran ve yükselten sevgili yurttaşlarıma, geleceğe ve yeni başarılarla olan güvenimizin güçlü bir durumda bulunduğunu söylerim. Bu bildirim, sevgili yurttaşlarıma gerçek ve samimi iç yükümlülüğümüzün belirtisi Büyük Millet Meclisinin yeni döneminin eşiğinde benim ve Partimin yüklü olduğumuz derin görev duygularımın açıklanmasıdır”³⁰⁰

15.10.1927’de Cumhuriyet Halk Fırkası’nın ilk büyük kongresi toplandı. Açış konuşmasını yapan Genel Başkan Mustafa Kemal Paşa, bu kongreyi de Erzurum ve Sivas Kongrelerine benzetti, onlarla aynı önemde tuttu ve özellikle Sivas Kongresi gibi tüm ülkeyi kapsamına alan ve onun devamı olan bir kongre gibi niteledi. Ve önce bir usul işleminin tamamlanacağını bildirerek; kongrede görüşülmek üzere hazırlanıp gündeme alınmış olan

²⁹⁸ Söylev ve Demeçler, C. 4, s. 581.

²⁹⁹ Söylev ve Demeçler, C. 4, s. 582.

³⁰⁰ Söylev ve Demeçler, C. 4, s. 582-583.

tüzük tasarısına göre bir “ikinci başkan” seçilmek istendiğini, oysa ki buna ihtiyaç olmadığını, çünkü İsmet Paşa’nın başkanvekili olarak bu görevi yapmakta olduğunu, bu nedenle önce bu hususun halledilmesinin yerinde olacağını, ikinci başkanlık için ayrıca bir seçim yapılmayarak bu görevin İsmet Paşa tarafından yapılması gerektiğini anlattı ve bu düşüncelerini, oya sunup kabul ettirince yerini İsmet Paşa’ya bıraktı, başkanlık kürsüsünden ayrıldı.

Üçüncü TBMM, 1.11.1927 de ilk toplantısını yaptı. Geçici Başkan Trabzon Milletvekili Hasan (Saka) Bey’in başkanlığında yapılan bu ilk toplantıda, önce içtüzüğün ikinci maddesi ve Anayasanın 16. maddesi gereğince Milletvekilleri, harf sırasına göre, and içtiler. Sonra Başkanlık Divanı seçimi yapıldı. Başkanlığa Kâzım Paşa (Özalp), Başkanvekilliklerine Trabzon Milletvekili Hasan (Saka), Çorum Milletvekili İsmet (Eker), Bursa Milletvekili Refet Beyler seçildiler. Kâzım Paşa kısa bir konuşma ile teşekkür etti, Cumhurbaşkanı seçimine geçildi. 208 Milletvekilinin oybirliği ile Mustafa Kemal Paşa ikinci defa Cumhurbaşkanlığı’na seçildi.

Üçüncü TBMM ilk toplantı gününün öğleden sonraki birleşiminde Mustafa Kemal Paşa, Cumhurbaşkanlığı andı içti. Kısa bir konuşma ile teşekkür etti ve devlet idaresinde parlamenter rejimin vazgeçilmez önemini bir kez daha belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, aynı gün, ikinci defa Cumhurbaşkanlığı’na seçilmesi nedeniyle bir de bildiri yayımladı:

*“Milletin eğilimlerini ve ihtiyaçlarını bularak ve öğrenerek onun esenliğini ve gelişimini gerçekleştirmekte Cumhuriyetin az zamanda elde ettiği sonuçlar, Cumhuriyet İdaresinin milletimize hazırladığı geleceğin ne kadar parlak olduğunu kestirmeye yeterlidir. Hiç şüphe yoktur ki; Cumhuriyetin gelecekteki çocukları bizden daha çok geçim genişliğine ve mutluluğa sahip olacaklardır.”*³⁰¹ Yine aynı gün, millete karşı yayımladığı bir bildiride de, özellikle millî birlik ve beraberlik üzerinde durdu ve *“Gerektiğinde vatan için bir tek kişi gibi, tek bir kararlılık halinde çalışmasını bilen bir ulus, elbette büyük bir geleceğe hak kazanan ve aday olan bir ulustur”* dedi.³⁰²

Aynı gün, Hükümet de istifa etti. Yeni Hükümetin kurulması görevi yine İsmet Paşa’ya verildi. İsmet Paşa yeni hükümeti kurdu. Cumhurbaşkanı kabul etti. Başbakan İsmet Paşa Mecliste yeni hükümetin çalışma programını belirten bir konuşma yaptı. Meclis, 5 Kasım 1927 günü İsmet Paşa Hükümeti’ne oybirliği ile güven gösterdi.

³⁰¹ Söylev ve Demeçler, C. 4, s. 584.

³⁰² Söylev ve Demeçler, C. 4, s. 585.

B. 1929 EKONOMİK BUHRANI VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Mustafa Kemal 1929 yılında, Cumhuriyet anlayışından uzaklaştığını, fiili durum ile Anayasa ve diğer kanunlar arasında çelişkinin bulunduğunu görmeye ve çareler üzerinde düşünmeye başladı. Aklına gelen ilk çarenin Meclis'e hareket getirmek ve bu maksatla bir muhalefet partisi kurmak olduğu idi. Bu fikri gizli tuttu. Yalnız bir iki yakın arkadaşı ile paylaştı.³⁰³ Trablusgarp'tan tanıdığı ve aynı zamanda akrabası olan Fuat Bulca, Mustafa Kemal'in yeni bir parti kurmak istediğini ve bunun için güvendiği bir arkadaşını aradığını şu sözleriyle anlatır;

"Ben Atatürk'ten, muhtelif sebep ve vesilelerle, bir muhalefet fırkasının Meclis'in hayatı için, zaruri olduğunu işitmişimdir. Bir defa, kendisine, niçin çok itimat ettiği bir arkadaşına bu vazifeyi vermediğini sordum. Bana, gülerek "İsmarlama muhalefet olur mu? Bunu, tatbik edilen sistemi, felsefe ve prensip olarak, bir İnsanın yapması lazım...Ben, böyle bir insan biliyorum ama, İsmet Paşa ve etrafındakilere güvenemiyorum." demişti. Bu zatın kim olduğunu sorduğum zaman, "Senin de yakından tanıdığın ve sevdiğin bir dost." cevabını verdi. Ben, o zaman, bu zatın Fethi Bey olduğunu tahmin etmemiştim. Nitekim kısa bir zaman sonra, Musafa Kemal, Fethi Bey'e teklifini yaptı. Böylece 1930 yılında yeni bir muhalif parti kuruluyordu".³⁰⁴

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ve çok partili açık bir siyasi hayat, Mustafa Kemal'in uzunca bir zamandır düşündüğü bir meseleydi. 1925 yılından beri sürmekte olan tek partili rejim ile hükümet icraatlarının, kontrolsüz, muhalefetsiz oluşunun getirdiği ağırlık ve kamuoyundaki hoşnutsuzluklar, yeni cumhuriyetin karşısında önemli bir problem olarak çıkmıştı. Öte yandan, yürütülen tek parti yönetimi ile ülkenin kaderi ve gidişatının tek sorumlusu olarak, yine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in tutulacağı şüphesizdi. Böyle bir durum uzun vadede onun liderliğini sarsacak ve belki de bu liderliğin tartışılmasına yol açacaktı. Ayrıca, Avrupa kamuoyu ve basını, bu tür bir tek partili rejimi ve tek lideri cumhuriyet idaresinin ruhuna uygun bulmuyor, çok partili hayattan uzak, otoriter bir rejim olarak görüyor ve Sovyet rejimi ile karşılaştırıyordu.³⁰⁵ Böyle bir ortamın varlığı Atatürk'ü, gönlünde yatan İngiltere'deki gibi çoğulcu parlamenter bir demokrasiye yöneltmekteydi. Bütün bu şartlar, başta Mustafa Kemal olmak üzere, cumhuriyeti kuran lider kadrosunun üzerinde düşündüğü, ancak, açıkça dile getirilmeyen yeni bir siyasi oluşumun varlığına ihtiyaç olduğunu göstermekteydi. Bununla birlikte böyle bir girişim kim tarafından yapılabilirdi? Terakkiperver

³⁰³ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, Karacan Yayınları, 1982, s. 32-33.

³⁰⁴ Cemal Kutay, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, Tercüman Gazetesi Yayınları, 1980, s.

³⁰⁵ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1997, s. 64.

Cumhuriyet Fırkası örneğinin başarısızlığı ve 1925'ten bu yana uygulanan tek parti düzeni, yeni bir muhalefet partisinin doğuşu için gerekli siyasal ve psikolojik ortama müsait görünmemektedir. İlk hareket yine şüphesiz Gazi Mustafa Kemal tarafından yapılabilirdi. Nitekim öyle de oldu.³⁰⁶

Tartışılan, bir muhalefet hareketinin kurulup kurulmaması değil, bu hareketin Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde bir hizip olarak mı doğması gerektiği, yoksa bağımsız bir siyasal fırka mı olacağı şeklinde idi. Fakat genellikle yeni bir oluşum düşüncesi ağır basmıştı. Yeni muhalefet hareketinin CHF içerisinde bir hizip olarak kurulması fikri daha çok Meclis Başkanı Kâzım Paşa tarafından savunulmuştu. Kazım Paşa muhalefetin bu şekilde başlatılarak demokrasiye yumuşak bir geçiş yapılması gerektiğini, daha sonra bu hizbin gelişerek ikinci bir muhalif fırkanın kurulmasının rejimin güvenliği bakımından daha makul ve daha doğal bir süreç olabileceğini öngörmektedir. Fakat İsmet Paşa CHF içerisinde bir muhalif hizbin meydana getirilmesini istememektedir. Anlaşılan İsmet Paşa'nın kafasındaki siyasal parti modeli, lideri tartışmasız kabul eden disiplinli bir grup idi. "Az olsun, arkamda bir tabur gibi dursun" diyordu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'de yeni bir muhalefet partisinin kurulması taraftarıydı. Ali Fethi Bey'de, kuşkusuz demokrasiye geçişi öngören liberal düşüncede bir devlet adamı olarak, çok partili bir politik hayatı anayasanın ve cumhuriyet rejiminin bir gereği olarak görmektedir. Bununla birlikte, CHF içerisinde bir muhalefet hareketinin teşkil edilerek, daha yumuşak bir geçiş dönemini başlangıçta benimsemiş bulunuyordu. Ancak, Fethi Bey, Mustafa Kemal tarafından doğrudan yeni partinin liderliğine getirilmek arzusu ve İsmet Paşa'nın da parti içi muhalefete karşı olumsuz görüş bildirmesi ve nihayet Gazi'nin de yeni bir fırkaya taraftar olması sonucunda fırkayı kurmaya razı oldu.³⁰⁷

C. İKİNCİ MUHALEFET PARTİSİ'NİN KURULMASI

1. MUSTAFA KEMAL'İN MUHALİF PARTİ KURULMASINI İSTEMESİ

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna ilişkin ilk görüşmeler Yalova'da, Mustafa Kemal, Ali Fethi, İsmet Paşa ve Kazım Paşa dörtlüsü arasında 24-30 Temmuz 1930 tarihlerinde yapıldı. Daha sonra İstanbul, Büyükdere'de Necmettin Molla Köşkünde devam etti. O tarihlerde yayınlanan gazete haberlerinde şöyle denilmektedir : "Paris büyükelçimiz Fethi Bey dün sabah 'Teofil Gotye' vapuru ile şehrimize gelmiş ve Vali Muhittin Bey'le erkanı hükümet tarafından istikbal edilmiştir. Fethi Bey beyanatında "Her sene olduğum gibi

³⁰⁶ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s., 64.

³⁰⁷ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s., 65.

mezunen geliyorum. Eylül nihayetine kadar memleketimde kalacağım. Yarın Yalova'ya giderek Reiscumhur hazretlerine talimatımı arzedeceğim ve birkaç gün kalacağım” demektedir.³⁰⁸

Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının en önemle üzerinde durdukları konu, başta laiklik olmak üzere, cumhuriyetin temel prensiplerinin zarar görmemesiydi. Yeni fırka, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde serbest bir eleştiri ve tartışma ortamı yaratacak, dolayısıyla hükümeti denetleyecek, cumhuriyete yeni bir ruh ve canlılık katacaktı. Ali Fethi Bey de kuracağı liberal görüşlü bir parti ile, bu yeni atılımın itici gücü olacaktı. Tartışılan bir diğer önemli konu da kurulacak yeni partinin CHF karşısındaki konumu ve siyasi rengi oldu. Mustafa Kemal, yeni fırkanın CHF'na göre daha liberal ve bu manada sol bir konumda olmasını istiyordu. Bunun başlıca sebebi cumhuriyetle birlikte yapılmış olan inkılâpların böyle daha iyi korunabileceğini düşünmesiydi. Ali Fethi Bey ise kafasındaki partinin özelliklerini kısaca özetleyerek, Şöyle ifade etmişti: “*Ben öteden beri hürriyet taraftarıyım, binaenaleyh benim teşkil edeceğim fırka liberal bir fırka olur.... tabiatıyla böyle bir fırka Halk Fırkasının solunda mevki alır.*”³⁰⁹

Yeni partinin ismi ise, Ali Fethi Beyin kaldığı Necmettin Molla Köşkü'ndeki yemekli görüşmede kararlaştırılır. “Serbest Cumhuriyet Fırkası” teklifi yine Mustafa Kemal'den gelmiştir. Liberal bir partiye uygun olan bu isim Fethi Bey tarafından da uygun görülmüştür.³¹⁰

Ali Fethi Bey prensip olarak, yeni bir fırkanın kurulmasını ve bunun kendi başkanlığında gerçekleştirilmesini kabul etmişti. Ancak, bazı tereddütleri bulunuyordu. Öncelikle, İsmet Paşa'nın yeni kurulacak bir parti konusundaki düşünce ve sözlerinin samimi olup olmadığı meselesi zihnini kurcalamaktaydı. Acaba CHF ve İnönü böyle bir gelişmeye razı olacaklar mıydı? Yoksa Mustafa Kemal'in bu husustaki isteğine karşı çıkmış olmamak için mî taraftar görünmekteydiler?³¹¹ Çünkü, özellikle 1925 sonrası idaresiyle CHF kamuoyu nezdinde yıpranmıştı. Ayrıca bu dönemde hukuksal ve kültürel alanda yapılan yenilikler toplumda tepki yaratmıştı. Öte yandan, özellikle 1929 dünya ekonomik buhranı ve durgunluk, Türkiye'nin ekonomisine de etki yapmış, sıkıntılar artmıştı. Bunun yanı sıra, CHF yöneticileri alışmış oldukları kontrolsüz ve keyfi idare anlayışlarıyla, ileride her hareketlerini tenkit edecek bir muhalefet fırkasının varlığına ve doğuşuna tahammül edebilecekler miydi?³¹² Fethi

³⁰⁸ Cumhuriyet 23 Temmuz 1930, Yarın, 23 Temmuz 1930.

³⁰⁹ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s., 66.

³¹⁰ Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 40-41.

³¹¹ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s., 67.

³¹² Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s., 67.

Bey batıda olduğu gibi, serbest bir parti mücadelesi için gerekli ve makul şartları bulabilmek ve doğacak yeni bir hürriyet ortamında çalışmak istiyordu. Cumhuriyet yönetimini çoğulcu ortamıyla ve bütün unsurlarıyla çok partili bir yapıda görmek arzusundaydı.³¹³

Ali Fethi Bey'in yeni partiyi kurmadan önce cevap aradığı en önemli hususlardan birisi de, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in partiler arası tarafsızlığı meselesi idi. Bunu partisinin kurulabilmesi ve açık rejimin sağlıklı olarak işleyebilmesi için gerekli ön şartlardan birisi olarak kabul etmekteydi. 6 Ağustos 1930'da Yalova'da Mustafa Kemal, Ali Fethi Bey ve İsmet Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası Umumî Kâtibi Saffet Bey (Arıkan)'in de bulunduğu bir görüşme daha yaptılar. Görüşmenin ana konusu Cumhurbaşkanı'nın SCF karşısındaki konumu idi. Çünkü, 25 Ekim 1927 kurultayında kabul edilen bir karara göre, " CHF'nın Reisi, Fırka'nın kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir." İfadesi parti tüzüğüne konulmuştu. Atatürk'ün yeniden cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine ortaya atılmış olan bir formülle, genel başkan vekilliği ihdas edilmişti. Parti hiyerarşisinde ondan sonra da umumî kâtiplik gelmekteydi. Böylece cumhurbaşkanı partinin başkanı olarak kalıyor, ancak, vekili fiilen partinin başında bulunuyordu. Fethi Bey, muhakkak suretle cumhurbaşkanının iki parti arasında tarafsız kalması gerektiğine inanıyor, Gazi gibi güçlü bir cumhurbaşkanını karşısına alan bir muhalefet hareketinin başarılı olabileceğini düşünmüyordu. Ancak Mustafa Kemal'in tarafsız kalması halinde, parti kurmayı kabul edebileceğini açık bir dille ifade etti. Teklifi başlangıçta, hem Atatürk ve hem de İsmet Paşa tarafından kabul edildi. Buna göre Atatürk CHF'nın reisi olarak kalacak fakat, her iki parti nezdinde yüksek bir hakim gibi davranacaktı. Cumhurbaşkanlığı döneminde iki fırka arasında tarafsız kalacak, çıkabilecek ihtilâflarda uzlaştırıcı bir rol oynayacaktı.³¹⁴

6 Ağustos görüşmesinde yeni kurulacak olan partinin finansmanının sağlanması meselesi de görüşülen konular arasında yer aldı. Bu finansman meselesi bizzat Atatürk tarafından karşılanacaktı. Ayrıca SFC'ye verilecek milletvekilleri, bunların kaç kişi olacağı ve gelecekteki seçimlerde, iki partinin tek başına ve karşılıklı aday gösterecekleri seçim merkezlerinin sayıları da görüşüldü. Buna göre, CHF ve SCF 70'er milletvekili kontenjan alıyorlardı. Yani her iki parti de yetmişer seçim merkezinde kendi partilerinden aday gösterecekler, bu seçim çevresinde diğer parti aday göstermeyecekti. Bunların dışında kalan seçim bölgelerinde ise, her iki parti de karşılıklı aday gösterecek, en çok milletvekilliğini

³¹³ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 67.

³¹⁴ Ahmet Ağaoğlu, a.g.e., s. 159-161.

kazanan parti iktidarı kazanmış olacaktı. Bu yolla muhalefette kalan parti Büyük Millet Meclisi'nde en az yetmiş milletvekili ile temsil edilebilecekti.³¹⁵

9 Ağustos 1930 tarihinde gazetelerde çıkan haberlerde, Paris sefiri Fethi Bey Halk Fırkasından ayrılıp başka bir programla yeni bir fırka kuracağı, yeni Fırka'nın CHF ilkelerine benzeyen, fakat uygulamada başka şekil ve tarzda olan bir program ile çalışacağı ve bilhassa memleketin ekonomik durumu ve idaresi ile daha fazla ilgileceği yer almaktaydı. Bu Meclis'te yeni fırka hesabına oluşturulacak bir grup milletvekili ile muhalefet yapılacak ve kurulacak yeni fırkadan dolayı yakın zamanda bir hükümet buhranına ihtimal verilmiyordu. Fethi Bey Fırkası ile Meclis şimdiye kadar ki tek fırkalı vaziyetinden kurtularak önümüzdeki toplantı döneminde canlı müzakerelere sahne olacaktır" denilmektedir.³¹⁶

2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULMASI VE KAMUOYUNA DUYURULMASI

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda kilit önemi olan 6 Ağustos görüşmesinde mutabakata varılan bir diğer konu da partinin kuruluşunun kamuoyuna nasıl duyurulacağı idi. 7 Ağustos günü alınan karara göre Fethi Bey, Cumhurbaşkanı'na hitaben yazacağı mektupta, yeni bir fırka kurmak için izin isteyecek, Mustafa Kemal'de cevabî mektubunda buna muvafakat ettiğini ve desteklediğini bildirecekti.

İsmet Paşa'nın yeni partinin kurulması ile ilgili gazetelerde şu beyanatlarını görüyoruz:

"Fethi Bey'in müstakilbir fırka teşkil etmesi, siyasi hayatımızda mühim bir tekamül safhasıdır. İntişar eden mektubuna göre, SCF, daha ilk anda hükümetin siyasetini ve icraatını tasvip etmeyen bir istikamette olduğunu göstermektedir. Anlaşıyor ki, eski arkadaşımın büyük meseleler üzerinde ciddi münakaşalar yapacağız.

Siyasetini, inanarak takip eden fırkamızın ve hükümetinin; vereceği cevapların, efkari umumiyeyi tamamen tenvir ve bilhassa ikna edeceğine asla şüphem yoktur. Bugün derhal böyle bir münakaşaya girişmeyi lüzumsuz bulurum. Çünkü münakaşa mevzuları umumi ve ana hatlarıyla anlaşılıyorsa da, Serbest Cumhuriyet liderinin daha sarîh ve mufassal olarak mevzularını teşrih etmesine ihtiyaç vardır. İnsaf ile söylemeliyiz ki, bu tafsilat için kendisinin henüz vakti de olmamıştır.

³¹⁵ Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi.*, İstanbul, 1987, s. 22-24.

³¹⁶ *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1930.

O halde bugün bize düşen vazife, bizi tenkit eden bir fırkanın zuhuruna karşı endişe ve çatık çehre göstermeksizin onu güler yüzle karşılamaktır. Arkadaşımıza hoş geldin! deriz ve siyasetimizi nasıl inan ile müdafa edeceğimizi görerek yüksek politikacı sıfatıyla zevk duyacağını temin ederiz.”³¹⁷

Yine aynı günlerde gazetelerde çıkan bir habere göre yeni fırkaya geçecek olan milletvekilleri arasında, Refik (Bursa), Ali (Afyon), Edip Servet (İstanbul), Necip Ali (Denizli), Reşit Galip (Aydın), Mahmut Celal (İzmir), Cemil (Tekirdağ), Mithat (Maraş), Cevat Abbas (Bolu), Recep Zühtü (Sinop), Galip (Niğde), Sami Rıfat (Çanakkale), Tevfik Kamil (İstanbul) gibi isimlerin olacağını haber vermiştir. ³¹⁸

İsimleri yazılan bu milletvekillerinden bazılarının yeni fırkaya katılmaları mümkün olmamıştır. Pek çoğu CHF'da kalmıştır. Bu isimlerin gelişi güzel yazılmıştır. Çünkü gazetelerde beyanat veren bazı milletvekilleri yeni fırkanın kurulacağını henüz yeni öğrendiklerini söylemişlerdir. Bu bağlamda Refik İsmail (Sinop) birkaç gündür hasta olduğunu, büyük deredeki evinden İstanbul'a inmediği için hiçbir şeyden haberdar bulunmadığını söylemiştir.³¹⁹ Fethi Bey o günlerde fırkasının programını hazırlıyordu. Gazetecilere verilmek üzere hazırladığı beyanatında:

“Teşkil edeceğim SCF’ nin çehresi tam laiklik ve samimi cumhuriyetçiliktir. Neşredeceğim program şimdiye kadar emsali çok söylenen fakat hep temenniyet sahasında kalıp da maalesef tatbikat sahasına girmeyen uzun vaatler ve nazariyelerle dolu değildir. Bu gün milletin en çok ızdırap çektiği sıkıntılara çare bulmak fikrimce niye mütevakkıf ise onları ihtiva edecektir. Her şeyden evvel iktisadi ve mali buhranı bugünkü müzmin halden kurtaracak ve memleket dahilinde iktisadi faaliyetlere yol acmak için düşündüğüm tedbiri efkarı umumiye ye arz edeceğim. Bittabi kalem ve fikir hürriyetleri programımızda dahildir.

Hükümet işlerinde hata olduğunu zannettiğim cihetleri TBMM. Açıkça tenkit edeceğim. Bu muhalefet fikriyat sahasında kalacak ve şahsi husumetlere girmeyecektir. Matbuatın, hürriyetlerini nezih surette istimal edeceklerini ve meşrutiyetin ilanından beri geçen 22 senelik süre zarfında muhalefet yüzünden zuhur eden müessif hadiselerle asla meydan vermeyeceklerini, katiyen ümit ve temenni ederim” demektedir. ³²⁰

Aynı gün CHF genel sekreteri Saffet Bey yeni fırka için basına verdiği beyanatta: *“Cumhuriyet ve laik bir programla ortaya çıkacak herhangi bir fırkayı biz hürmetle*

³¹⁷ **Hakimiyeti Milliye**, 11 Ağustos 1930.

³¹⁸ **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1930.

³¹⁹ **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1930.

³²⁰ **Yarın**, 10 Ağustos 1930.

karşılarız”.³²¹ Paris sefiri Fethi bey telgrafla Dışişleri Bakanlığına hitaben sunduğu istifasında: “*Dahili siyasetle meşgul olacağım, Paris büyük elçiliğinden affımı, hürmetlerime terdiften rica ederim efendim*”³²² denilmektedir.

Gazi hazretleri sofrasına davetli bulunan zevatla görüşürlerken Fethi Bey’in teşkil etmekte olduğu SCF hakkında şunları söylemiştir:

*“Kurulacak yeni firkanın CHF reisleriyle çok mücadele edeceklerini tahmin ediyorum. Fakat ben, cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle müşahade edeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki er çok kavgalı gibi olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım; sen ne dedin? Ne için dedin? Senin cevabın ne idi? Neye istinat ediyordu? Bugünden itiraf ederim ki bu benim için yüksek bir zevk olacaktır.”*³²³

TBMM Başkanı Kazım (Özalp) Paşa yeni firkanın kurulması hakkında şunları söylemiştir: “*Mecliste muhalif firkanın mevcut olması demokrasinin inkişafı için lüzumlu bir adımdır. Bu sebeple yeni firkanın memleketimiz için faydalı olacağını ümit ediyorum.*”³²⁴

SCF kurulduktan sonra bir kısım CHF’sı milletvekili Mustafa Kemal’in isteği ile, diğer bir kısmı ise kendi arzularıyla yeni fırkaya katılmışlardır. Genel Başkan Ali Fethi Bey’in yanı sıra, Nuri Bey (Conker)(Umumî Kâtip=Genel Sekreter), Ahmet Ağaoğlu (Kars Milletvekili), Talât Bey (Ankara Milletvekili), Rasim Bey (Öztekin-Bilecik Milletvekili), Seniha Bey (Hızıroğlu-Bursa Milletvekili), Nakiyeddin Bey (Yücekök-Elazığ Milletvekili), Tahsin Bey (Üzer-Erzurum Milletvekili), Ali Haydar (Yuluğ-İstanbul Milletvekili), Süreyya Paşa (İlmen-İstanbul Milletvekili), İbrahim Süreyya (Kocaeli Milletvekili), Reşit Galib (Niğde Milletvekili), Refik İsmail Bey (Kakmacı-Sinop Milletvekili), Mehmet Emin Bey (Yurdakul-Şebinkarahisar Milletvekili) SCF’ni teşkil eden ilk parlamenterler olarak, siyasi yaşamımızda yeni bir sayfa açan bu partide yer alan isimler olmuşlardır. Şüphesiz firkanın milletvekili sayısı daha önce vadedilen yetmiş rakamına ulaşamamış, çok daha azı Fethi Bey’in partisine geçebilmişti.³²⁵

Fethi Beyin Gazi’ye gönderdiği ve Cumhuriyet gazetesinde 11 Ağustos 1930 günü yayınlanan mektupta Fethi Bey yeni bir fırka kurulması için izin istemektedir. Paris Sefiri Fethi Bey tarafından Cumhurbaşkanı’na gönderilen mektup aynen aşağıya alınmıştır :

³²¹ Cumhuriyet, 10 Ağustos 1930.

³²² Cumhuriyet, 10 Ağustos 1930.

³²³ Hakimiyeti Milliye, 11 Ağustos 1930.

³²⁴ Hakimiyeti Milliye, 14 Ağustos 1930.

³²⁵ Hakimiyeti Milliye, 13 Ağustos 1930.

“Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

Paris’te bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hariçten memleketimizin ahvalini takip ve tetkik ettim. Hemen her sene mezuniyet alarak vatanımda geçirdiğim kısa müddetler esnasında müşahadelerimin verdiği intibalarla tetkiklerimi tamik etmekten hali kalmadım.

Hasıl ettiğim fikir ve kanaatlerimi arz etmekliğime müsaadei celilelerini istirham ederim. Yeknazarda göze çarpan ve umumiyetle hissolunan bir sıkıntı vardır ki, bu da mali ve iktisadi vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır. Filvaki, mevaddı iptidaiye fiatlarında dünya piyasasında hasıl olan düşkünlük hemen her memleketin iktisadi faaliyetinde az çok bir durgunluk vücade getirmiştir.

Ancak, memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla hissolunan iktisadi müzayakaya bu umumi esbaptan maada hükümetin beş seneden beri takip etmekte olduğu mali ve iktisadi siyasetin amel olduğuna kailim.

Hükümet, mali kudretimizle gayri mütenasip ve bugünkü nesil için gayrimüsmür masraflara girişmiş ve bu masrafları temin için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş ve dahili sanatlar ve mahsullerimiz hakkı ile himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracatımıza seneden seneye noksan arız olmuştur. Hükümetçe ihtiyar edilen fedakarlıkların büyük bir kısmı pek ağır faizlere ve diğer kısmı da ecnebi ithalatına ve dolayısı ile döviz mubayaatına sarf edilmiştir. Milli paramız endişeli surette sükut etmek tehlikesini gösterinceye kadar paramızın kıymetini tespit için esaslı bir tedbir alınmamıştır. Bu hallere ilaveten tevzii adalet hususu ile dahili ve harici siyasetlerdeki noksanları dahi tafsil ederek maruzatımı uzatmak arzu etmiyorum.

Hulasa, memleketimiz Lozan ahitnamesinden beri her türlü kapitülasyon kuyudundan azade olarak geçirdiği sulh devrinde köylülerimizin şükranı layık çalışmasına ve bütün halk sınıflarının memleketimizi yükseltmek için iftihara şayan gayretlerine rağmen hasıl olan netice memnuniyetbahş olmaktan pek uzaktır, kanaatindeyim. Kendilerine derin muhabbet ve hürmet beslediğim hükümet ricalinin şekkü şüpheden azade gayret ve hüsnü niyetleri karşısında böyle bir neticenin nasıl hasıl olduğunu kendi kendime sormaktan bir an fariğ olmadım. Bu سوالin cevabını ancak TBMM’nin bir fırkadan müteşekkil olmasında buluyorum. Filvaki fırka azasının kendi kabinelerini tenkitten içtinap etmeleri sebebi ile millet meclisince serbest münakaşa azalmış ve hükümet gayri mesul denecek bir halde kalmıştır. Zati riyasetpenahileri bu memleketi müthiş düşman istilalarına karşı hariçte misli

görülmemiş bir hamaset ve şiddetle müdafaa ettiniz. Tarihimize gayet parlak bir muzafferiyet kaydettiniz. Bütün Vatan evlatlarının şimdiye kadar hissetmedikleri istiklal ve hürriyete kavuşturdunuz. Memleketimizi medeniyet yolunda yürümekten meneden köhne tesisatı kaldırdınız ve Cumhuriyeti tesis ettiniz. Bu suretle Vatanın ebedi minnet ve şükranına ve umum insanlığın takdir ve hayranlığına hak kazandınız. Cumhuriyet idaresinin memleketimizde ebedileşmesi için bir fırkalı hükümet idaresi yerine hürriyeti, münakaşayı tesis etmek ve hükümetten millet işleri hakkında ciddi hesap istemeği temin etmek ve bu işlerde hata varsa, herkesin gözü önünde cereyan edecek serbest münakaşa neticesi tashihe çalışmak gayelerinin husul bulmasına Cumhuriyet banisi olmak sıfatı ile herkesten evvel zatı riyasetpenahilerinin taraftar bulunduklarına asla şüphe edemem. Cumhuriyetin aşığı olmak sıfatı ile bu gayelerin husulü mukaddes emelinde, binaenaleyh tam ve hakiki Cumhuriyetçi ve bütün manası ile layık ve fakat CHF'nin mali ve İktisadi ve dahili ve harici siyasetlerinin bir çok noktalarına muarız bulunan ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak arzusundayım. Zatı devletleri reisicumhur olduktan maada şimdiye kadar mensubu bulunduğum CHF'nin da umumi reisi olmalarından naşı iş bu siyasi arzumun nazarı devletlerinde ne yolda mazharı terakki buyurulacağını bilmek lüzumunu hissediyorum. Cevabı devletlerini bekler ve en derin muhabbeti kalbiyemle beraber hürriyet ve tazimlerimi takdim ederim.³²⁶

FETHİ

Ertesi gün yayınlanan Cumhuriyet gazetesinde ise Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in cevabı yer alıyordu:

"Azizim Fethi Beyefendi

9 Ağustos 1930 tarihli mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi mütalâalarınıza ve suallerinize Reisicumhur ve CHF'nin Umumi Reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm.

Malumdur ki resmi vazifem dolayısı ile ben bugün CHF'nin umumi reisliğini fiilen ifa etmemekteyim. Fiili riyaset, İsmet Paşa tarafından ifa olunmaktadır. Reisicumhurluk vazifesinin hitamında bizzat teşkil ettiğim CHF reisliğini fiilen ifa edeceğim tabidir. Hükümetin icraatına müteallik olarak serdeylettiğimiz noktai nazarların zamanında mevzu bahsolvediğimiz cevaplarını vermek hükümete ait olacaktır. Bu suretle hakikatlerin daha açık meydana çıkacağına şüphe yoktur.

³²⁶ Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930.

TBMM’de ve millet müvacehesinde, millet işlerinin serbest münakaşası ve hüsnü niyet sahibi zatların ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak, milletin ali menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir. Reisicumhur olmayarak yalnız fiilen CHF reisi bile bulunsaydım fırka programını ve icraatını tenkid eden ve ve siyasi ahlakına emin olduğum sizin gibi bir zatın mütalaalarını dikkat ve muhabbetle dinlerdim ve istifadeli bulurdum.

Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, laik Cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.

Binaenaleyh büyük Mecliste aynı temele istinad eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini cumhuriyetin esaslarından sayarım. Bu itibarla, noktai nazarlarınızı takip için siyasi mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telakki ettim.

Reisicumhur bulunduğum müddetçe, reisicumhurluğun uhdeme tevdi eylediği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümetle olan ve olmayan fırkalara karşı adilane birtarafhane ifa edeceğime ve laik Cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet cereyanlarının bir maniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz efendim.³²⁷

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal

3. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI’NIN PROGRAMI

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşunu hazırlayan olayları ele aldıktan sonra, fırkanın Fethi Bey tarafından kaleme alınan programını değerlendirmek gerekmektedir. Liberal bir kalem tarafından kaleme atman ve liberalizmin temel prensipleri gözönünde bulundurularak yazılan program 11 maddeden oluşuyordu. Ali Fethi Bey’in yanı sıra, Fırka’nın Genel Sekreteri olan Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu, Reşit Galib ve Tahsin Bey de programın hazırlanışında bulunmuşlardı. Özetle programın içeriği şöyledir:

“On bir maddelik kısa programın ilk maddesi, Fırka’nın cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlı kalacağını duyuruyordu. Ayrıca anayasada belirtilen hakların herkes için eşit olarak hayata geçirileceği belirtilmekteydi.

İkinci madde vergi konusuna ayrılmıştı. Vergilerin halkın iktisadi girişim gücünü ve gelişmesini aşmaması gerektiği ve azaltılması öngörmekte idi. Bu mesele Fethi Bey’in gerçekten üzerinde durduğu bir konuydu. Ekonominin bireysel

³²⁷ Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930, Hakimiyeti Milliye, 12 Ağustos 1930.

girişimin gücüyle canlanacağını düşündüğünden buna önem vermişti. Başvekilliği devresinde de aşar vergisini yine bu amaçla kaldıran kendisiydi.

Programın üçüncü maddesi, memleket ekonomisinin iyileştirilmesi konusuna ayrılmıştı. Devletin tasarrufa yönelmesi ve devlet gelirlerinin verimli kullanılması gerektiğini öngörmekteydi. Bu maddede yer alan bir diğer öngörü de, ülkenin kalkınması amacıyla girişilen her tür bayındırlık ve imar faaliyetinin yükünün yalnızca bir neslin, bir kuşağın omuzlarına yüklenmesinin haksızlık olduğunu ve bu yükün daha dengeli bir şekilde zamana yayılması gerektiğine işaret etmektedir.

Dördüncü madde izlenecek para politikalarına ve yabancı sermayeye ayrılmıştı. Bu konuda daha liberal bir kambiyo kuru ayarlaması ve yabancı sermayenin bu şekilde ülke iktisadına ve kalkınmasına katılması belirtilmekteydi. Böylelikle, kalkınmanın ve refahın daha hızlı gerçekleşebileceği düşünülüyordu.

Beşinci madde ekonomik anlayışta liberalizmi benimseneceği ve bireysel teşebbüsün fırka tarafından destekleneceğine ilişkindir. Vatandaşların refahını, malî ve iktisadi her türlü teşebbüsü destekleyen, devlet ve hükümet müdahalelerini reddeden bir anlayışı dile getirmektedir. Beşinci maddeye bireysel girişim ve özel sermayenin gücünün yeterli olmadığı durumlarda, devlet eliyle teşebbüs edilmesi gerektiğine dair ifade ise ilerde sonradan Atatürk tarafından eklenmiştir. Bu madde ayrıca liman tekelinin kaldırılacağı da ifade edilmektedir.

Altıncı madde ise köylünün ekonomik durumunun düzeltilmesi ve Ziraat Bankası'nın bu amaca ulaşmak için yeni baştan düzenlenmesini öngörmektedir.

Programın yedinci maddesi sanayi, madenler, ithalat, ihracatın teşviki ve geliştirilmesi ve bunlara bağlı olarak deniz ve kara taşımacılığının ucuzlatılması ve kolaylaştırılması gerektiğini ifade etmektedir.

Sekizinci madde vatandaşların devletle olan ilişkileri üzerinde durmaktadır. Bürokrasinin azaltılması ve hızlandırılması, her türlü rüşvet ve suistimal ile mücadele edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Dokuzuncu madde adalet mekanizmasının süratli çalışmasını sağlayacak tedbirlerin alınacağına dairdir.

Onuncu madde Türkiye Cumhuriyetinin geleneksel dış politikasının devamını, Cemiyet-i Akvam ile ilişkilerin sıkılaştırılması ve geliştirilmesini kabul ve beyan etmektedir.

Programın on birinci maddesi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın seçimlerde "tek dereceli seçim usulünün" uygulanmasını ve yine Atatürk'ün isteği ile, kadınların da aynı hak ve hukuka sahip olmalarını öngörmektedir.”³²⁸

Görüldüğü üzere on bir maddelik kısa ve öz bir programda, Ali Fethi Bey ağırlıklı olarak iktisadi konulara yer vermiştir (7. madde). Bu maddeler genel olarak değerlendirildiğinde, CHF programıyla benzerlikler göstermekte birlikte, dışarıya açık serbest bir pazar ekonomisinin icap ettirdiği temel prensipleri ihtiva ettiği görülür. İttihad ve Terakki Cemiyeti'ndeki günlerinden beri liberal eğilimleri ve uygulamalarıyla dikkati çeken bir devlet adamı olarak, Fethi Bey kuracağı partinin ana doğrultusunu da yine bu ilkeler etrafında belirlemiştir. Bu programda dile getirdiği iktisadi ve siyasi özgürlük prensipleriyle, aynı zamanda CHF'na yönelttiği eleştirileri de somut ve yazılı bir anlatıma kavuşturmuştur.

SCF'nın programı Cumhurbaşkanı ile de görüşülüp, onayı alındıktan sonra, Anadolu Ajansı vasıtasıyla kamuoyuna ilan edilmiştir. Daha sonra, Ahmet Ağaoğlu tarafından genişletilerek daha ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmış ve fırkanın siyasi faaliyetlerinin esasını teşkil etmiştir.

4. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN MUHALEFET ÇALIŞMALARI

Fethi Bey hükümet ve kendi fırkası ile ilgili olarak 24 Ağustos günü gazetelere verdiği beyanatında; mevcut gazetelerden hiç biri ile partisinin ilgisinin olmadığını ve Mustafa Kemal'in girişmiş olduğu bu büyük inkılap hareketlerinde en önde taraftar olarak bulunduğu belirtmektedir. CHF hakkındaki düşüncelerinde ise, hükümetin mali ve iktisadi konularda yanlış siyaset izlediği, yedi yıldır bu konularda attığı her adımın ülkeyi mali sıkıntıya soktuğunu söylemiştir. SCF'nın en büyük hedefi ülkeyi iktisadi olarak kalkındırmak ve insanların refah seviyesini yükseltmektir. Hükümetin uyguladığı vergi sistemi berbatır. Hükümet halkı hiç düşünmemektedir. Yüksek vergiler köylüyü, tarımı atıl bir hale getirmiştir. Boş arsalardan, kiraya verilmeyen evlerden bile vergi alınmaktadır. Yani hükümet halkın sermayesine el uzatmaktadır. Arsa sahipleri yok yere vergi vermemek için mülkiyet haklarından feragat etmekte ve boş kalan evler birer birer yıkmaktadır. Halkı hapsederek vergi toplamak bir marifet midir? Memleketime hizmet etmek isterim ve muhakkak ki hizmet edeceğim. İlk fırsatta ve en kısa zamanda iktidar mevkiine geçeceğiz demektedir.³²⁹

³²⁸ **Hakimiyeti Milliye**, 13 Ağustos 1930, Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar- Serbest Fırka Nasıl Kuruldu Nasıl Kapatıldı?**, C. 4, İstanbul, Ekicigil Yayınevi, 1955, s. 72-74.

³²⁹ **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1930.

Fethi Bey beyanatındaki son cümlelerle fırkanın ne kadar güçlü bir fırka olacağını ve CHF'na rakip olacağını anlatmaktadır. Yeni Fırka azasından Gazi Mustafa Kemal'in hemşireleri Makbule Hanım gazetecilere verdiği beyanatta, SCF'sı yüksek maksatlarla ve millete, memlekete büyük hizmetler amacı ile kuruldu. Ayrıca CHF'na karşı iyi bir muhalefet yapılması gerektiğini ve bunun ülke yararına olacağını belirtmiştir.³³⁰

Program ve nizamnamenin yayınlanmasından sonra resmen faaliyete geçen yeni fırka, her tarafta büyük bir ilgi görüyordu. Yalova'dan İstanbul'a gelerek ilk şubeyi açan Fethi Bey gelen müracaatlar karşısında şaşırmış ve bunalmıştı. Fakat fırkanın bu şekilde rağbet görmesi İsmet Paşa ve çevresindekilerin görüşlerinin değişmesine yol açtı. İlk kuruluş günlerinde; "Lazımdır, kardeşiz, birlikte çalışacağız..." diyenler, şimdi yeni fırkaya karşı ellerindeki bütün Hükümet kuvvetleriyle harekete geçmişti. Fena halde endişelenen İsmet Paşa; "Beni kimse yerimden oynatamaz. Ne olursa olsun, hiç değilse daha beş sene iktidardan ayrılmam" derken Fethi Bey'de ; "İsmet paşa'nın beş sene iktidarda kalacağını nasıl keşfettiğine gelin de hayret etmeyin" diyordu.³³¹

Yeni Fırka için eleştiriler özellikle hükümetin yayın organı olan Hakimiyeti Milliye gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı'nın "Politika" sütununda aynı tarihlerde başlamıştır. Özellikle İstanbul basını yeni fırkayı destekler mahiyette yayın yapıyorlar ve bunların başında Arif Oruç'un 'Yarın' gazetesi bulunuyordu. Bu gazetelere yönelik olarak Falih Rıfkı köşesinde şu eleştirileri yazıyordu: "Yalnız kalemleri ile bu kadar tethiş meraklısı olanlar, jandarmaları, polisleri olduğu zaman ne yapacaklar? Zannediyoruz ki muhalif fırka İstanbul ve Büyükkada şubelerinden evvel, gazetecilerini taktike alıştırmak için bir gece mektebi açsa daha iyi olacak!"³³²

Falih Rıfkı yazılarıyla yeni fırkaya ve onun uyguladığı siyasete yönelik eleştirilerini artırarak şöyle sürdürür:

"Politika gazetesi şimdiye kadar yeni fırkanın halka verdiği sözleri birkaç maddede toplamış;

- 1. Vergileri indireceğiz.*
- 2. İnhisarları kaldıracacağız.*
- 3. Rum ve Ermenilere Türk vatandaşlık imtiyazlarını tam vereceğiz.*
- 4. Saltanat borçlarını da tastamam ödeyeceğiz.*

³³⁰ Cumhuriyet, 24 Ağustos 1930.

³³¹ Feridun Kandemir, a.g.e., s. 76-77.

³³² Hakimiyeti Milliye, 21 Ağustos 1930.

Politika gazetesi fırkacılık olarak bu sözlerin yerli yabancı herkes için göz alıcı olduğunu tasdik ediyor. Fakat bir hükümet siyasi olarak (geliri azaltmak ve masrafı arttırmak) ne kadar pratik olduğunu soruyor.

*Fakat arkadaşımız bilmiyor: Bir hükümet siyasi olarak bu tarzın ismi vardır. Buna Osmanlı siyaseti derler. Hani kökünden kazımak için on sene döğüştüğümüz ve kan kustüğümüz siyaset!*³³³

5. FETHİ BEY'İN EGE GEZİSİ VE İZMİR OLAYLARI

SCF'nın kuruluşundan sonra, partinin Anadolu'da teşkilâtlanması çalışmalarına başlanmıştır. Bu aşamada Fethi Bey'e özellikle İzmir ve Ege bölgesinden heyet ve telgraflar yağıyor ve ısrarla davet ediliyordu. Bunun üzerine, İzmir'den başlayacak Aydın, Manisa, Balıkesir ve Akhisar'ı kapsayan bir teşkilâtlanma gezisine çıkma kararı almıştı. Bu büyük ilgiden cesaretlenen Fethi Bey böylece, halkın partisine karşı tutumunu yerinde ve yakından görmüş olacak ve bir nabız yoklaması yapacaktı. Geziye çıkılmadan evvel, Fethi Bey konuyu Mustafa Kemal'le de görüşmüş ve onun tarafından da böyle bir seyahatin faydalı olacağı belirtilmişti. Geziye fırkanın genel başkanı olarak Fethi Bey'in yanı sıra, Ahmet Ağaoğlu, Tahsin Bey ve Nuri Bey (Conker)'ler de katılmışlardı. Gezi İstanbul'dan İzmir'e vapurla geçilmek suretiyle başlayacak, oradan diğer illere geçilecekti. 3 Eylül 1930'da İstanbul'dan gemiyle başlayan yolculukta heyet, 4 Eylül'de İzmir'e varışta beklenmedik bir coşkuyla karşılandı. Ancak, varıştan önce Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt), karayoluyla, İzmir'e halka bir konuşma yapmak için gitmiş ve Mustafa Kemal'e çektiği bir telgrafla halkın, Fethi Bey ve arkadaşlarını aleyhte bir hava ile karşılayabileceğini bildirmişti. Fethi Bey de başlangıçta halkın ters tepki göstermesinden endişe etmiş, hatta bu fikrini cumhurbaşkanı da paylaşmıştı. Bu arada, CHF'nın gizli ve açık muhalefeti ve engellemeleri de başlamıştı- Fakat halk beklediklerinin aksine, büyük bir coşku içinde yeni fırkayı karşıladı.³³⁴

5 Eylül 1930 tarihinde gazetelerde çıkan haberlere göre: Fethi Bey'in 4 Eylül'de İzmir'e ulaştığını, vapurun iki buçuk saatlik bir tehirden sonra Yarımada limanına vardığını, karşılamaya gelenlerin sayısının tahmini 30-40 bin kişi olduğunu yazmaktadır. Fethi Bey vapurun merdiveninden inerken heyecanından sararmış bir halde olduğu, sandalla gidip vapura atlayanlar Fethi Bey'e sarılanların olduğu, birçoklarının ağladığını, Fethi Bey'inde gözlerinden yaşlar döküldüğünü, motor bulunmadığı için Fethi Bey'in bir sandala binerek pasaport iskelesinde karaya çıktığını, rıhtımda, üzerine vuku bulan ilk hücumda Fethi Bey'in

³³³ *Hakimiyeti Milliye*, 25 Ağustos 1930.

³³⁴ *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1930, Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 73.

ceketinin yırtıldığı anlatılıyordu. Bu esnada denize düşenler, ezilenler ve çiğnenenlerin de olduğu, davullar ve zurnaların çalındığı görülmüyordu. Kalabalık arasından zorlukla çıkarılan Fethi Bey hazırlanan süslü bir otomobile bindirilerek oteline doğru götürülürken kalabalık halk Fethi Bey'i takiben şehrin içerisine doğru ilerlediği söyleniyordu. Fethi Bey'in İzmir Palas oteline girer girmez balkona çıkarak, kısa bir nutuk okuduğu, SCF lideri bu nutkunda vatana muhabbet ile harekete geldiğini, Cumhuriyetin yükselmesi, vatanın refahı için çalışacağını, uzun nutkunu daha sonra yapacağını söyledikten sonra demiştir ki:

“Tezahürünüz karşısında duyduğum heyecanı ifade etmek için kelime bulmaktan acizim. Kalbim mefharet hisleri ile doludur. Teveccühünüze layık olmaya çalışmak hayatımın en büyük muaffakiyeti olacaktır. Güzel İzmir'in çalışkan evlatları! Sizi harekete getiren hissin vatan ve cumhuriyet aşkı olduğundan şüphe etmiyorum. Çünkü ben de aynı hislerle mücadeleye atıldım. Aklımızın, sayımızın, bütün kuvvetini cumhuriyetin yükselmesine hasredeceğiz. Beni karşılamak için ihtiyar ettiğiniz zahmete teşekkür ederim.”³³⁵

Öte yandan, İzmir yeni olaylara gebeydi. 5 Eylül 1930 günü İzmir Palas Otelinin çevresi yine Fethi Bey'i görmek isteyen kalabalıklarla dolmuştu. CHF'da alternatif olmak üzere, bir karşı gösteri düzenlemiş ve bu partinin Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey İzmir'de yayınlanan 'Anadolu' Gazetesi'nde SCF aleyhinde bir yazı yazmıştı. Ahmet Ağaoğlu'nun aktardıklarına, göre o gün CHF'nın düzenlediği karşı gösteri ve 'Anadolu' Gazetesi'nin yayınları halkı tahrik etmiş ve bu parti aleyhine döndürmüş, gazete matbaasının taşlanması üzerine polis o olaya müdahale etmesi ve halkın üzerine ateş açması üzücü olaylara neden olmuştur. Olaylarda halktan yaralananlar olmuş, on yaşlarında bir çocuk da polisin açtığı ateş sonucu ölmüştür. Bu olaylar üzerine, Fethi Bey otelin balkonundan halka seslenerek dağılmalarını rica etmiştir. Ve Fethi Bey: “arkadaşlar yapmayın, cumhuriyeti seviyorsanız, muvaffakiyetimizi istiyorsanız, dağılınız, sakın olunuz” diye halkı teskine çalıştı. Halk heyecan içinde “yaşasın Fethi Bey” diye bağıryordu. Kalabalık içerisinde 7-8 yaşlarında çocuklar, mektep talebeleri de vardı. Asayişe memur olanların “yaklaşmayınız” diye verdiği emre itaat edilmemiş, jandarmalar havaya ateş açmak mecburiyetinde kalmışlardır. Halk ise taş atmakta devam ediyordu. Bir polisin başı yarılınca, komiser muavini halka ateş açtı. 12 yaşında bir çocuk vuruldu ve öldü. 7 yaralı vardı. Bu ölüm halkı biraz korkuttu. Fakat daha sonra halk karşı saldırıya başladı. Toplam 15 yaralı vardı. Fethi Bey Asayiş kumandanının ricası üzerine nutkunu ertesi güne bıraktı.³³⁶

³³⁵ Cumhuriyet, 5 Eylül 1930.

³³⁶ Cumhuriyet, 6 Eylül 1930, Hakimiyeti Milliye, 6 Eylül 1930.

İzmir’de beklenmedik olayların çıkması ve bir gencin vefatı ile vatandaşların yaralanmaları üzerine Fethi Bey hürriyetten korkulmamasını söylemiş ve devamla demiştir ki:

“Büyük Gazi’nin tesis ettiği Cumhuriyet fikri bütün vatandaşların kalbinde yer etmiştir. Fikir daima ilerleyecektir. İşi karışıklığa getirmek isteyenlerin gayretleri neticesizliğe mahkumdur. Zabıta kuvvetine derhal tebaiyet etmelerini, böyle hadiseler meydana vermemelidir. Kalam hürriyetinden istifade ederek nutkumu yakında söyleyeceğim” demiştir.³³⁷

Bütün engellemelere ve olaylara rağmen 7 Eylül günü Fethi Bey elli bin kişiye yakın büyük bir kalabalık önünde İzmir konuşmasını yapmıştır. SCF liderini mitingde yaklaşık 50 bin kişi dinlemiştir. Fethi Bey pek çok alkışlandı. İzmir’de yeni bir hadise olmadı. Yeni Fırka lideri: *“Başbakanın demiryolu ve iktisad siyasetini tenkid etti. Tek fırkanın intaç ettiği mesuliyetsizliği hoş görenler bu yeni teşekkülü lüzumlu bulmuyorlar ve fırkamıza dil uzatıyorlar”*³³⁸ dedi. Fethi Bey’in Alsancak stadında saat 16.00’da başlayan konuşmasında ana başlıklar şunlardı; Gayemiz cumhuriyeti ebedileştirmektir. Fırkanın teşekkülü vatani bir iştir. Fırkamız mürteci değildir. Vergilerin indirilmesi gerekir. Yeni fırkanın faydaları görülmektedir. Demiryolları ağır şartlarla yapılmıştır. İktisadi vaziyet göz önünde tutulmamıştır.³³⁹

Ancak, İzmir olayları SCF için hayati bir dönüm noktası olmuştur. Halkın bu partiye karşı gösterdiği olağanüstü ilgi, böyle bir durumu kesinlikle beklemeyen CHF’nı şaşırtmıştır. İzmir halkı ise, Fethi Bey ve arkadaşlarına gösterdikleri ilgi ile, CHF ve yerel yöneticileri ve parti mutemetleri denilen görevlilere karşı olduklarını en açık bir şekilde dile getirmişlerdir. Aynı coşku ve ilgi, Fethi Bey’e karşı Aydın, Manisa, Akhisar ve Balıkesir gibi yerlerde de gösterilmiş, CHF’nın gelecekteki ilk seçimde iktidara veda edeceği, Ege bölgesindeki bu kısa tecrübeye ortaya çıkmıştı.³⁴⁰

6. İSMET PAŞA’NIN SİVAS NUTKU

İsmet Paşa’nın 30 Ağustos 1930’da demiryolunun Sivas’a ulaşması nedeniyle yaptığı uzun konuşması, bir çok yönlerden SCF’nın programına ve eleştirilerine bir yanıt olmuştur. Ancak burada dikkate alınması gereken önemli noktalardan birincisi, İsmet Paşa Sivas nutkunu verdiğinde henüz SCF’nın henüz bir olaya neden olmamış ve hükümete yönelik

³³⁷ Cumhuriyet, 6 Eylül 1930.

³³⁸ Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.

³³⁹ Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959, s. 214, Feridun Kandemir, a.g.e., s. 80-92, Cumhuriyet, 8 Eylül 1930, *Hakimiyeti Milliye*, 9 Eylül 1930.

³⁴⁰ Ahmet Ağaoğlu, a.g.e., s. 166-181.

eleştirilerini de daha yeni yeni ortaya koymaktadır. Ve bu konuşmasında İsmet Paşa'nın yalnız SCF'ni yanıtlamakla kalmamış olduğunu görürüz. Gerçekte İsmet Paşa bir "muhalafet" partisinin kurulmuş olmasından da yakınmaktadır. Önce Mustafa Kemal'in SCF'na göstermekte olduğu ilgi ve yakınlığın ve bu partinin de Gazi'yi kendi kurucuları olarak tanıtımalarının İsmet Paşa'nın Sivas nutkunda şöyle yankılanmaktadır:

*"O'nun yüksek adını politika münakaşaları arasında zikretmemek için çok cebrinefsettim... İktidar mevkiinin asla teşnesi değiliz. İktidar mevkiinde ancak, milletvekillerinin itimadiyle, vazife alarak duruyoruz. Ne kadar sert olursa olsun, müşkülât karşısında vazifeden çekilmek adetimiz olsaydı, bu mevki çoktan terk ederdik. Eğer bir gün milletvekilleri, iktidar mevkiinden bizi affederlerse, nefes almak imkanını verecekleri için, kendilerine yalnız, müteşekkir oluruz... İktidar mevkiinde şimdiye kadar yaptığımız, yapmış olduğumuz hizmetlere ve muvaffakiyetlere dayanarak da durmuyoruz. İktidar mevkiinde bizi tutan ve milletin vekillerine itimat veren, yalnız maziden aldığımız kuvvet değildir. İstikbale ait olan fikirlerimizin sağlamlığıdır."*³⁴¹

Yine İsmet Paşa'nın konuşmasından anlaşıldığı üzere, SCF kurulduğu ilk günlerde CHF'nın ülkede izleyeceği siyasetin daha beş yıl aynı şekilde devam edeceği vurgulanmaktadır. SCF belirli bazı ilkeleri savunarak kurulmuş olması karşısında İsmet Paşa iktidarının herhangi bir biçimde el değiştirebileceği gerçeğini yadsımış ve kendi siyasetinin sürüp gideceği konusunda partisine güvence vermek istemiştir.³⁴²

7.MUSTAFA KEMAL'İN SCF'DAN DESTEĞİNİ ÇEKMESİNDE BASININ ROLÜ

a. Yunus Nadi'nin Gazi'ye Açık Mektubu

İzmir olaylarından sonra Halk Fırkalı gazeteciler ve Haydar Rüştü Bey, Halk Fırkası binasının taşlandığını abartılı bir şekilde Mustafa Kemal'e yansıttılar. Özellikle Hakimiyeti Milliye gazetesinde Falih Rıfkı ve Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) yazılarıyla ortamı germektedirler. Falih Rıfkı "Politika", Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) ise başyazılarda eleştirilerini sürdürüyorlardı. Mahmut'un "Fırkalar Karşısında Gazi" başlıklı yazısında özetle şöyle demektedir; "Gazi'nin ismini bir politika malzemesi olarak hiç kimse kullanamaz. Gazi CHF'dan ayrıldı, Yeni Fırka kurdurdu, amacı İsmet Paşa hükümetini düşürmektir, onun için Gazi ile beraber yürümek isteyenler SCF'na girmelidirler, diyenler var. Yazık! Bu yalanları

³⁴¹ Cumhuriyet 31 Ağustos 1930.

³⁴² Cumhuriyet 31 Ağustos 1930.

halk arasına yayanlar şüphesiz gerçeği herkesten iyi biliyorlar. Gazi; yalnız bir devlet reisi değil, millet reisidir. İktidar mevkiinde bulunan her hükümet bu büyük reisin güvenini kaybettiğini hissedince kendiliğinden çekilir, çekilmeyi milli bir vazife bilir.”³⁴³

Mustafa Kemal dengenin CHF aleyhine fazlaca bozulduğunu görerek yeni fırkaya karşı tavrını değiştirmeye başladı. Bu arada ‘Cumhuriyet’ gazetesi baş yazarı Yunus Nadi gazetesinde, Muhalefet Partisi’nde Mustafa Kemal’i kendine maletmeye çalıştığını belirterek hangi partiden olduğunu açıklaması için şu mektubu yayınladı:

“Açık Mektup”

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

İzmir’de bir matbaamıza taarruz edildiği ve CHF binamız taşta tutulduğu günden beri memlekette uhtemize terettüp eden yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu meyanda ezeli ve ebedi şefimiz olarak bildiğimiz zatı devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine maletmeğe çalıştıklarını görerek öyle dahi olsa biz kendimizi yedi emanetimize tevdi olunan cumhuriyetin muhafazası vazifesini kemlal ile ifaya muhtedir biliyoruz. Vazifemizin teshili hesabına değil, belki vaziyetin tavzihi namına hakikati halih lutfu ifadesini istirham etmeye mecbur olduk. Her hal ve ihtimalde cumhuriyetin hüsnü muhafaza edileceğinden daima emin bulunarak layezal hürmetlerimizi kabul buyurun, aziz şefimiz.”³⁴⁴

Yunus NADİ.

Gazi Mustafa Kemal ise ‘Cumhuriyet’ Gazetesi’nde 10 Eylül 1930’da yayınlanan mektubuyla, Serbest Fırkaya karşı tutum aldığını kamuoyuna ilk defa beyan ederek, şimdiye kadar ki tarafsız tavrını değiştirmeye başladı. Mektubun aslı şu şekildedir:

“Gazi Hazretlerinin Nadi Bey’e cevabı

Cumhuriyet gazetesi başmuharriri Yunus Nadi Bey’e 09.09.1930.

Cumhuriyet gazetesinde bana hitaben yazılan açık mektubu okudum. Bu mektupta son günlerde İzmir’de vukua gelen hadiseler işaret olunarak beni CHF’dan başka fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıkları görüldüğünden bahis ve vaziyetin tavzihi namına hakikati halin ifadesi talep olunuyor.

Bu nokta üzerinde diğer gazetelerdeki yazıları da okudum. Her yerde halk arasında da bu hususta şayialar ve tereddütler olduğunu işitiyorum. Hakikate hali Fethi Beyefendiye yazdığım mektupta sarahaten ifade ettiğimi zannediyorum. Kendilerince hakiki vaziyetin tamamen bilinmekte olduğuna şüphe yoktur. Ancak

³⁴³ **Hakimiyeti Milliye**, 8 Eylül 1930.

³⁴⁴ **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1930.

umumiyetle suiteheffümler ve suitalakkiler olduğu anlaşılıyor. Hakikatı hali bir daha ifade ve tasrih edeyim: Ben CHF' nin umumi reisiyim. CHF Anadolu' ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkür edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetinin mevludidir. Bu teşekküle tarihen bağlıyım, bu çağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur, olamaz.

Resmi vazifemin hitamında CHF'nin başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüte mahal yoktur. Benim bu esasî vaziyetim bir sene nihayetinde hitam bulacak olan bugünkü muhakkat resmi vazifemin bana tahmin ettiği bitarafılığı ihlal edemez.

İşaret olunan hadiseler meyanında İzmir'de bir gazete idare hanesine, CHF merkezine her ne sebep ve suretle olursa olsun vuku bulmuş tecavüzlerden ve hükümet ricaline ve otoritesine karşı bazı idraksizler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir. Bu teessürümün akan kanlar ve zai olan hayat şiddetlendirmiştir. Bu gibi mütevacizler, muharrikler Cumhuriyet Kanunlarının tahriklerinden tabi kurtulamazlar. Bu sözlerim "Cumhuriyet gazetesine cevaben ve efkârı umumiye yi tenviren neşredilmiştir" Gazi Mustafa Kemal³⁴⁵

Gerek Yunus Nadi'nin ve gerekse Mustafa Kemal'in bu mektupları SCF'sı için büyük önem taşımaktadır. Çünkü herşeyden önce, Mustafa Kemal, kendisinin artık bir hakem durumunda olmadığını ve CHF'nin genel başkanı olduğunu açıklıyordu. Ahmet Ağaoğlu'nun hatıralarında yazdığına göre; CHF ileri gelenleri Mustafa Kemal ile bir toplantı yapmış ve Yunus Nadi'nin bir mektup yazmasına ve Gazi'nin de bunu açıklandığı bir biçimde yanıtlamasına karar verilmişti.³⁴⁶

b. CHF'sı çevrelerinin Mustafa Kemal'i Etkilemeye Yönelik Diğer Yayınları

CHF'sı yazarları herşeyden önce doğrudan doğruya Gazi Mustafa Kemal'in SCF ile olan ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Bu tür yazılarda da Gazi'yi etkileme amacı güdülmüştü. Özellikle Hakimiyeti Milliye'de yazan Falih Rıfkı bu konuda gazetesindeki politika sütunundaki yazılarıyla büyük bir rol oynamıştı. Öneğin bir yazısında;

"İstanbul'da Arif Oruç'lar, Zekeriya'lar, İzmir'de Zeynel Besim'ler, İsmail Hakkı'lar ve Ankara'da Süreyya Paşa ile Haydar Bey milletin ve onun büyük reisinin bu ıstırabını seziyorlarmış. Asıl kurtuluş fırkasını onlar yapacaklar ve Gazi'ye 9 Eylül hediyesi olarak takdim edeceklermiş.

Niyetleri bu imiş...

³⁴⁵ Cumhuriyet, 10 Eylül 1930, Hakimiyeti Milliye, 10 Eylül 1930.

³⁴⁶ Ahmet Ağaoğlu, a.g.e., s. 48-49.

Bir varmış, bir yokmuş...

Ve bütün bu masal nereden çıkmış bilir misiniz? Çünkü Mustafa kemal: Fikir ve tenkit hürriyeti Cumhuriyet'e faydalıdır, Halk Fırkası gibi düşünmeyenler bir muhalefet fırkası yapabilirler, demiş.

Eski Müşrik orduları müslüman ordularını şaşırtmak için mızraklarına Kuran takarlardı. Halk Fırkasını taşıyan Cumhuriyet ve nizam düşmanları yakalarında Mustafa Kemal'in resmini taşıyorlar...³⁴⁷

Yine benzer bir yorumda Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) Bey'den gelmiştir;

" ... Hala Gazi ile Halk Fırkası'nı birbirinden ayrı olarak mütalaada inat ve ısrar ediyorlar. Unutulmamalı ki, İsmet Paşa'nın bugün Başbakanlık makamında bulunması, Gazi'nin CHF'nin program ve icraatı ile alakadar kalmadığına asla delalet etmez. Çünkü O köşesine çekilmiş, memleket işlerini tabii cereyanına bırakmış, her manası ile gayri mesul bir Devlet Reisi olarak mütalaa edilemez.... Dün olduğu gibi, bugün de işbaşında, mesuliyet mevkiinde bulunuyor...³⁴⁸

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak önemli olan, CHF çevrelerinde, Mustafa Kemal'in SCF'nin kurulmasını sağlamış olmasının gerçek bir kaygı uyandırmış ve Onun bu partiye destek olmaması için her türlü çabanın gösterilmiş bulunmasıdır.

c. Arif Oruç'un 'Yarın'daki Yayınları

SCF'nı tutan gazetelerin başında Arif Oruç'un gazetesi 'Yarın' gelmiştir. Arif Oruç'un Çerkes Ethem'in yeğeni olmasının Mustafa Kemal açısından olumsuz bir olgu niteliği taşımasının yanısıra, bu gazetenin yayınlarının da zaman zaman sakıncalı boyutlara geldiği görülmüştür. Ahmet Ağaoğlu hatıralarında; "Arif Oruç'un gazetesinin SCF adına kullanılmasının karşısında olduğunu, Fethi Bey'in ise gazetenin bu sakıncalı tutumunun geç farkına vardığını yazmakta ve onun "karanlık ve bozguncu" rolü olduğunu ileri sürmektedir".³⁴⁹ Nitekim, Arif Oruç, Yarın'da 24 Eylül 1930'da "Başvekalet" ve 25 Eylül 1930'da "Gazi Hazretleri" başlıkları ile yazdığı iki yazıda,³⁵⁰ ülkenin içinde bulunduğu kötü durum nedeniyle Gazi'nin Başbakan olması gerektiğini, ülkeyi ikinci defa kurtarmasının beklendiğini öne sürmesi üzerine Gazi Mustafa Kemal'in Akşam'da şu demeci yayınlanmıştır:

³⁴⁷ Hakimiyeti Milliye, 11 Eylül 1930.

³⁴⁸ Hakimiyeti Milliye, 20 Teşrinievvel 1930.

³⁴⁹ Ahmet Ağaoğlu, a.g.e., s. 32-34.

³⁵⁰ Yarın, 24-25 Eylül 1930.

“Bana ötedenberi bu ve buna mümasil tekliflerde bulunanlar çok olmuştur. Siz ve Efkârı umumiye bilmelisiniz ki bu yoldaki teklifler hoşuma gitmemiştir ve gitmez. Benim gayem Türkiye’de, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde millet hakimiyetini takviye etmek ve ebedileştirmektir. Dediğimiz gibi bir teklifi benim idealimi cidden rencide eden bir manada telakki ederim...”³⁵¹

Bu açık ve sert uyarıya karşın ve olayların kızıştığı bir anda, 16 Ekim 1930’da Arif Oruç bu kez de “Millet Büyük Adamı Bekliyor” başlıklı yazısında;

“...İsmet Paşa çekilseler bile, yerlerine gelecek zevat, memleketi bugünkü elim şartlar içinde bunalmış kalmış vaziyetinden kurtarmağa muvaffak olabilecek midir?

Milletle Beraber, anavatan kendisini kurtaracak, refaha, biraz geniş nefes almağa kavuşturacak, demirden el ve sarsılıp yılmaz bir iradenin, idareyi ele almasına muhtaç bulunuyor: Gazi Mustafa Kemal Hazretleri.

Çok büyük adamın bu husustaki cüreti, memlekete olan saffet ve samimiyet bağlarına bağışlamaları temenni olunur... Vaziyet, kendilerinin feragatine nefis göstermelerini, idare işlerini bizzat ele almalarını, katiyyen icabettirecek şekillere girmiştir...”³⁵²

İki gün sonraki, yani 18 Ekim günü Yarın’da bu kez Arif Oruç’un; *“Dün faşist idaresini taklitten daha evvel Gazi gibi dahiye fitratın Halk Fırkası umumi reisliğini siper ittihaz etmek isteyerek can evinden yaralı milletin, umumi sefaletini, açlığını, perişanlığını hala idame etmekten zevk duyanlara insaf dilenir” dediğini görüyoruz.*³⁵³

Bunlara karşılık, Hakkı Tarık’ın (Us) *“Gazi ne zaman milletin başından ayrıldı ki O’nu bugün iş başına çağırmak cüretinde bulunuluyor”* diyerek gerçekte ülkeyi Gazi Mustafa Kemal’in yönettiğini açıklaması, Arif Oruç’un bu gibi yayınlarının hiç de iyi karşılanmamış olduğunun bir başka kanıtıdır.³⁵⁴

Yarın gazetesinin 12 Ekim 1930 tarihli sayısında, SCF İstanbul Başkanı Profesör İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey’in dikkat çekici bir yazısı yayımlanmıştır. İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey bu yazıda:

“Bizim taptığımız Mustafa Kemal, Halk Partisi Genel Başkanı olan Mustafa Kemal değildir. Dahi Ingres (olağanüstü işler başaracak ve yaratacak yeteneği ile klasik ressamların en üstünü diye tanınan 19. yüzyıl Fransız sanatçısı) gibi geçmişin mirasını, yani Türk milletinin geleceğini yaratan ve Türk’ün geleceğinde millete

³⁵¹ Akşam, 26 Eylül 1930.

³⁵² Yarın, 16 Teşrinievvel 1930.

³⁵³ Yarın, 18 Teşrinievvel 1930.

³⁵⁴ Vakit, 18 Teşrinievvel 1930.

*dünyanın sonuna kadar rehber olmak güç ve istidatını muhafaza eden "Mutlak Mustafa Kemal'dir"*³⁵⁵ diyordu.

Fakat Mustafa Kemal, sorumsuz kimselerin kötü davranışları, muhalefeti yıkıcılık sananların gereksiz atakları ve üzüntü verip sinir bozan tüm kötü olaylar kadar çevresindekilerin de baskılı etkileri ve kışkırtmalarıyla, kendi eliyle kurduğu SCF'na artık eskisi gibi iyi gözle bakmıyor, o yönden gelen ve gelecek olan her şeye kızıyordu. Halk Partiyi gazeteler ve gazeteciler de dolu dizgin SCF'na hücum ediyorlardı.³⁵⁶

8. 1930 BELEDİYE SEÇİMLERİ

a. Seçim Öncesi Durum

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın üç aylık kısa ömründe yaşadığı en önemli siyasal olay şüphesiz İzmir'de meydana gelmişti. İzmir olayları (4-8 Eylül 1930) başlıca üç önemli olguyu ortaya çıkarmıştır.

Birincisi, halkın Halk Fırkası'nın uygulamalarından pek de hoşnut olmadığıdır. İktidarda bulunduğu süre içerisinde Halk Fırkası yıpranmış, halk ile fırka arasındaki bağlar kopmuş, ilişkiler soğumuştur.

İkincisi, yeni partinin halk tarafından benimseneceği, ülke düzeyinde kuruluş ve teşkilatlanma aşamalarında geniş bir destek ve katılım göreceğinin ortaya çıkmış olmasıdır.

Üçüncü olgu ise, bu geniş destek ve katılımın, Serbest Fırka'yı belki de iktidara getireceğinin anlaşılmış olmasıdır.

Şüphesiz bütün bunlar Fethi Bey ve fırkası için olumlu gelişmelerdir. Ne var ki, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bu gelişmeler karşısındaki tepkisi, hemen çok partili hayata ve rakip bir partiye tahammülsüzlük şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu tahammülsüzlük, çoğulcu demokratik bir Türkiye için, 1940'lı yıllara kadar uzanacak olan yeni bir bekleyiş dönemine işaret etmektedir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısa siyasi ömrü boyunca giriştiği ikinci önemli mücadele 1930 belediye seçimleri oldu. Serbest Fırka'nın seçimlere katılması, fırkanın henüz yeni kurulmuş olması ve teşkilatlanmasını tamamlayamamış olması dolayısıyla tartışılmıştır. Ahmet Ağaoğlu, yalnız belediye seçimlerine değil, şimdilik hiçbir seçime girilmesini istemiyordu ve şöyle ekliyordu:

³⁵⁵ Yarın, 12 Teşrinievvel 1930.

³⁵⁶ Ahmet Ağaoğlu, a.g.e., s. 82.

“Benim bütün endişem, müsait vaziyetten istifade ederek iki fırka fikrini, kontrol ve mesuliyet esaslarını muhafaza ve takviye etmektir. Bu sebeple Gazi’nin bize verebileceği Mebuslarla iktifa ederek, her şeyden evvel Mecliste muhalefet grubunu kurmak ve muhalefet usulünü teşrii faaliyette canlandırmak, bizim güdeceğimiz ilk hedef olmalıdır. Zaten teşkilatsız seçime nasıl karışılır? Bir taraftan tekilat yaparken diğer taraftan seçime karışmak doğru değildir. Bianenaleyh bir ilanla, Serbest Fırka’nın yapılacak seçimlere karışmadığını, namzetler koymıyacağını ve fakat halk kendisi isterse, bizim fırkamıza mensup olanları seçebileceğini herkese bildirmek kafidir”³⁵⁷

diyordu. Fakat aynı fırka üyelerinden Tahsin (Özer) Bey kendiliğinden bir teşebbüse geçerek, Mustafa Kemal’e SCF faaliyetleri hakkında bilgi verirken, seçim meselesinide açmış ve Belediye seçimlerine katılmak için izin istemiş. Gazi’nin de: *“Henüz yeni teşekkül halindesiniz. Kendinizde kazanacak kadar bir kuvvet görüyor musunuz ki, böyle bir şey istiyorsunuz?”* diye sorusu üzerine Tahsin Bey: *“Siz iştirake müsaade ederseniz, biz bu seçimi muhakkak kazanırız”* cevabını vermiş, Gazi Paşa’da: *“Henüz kuruluş safhasında iken böyle bir mücadeleyi kaybetmek, aleyhinizde olur. Fakat mademki, kendinizde kuvvet görüyorsunuz, Allah muvaffak etsin”* diye olumlu cevap vermiştir.³⁵⁸ Bunun üzerine Tahsin Bey’de, Fethi Bey’e Mustafa Kemal’in SCF’nin seçime katılma isteğine izin verdiğini söylemesi ve gelişen olaylar soncunda Fethi Bey tercihini seçime girmek yolunda kullanmıştır. Fethi Bey’in seçime girme kararını etkileyen başlıca faktörler şunlar olmuştur.

Öncelikle, Fethi Bey İzmir ve Ege gezisinde karşılaştığı halk desteğinin boyutlarının farkına varmıştı. Ayrıca fırka programında ileri sürmüş olduğu tek dereceli seçim sisteminin kabul edilmiş olması, bu halk desteği avantajını kullanmasına imkân tanıyordu. Öte yandan, parti programında yeralan, kadınların katıldığı bir seçimi, iktidara giden yolda değerlendirmek istemiş olmalıydı. Fırkası’nın genel stratejisini buna göre belirlemiş ve sonuç alıcı gördüğü hedefe çekinmeksizin yönelmiştir. Muhalefet tarzı, kişileri eleştirmek üzerine değil, somut konular ve temel prensipler üzerinde odaklanmaktaydı. Şahsi saldırılarından çok batı demokrasilerinde görülen temel ekonomik ve sosyal meseleler üzerinde duruyordu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ise, başta kararsız olmakla birlikte, sonradan seçime girilmesini istedi ve şöyle dedi: *“Teşkilat yapmayan, seçimlere iştirak etmiyen Fırka neye yarar?”³⁵⁹* CHF’da halktaki yeni fırkaya olan yönelimi görmüş ve buna karşı seçimde oylamayı etkileyecek

³⁵⁷ Feridun Kandemir, a.g.e., s. 77.

³⁵⁸ Feridun Kandemir, a.g.e., s. 77.

³⁵⁹ Feridun Kandemir, a.g.e., s. 78.

tedbirler üzerinde durmaya başlamıştı. İsmet Paşa muhalefete karşı tedbirleri almak ve etkili mücadele edebilmek için parti içerisinde kırk kişilik hususi bir "Mücadele Meclisi" kurulmasına karar vermişti. İki fırka arasındaki mücadele giderek sertleşmekteydi. Henüz İzmir olayları hafızalarda canlıyken, iki fırka yerel seçimlerde bir kez daha karşı karşıya geliyordu.³⁶⁰

b. Seçim Sonuçları ve Etkileri

Seçimler 1930 yılı Ekim ayının başlarında yapıldı. Belediye seçimleri tek dereceli idi ancak on gün sürüyordu. Oy hakkı olan her vatandaş da, bu on gün içinde, ne zaman isterse oyunu kullanabilirdi. 'Yarın' gazetesi bu günlerde oy verme işlemini şu şekilde yorumluyordu: *"Günler geçtiği halde oyunu kullanmaya gelen Halk Partililerin sayısı çok azdı. Bazılarında Halk Partili olma bir günahmış gibi suçluluk ruh hali, bazıları Halk Partisi'ne oy vermenin utangaçlığını duyuyorlardı, bazıları ise Tek Parti alışkanlığının uyusukluğu içindeydiler. Buna karşılık SCF kendisini bütün bir hoşnutsuzlar zümresinin temsilcisi durumuna sokmuştu. Ve SCF'na oy vermek isteyenler, birbirleriyle yarışıyorlardı."*³⁶¹

Toplam 502 seçim bölgesinin 31'inde SCF'nın kazandığı açıklanmıştı. Seçim Serbest Fırka bakımından ağır baskılar altında cereyan etmiş, başta valiler olmak üzere, her düzeyde devlet görevlilerinin CHF'nın lehinde yaptıkları müdahalelerle geçmiştir. Başta Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey olmak üzere valiler, kaymakamlar, nahiye müdürleri, polis ve jandarma seçimlerde Serbest Fırka'nın başarılı olmaması için ellerinden geleni yapmışlardır.³⁶² Fethi Bey seçimlerle ilgili açıklamalarında: *"Taşrada müdahaleler vakidir. Bugünde İstanbul'un bir çok yerlerinde bu hediseler tekerrür etti durdu. Biz kanunun emrettiği yolda hareket edeceğiz. Kanunun nehyettiği müdahalelerin yerine kanunun delaleti ile halledeceğiz"*³⁶³ demektedir. Yine aynı gün yayınlanan bir habere göre Konya'da "Binlerce kişi: hürriyet isteriz, Adalet isteriz diye bağırıyorlardı". Konya'da seçimler SCF'nın üstünlüğü ile geçiyordu. Ancak Vali muhtarları yanına çağırarak CHF'na oy vermezlerse tevkif edileceklerini tebliğ etti. Ahali "Adalet, hürriyet isteriz" diye bağırıyorlardı.³⁶⁴

1930 belediye seçimlerinin siyasi sonuçlarına bakacak olursak, özellikle Samsun Valisi'nin tarafsız tutumu neticesinde SCF'nın ezici çoğunlukla bu şehirdeki seçimi almış

³⁶⁰ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 76.

³⁶¹ Yarın, 6 Teşrinievvel 1930, Hilmi Uran, a.g.e., s. 215-217.

³⁶² Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 76-77.

³⁶³ Yarın, 6 Teşrinievvel 1930.

³⁶⁴ Yarın, 6 Teşrinievvel 1930.

olması başarının büyüklüğünü göstermektedir. Gelecekteki genel bir seçimin provası olan bu yerel seçimler, yeni partinin iktidara giden yolda önde olduğunu göstermektedir. Başta Ege ve Trakya bölgeleri olmak üzere alınan sonuçlar, aslında ülke çapında yapılan baskılara rağmen, SCF için kayda değer ve ciddi bir başarıdır.³⁶⁵

Ne var ki, bu başarısı SCF'nın sonunu hazırlayan en önemli etkenlerden de birisi olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, belediye seçimlerinin, genel seçimlerin provası niteliğinde olması CHF'nın yeni muhalefetin varlığına artık katlanamayacağı gerçeğini ortaya koymuştur. Bu aşamadan sonra iktidar mücadelesi giderek keskinleşmiş, suçlamalar giderek ağırlaşmış ve SCF'nın irticaya göz yumduğuna ve vatana ihanet ettiklerine kadar varan suçlamalar yöneltilmeye başlanmıştır.³⁶⁶

SCF'nın katıldığı belediye seçimlerinin Mustafa Kemal üzerindeki etkisini iki açıdan değerlendirmek gerekir. Birincisi, her ne kadar SCF'nın gerçek kurucusu Mustafa Kemal ise de O, herşeyden önce CHF'nın genel başkanıdır. CHF'nı Milli Mücadelenin içinden geçerek kurmuştur. O halde, halkın kendi partisinden kopmakta olduğunu görmesi Mustafa Kemal'de önemli bir etki yapmıştır. Nitekim, Hilmi Uran anılarında İsmet İnönü'nün Mustafa Kemal'in ona bu seçimlerle ilgili olarak "*Cayır cayır yanıyoruz*" dediğini ve kaygılandığını anlattığını³⁶⁷ yazmaktadır. İkincisi, seçimlerde ortaya çıkan olaylar karşısında göstermiş olduğu tepkiyi de dikkate almak gerekir. Ahmet Ağaoğlu'nun belirttiğine göre, olaylar nedeniyle Gazi ona, "*Efendi! Anarşi var, anarşi! Sizin haberiniz yok, gafilsiniz! Ve bununla beraber benden tarafsız kalmamı istiyorsunuz*" diyerek çıkmıştır.³⁶⁸

9. GAZİ MUSTAFA KEMAL'İN MİLLİ BLOK FİKRİ

1 Kasım 1930 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal çok partili siyasal yaşam için şunları söylemiştir:

"...Siyasi hayatımızda yeniden fırkaların zuhuru, memlekette belediye intihaplarına tekaddüm eden yakın günlerde vukubuldu. Bu münasebetle dikkate şayan safhaların şahidi olduk. Bu müşahedelerin verdiği tecrübelerden Türk milleti, Cumhuriyetin beka ve inkişafı için istifade etmelidir... Bu devre hitam bulduktan sonra, yeni intihabata gireceğiz. Geçen tecrübeler; gelecek intihabatta, vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetle tezahür etmesini temin için kanuni ve idari tedbirlerin

³⁶⁵ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 77.

³⁶⁶ *Hakimiyeti Milliye*, 17 Teşrinisani 1930.

³⁶⁷ Hilmi Uran, a.g.e., s. 229.

³⁶⁸ Ahmet Ağaoğlu, a.g.e., s. 64.

*inkışafını ve fırkaların bizzat ittihaz edecekleri salim ve musip hareketleri göstermiş olacaktır.*³⁶⁹

Gazi'nin söylevinin bu bölümü o günlerde yakında gerçekleşecek olan genel seçimler için SCF açısından bir güvence olarak görülebilir. Ancak, Gazi yine de SCF'nın yaşayabilmesi ve kendi tarafsız kimliğini vurgulayabileceği yeni bir formülü ortaya atmaktan da çekinmemiştir. Bu formül cumhuriyete ve getirdiği prensiplere bağlı kişileri seçtirmeyi öngören "milli blok" fikridir. Mustafa Kemal bu formüle göre her iki partinin milletvekili adaylarını da kendisi belirleyecek, böylece mecliste bir blok oluşturulacaktı.

Yarın gazetesi 9 Kasım 1930 günlü sayısında bu konuyu "*Gazi Hazretleri fırkaların fevkinde kalacaktır*" başlığı ile kamuoyuna duyururken, Fethi Bey'in de "*Her iki fırka da Cumhuriyetin hamisi olan büyük Gazi'nin işaretine tabi olacaklardır*"³⁷⁰ dediğini belirtmektedir. Mustafa Kemal'in böylelikle kendisinin partiler üstü ve tarafsız kalacağını, Cumhuriyete ve devrimlere karşı olabilecek kimselerin seçilmemesini de güvence altına alabileceğini düşünmüş olduğu anlaşılmaktadır. SCF yöneticileri bu fikri sevinçle karşılamışlardır. Çünkü onlara göre, yapılacak ilk genel seçimlerde kendilerinin kazanacağı kesindir.³⁷¹ Böyle bir uygulama karşısında SCF'dan seçilecek milletvekillerine hiç kimsenin Cumhuriyet ve devrim düşmanlığı suçlamasını yöneltemeyeceği apaçık ortadadır. Gazi çok partili hayatı sürdürmek için bir çıkış yolu aramış ve bu milli blok fikrini ortaya atmıştır. Ne var ki SCF'nın yaşamasını sağlayacak ve bizzat Gazi'nin bulduğu bu son olanak da gerçekleşmemiştir. Fethi Okyar'ın belirttiğine göre, bu yola başvurulmasını CHF'nın ileri gelenleri istememişler, engellemişlerdir.³⁷²

10. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN FESHEDİLMESİ

a. TBMM'deki Seçimlerle İlgili Görüşmelerin Son Aşaması

SCF'nın kapatılmasına giden yolda son fırtına Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 15 Kasım 1930 tarihli toplantısında koptu. SCF Başkanı Fethi Bey'in, Dahiliye Vekili Şükrü Bey (Kaya) hakkında 6 Kasım günü, seçimlerde yolsuzluk yapıldığı, seçimlere hile karıştırıldığı iddiası ile bir gensoru görüşmesi açılmasını istemişti:

"Büyük Millet Meclisi Riyasetine

³⁶⁹ Söylev ve Demeçler, C. I, s. 351-352.

³⁷⁰ Yarın, 9 Teşrinisani 1930.

³⁷¹ Ahmet Ağaoğlu, a.g.e., s. 75.

³⁷² Cemal Kutay, a.g.e., s. 522.

*Son Belediye intihabatında hemen her intihap dairesinde müntehiplerin serbestçe intihap haklarını kullanmalarına Hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen mümanaat ve müdahaleler ile umumiyetle intihap işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekilinden istizahta bulunmak üzere müzakere açılmasını teklif ederim efendim”.*³⁷³

Gümüşhane Mebusu

Ali Fethi

Meclis başkanı bir gensoru müzakeresi açılması isteğini meclise sunarken, İsmet Paşa söz alarak, CHF milletvekillerinin de seçimler hakkında pek çok şikâyetleri olduğunu, meselenin meclis nezdinde ve kamuoyu önünde görüşülmesinin iyi olacağını belirtti ve şöyle devam etmiştir:

*“Ancak bu meselenin alakadar vekilin huzuru ile müzakeresi icap eder. Dahiliye Vekili arkadaşımız İzmir felaketi karşısında hükümetçe alınacak tedbir ve yapılacak yardımları mahallinde tetkik etmek üzere İzmir’e gitmiş bulunmaktadır. Kendisinin avdetine intizara lüzum vardır. Bu itibarla sorulan meseleyi izah için 15 teşrinisanide Mecliste hazır bulunacağız. O zaman için müzakeresini teklif ederim.”*³⁷⁴

İsmet Paşa gensoru müzakerelerinin 15 Kasım günü yapılmasını da istedi. Paşa'nın bu isteği meclisçe kabul edilmişti. CHF mecliste çoğunluğu zaten elinde bulundurduğundan Fethi Bey'in bu gensoru talebini oylayıp, kolayca reddedecekken niçin kabul etmişti? Aslında bu kabul, yaklaşan fırtınanın habercisiydi. CHF bu yolla on günlük bir zaman kazanmış olacak ve Fethi Bey'i ve Serbest Fırka'yı zor durumda bırakarak son darbeyi vuracaktı. Fethi Bey de bu süre içerisinde müzakereler için ihtiyaç duyduğu vesika ve delilleri toplamıştı.³⁷⁵

SCF yönetici ve üyelerinin başlıca yakınmaları ise şöyledir: SCF'na oy verenlerin mürteci, komünist olduğunun söylenmesi, defterlerde isimleri olmadığı söylenerek seçmenlerin oy vermelerinin engellendiği, sahte imza ile oyların saptırıldığı, nüfus kağıtlarının eski, yırtık olduğu söylenerek oy kullandırılmadığı, SCF taraftarlarının belediyelere sokulmadığı, asayiş ihlal suçu ile tutuklanmalar yapıldığı, oyların tomar halinde oy sandıklarına atıldığı, oyların sayım ve dökümünün encümen üyeleri yerine belediye memurlarınca yaptırıldığı, isim yanlışlığı ileri sürülerek oy kullandırılmadığı, seçim komisyonunun okuryazar olmayan kişilerden oluştuğu, Antalya Vali'sinin açıkca “Bu seçimi CHF kazanmalıdır” beyanında bulunduğu, askerlerin halkın üstüne silah çevirdikleri, Antalya'da seçmenlerin dövüldüğü, muhalif gazete okuma yasağı uygulandığı, sandık başında

³⁷³ TBMM Zabıt Cerideleri, Devre III, C. 22, s. 10-11.

³⁷⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 7 Teşrinisani 1930, **Yarın**, 7 Teşrinisani 1930.

³⁷⁵ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s., 79.

yazıcı bulundurulmadığı, SCF mensupları arasında tekkeçiler, yeşil bayraklılar, komünistler, anarşistler, mürteciler ve şakiler bulunduğu söylenildiği, SCF propagandasında, vergilerin kalkacağı, şekerin 5 kuruşa satılacağı, yol vergisinin kaldırılacağı söylenerek devlet otoritesine, kanunlara, polise tecavüz edildiği gibi hususları içermektedir.³⁷⁶

15 Kasım gensoru müzakereleri 10 saati aşkın bir sürede yapıldı. CHF'ndan 18 Milletvekili Fethi Bey'e karşı söz almış, ağır suçlamalar ve ithamlar yöneltmişti. SCF lideri ise bütün bu suçlamalar ve taarruzlar karşısında yalnızdı. Partili arkadaşları, Nuri Bey ve Ahmet Bey (Ağaoğlu) ve diğerleri, SCF'nın bu kader gününde liderlerini, söz alarak desteklemeleri gerekirken, genellikle sessiz kalmayı tercih etmişlerdi.³⁷⁷

Türk demokrasisinin kader günlerinden birisi olan 15 Kasım gecesini Yakup Kadri Karaosmanoğlu, şu satırlarla anlatmaktadır:

*"Meğer Atatürk'ün beş altı yıl önce, bize "Fethi Bey büyük günlerin adamıdır." demek hakkı varmış. Hele Fethi Bey sözü geçen meclis oturumunun sonuna doğru, artık fizik takati kesilip, kısık bir sesle "Efendiler, bu her türlü ithamlarınıza tahammül edebilirim ama Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir harekete girişmiş olmam iddialarını reddederim. Böyle bir maksat taşımadığımı ispat için, şu andan itibaren Serbest Fırka'yı kapatma kararını vermiş bulunuyorum", dediği vakit, bendeki pişmanlık, bir vicdan azabı halini alacaktır."*³⁷⁸

15 Kasım günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan toplantıda eleştiriler SCF'nın rejim düşmanlığı ile suçlanmasına kadar varmış, özellikle Ali Bey (Çetinkaya), Rasih Bey (Kaplan) ve Recep Bey (Peker)'in suçlama ve saldırıları yeni fırkanın kapatılmasını istemelerine kadar uzanmıştır. Gündüz vakti 14.30'da başlayan toplantıyı Cumhurbaşkanı'da kendisine ayrılan locasından, gece yarısına, yani sonuna kadar izlemiştir.

Kürsüye ilk olarak SCF lideri Fethi Bey çıktı. İçişleri Bakanlığı'na yönelttiği eleştirileri sıraladı. Türkiye'de ilk defa olarak yapılan belediye seçimlerinin, halkın iştirakinin yüksek oluşunun, Türk halkının siyasal olgunluğunun ispatı olduğunu belirtti. Ancak, CHF'nın, SCF'ya olan yoğun ilgiden telaşa düşerek, SCF'ya oy verenleri komünistlik, irtica ve anarşistlikle suçlanmaya başladığını ifade etti. Fethi Bey konuşmasında bu suçlamalara Meclis kürsüsünden şöyle karşılık veriyordu:

"Serbest Fırka'dan evvel, bütün memleket halkının hükümetten memnun olduğu tarzında sözler söyleniyordu. O zamanlar hükümetten memnun olan halk, belediye

³⁷⁶ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, Devre III, C. I, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1995, s. 340.

³⁷⁷ *Hakimiyeti Milliye*, 17 Teşrinisani 1930.

³⁷⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s., 101-102.

seçimlerinde neden birden bire mürteci oluverdi ? Bu İrtica nasıl göründü ? Halk laikliği istemiyoruz, halifeyi istiyoruz mu dedi? Hayır efendiler, halkın davranışını irtica olarak takdim edenler, halkın reyini inhisar altına almak isteyenlerdir." Fethi Bey seçimlerde yapılan yolsuzluklara da değinmişti. Birçok seçmen kütüklere yazılmamıştı, Serbest Fırka'ya oy vereceğı düşünölen bazı seçmenler, sandıklara yaklaştırılmamış, yerlerine başkaları tarafından oy kullandırılmıştı. Bazı yerlerde jandarma Serbest Fırka taraftarlarını sandıktan uzak tutmuş, bu fırkaya oy verenler tutuklanarak, bunların yerine Halk Fırkası oyları sandığa atılmıştı. Fethi Bey bu yolsuzlukları sıraladıktan sonra, bütün bunların bilinçli olarak, bir merkezden verilen talimatlar doğrultusunda yapıldığını öne sürerek, bu merkezin Dahiliye Vekâleti olduğunu ve bu sebeple gensoru açılmasını istediğini belirtti. Konuşmasının sonunda cumhuriyetin ve millî egemenliğin ruhunun, seçim hürriyetinde yattığını vurgulayarak, bu zedelendiğı takdirde, cumhuriyetin temelinin sarsılacağını ve bu nedenle seçimlerin serbest bir şekilde yeniden yapılması gerektiğini öne sürmüştür. ”³⁷⁹

Fethi Bey'in konuşmasını tamamlamasından sonra, İçişleri Bakanı söz almayarak, 18 CHF Milletvekili sırayla kürsüye çıktılar. Seçimler konusunda başlıca şu şikâyetleri ileri sürmüşlerdir; “Seçimlerin yapıldığı yerlerde, halka usulsüzlük ve baskı yapanın CHF ve devlet memurları olmadığı, tam tersine SCF idarecileri olduğu, onların seçimde mürtecileri, katilleri, apulcuları kullandıklarını iddia etmişlerdir”. Fethi Bey'in konuşmasını bitirmesinden sonra CHF Milletvekili Vasıf Bey ; Fethi Beyin İçişleri memurlarına atarken adliye memurlarını methetmek gibi bir siyaset yaptığını, SCF mensupları arasında haydutlar, caniler, hapishane kaçkınları olduğunu, Gazi hiç şüphesiz Cumhuriyeti daha kuvvetli surette yaşatmak ve dünyaya göstermek için muhalif fırkanın kurulmasına muhalefet etmediklerini söylemiştir. Yine CHF'nın kurucusu ve genel başkanının Gazi Hazretleri olduğunu, eserin onun, fırkanın (CHF) onun, fırkayı oluşturan üyelerin de onun ve elbette ki Gazi'nin de kendi eserinden ayırlamayacağını belirtmiştir. ³⁸⁰

Daha sonra birinci celse dinlenme için tatil edildi. İkinci celse açılınca sıra ile Hayrettin Bey (Balıkesir), Zamir Bey (Adana), Rasih Bey (Antalya), Ali Bey(Afyon), ve bazı milletvekillerinin konuşmaları ile Fethi Bey'e hücum ettiklerini görüyoruz; Ali Bey (Çetinkaya) konuşmasına, ülkenin iki fırkaya ihtiyacı olduğunu, yalnız ikinci fırkanın inkişafı itidal ve dikkat gerektirir sözleriyle başladı. Daha sonra sözü Fırka'nın lideri Fethi Bey'e

³⁷⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 16-28, Cumhuriyet, 16 Teşrinisani 1930, Hakimiyeti Milliye 17 Teşrinisani 1930.

³⁸⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 29-30, Hakimiyeti Milliye 17 Teşrinisani 1930.

getirerek, onu Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak, bütün devleti ve Türk varlığının idamını ifade eden bir anlaşmayı imzalamakla suçladı. Kendilerinin ise düşmanla mücadeleye başladıklarını, düşmanı mağlup ederek onunla, Mudanya Mütarekesi'ni imzaladıklarını söylüyordu. Ali Bey, Fethi Bey'i göstererek "İşte Mondros Mütarekesinin timsâli", İsmet Paşa'yı göstererek "İşte Mudanya Mütarekesi'nin timsâli" sözlerini söyleyerek meclisten alkış toplamıştı. Ali Bey (Çetinkaya), Fethi Bey'in başbakanlık dönemlerine de atıfta da bulunarak, "Birinci başvekilliği sırasında CHF'na getirdiği program ne idi ? Burada ne kadar mücadele ettik, fakat kendisine ufacık bir kaplumbağa hareketi yaptıramadık, şeklinde tenkit etti. Onu 1925 yılında Şeyh Sait isyanını milletin başına getirmekle suçlayarak, insafsız ve ağır ithamlarda bulundu. Onu kapitalizmin adamı olmakla suçladı. Böylece Ali Bey çizdiği tabloyla Fethi Bey'i vatan hainliğinden başlayarak, isyan teşvik etmekle ve ülkenin huzurunu, nizamını bozmakla suçlamaya kadar eleştirinin dozunu artırmıştı.³⁸¹

Bunlardan sonra İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey SCF'na yönelik: SCF içerisinde gafil propagandacıların olduğunu, İzmir kordonunda polisi denize atan, CHF'nı basan, Anadolu matbaasını tahrip eden adamların elbetteki amaçları Cumhuriyeti yükseltmek değil, SCF'nın teşekkülünden itibaren memleketin hayatında uyandırılan pek az zamanda hükümeti devirmek için yapılan bir harekettir demektedir. Fethi Bey aldıkları haberlere azami güvendiler. Her şey kanuni yolla olur. Aksi halde asıl anarşiye doğru gidilir. Biz bu yolun yolcusu değiliz. Aksi halde her şeyi karşılayacak kudrete malikiz sözleriyle suçlamalarını sürdürmüştür.³⁸²

Fethi Bey, Ali, Rasih Beyler ve Dahiliye Vekili Şükrü Bey (Kaya)'e verdiği cevaplarda Mondros'u imzalaması meselesinden başlayarak kendisini savundu, "Mazide yaptığım cinayetler içerisinde Ali Bey'in en çok hatırını işgal eden şey, Mondros Mütarekesi'ni imza etmiş olmaklığımdır." dedikten sonra, "Birinci Cihan Harbini müttefiklerimizle beraber kaybetmemize yol açan olayların tarihini kısaca çizerek: "Müttefiklerimizin uğradığı yenilginin paralelinde, Osmanlı Devleti de tüm cephelerde gerileyerek, mağlup vaziyete düşmüştü. Harbi yapan hükümetin yerine geçen İzzet Paşa kabinesinde dahiliye vekili idim. Mağlubiyetimiz üzerine cephelerde bulunan bütün kumandanlardan, bir an evvel mütareke yapınız, aksi takdirde düşman ülkeyi çiğneyecektir, yolunda telgraflar yağdı. Ali Bey'de bu cephelerde bulunmuş olduğuna göre, sözlerimi takdir eder. Birinci Cihan Harbinin sonunda neden Mondros'u imzaladığımız da, İngiltere, Fransa'ya karşı neden harbe devam etmediniz,

³⁸¹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 32-39, Hakimiyeti Milliye 17 Teşrinisani 1930.

³⁸² TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 39-55, Hakimiyeti Milliye 17 Teşrinisani 1930.

demek ne derece doğrudur ? Ne derecede askerlik kaideleriyle uyuşur ?" sorularını sormak suretiyle karşılık verdi.³⁸³

İçişleri Bakanı Şükrü Bey ile Rasih Bey'e verdiği cevapta ise kendisini şöyle savunuyordu: "Serbest Fırka'ya rey verenler arasında mürtecilerin, fes giyenlerin, katillerin, tekkeçilerin bulunduğunu söylüyorlar. Fırkaya bağlı ocak heyetleri haricinde bizim fırkamızın lehine rey veren adamların her birinin hüviyetini tetkik etmek, ne Serbest Fırka'nın, ne de dünyada hiç bir fırkanın iktidarı dahilinde olan bir şeydir. Ben medrese tahsili görmedim, Antalya'da bulunan arkadaşlarımızın, hiçbiri eski ulemalık sınıfından yetişmediler. Eskiden sarık takmış olan adamlardan değilim, medrese tahsili görmedim Rasih Efendi. Ben mektep görmüş öteden beri laik kanunları sevmiş bir adamım. Öyle ya sizin gibi medreseden yetişmedim ve sizden laik kanunlara bağlılık ve bu kanunlara sevgi hakkında ders almak ihtiyacında değilim" dedi.³⁸⁴

Fethi Bey Dahiliye Vekiline dönerek şöyle karşılık verdi: "Bizim kabahatlerimiz arasında hakikaten, en mühimi ve Dahiliye Vekili'nin bir türlü affedemediği bir kabahatimiz var. Bu da az zaman sonra, hükümete geçmek niyetinde olduğumuzu söylemektir. Bu nasıl affolunur ? Hükümet mevkiinde bulunan bir fırka, nasıl sonsuza kadar o mevkide kalacağını iddia edebiliyor. Başka bir fırka siyasi mücadele sahasına atılabilir. Fakat Dahiliye Vekili'ne göre bir şartla, o da iktidar mevkiine geçmek niyetinde olduğunu söylememek şartı ile..." demiştir.³⁸⁵

Fethi beyin bu konuşmasından sonra İçişleri Bakanı tekrar söz alarak kürsüye geldi ve SCF' da hakikaten her tür adamların bulunduğunu, çünkü tahkikine vakit kalmadığını söyledi. CHF'da medreseli adam bulunabileceğini, fakat onların hilafetin kaldırılmasına kara verdiğini söyledikten sonra: "Fethi bey demagoji yapıyor, kanunsuz emirleri memurların yaptığını söylüyor. Ben bunu bilmem. Ben kanunu hakim kılmak isterim. Muhalefeti arzu etmeseydik Fethi beyi milletvekili yapar mı idik" dedi.³⁸⁶

15 Kasım toplantısında CHF sözcüleri tarafından, cumhurbaşkanının tarafsızlığı meselesi ve SCF'nın arkasından Mustafa Kemal'in desteğinin çekilebilmesine yönelik politik taktikler de ortaya konulmuştu. Bu konuda söz alanlar Vâsıf Bey ve Rasih Bey, vilâyetlerde, dükkânlarla Gazi ve Fethi Bey'in resimlerinin konulmasına değinmişlerdir. Vasıf Bey "Halk Fırkası reisi olan Gazi, bir muhalif fırkanın faaliyetine mani olmayacağını söylemiştir. Fakat,

³⁸³ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 57-60, **Hakimiyeti Milliye** 17 Teşrinisani 1930.

³⁸⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 61-63, **Hakimiyeti Milliye** 17 Teşrinisani 1930.

³⁸⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 64-69, **Hakimiyeti Milliye** 17 Teşrinisani 1930.

³⁸⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 70-72, **Hakimiyeti Milliye** 17 Teşrinisani 1930.

hiç bir zaman Halk Fırkası'nın başından çekileceğini ifade etmemiştir. Fethi Bey, Halk Fırkası'na karşı çıkarken, onun reisi ile karşı karşıya kalmaz mı ?" diyordu.³⁸⁷

Rasih Bey ise, Cumhurbaşkanı ile Fethi Bey'in yan yana resimlerinin dükkânlara asılmasının uygun olmadığını belirterek, Serbest Fırka'nın Gazi'ye karşı çıkmış bir fırka olduğunu öne sürüyordu. CHF sözcülerinin izlediği, Serbest Fırka'nın Mustafa Kemal'e karşı olduğu tezi ve bu yolla Cumhurbaşkanı'nın desteğinin, Serbest Fırka'nın arkasından çekilmesi taktiklerine Fethi Bey, Mustafa Kemal'e olan sevginin Türk milleti fertlerinin her birinin kalbinde derin bir yeri olduğunu, ve yeni fırkanın onun emriyle kurulmuş olmasından ötürü böyle düşünmenin doğru olduğunu ileri sürüyordu. Gerçekten de Serbest Fırka ocaklarında ve mitinglerde Mustafa Kemal'in resmi asılmaktaydı. Fethi Bey ve arkadaşları yeni muhalefeti Mustafa Kemal'e karşı kurmamışlar, aksine onunla birlikte kurmuşlardı.³⁸⁸

Fethi Bey Halk Fırkası'nın bu taktik yaklaşımının arkasında yatan niyeti kavradığını da şu sözlerle ifade ediyordu:

*"O halde neden arkadaşlar, neden fırkamızı behemahal Gazi'ye karşı bir fırka olarak göstermek istiyorlar? Bunu söylemek Türkiye'de muhalif bir fırkanın vücut bulmasını imkansız kılmak demektir. Efendiler bu hakikaten muhalidir. Ben muhalefet lideri vazifemi, gördüğünüz gibi yapmaya çalışıyorum. Fakat Gazi'ye karşı çıkmak vaziyeti hasıl olduğu zaman, bunun imkansız olduğunu söylemek ve imkansız arkasında koşan adamlardan olmadığımı göstermek istiyorum".*³⁸⁹

Saffet Bey İçişleri Bakanının izahatını yeterli görüldüğünü söyleyerek, yine İçişleri Bakanı'nın güvenoyu talebi doğrultusunda güven oylamasına geçildi. Yapılan oylama sonucu 10 güvensizlik oyuna karşı 221 güvenoyu ile hükümet güvenoyu aldı.³⁹⁰

b. Fethi Bey'in Gazi Mustafa Kemal İle Görüşmeleri ve SCF'nın Feshedilmesi

Öte yandan, Halk Fırkası'nın 15 Kasım günkü meclis görüşmelerinde izlediği siyasi taktik, yalnızca belediye seçimlerini kapsamaktaydı. Daha öncede belirtildiği gibi, Halk Fırkası'nın içerisindeki güçlü olan grup SCF'nın iktidara gelebileceğini anlamışlardı. Bu nedenle, SCF'nın kuruluşundan itibaren, Fırka'nın temel dayanağının ve arkasındaki asıl gücün Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olduğunu biliyorlar ve onu Fırka aleyhinde tavır takınmaya zorlayarak kesin sonuç almaya çalışıyorlardı. SCF'ya karşı izledikleri muhalif politikanın ve stratejinin asıl hedefi buydu. 15 Kasım toplantısında da bu temel strateji takip

³⁸⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 73, Hakimiyeti Milliye 17 Teşrinisani 1930.

³⁸⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 74, Hakimiyeti Milliye 17 Teşrinisani 1930.

³⁸⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 75, Hakimiyeti Milliye 17 Teşrinisani 1930.

³⁹⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 22, s. 76, Hakimiyeti Milliye, 17 Teşrinisani 1930.

edildi, müzakereler esnasında belediye seçimleri buna bağlı olaylar yanında, ağırlıklı olarak bu amaca yönelik bir taktik uygulandı. Bu taktik gereği de seçimler bir yana bırakılarak, Fethi Bey şahsını ve İttihat ve Terakki'ye kadar uzanan siyasi geçmişini hedef alan ağır suçlama ve yıpratmalara yöneldi. Böylece, hem Fethi Bey yıpratılarak sindirilecek, hem de Serbest Fırka'nın mebusları susturulacak ve hem de Mustafa Kemal' in desteği geri çekilmiş olacaktı.

15 Kasım görüşmeleri SCF'nın sonu oldu. Görüşmelerde tartışmalar SCF'nın rejim düşmanlığı ile suçlanmasına kadar varmış ve fırkanın kapatılmasını istemeye kadar uzanmıştı. Bir gün sonra, Gazi Mustafa Kemal, 16 Kasım 1930 günü Fethi Bey'in evine gelerek, "milli blok" formülünü gerçekleştirmenin olanağı bulunmadığını ve "karşı karşıya mücadele" edeceklerini Fethi Bey'e kesin olarak açıklamış, Fethi Bey de bu durumda partiyi kapatacaklarını bildirmiştir. Fethi Bey o gün akşam erken saatlerde de Çankaya'ya giderek fesih kararında ısrarlı olduklarını tekrarlamıştır.³⁹¹

Çankaya'dan ayrılan Fethi Bey o sırada Ankara'da bulunan partili milletvekillerini toplamıştır. Toplantıda Ahmet Ağaoğlu, Talat, Nakiyeddin, Ali Galip, Seniha, Rasim, Refik İsmail, ve İbrahim Bey'ler bulunmuşlardır. Fethi Bey, o günkü gelişmeleri anlatmış, onlardan düşüncelerini sormuş, tümü de partinin bu şartlar altında feshedilmesinden yana olmuşlardır.³⁹² Fethi ve Nuri Bey, Gazi Hazretlerinin ayrılmalarından sonra Meclis'te gerçekleştirdikleri gece toplantılarını Gazi'ye arz ettiler. Ve SCF azasına Fırka'nın feshine dair kararı Cumhurbaşkanı'na arz ettiklerini bildirdiler.³⁹³

18 Kasım 1930 tarihli gazetelerde yayınlanan Fethi Bey'in Serbest Cumhuriyet Fırkası Teşkilatına gönderdiği Beyannamesi şöyle idi:

"Büyük Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin tasvibi ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı tesis etmişim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatı ile teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretlerine karşı siyasi mücadeleye girişmek ihtimalini bertaraf ediyordu.

Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almağı hatırıma getirmemişim.

Halbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamızın katiyen Gazi Hazretleri ile siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini Fırka müessisi sıfatı ile muhafaza ve idameyi muhal buluyorum.

³⁹¹ Fethi Okyar, a.g.e., s. 524-526.

³⁹² Fethi Okyar, a.g.e., s. 527.

³⁹³ Cumhuriyet, 17 Kasım 1930, Fethi Okyar, a.g.e., s. 528-530.

Bu sebeple Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim. Bu kararın teşkilatımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden Cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arz ederim."³⁹⁴

Ali Fethi

17 Kasım günü partili arkadaşlarıyla hazırladığı bildiri, Çankaya Köşkü'nde İsmet Paşa, Fethi Bey ve Nuri Bey (Conker)'in de katıldıkları bir toplantıda, Cumhurbaşkanı ile bir kez daha görüşülerek kararlaştırılmış ve karar yazısı, aynı gün, 17 Kasım 1930'da İçişleri Bakanlığına gönderilmek suretiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası resmen feshedilmiştir.

CHF yazarları daha ilk günlerden başlayarak Mustafa Kemal'i etkilemeye çalışmış olmaktan başka, SCF'nı yıpratmaya da başlamışlardır. Bu partiyi Gazi Mustafa Kemal'in kurmuş ve onun en yakın arkadaşlarının yönetiminde olması ve bu yazarların SCF'na ağır eleştiriler yöneltmelerine ve hatta yöneticilerini kişisel olarak suçlamalarına bir engel oluşturmamıştır. Bu tutum, ilk günlerden itibaren kendini göstermiştir. Ortada ne İzmir olayları ve ne de belediye seçimleri olmadığı halde bu kampanya başlamıştır. SCF'nın yaşamının neden bu denli kısa sürmüş olduğunun anlaşılmasında bu çok önemli bir yer tutar. SCF'nın kapatılmasından çok sonraları Falih Rıfkı Atay bu gerçeği açıkça belirtmiş ve şöyle demiştir:

*"Atatürk haber yollayarak ihtiyatlı olmamı tavsiye etti... İsmet İnönü'de muhalefet gazeteleri ile mücadeleye girmememi söyledi... Yalova nasihatlerini unutarak Hakimiyeti Milliye'de "Politika sütununu" açtım ve devrinde hayli akisler bırakan polemiklere başladım."*³⁹⁵

SCF'nın kurulduğunun daha onikinci gününde, Siirt Milletvekili Mahmut'un (Soydan) özgürlüğün bir ülkede herşeyin üstünde tutulması gerektiği görüşün kuramsal olarak iyi bir şey olabileceğini, ancak şuna buna hoş gözükmek yerine ülkenin yaşamına bağlı gerçekçi devlet adamlarının böyle yanılgılara düşmemeleri gerektiğini yazmış olması çok ilginç ve dikkat çekicidir.³⁹⁶

Yunus Nadi'nin Gazi Mustafa Kemal'i eleştiren ve neredeyse vatana ihanetle yargılabileceğini ima eden ve cevap bekleyen yazısı da hayli ilginç ve düşündürücüdür. Yunus Nadi köşesinde şöyle demiştir:

³⁹⁴ Cumhuriyet, 18 Teşrinisani 1930, Hakimiyeti Milliye, 18 Teşrinisani 1930, Fethi Okyar, a.g.e., s. 528.

³⁹⁵ Falih Rıfkı Atay, Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1969, s. 573-574.

³⁹⁶ Hakimiyeti Milliye, 24 Ağustos 1930.

*“Cumhuriyete ve inkılaplara nezaret etmek ve onlar muvacehesinde azami takayyüt göstermek, Reisicumhurun yalnız gelişigüzel bir vazifesi değil, hatta kununi mecburiyetidir de. Eğer bunlara dikkat etmezse, Reisicumhurun yegane cürüm olarak hıyaneti vataniye ile itham olunabileceği teşkilatı esasiyede sarihtir.”*³⁹⁷

CHF, yeni partinin kurulmasına, bu parti Mustafa Kemal tarafından kurdurulmuş olsa da, ilk günden itibaren karşı çıkmış, içine sindirememişti. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve aynı dönemde kurulan iki partinin (1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası ile Ahali Cumhuriyet Fırkası) kapatılmasından sonra tek parti dönemi başlamış ve CHF katılmıştır. CHP 1930-1945 arasında sıkı bir ideolojik katılığı olan bir parti olarak Türkiye’yi yönetmiştir. Bu dönem içerisinde parti ve devlet örgütü birleştirilmiştir. CHP’nin bu yapısı hakkında yabancılaştırmasının nedeni olmuştur. Yığınlar CHP’ye çekinerek baskıyı alışkanlık haline getirmiştir.³⁹⁸

D. MENEMEN OLAYI

SCF’nın kendini feshetmesinden yaklaşık bir ay sonra İzmir’in Menemen ilçesinde bir gericilik olayı cereyan etti. Nakşibendi tarikatına mensup bazı gericiler, 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen’de yedek subaylığını yapmakta olan genç öğretmen asteğmen Kubilay’ı şehit ettiler. Olay şu şekilde gerçekleşti: Manisa’da Nakşibendi tarikatından Giritli Mehmet adında biri, ölümlerin dirileceği kıyamet günü ortaya çıkacak olan Mehdi’nin kendisini olduğunu söyleyerek, yanında işçilik yapan birkaç kişi ile kendi akrabalarından bazılarını buna inandırır. 7 Aralık 1930’da Giritli Mehmet ile 6 arkadaşı (Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Nalinci Hasan, Küçük Hasan, Ramazan) Manisa’dan Paşa Köyüne geliyor ve Giritli Mehmet’in bacanağının evinde kalıyorlar. Burada silahlanıyor, yanlarına birde köpek alıp kutsal anlamı olan kıtmir adını veriyorlar. Yolda müritlerden biri kaçıyor. Çevre köyleri dolaşarak on beş gün zikir yapıyorlar. Sanıklardan birinin sorgusunda anlattığına göre; Menemen’e gidip Hoca Saffet Efendide bir gece kalıp öğüt alacak ve oradan İstanbul’daki Kutbilaktap Hoca Esat Efendiye telgraf çekip hükümete el koyacak ve tekkeleri açacaklarmış.³⁹⁹

Giritli Mehmet ve yanındakiler 23 Aralık 1930 günü Menemen’e gelir ve tekbirler getirerek kasabaya girerler. Müftü Camisinden dinsel bayrağı alarak kasabada dolaşırlar ve

³⁹⁷ Cumhuriyet, 29 Eylül 1930.

³⁹⁸ Tevfik Çavdar, a.g.e., s. 328.

³⁹⁹ Kazım Özalp, a.g.e., s. 46.

bayrağı belediye meydanına dikerler. Burada zikretmeye başlarlar. Bu sırada sabah namazından çıkan ve dükkanlarını açan halkta meydanda toplanmaya başlar. Giritli Mehmet halkı kendileriyle birlik olmaya çağırır ve zikir yapanların sayısı 100 kişi kadar olur. Bir o kadar da seyirci toplanır. Olay yerine asıl mesleği öğretmenlik olan yedek subay asteğmen Kubilay bir müfreze ile gelir. Genç Kubilay müfrezesini kalabalığın yanında bırakıp doğruca Giritli Mehmet'in üzerine yürür ve hemen dağılmalarını emreder. Giritli Mehmet ise tabancasını ateşleyip Kubilay'ı yaralar. Komutanlarının yaralandığını gören askerler kaçarlar. Yaralı yedek subay camiye sığınmak isterse de avluda düşer. Halktan yardım gelmez. Bu durumdan cesaret alan Giritli Mehmet ve adamları Kubilay'ın başını keser ve kesik başı meydana getirip bayrak direğine bağlarlar. Olay yerine gelen iki cesur emniyet mensubu bekçi isyancıların üzerine ateş eder. İsyancılarla bekçilerin çatışması sırasında bekçilerden biri şehit olur, Giritli Mehmet'te vurulur. Bu sırada olay yerine gönderilen çok sayıdaki askerde meydanı çevirerek dört yandan ateşe başlar. İsyancılardan çoğu ve Giritli Mehmet ile beş müridi öldürülür.⁴⁰⁰

Olayı öğrenen İstanbul'da öğrenen Gazi Mustafa Kemal 28 Aralık 1930 yılında Ordu'ya şu taziye mesajını yayınladı:

"Menemen'de ahiren vukua gelen irtica teşebbüsü esnasında zabıt vekili Kubilay beyin vazife ifa ederken duçar olduğu akibetten Cumhuriyet Ordusunu taziyet ederim. Kubilay beyin şehadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışla tasvipkar bulunmaları, bütün cumhuriyetçi ve vatanperverler için utanılacak bir hadisedir. Vatani müdafaa için yetiştirilen, dahiliği her politika ve ihtilafın haricinde ve fevkinde muhterem bir vaziyette bulunan Türk Zabitanın mürteciler karşısında ki yüksek vazifesi vatandaşlar tarafından yalnız hürmetle karşılandığına şüphe yoktur... Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve cumhuriyetin mefkureci muallim heyetinin kıymetle uzvu Kubilay'ın temiz kanı ile cumhuriyet hayatıyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır".⁴⁰¹

Bakanlar kurulu konuyu sosyal düzene karşı bir ayaklanma niteliğinde görerek, suçun cumhuriyete karşı geniş kapsamlı bir düzene dayandığı hakkında kesin belgeler olduğu gerekçesiyle, 31 Aralık 1930'da Menemen ilçesi ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilanına karar verdi ve bunu bir tezkereyle meclise götürdü. Başbakan İsmet Paşa meclise olayı 3 aylık hazırlığın sonucu olarak gösteren, muhalefetle ilişkisinden söz eden bir konuşma yaptı. Hükümetin sıkıyönetim kararı Meclis'çe onaylandı.

⁴⁰⁰ Kazım Özalp, a.g.e., s. 46-47, Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 303-304.

⁴⁰¹ Söylev ve Demeçler, C. IV, s. 601.

(Sonra bir ay daha uzatılmıştır). Daha sonra Korgeneral Mustafa (Muğlalı) Paşa başkanlığında bir askeri mahkeme kuruldu.⁴⁰²

Devlet ileri gelenlerinin Çankaya’da yaptığı toplantıya başta Gazi Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kazım Paşa, Milli Savunma Bakanı Zekai ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Beylerle Ordu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa katıldı. Mustafa Kemal Paşa, olayın siyasi kaynağının aranmasını, olayla ilgili herkesin cezalandırılmasını, bütün davaların bitmesinin beklenilmeden verilen idam hükümlerinin hemen yerine getirilmesini, en az kabahati olaya seyirci kalmak olan ve hepside suçlu olan Menemen halkının yerlerinden uzaklaştırılmasını istedi. Serbest Cumhuriyet Fırka’yı desteklemiş olan ‘Yarın’ ‘Son Posta’ gazetelerinin hükümete karşı kişilere cesaret verecek yayımlar yaptığını, hükümeti düşürmek için kamuoyunu bozduğunu, eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının da bu işte parmakları olduğunu, Kazım Karabekir Paşa’nın ‘Hür Adam’ gazetesinde yazılar yayımlamasının bunu ispatladığını, o halde bu gazetecilerinde ele alınması ve hiçbir şey yapılmasa bile askeri mahkemede sorguya çekilmesi gerektiğini anlattı. İsmet Paşa ise samimi olarak inanmışların, hainliğe alet edildiklerine inandırılarak manevi suçlu durumuna getirilmelerini ve elebaşları ile SCF’nin bir anlaşma içinde bulunduğu aranıp ortaya çıkarılmasını istedi. Mustafa Kemal Fethi Beyin kovuşturma için alınmasını istemedi fakat basın hakkındaki isteklerinin yapılmasını istedi. Basın özgürlüğünün böyle olmadığı askeri mahkemede yapılacak sorgularla gazetecilere anlatılması gerektiğini tekrarladı. Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa tekkelerin ya okul yapılmasını yada yıkılmasını istedi ve görüşmelerde şu sonuçlara varıldı; Olay gerici nitelikte düzenli ve politiktir. Genel nitelikte mi, bölgesel mi olduğu aranacaktır. Yalnız bir bölge göz önünde tutulmayacaktır. Suçluların yoğunlukta oldukları yerler temizlenecek halk dağıtılacaktır. İdam cezaları verildikçe yerine getirilecek ve Meclisin onayından geçecektir. Menemen’in ve ilgili köylerin sorumlu oldukları ilan edilecek ve oturulamaz yer haline getirilmeleri için kanun çıkarılacaktır. Tarikatın kadın mensuplarına da müsamaha edilmeyecektir. Köktenci ve örnek olucu şekilde hareket edilecektir. Sıkıyönetim askeri mahkemeleri, hükümetle anlaşarak gerekli kimselerin yerlerini değiştirebilecektir. Şeyhliğe ve müritliğe filen devam eden için ağır cezalar getiren kanun hazırlanmalıdır. ‘Son Posta’, ‘Yarın’, ‘Köroğlu’, ‘Hür Adam’, ‘Yeniasır’, gibi gazetelerin etki dereceleri aranmalı ve ona göre işlem yapılmalı, Kazım Karabekir Paşa’nın makale yayımı da gözden uzak tutulmamalıdır.⁴⁰³

⁴⁰² Kazım Öztürk, a.g.e., III. Dönem, C. I, s. 473, Tutanak Dergisi, Devre III, C. 24, s. 7-9.

⁴⁰³ Fahrettin Altay, a.g.e., s. 434-439, Kazım Özalp, a.g.e., s. 47-48.

15 Ocak 1931 günü sanıkların Askeri Mahkeme’de yargılanmalarına başlandı. On gün içerisinde tüm sanıkların ifadesi alındı. Duruşmalar sırasında alınan sanık beyanları, saf, inançlı insanların nasıl kandırılıp kötü yola saptırıldığı, hükümeti dinsiz, imansız göstererek halkı devletine düşman eden zihniyeti, devrim düşmanlığı sergileyen ibret verici sahnelerle doludur.⁴⁰⁴ Yargılamalar sonunda Türk Ceza Kanunu’nun 64. maddesi gereğince 28 sanığın idamına, 41 sanığın muhtelif hapis cezasına çarptırılmalarına, diğer sanıkların beraatına karar verilmiştir. Menemen ilçesi ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde ilan edilen ve 28 Şubat 1931’de süresi sona eren sıkıyönetimin Balıkesir ve Manisa merkez ilçelerinden kaldırılmasına ve yalnız Menemen İlçesinde 8 Mart’a kadar uzatılması Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmış ve bu karar TBMM’nin onayına sunulmuştur.⁴⁰⁵ Bütün Türkiye’yi derinden yaralayan Menemen faciasının suçluları kısa sürede yargılanıp gerekli cezalara çarptırılmıştır. 23 Aralık 1930 günü meydana gelen olayın suçlularının 3 Şubat 1930’da idamları gerçekleşti.⁴⁰⁶ Sıkıyönetim ise 8 Mart 1931 tarihinde kaldırıldı.⁴⁰⁷

Ekonomik ve sosyal bunalımlarla geçen 1930 yılı, bu bunalımların toplumda yarattığı derin huzursuzluklarla sona ermiş, 1931 yasama yılı sonuna kadar görevine devam etmesi gereken Üçüncü TBMM, çalışamaz duruma gelmişti. Bu nedenle TBMM’nin 1931 yılındaki ömrü çok kısa olmuş ve Menemen olayının yargılanmaları sonuçlanır sonuçlanmaz milletvekili seçimlerinin yenilenmesine karar verildi. Bu karardan sonra yeni seçimlere gidilirken Gazi Mustafa Kemal yayınladığı beyanname ile CHF’na olan desteğini sürdürmüştür:

“Aziz Vatandaşlarım

Senelerdenberi şahsıma ve reisi bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası’na itimat ederek tevdi eylediğiniz devlet ve millet işlerini, hakiki icaplara uyarak ifaya çalışmaktayız. Yapılmış işler yüksek nazarlarınızın önündedir. Onları takdir ve tenkit etmek sizin hakkınızdır. Ancak biz memleket ve millet işlerini içinde yaşanan umumi şartlar ve hadiseler göre en isabetli yaptığımıza vicdanen kani bulunuyoruz. Bu kanatlardır ki bu defaki intihapta dahi başlamış bulunduğumuz inkılap ve itila mesaimize devam edebilmek için itimadınızı talep etmek üzere yüksek huzurunuzda çıkıyoruz.

⁴⁰⁴ Kazım Öztürk, a.g.e., s. 483.

⁴⁰⁵ Tutanak Dergisi, C. 25, s. 56.

⁴⁰⁶ Cumhuriyet, 4 Şubat 1931.

⁴⁰⁷ Cumhuriyet, 8 Mart 1931.

*Şimdiye kadar olduğu gibi bugün dahi huzurunuzda vuku bulacak beyanatımız açık ve kati olacaktır. Çünkü onlar size hesabı verilmek muhakkak olan, yapılacak müsbet işlerin ifadesidir”.*⁴⁰⁸

Dördüncü Türkiye Büyük Millet Meclisi ile birlikte, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde oldukça uzun süreli bir yer tutacak olan tek partili rejim dönemine girilecektir.

⁴⁰⁸ Söylev ve Demeçler, C. IV, s. 404.

Sonuç

Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduğu andan itibaren muhalefet hareketleri içinde barındırmış, muhalefetin gücü dönemden döneme değişmiştir. Muhalefetin gücünü en fazla hissettirdiği I. Meclis olmuştur (1920-1923). Mustafa Kemal bu Meclis'te Yeşilordu Cemiyetini etkisiz hale getirmiş ve böylece Mustafa Kemal'in "Ulusçu ve Halkçı" düşüncesi egemen olmuştur. Ayrıca Rusya'nın kontrolü altındaki gizli Komünist Partisi çalışmalarını, Komünist Partisi'ni kurarak denetlemiştir.

Meclis'in açıldığı andan itibaren tüm milletvekillerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) üyesi kabul edilmesi, oyların bölünmesini önlerken, Meclis içindeki disiplini de sağlamıştır. Çok çeşitli siyasal görüşleri olan grupların birleşiminden oluşan, bu Meclis'te her ne kadar siyasi görüş ayrılıkları çok çeşitli olmasına rağmen Milli Mücadele sırasındaki düşmanların varlığı birleştirici olmuş ve 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldıran kanunu kabul etmekle de çok önemli bir işlevini yerine getirmişti. Meclis'te Mustafa Kemal'in kurduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, dışında İkinci Grup adıyla muhalif bir grup kurulmuştur. TBMM'de hükümete karşı muhalefet görevi yapan bu grup saltanatın kaldırılmasından sonra dağılmıştır. İkinci Grup bir muhalefet grubu olarak ortaya çıktığı için yelpazeyi geniş tutmuş, farklı amaca ve düşünceye sahip milletvekillerini bir çatı altında toplamaya özen göstermiştir. Bu nedenle görüşlerinde ortaklık yoktur. Şükrü Efendi koyu mürteci, Hacı Tahir Efendi muhafazakar, Vehbi Bey mutlakıyet yanlısı, Cemal Paşa yalnız Cemal Paşa'cı, Ali Şükrü ve Hüseyin Avni Bey İslamcı ve saltanatçı idi. Ayrıca İkinci Grup'un tümü olmasa da çoğu, eski ittihatçılardan oluşuyordu. Ancak bu siyasi görüş ayrılıklarının Türk İnkılabı'nın gerçekleşmesine engel olacağı düşüncesiyle 1 Nisan 1923'te TBMM yeniden seçim yapılmasına karar verdi. 1923 seçimleri ARMHC/HF adaylarının kesin başarısıyla sonuçlandı. Bağımsız bir-iki milletvekili dışında seçilebilenlerin hepsi Cemiyet üyesi idi. Bağımsızlardan Eskişehir Milletvekili Emin (Sazak) daha sonra HF'na katıldı. Sadece Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey muhalif olarak kaldı. Böyle olmakla birlikte II. Meclis Kasım 1924'e kadar uysal bir meclis olarak kalabilmiştir. Muhalefetin örgütlenmesi bugünlere rastlar ve gittikçe güçlenerek, siyasal bir partinin kurulmasına kadar gider.

II. TBMM bir tek parti meclisi, toplumsal ve siyasal alanda ani değişimler yaratan bir "Devrim Meclisi"dir. Tek parti Meclisi yargısına, Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun belirleyiciliğine dayalı olan seçimin, yol açması ve I. Meclis'teki muhalif kanadın II. Meclis'e geçişte tümüyle tasfiye edilmiş olmasıdır. II. TBMM İkinci Grup'tan ve dolayısıyla

muhalefetten arındırılmış olarak açılmıştı (Gümüşhane'den bağımsız olarak kazanan Zeki Bey haricinde). Fakat daha sonra Meclis içinde tek parti olan CHF içerisinde, özellikle Mustafa Kemal'in silah arkadaşları olan Paşa'ların da içinde yer aldığı milliyetçi-muhafazakar grubun zamanla örgütlenerek partiye dönüşmesi tekrar muhalefetin güçlenmeye başlamasına yol açmıştır. Bu arada saltanat kaldırılmış, cumhuriyet ilan edilmiş ve halifelik kaldırılmıştır. Batı'nın çağdaş değerlerinin alınabilmesi ve millete kabul ettirilebilmesini, Meclis'te muhalif bir partinin varlığı geciktirebilirdi. Şeyh Sait Ayaklanması ve bunu bastırmak için çıkarılan, Takriri Sükun Kanunu, isyanı bastırmakla kalmamış, TpCF'nin da sonunu hazırlamış ve kapatılmasına gerekçe olmuştur. Rauf Orbay'a göre bu kanunla İsmet Paşa ve CHF yöneticilerinin amacı; memlekette tam manasıyla bir mutlak hakim kesilip, muhalefeti, partisiyle, milletvekilleriyle, gazeteleriyle, her şeyi ile susturmak, hatta yok etmektir. Nitekim de öyle oldu, Takriri Sükun Kanunu kabul edilir edilmez İsmet Paşa'da bir gün bile kaybetmeden İstiklal Mahkemelerini kurdurarak, hoşla gitmeyen gazeteleri, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı da kapattırdı. Bu kapatılmanın ardından muhalefet bitmiş olmakla beraber asıl darbe "İzmir suikasti"nin ardından gelmiş ve İzmir'de İstiklal Mahkemesi, bazıları TpCF üyesi olmak üzere 13 kişiyi idam etmiştir. Ankara'da ise başta Cavit Bey ve Dr. Nazım olmak üzere, İttihatçıların ve onlarla işbirliği yapan Rauf Orbay'ın yargılanması yapılmıştır. Cavit, Dr. Nazım, Nail ve Hilmi Bey'ler asılmıştır. Böylece İttihatçılık son bulmuştur. 1926 yılı yazında genç Cumhuriyet'e karşı artık açık bir muhalefet kalmamıştır.

1930 yılına kadar başka bir siyasal parti ufukta görülmemiştir. 1930 yılında ise iktidar partisinin uyguladığı devletçiliğe karşı, liberalizmi savunan Serbest Cumhuriyet Fırkası Atatürk'ün desteğini alarak kurulmuştur. Ancak ilk günden itibaren iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası muhalif bir partiye sıcak bakmamış, CHF yöneticileri ve aydınları iktidarı ellerinden kaybetme korkusunu taşımaya başlamışlardır. Dünya ekonomik buhranının ülke üzerindeki olumsuz etkileri ve hükümetin ekonomiyi canlandıramaması, gelir seviyesini yükseltememesi, ülkede sesini duyuramayan muhalefetin SCF'na bir umut olarak sarılması partiyi hızla güçlendirmiş ve iktidara gelme olasılığını ortaya koymuştur. Bundan dolayıdır ki kuruluşunun ilk günlerinden itibaren CHF tarafından eleştiriye, yıpratılmaya ve suçlanmaya başlanmıştır.

Öyle ki 15 Kasım 1930 günü seçimlerle ilgili gensoru görüşmelerinde "fırka üyeleri için komünist, irticacı, vatan hainleri" gibi zıt kavramlarla suçlanmasına kadar işi ileri götürmüşlerdir. Özellikle SCF liderinin Ege gezisi sırasında halkın, hükümet ve CHF ile İsmet Paşa aleyhine gösteri yapması sonucu meclis dışı muhalefet kontrolden çıkmıştır. Bu

olaylardan sonra CHF liderlerinin artan baskısıyla karşılaşan Gazi Mustafa Kemal, SCF'na verdiği desteği çekmeyi uygun görmüştür. Arkasından Fethi Bey Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı feshetmiştir. Tek parti dönemi denilen 1923-1945 döneminde kurulan iki siyasal parti, Türkiye'nin henüz çok partili sisteme hazır olmadığını, bu sistemin siyasi istikrar bakımından bir sakınca yaratacağını göstermiştir. Ayrıca, 1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası ile Ahali Cumhuriyet Fırkası, 1931 yılında Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası kurulmuş, fakat uzun ömürlü olmamıştır. 1931'e kadar muhalefetin siyasal bir parti olarak örgütlenmediği dönemlerde, kişisel muhalefet şeklinde zaman zaman etkili olmuştur. 1931'den sonra ise TBMM'de muhalefet hareketi 1945 yılına kadar pek ortaya çıkmamış parti içi muhalefet olarak kalmıştır.

Ancak, 1945'e kadar Türkiye'de tek parti dönemi yaşanmıştır. Çok partili sisteme dönüşe kapı açık tutulmuş, ayrıca liberal bir anayasa olan 1924 Anayasa'sının geçerli olmaya devam etmesi, çok partili rejime geçişte en önemli etken olmuştur. Muhalefet çok partili rejimle birlikte tekrar güçlenmeye başlamış ve 1945'de kurulan Milli Kalkınma Partisi ve 1946'da kurulan Demokrat Parti ile örgütlü meclis içi muhalefete dönüşmüştür.

Kaynakça

- AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- AKGÜN, Seçil, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, Ankara, Turhan Kitapevi.
- Akşam Gazetesi.
- ALTAY, Fahrettin, **10. Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İnsel Yayınları, 1970.
- ARSLAN, Ali, "Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı ile Siyasi Parti Üyeliğinin Birbirinden Ayrılması Süreci 1923-1961", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, Sayı 34, (Mart 1996).
- ASLAN, Yavuz, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. I-II, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Kültür Yayınları, 2002.
- , Der: ARSAN Nimet, **Söylev ve Demeçler**, C. I-II-III, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989.
- , Der: ARSAN Nimet, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. IV, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991.
- ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, İstanbul, Doğan Kardeş yayınları, 1969.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, C. 4, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979.
- AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri 1920-1927**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C. II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966.
- BİLA, Hikmet, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987.
- CEBESÖY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar II**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1960.
- Cumhuriyet Gazetesi.
- ÇAKAN, Işıl, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1999.
- ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, C. 1, Ankara, İmge Yayınevi, 1995.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet-İkinci Grup**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

DEMİREL, Yücel ve KONUR, Osman Zeki, **CHP Grup Toplantısı Tutanakları 1923-1924**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

DURŞUN, Tuncay, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

ERDİNÇ, Erol Şadi, "Tarihe Not Düşmek," **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yayınları, Sayı 106, (Ekim 2002).

ERMAN, Azmi Nihat, **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, Temel Yayınları, 1971.

EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1982.

GENÇOSMAN, Kemal Zeki, **İhtilal Meclisi**, İstanbul, 1980.

GİRİTLİOĞLU, Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.

GOLOĞLU, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru 1921-1922**, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1971.

-----, **Devrimler ve Tepkileri 1924-1930**, Ankara, Başnur Matbaası, 1972.

GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1997.

HACIFETTAHOĞLU, İsmail, **Ali Şükrü Bey**, Ankara, Atlas Yayınları, 2003.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi.

İMECE, Mustafa Selim, **Atatürk'ün Şapka Devrimi'nde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri**, Ankara, 1959.

İNAN, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmaları**, Türk Ankara, Tarih Kurumu Yayınları, 1982.

KALAFAT, Yaşar, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 1992.

KANDEMİR, Feridun, **Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler**, İstanbul, Ekicigil Tarih Yayınları, 1955.

-----, **Siyasi Dargınlıklar-Serbest Fırka Nasıl Kuruldu Nasıl Kapatıldı?**, C. 4, İstanbul, Ekicigil Tarih Yayınları, 1955.

-----, **Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay**, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1965.

-----, **İzmir Suikastinin İç Yüzü**, 3. Baskı, İstanbul, Ekicigil Tarih Yayınları, 1955.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, Türkiye yayınevi, 1969.

-----, Yay. Haz: MUMCU, Uğur, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1995.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984.

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.

KILIÇ, Ali, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, İstanbul, Sel Yayınevi, 1955.

KUTAY, Cemal, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul, Tercüman Gazetesi Yayınları, 1980.

MİRALAY, Mehmet, Arif Bey, Yay. Haz: DEMİRBAŞ, Bülent, **Anadolu İnkılabı**, 2. Baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1992.

OKYAR, Ali Fethi , **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi.**, (y. y) İstanbul, 1987.

OKYAR, Osman ve SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Fethi Okyar'ın Anıları**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1997.

ORBAY, Rauf, Der: KILIÇ Sümer, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C. II, İstanbul, Emre Yayınları, 1993.

ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, 3. B., C. I., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

-----, ÖZALP, Teoman, **Atatürk'ten Anılar**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem 1923-1927**, C. II, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1993.

-----, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-III. Dönem 1927-1931**, C. I., Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1995.

SELEK, Sebahatin, **Anadolu İhtilali**, 5. B., İstanbul, Öğün yayınları, 1981.

Tasviri Efkar Gazetesi.

TEVETOĞLU, Fethi, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Tevhid-i Efkar Gazetesi.

TOKER, Metin, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Ankara, Akis yayınları, 1968.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul, Arba Yayınları, 1995.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1978.

-----, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (I. Dönem), Ankara, TBMM Matbaası 1960-1961.

TURAN, Şerafettin, **Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim partisi, Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Tüses Yayınları, 2000.

Tutanak Dergisi, (III Dönem), Ankara, TBMM Matbaası, (t. y.)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (II. Dönem), Ankara, TBMM Matbaası 1961-1977.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

Ulus Gazetesi.

UNAT, Faik Reşit, **Tarih Vesikaları**, C. 3, Sayı 13 (Ağustos 1944).

URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959.

UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut Yayınevi, 1998.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis ve Milli Mücadele’de Anadolu**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1980.

YALÇIN, Bekir Sıtkı ve GÖNÜLAL, İsmet, **Atatürk İnkılabı**, Ankara, K ültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.

Yarın Gazetesi.

Yeni Gün Gazetesi.

YETKİN, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul, Karacan Yayınları, 1982.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987.

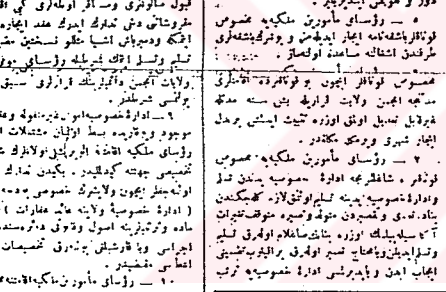
-----, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987.

اداره خصوصیه لرمانو بن ملکہ اقامتگاه تأمین اید

داخلیه وکالتی بک مهم برقرارى
ولایات اداره خصوصیه لجنه والى، تأسیسات و مدیر، مزه تیل اندکلى دولت

۳۔ استطاعت مایہ لڑو ساعد اولار ولا پئرزده
و حص، نفی، بدی قواعد موافق و شرائط
الاولیه معینه و جاس و سکه و غیره

[illegible]

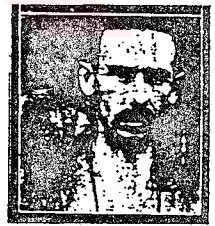
بِسْمِ رَبِّكَ فَارْجِعْ

دیکھا، عش و محبت

دیکھا، بغیر مشلدر

بے روت بک غزنہ مرزا نانانی

دیکله‌نمش و مرخصیلر
! « دیه باغیر مشلدر

پلا خیزه تودیه کلن ارانته شیمی کلل بر وروجه
ایله بیان خوش تندی ایندی. گندیکد شریف
حسین طرفدن چوده آغویولان. قسم موزیه
[سایه دی هیمی صحنه ده]

ارکان حریه عمومیه رئیسمنزك عودتی

مشیر فوزی پاتا همقمناری دون صباح شهریه
عووت ایندی وکیلایمز طرفندن استقبال ایردی

[illegible]

Gündelik. TÜRKLER VE BULGARLAR.

Türk gazetecileri Bulgaristan'ın her köşesinde sıcak bir dostluk havası buldular. Ancak derinden samiyenli olup bir dostluk bu kadar sıcak olabilir.

Birkaç mebus ve muharir Sofya'dan ta Burgas'a gelselerdi. Herkesin, meslek arkadaşlarından, hükümet ve halkı tahsislerinden, ilk duyduğumuz, halka karşı tepikler ve hayranlık objektif olmuştur. Denebilir ki Gazi'nin söylediklerini iki üç gün içinde Bulgaristan'ın her vatandaşı okumuş, kalbine almıştır.

Burgas'dan Varna'ya kadar halk dalgalıyarak aramızdan geçerek geldik. Onlar biricik, biz onlarla, sanki bir ayrılmamış, sanki aramızdan hiç bir kara gölge geçmemiş gibi, öyle kolay ve şabot ta-nıyık. Başka türlü olabilir mi idi? Türk ve Bulgar unvanları ve türk unvanı bul-gar unvanından daha fazla, aynı im-paratorluğun, aynı şuurun sarayını gile-ni çekti. Bu eşitlik hatıra iki milletli birbirinden ayrıtı değil, iki milletli birleştiği bir göyde. Bizim aramızda anlatılacak bir şey değil, hatırlanacak ve bilgilte hazırlanacak bir gelecek vardır.

Tarih ve coğrafyanın anlaşmalarını mukadder kıldığı iki millet, her ikisi de birbirine karşı itiraz ve hayallerinden uzaklaşmış, ikisi arasında da ne toprak ne his kavgası, ikisi de Balkan ve Avrupa kargışaklarından zarar görmüş, aynı içinde kuvvet ve inkişaf bulmağa ammiş, türk ve bulgarların elele vermesinden ve elele sulu için çabısından daha normal ne olabilir?

Dost Bulgaristan'ın birçok hak-sızlık-ların istatistikini çekmekte olduklarını bilmez değiliz. Bu istatistik yalnız onlara münhasır değildir. Sıkıntı ve buhran içinde kıvranan Avrupa'nın sükun ve istikrar bulmasını istiyenler, er geç bu-yük hak-sızlıkların acısını milletlerin gö-nülleriinden silmeği en başta düşünce-lerdir. Bu meseleleri milliyi olmaktan çıkmışlar, beynelmil, ve bilhassa sulu ve istikrar meselesi olmuştur. Büyük buhran, Avrupa'nın bugünkü iktisadi ve siyasi ve içtimai buhranı, ancak, Avrupa milletlerinin gıllı göğüs, anlayışlarına bağlıdır.

Bulgar dostlarımız gazetecileri ça-ğırmakla en iyi çığırı tuttular: biz ve onlar eski zamanlardan birbirelerine düşman olmak için yetiştirilen nesilleri edebiyatı yerine yeni bir edebiyat kurmak, komşuluk terbiyesini tasfiye etmek mecburiyetindeyiz. Bu hizmeti bilhassa gazeteciler, muallimler ve ede-biyatçılar yapacaklardır.

Fatih RIFKI

POINCARÉ'NİN DİR NUTKU.

Verdun, 10 (A.A.) — Poincaré, Cha-tillon köyü harp maktulleri abidesinin kısat raminde söylediği nutukta tamir-at-sının Almanya'dan alacağı tamirat be-dellerine güvenerek bu miktarda bir parayı harap olan şimal eyaletlerini sarfettiğini ve bu tamirat bedellerini almak için elinde Almanya'nın vaitle-rinden başka hiç bir teminat bulunma-dığını kaydederek demiştir ki: "Mühaz-za karşı bu derec itinat göstermek mü-l-rüvetinde bulunan galip bir milletin kendilerinin mütemmediyen yeni tavizler koymasına veya mütemmediyen konulan-ların bir kısmını geri vermesine karşı ta-rafından istemek elbette ki hakikettir."

Gazi Hz. Fethi Bey'e Cevap Verdiler.

Gazi Hazretlerinin cevabından: "Lâik cümhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasî faaliyet ceryanlarının bir mani-aya uğramıyacağına emniyet edebilirsiniz.,,"

İstanbul, 11 (A. A.) — Reislühur. — İleri-sabık Paris-Büyük Elçisi Fethi Bey'ten dinlen-mek-tubuna aldığı cevabı vermişlerdir:

Azizim Fethi Beyefendi,

9 ağustos 930 tarihli mektubunuza aldım ve dikkatle okudum. Kendimi mütealemy-ruzu ve suhillerinize Reislühur ve Cümhu-riyet Halk Fırkasına Umumi Reisl olarak iki safatla muhatap gördüm. Malûmdur ki resmî vazifem dolayısıyla ben bugün Cümhu-riyet Halk Fırkasının Umumi Reislîğini fiilen ifa etmemekteyim. Fikri Riyaset İsmi P. tarafından ifa olunmaktadır. Reislühur-luk vazifesinin hitasında bizzat teşkil ettiğim Cümhuriyet Halk Fırkası Reislîğini fiilen ifa edeceğim iktidardır.

Hükümetin ısratına müteallik olarak serdeyletiğiniz nokta nazarların zamanin-

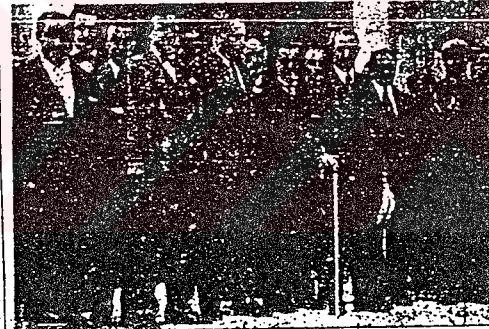
de mevzu bahis olduğuk cevaplarını vermek hükümete ait olacaktır. Bu suretle hakikat-lerin daha açık meydana çıkacağına şüph-e yoktur. B. M. Meclisinde ve millet muvace-hesinde millet işlerinin serbest münakaşası ve hüsnüniyet salıhtı zatlara ve fırkaların içtihatlarına ortaya koyarak milletle il men faaliyetleri aramaları benim gençliğimdenber-i lâik ve tarafat olduğum bir ailemdir. Reislühur olmaları yalnız fiilen Cümhu-riyet Halk Fırkası, Reisl bile bulunsaydı fırka programını ve seriatini tenkid eden ve insani ve siyasi ahlakına emniyet olduğum st-za gibi bir zatın mütealemlerini dikkat ve muhtababla dinledim ve ittifadelli bulur-duim. Memnuniyetle tekrar görüyorum ki lâik cümhuriyet esasında beraberiz. Zaten

benim siyasi hayatıma bir taraf olarak dal-ma arzıdığım ve ariyacağım temel badur. Binazaleyh Büyük Mecliste aynı temele istinat eden yeni bir fırkanın faaliyete geç-rek millet işlerini serbest münakaşası etme-sini cümhuriyetin esaslarından sayarım. Bu itibarla nokta nazarlarımı takip içia siyasi mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telakkî ettim. Reislühur bulundugum müddetce reislühurîyeten ahteme teslim eylediği yüksek ve kanuni vazifeleri hâkû-metle olan ve olmayan fırkalar karşı adila-ne ve bittarafa ifa edeceğime ve lâik cüm-huriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasî faaliyet ceryanlarını bir mani-aya uğramıyacağına emniyet edebilirsiniz efem-dim.

Reislühur Gazi Mustafa Kemal

Başvekil Hz. Dün Akşam Yalova'ya Hareket Etti.

Fırkanızın Liderinin Dün Mecliste Arkadaşları ile Hususi Müsahabesi.

BAŞVEKİL H. T. B. M. MECLİSİNDEN ÇIKARKEN.

Başvekil İsmet P. H. dün büyük Erkanı Hırbiye Reisl P. Hazretlerini ziyafetten sonra Büyük Millet Meclisine gelmiş ve orada bulunan mebus arkadaş-ları ile yeni fırka karışında düşündük-leri hakkında uzun bir müzahabe yap-mıştır.

Bu müzahabe Halk Fırkası Lideri mail, dahill siyasetimiz hakkında fırka ve meclis arkadaşlarını bir kere dha-temvir etmiş ve bir suale cevaben de: Fethi Beyin mebus intihabında mumal-iyetle müzaheret edilmesinin düşünceleri arasında olduğunu ve böyle bir ar-kadaş kanatlarını serbestçe Meclis kürsüsünden söyleyebilecek fırsatını ver-mek ilam geldiğini ifade etmiştir.

İsmet P. Fethi Beyin böyle bir mu-halefet fırkası teşkil teğebbüsünde aslı-senlik olmadığını, fikrinin müstakil ol-duğunu, Fethi Beyin ötedenberi ve bil-hassa bazı esaslarda Halk Fırkası ile mutabik bulundugunu söyleyerek:

— Bazı nokta nazarlarda bizimle be-raber değildir. Müteallik olmasaydı bu nokta nazarı üzerine almak istemiş ve bunu kendi arzusu ile talep etmiştir.

Başvekil Hazretleri şimdilerde siya-

Tayyare Piyangosu.

53966 NÜMARAYA 15000 LİRA ÇIKTI.

İstanbul, 11 (H. M.) — Tayya-re piyangosunun birinci keşidesine bugün başlandı ve 53966 numaraya 15000 lira çıktı.

2000 lira kazananlar.	38457	40746	44213	42108.
1000 lira kazananlar.	55659	13222	16473.	
300 lira kazananlar.	8191	39193	31117	40035 32357
	49680	30579	5399	27294 8784
	14447	54769	22508	44474 32055
100 lira kazananlar.	51547	15027	55495	23188 32925
	45648	53822	20223	34898 41336
	59054	24945	56539	42075 46030
	48 435	47596	22852	55324 53059
	8461	35197	30476	38366 11958
	9804	28968	38483	16684 14835
	28531	51550	17835	27046 32842
	17260	28630	218	48582 50486
	2748	55805	56372	10802 11284
	10167	56531	17370	4234 3925
	35328	26564	38379	45769 34529
	43596	53051	15834	23933 35411
	48234	42640	45032	24296 46546
	18527	11237	55448	57205 25614
	43169	8695	7292	21470 38728
	15377	1507	16349	23543 80437
	10996	40136.		
50 lira kazananlar.	49699	35642.	30379	40408 41374
	6381	4956	25317	29517 15766
	43517	54944	9081	31887 48720
	55579	12187	23221	27005 48712
	6889	15182	54159	12431 55565
	7542	5584	23619	31668 25412
	35970	38188	44632	55016 30751
	6651	51557	30404	44981 26025
	42737	35878	12299	10324 9671
	45735	15842	50324	35249 36000
	1906	59347	8614	27309 23634
	6743	22185	13459	9297 6028
	48293	35416	24581	14578 11245
	54700	14881	25611	3962 45553
	13798	29090	52119	53127 27209

(Devamı 3 üncü sayfa da.)

MAARİF VEKİLİMZ YALOVA'YA GİDİYOR.

Azizim Vekil Cemal Hakkı B. bu akşam Yalova'ya hareket edecektir.

Yeni Umum Jandarma Kumandanı.

KAZIM P. BUCUN GELEREK İŞE BAŞLIYACAK.

FERİK KAZIM P.

Umum Jandarma Kumandanlığına tayin edilen Dördüncü Kolordu Kumandanı Kazım P. bu sabah şehrimize ge-lecek ve yeni vazifesine başlayacaktır.

ANKARA VE İSTANBUL'DA DÜNKÜ FIRTINA.

Dün öğleden sonra şehir dahilinde müthiş bir toz fırtınası başlamış ve bu fırtına iki saat kadar devam etmiştir. Bu müddet zarfında fırtına arasında hafif yağmur da serpiştirilmiştir. Fırtına şimalden gelmiş ve beraberce birçok bulut kümeleri sürüklemiştir. Fırtınadan sonra yağmur yağmamış ve hava açılmış derece hararet pek az düşmüştür. Fırtına şehir dahilinde calibi dikkat bir tahliyat yapmamıştır.

ADLİYE VEKİLİ BEY DÜN KIRŞEHİR GİTTİ.

Adliye Vekili Mahmut Esat Bey Ba-ğdad'da Umumi Yemli Nihayt Bayle bir-likte dün sabahki Kayseri trenle Kir-şehre hareket etmiştir.

Hakimiyeti Milliye

1923 Oca 12

13 AGUSTOS 1923

Her hafta 5 kuruş

BİR KONUŞMADAN SONRA

Bulgar başvekil M. Liapoff bir kaç gündüsbir Varna'da idi. Kendisi ile kazınımı taraçasında hazırlanmış buluştu.

Başvekil bulgar demokrasinin en kıymetli liderlerinden biridir. Gençliği güç şartlar içinde geçmiş, Almanya'da iktisat okumuş, gazetecilik etmiş, sonra "Sobranya"ya girerek politika ve hükümet adanmış olmuştur.

Yaşlı, olgun ve realisttir. Konuşurken ilk sözü güçlük krizinden bahsetmek oldu: Bulgar çiftçisi bu sene çok iyi mahsul almıştır; fakat piyasalar kapalı, fiyatlar düşüktür. Fransa'da hasat kötü gittiği için de, bu mevsimde bulmuşuza lüzum gördüğümüz iki mülki fazla olan Kanada ve Amerikan tahılını fiyat düşüklüğünü tutmak. Liapoff'e göre büyük Amerikan çiftçiliği, sermaye tarafından yapıyor. Bulgar çiftçisi bağdayı karşılığı olarak vergisini ödedi mi, öte beri satın aldığı gerisini düşüncemizi sermaye böyle değildir. Onun bir yığın hesapları vardır. Sermayenin bu rakıplığı sırf bu sebeple en sonu daracaktır.

M. Liapoff açık kalpli sülh adamlarından biridir. Ona göre hiç olmazsa bu nesil harpten bir fayda görmeyeceğini pek iyi bilir. Ancak sülh olmak için haklılıklar düzeltmek lazım gelir. Bu iş sülh usulleri ile görülebilir.

Bulgar başvekil tam bir demokratır. Ancak parlamentoların kontrol vaziyetlerini aşarak her şeyi kendileri yapmaya kalkışmaları bizzat demokrasi için tehlike olduğunu saklamıyor. Liapoff bu hususta türk demokrasisinin disiplinine hayrandır. Gazi'nin eserinden bahsederken Büyük Petro'nun eseri onun yanında ne kadar küçük kaldığını izah etti: Büyük Petro alfabeyi değiştirmeye teşebbüs etmemiştir. Muhterem başvekilin göre Türkiye'de yapılan iş çok mu azamandır.

Hususi bir buluşmanın mahremiyetini daha fazla açmak istemiyoruz. Ancak M. Liapoff'te açık ve samimi bir sülh ve türk dostu görüşümüzü söylemek isteriz. İki milletin bütünlük anlaşmasında böyle liderler en iyi unsurlardır. Komşu iki milletin birbirleri bu dostluğun kıymetini anlamakla yeni nesilleri en güzel bir ahlaki kültür mirası bırakmış olacaklarına güphe edilemez.

Fatih RIFKI

Serbest Cumhuriyet Fırkası Teşekkül Etti.

REİS FETHİ, UMUMİ KATİP NURİ, AZALAR REŞİT GALİP TAHSİN ve TALAT BEYLERE

İstanbul, 12 (Telefon) — Fethi Bey bugün Yalovadan İstanbul valiliğine müzakerat etti. "Serbest Cumhuriyet", atıl sıyasal bir fırka teşkil ettiğini ve programını postada olduğunu bildirdi.

Fırkanın reisi Fethi, katibi umumi el Kütahya mebusu Nuri, idare azası Ardahan mebusu Tahsin, Ankara mebusu Talat ve Aydın mebusu Reşit Galip tayin edildi.

Fırkanın programı.

Yalova, 12 — Serbest Cumhuriyet Fırkasının programı şu esaslara istiva ediyor:

- 1 — Serbest Cumhuriyet Fırkası, cüm hürriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların milllet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir. Teşkilatı esasları kanunmaddeli hürriyet ve mesumiyet hakları bilâstima herkes için meri kılacak ve hiç bir sınıya uğramayacaktır.
- 2 — Vergiler milllet bîraderim iktisadi teşebbüs ve faaliyetini sarfıyacak ve halkın tahakkuk, haddudunu aşmayacak derecede tahdit edilecektir. Vergi tarzında daha kalın esaslara istiva edilcek ve tahallüdeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.
- 3 — Fırka, devlet varidatının bence surette sarfına dikkat ve büyük nazla teşebbüsleri ve maseriflerini yalova bir nesle tahallüden istiva eder.
- 4 — Fırka parçaların kıymetini en avel tesbit için tedbir almak ve memleketinde iş görmek isteyen haric sermayeye bu surette yol aşmak azimindedir.
- 5 — Fırka vatandaşların refahı, mill ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kırmak için memleketin iktisadi hayatını inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahirdir.
- 6 — Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müskülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyesini zayıf düşüren mürahacacılıktan kurtulması fırkanın en mühim maksatlarındandır. Çift-

SURİYE HUDUDUNDAKİ ÇAPULCULAR.

Çapulcular Derzora Tebit Edildiler.

Mardin, 12 (A.A.) — Bugün Mardin ve mülahakatında tam bir sükun vardır ve herkes işi gücü ile meşguldür. Suriye hududu üzerinde bulunmakta olan çapulcu ve sergerdeler Fransis kumandanı nezdindeki teşebbüs neticesinde kâmilan Derzora tebit edilmiştir.

Mardin valisi vilayet halkına bir beyanname neğrederek Suriyedeki halinle memleket aleyhindeki tahrikatlarına karşı halkın dikkat ve teyakkuzunu celbetmektedir.

İstanbul, 12 (Telefon) — Fethi Bey bugün Yalovadan İstanbul valiliğine müzakerat etti. "Serbest Cumhuriyet", atıl sıyasal bir fırka teşkil ettiğini ve programını postada olduğunu bildirdi.

Fırkanın reisi Fethi, katibi umumi el Kütahya mebusu Nuri, idare azası Ardahan mebusu Tahsin, Ankara mebusu Talat ve Aydın mebusu Reşit Galip tayin edildi.

Fırkanın programı.

Yalova, 12 — Serbest Cumhuriyet Fırkasının programı şu esaslara istiva ediyor:

- 1 — Serbest Cumhuriyet Fırkası, cüm hürriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların milllet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir. Teşkilatı esasları kanunmaddeli hürriyet ve mesumiyet hakları bilâstima herkes için meri kılacak ve hiç bir sınıya uğramayacaktır.
- 2 — Vergiler milllet bîraderim iktisadi teşebbüs ve faaliyetini sarfıyacak ve halkın tahakkuk, haddudunu aşmayacak derecede tahdit edilecektir. Vergi tarzında daha kalın esaslara istiva edilcek ve tahallüdeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.
- 3 — Fırka, devlet varidatının bence surette sarfına dikkat ve büyük nazla teşebbüsleri ve maseriflerini yalova bir nesle tahallüden istiva eder.
- 4 — Fırka parçaların kıymetini en avel tesbit için tedbir almak ve memleketinde iş görmek isteyen haric sermayeye bu surette yol aşmak azimindedir.
- 5 — Fırka vatandaşların refahı, mill ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kırmak için memleketin iktisadi hayatını inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahirdir.
- 6 — Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müskülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyesini zayıf düşüren mürahacacılıktan kurtulması fırkanın en mühim maksatlarındandır. Çift-

İstanbul, 12 (H.M.) — Tayyare piyangosunun çekilmesine bugün de devam edildi. 48300 numara 30000, 23804 numaraya 10000 19056 numaraya 3000, 56660 ve 4837 numaralara 2000 lira isabet etmiş.

1000 lira kazananlar.

11561 40129 20182 39547 31198 14219 18601 6721 11875 7693 4637

300 lira kazananlar.

53243 28238 24844 22944 26075 34099 32300 53250 8490 46588 8770 8526 28278 51458 42341 45976 18218 56067 6494 2728 17459 35575 26769 44281 5781

100 lira kazananlar.

12190 32646 31020 37662 2729 36654 2508 27582 50286 29814 1300 3804 15572 13492 41541 57593 24124 8295 13854 10764 36413 24501 53326 30992 33074 5215 3654 46603 3620 46693 28825 54119 39833 46138 26134 21109 52408 23094 13005 10766 37217 239 8127 40151 45986 4505 36393 5633 2003 8110 7811 13720 40012 49083 21690 28237 14431 55521 24662 14293 30452 51899 37946 32426 13021 49161 53948 10926 12576 22952 56278 12380 22973 2881 43084 40754 37024 53092 29245 21524 55815 4435 59787 11196 23879 10848 30492 27206 30266 38175

8 — Halkın hükümet dairesindeki işleri zamanı sürat ve sükûlele görülecek tedbirler alınacaktır.

Nakiliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek bir surette tanzim olunacaktır.

9 — Mahkemelerin daha seri bir surette iş bitirmeleri için sıkı ve devamlı tedbirler yapılacaktır. Mahkemeler teklif istindaki noksanlar buna göre ikmal edilecektir.

10 — Fırka haric şiyasetinde; Türkiye Cumhuriyetinin komşu ve bîlumum devletlerle münasebetleri dostluk ve samimiyet dairesinde olacak ve meclisi akvam ile daha sıkı surette teşkilî mesaiye ebemiyet verilecektir.

11 — Fırka bir dereceli lütibap usulünün tesisini ve sıyasal hukukun türk kadimlerine da teymilini müdafaa eder.

İRAN'LA MUNASEBETİMİZ.

Hudutta Asayışın Teyidi İçin Teknik Vadiye Müzakereler Devam Ediyor

Bazıları mübalagatlı, diğerleri muteddile olmakla beraber gerginliğe dair çıkartılan haberler asılsızdır.

Bazıları mübalagatlı diğerleri muteddile olmakla beraber Türkiye — İran arasında gerginliğe dair çıkartılan haberler asılsızdır. İki hükümet arasında ki münasebet dostanedir. Hudutta asayışın teyidi etrafında cereyan eden müzakerat hep bu hava ve esas dahilinde olup bu müzakeratın mevzuu daha ziyade teknik vadiyedir. Sakavete münasebat, birleştiren diğerinin arazisinde sülhün muhalefeti saten iki hükümet arasında meri ahkâmı ahdi: İstibatından olmaktadır. Başka İran hükümetinin cevabı notası bu noktada sarif teminatı muhtevirdir. Ve son hadise Üzerine Tahran hükümetince itihaz edilmiş olan tedbir ve icrattan bahsettle. (A.A.)

İRAN MEHAFİLİ NE DİYOR.

Tahran, 12 (A.A.) — Haris bildiriyor: Saltanatın mehalinde tedbir ve tedbirler müzakeratı Türkiye'de Ağırlı haddesinin daha bîdaretinde İran hükümeti İran ve Türk hükümeti arasında ki münasebeti kesmek için hudutların kapatılmasını emretmiş ve İran hükümeti dahilinde beklemiştir.

İran hükümeti hudutlarda sükunu idare etmek için mümkün olan her şeyi yapmıştır. Binaenaleyh İran hükümeti Türkiyeye cevabında asilî takip için Türk kışatının İran topraklarına girmesine muhalefet ediyor. Buna hayret etmemek lâzımdır.

Tayyare Piyangosu.

30000 LIRA 48300 NUMARA.

YA İSABET ETTİ.

İstanbul, 12 (H.M.) — Tayyare piyangosunun çekilmesine bugün de devam edildi. 48300 numara 30000, 23804 numaraya 10000 19056 numaraya 3000, 56660 ve 4837 numaralara 2000 lira isabet etmiş.

1000 lira kazananlar.

11561 40129 20182 39547 31198 14219 18601 6721 11875 7693 4637

300 lira kazananlar.

53243 28238 24844 22944 26075 34099 32300 53250 8490 46588 8770 8526 28278 51458 42341 45976 18218 56067 6494 2728 17459 35575 26769 44281 5781

100 lira kazananlar.

12190 32646 31020 37662 2729 36654 2508 27582 50286 29814 1300 3804 15572 13492 41541 57593 24124 8295 13854 10764 36413 24501 53326 30992 33074 5215 3654 46603 3620 46693 28825 54119 39833 46138 26134 21109 52408 23094 13005 10766 37217 239 8127 40151 45986 4505 36393 5633 2003 8110 7811 13720 40012 49083 21690 28237 14431 55521 24662 14293 30452 51899 37946 32426 13021 49161 53948 10926 12576 22952 56278 12380 22973 2881 43084 40754 37024 53092 29245 21524 55815 4435 59787 11196 23879 10848 30492 27206 30266 38175

Fıkra.

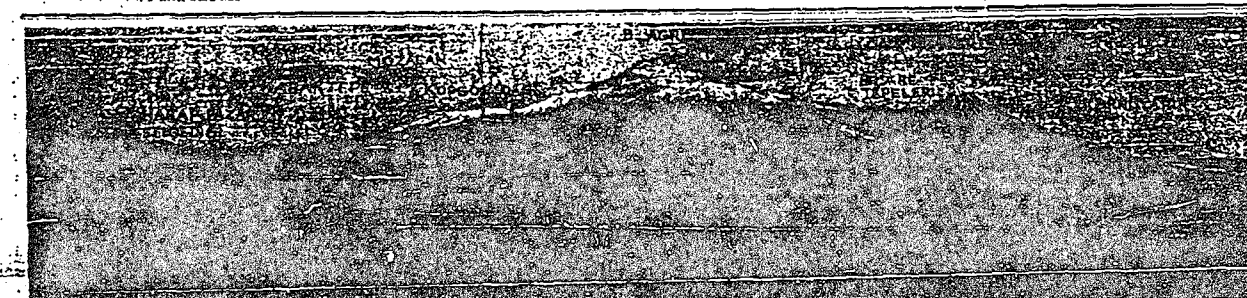
BİR FIRKA DOĞARKEN.

Gecenin kurtuluşu, mevzuat iki fırka birleştirmişti. Kârdinle son haddeden sonra görüşürdü ki bir fırka iki fırka vücut buluyor. O zaman bir fırka fazla gösteren sebebi, programının bir maddesinde bulmak kabilirdi. "Halkın iktisadi hürmeti" ve "Yeni Türkiye" başlıklarını göstermek için de, İki cümhuriyetçi olduğunu bilmek kâfidir. İki ihtilalin bu niteliyetlerini, iki fırkayı teşkil eden nihayetlerde anlamalı.

Yeni fırkanın doğuşunu, görüldüğü ki, eski fırka sükûta ve emaiyetle karışıyor. Ona bu itimadı veren kuvvet, kendisinin tek başına memleket mukadderatını elinde tuttuğu uzun seneler zarfında, üstüne aldığı bütün işlerin mesuliyetini bir an gös. Şundan ayrımaması ve kendi kendini affetmesi bir münasebat altında bulundurmaktadır. Bu itibarla fırka hükümetinin, "bütün asallere cevap vereceği" derken sesinin pürüzü ve dik çıkmasındaki sıt budur. Bütün suallere cevap verecek; nira o, iktidar mevkiinde bulunduğu müddetçe, kendi iktidarı başka bir fırka gös ile muvakkeme etmiş, ve içinde suallere cevap verecek bir uzuv çıkıktığı onu kendi elile cezalandırmayı vazife bilmiştir.

Bir zamanlar fırka ismi altında ibtirastlar ve şahıslar çarpıştırdı; bundan sonra fikirlerin karşılık iki aal teşkil ettiğini göreceğiz. Denebilir ki Türkiye fırka münasebatı iki defa başlıyor.

P. N.

Fıkra yalova çapulcu konusundaki olan ve her iki bir bir olan birleşik ve kârdinle Ağırlı ve devamlı

Reisicümhur Hz. Milleti Tenvir Ediyorlar.

"Ben, Cümhuriyet Halk Fırkasının Umumi Reisiyim. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu baği çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmî vazifemin hitamında Cümhuriyet Halk Fırkasının başında filen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur."

Reisicümhur Hz. bugün Cümhuriyet gazetesinde intişar etmiş olan bir açık mektuba efkârî umumiyemisi tenvir için atıldığı cevabı vermişlerdir:

"Cümhuriyet gazetesinde bana hitaben yazılan açık mektubu okudum. Bu mektupta son günlerde İzmir'de vukua gelen hâdiselere işaret olunarak benî Cümhuriyet Halk Fırkasından başka fırkalar kendilerine ual-temeğe çalıştıkları görüldüğünden bahis ve vaziyetin tanzihî namına hakikati halin ifadesi talebi olunuyor. Bu nokta üzerinde diğer bazı gazetelerdeki yazıları da okudum. Her yerde halk arasında bu hususta saygılar ve tereddütler olduğundandır. İddiyorum. Hakikatî hali Fethi Beyefendiye yazdığım mektupta sarahaten ifade ettiğimi zannediyordum.

Ben, Cümhuriyet Halk Fırkasının Umumi Reisiyim. Cümhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ayak bastığından itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyeti'nin meclüsüdür. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu baği çözmek için hiç bir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmî vazifemin hitamında Cümhuriyet Halk Fırkasının başında filen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur. Benim bu esas vaziyetim bir senâ nihayetinde hitam bulacak olan bugünkü muvakkat resmî vazifemin bana tahmil ettiği bîtaraf lîği ihlal edemez.

İşaret olunan hâdiseler meyanında, İzmir'de bir gazete idâ rehanesine ve Cümhuriyet Halk Fırkası Merkezine her ne sebep ve suretle olursa olsun vukua bulmuş tecavüzlere ve hükûmet otoritesine karşı bazı kılhak sizler tarafından yapılan cihânî tecavüzlere çok müteessir bu luudüğümü tahmin etmek güç değildir. Bu teşessürümü akan kanlar ve zayıf olan hayat giddet lenmiştir. Bu hâlî tecavüzlere muharrirleri cümhuriyet bu meclis meclisinden tabii kur hukuk hakaret değil, yeni fırka adamlarına dürüst, açık bir rehberlik idi.

Gündelik

BİR TEBLİĞ.

Anarşi ve fesat unsurları, genç muhalefeti iflas tehlikesine uğrattılar. Eğer muhalefet, nümayiş ve neşriyat yapanlar arasında iyi bir tasnif yapılmıya muvaffak olmuş ve hükûmlerini sarîh söylemiş olsaydı, su bu kadar bulanmıyacaktı.

Fakat hükûmet, karşısında tenkit ve fikir hürriyetini kullananlara hücrmet eden İsmet Paşa kısa bir tebliğ ile muhalefeti sukuttan koruyabilecek en iyi tedbirî tavsiye etmiştir. Zabıta ve Adliye kanuna karşı koyanlara, kanunun cezası vermediği neşriyatta bulunanlara, devlet kuvvetini kırmak, teşebbüsünde bulunanlara karşı hiçbir ihtimalde bulunmayacaktır.

Bir memlekette tenkit ve fikir hürriyeti yokmuş gibi bir manzara olmak ne kadar zararlı ise, devlet kuvvetleri anarşi ve fesat unsurlarının oyuncuğu gibi gözükme de o kadar zararlıdır.

Cümhuriyet prensiplerine bağlı kalarak muhalefet etmek isteyenler, herhangi bir muhalefeti cümhuriyete karşı inhiyal silah olarak kullanmak isteyenler arasında son derece keskin bir çizgi bulunmalıdır. Zabıta ve Adliye vazifesini yaparken, memlekette dürtüst muhalefetin devam ve inkişafını isteyen hükûmet kuvvetlerine tam yardımcı olmalıdırlar. Memlekette nizam ve âsâyişin bozulmasını isteyenler, zabıta ve Adliyenin her baretketini cebir, tazyik ve zulüm gibi göstermeğe ve vazife adamlarını tethiş altında bırakmağa çalışacaklardır. Bu, hükûmeti yapacağından yapmaktan menetmez; fakat genç muhalefeti doğru görmesine ve iyi muhakeme etmesine engel olabilir.

İzmir nümayişleri arasında neşriyât müteessisi eden taşkımlar, muhalefet tarafından kuvvetle takbih edilmiştir. Muhalefet İzmir'de kendisini sökağa düşmek-

ten korkmuş idi. Sokağa düşen ve sokak silahları ile yürümeye çalışan bir politika doğru yolu bulmuş addedilemez.

İzmir'de nümayişlere önyak olanların ne fikir, ne istihsal ve tüccarlık, ne iktisat, muhalif fırkanın bahsettiği buhranlar doğru bile olsa, bu buhranlara hiç bir nisbetleri yoktur. Yüksek iktisadi ve siyasi işler kaidının üstünde konuşulmaz.

Memlekette bir fikir ve tenkit hürriyetinin tanzim edilmesi, hükûmet ve muhalefetin, her ikisinin de menfaatine uygundur. Bu hürriyeti tanzim etmek ve onu anarşi batağına düşmekten kurtarmak mümkün olmayacağı gibi bir kanâat yayılması, memleketin zararına olur. Muhalefetin ilk vazifesi kendine yaklaşanlara kanun, nizam ve inzibat, devlet kuvvetlerine hücrmet ve cümhuriyet prensiplerine tam bir bağlılık dersi vermektir.

Biz karışımızda his ve menfaat ayrılığına dayanan bir düşman sağı değil, aramızda ancak fikir başkalığı olan bir dost sağı görüyoruz. Memlekette birbirini boğazlama manzarası yaratılmasının hiç kimsenin lehine olmayacağını bizim kadar muhaliflerimizin de bildiklerine eminiz. Muhalefetin hükûmetin, hepsinin bayrağında bir tek şiar yazılıdır: "Cümhuriyet ve onun bütün kanun ve kuvvetleri." **Fatih RİFKİ.**

ANKARA'DA BELEDİYE İNTİHABATI HAZIRLIĞI.

Ankara'da belediye intihabati için faaliyet devam etmektedir. Cumartesi günü mahallelerde intihab hakkını halz olan vatandaşların defterleri ihzar edilerek asılmış olacaktır.

MUĞLA'DA BELEDİYE İNTİHABATI.

Muğla'da belediye intihabati için faaliyet devam etmektedir. Cumartesi günü mahallelerde intihab hakkını halz olan vatandaşların defterleri ihzar edilerek asılmış olacaktır.

AĞRI DAĞLARINDA.

KAHRAMAN KITAATIMIZ AĞRILARI TEMİZLİYOR.

Efradıımız, Dağ Toplarını Sirtında Taşıyarak En Sarp Yerlere Hâkim Oldu.

EŞKİYA BÜYÜK ZAYIAT VERDİ. BİZİM ZAYIATIMIZ DÖRT BEŞ YARALIDIR.

9/9/30 günü Ağrı tenkilî karekâtına şu suretle devam edilmiştir:

Büyük Ağrı'nın cenap yamaçlarında ki en çetin bir muntakadan ilerleyen kuvvetlerimiz ekşiyayı perişan bir surette sıfıra mecbur ederek iki Ağrı aramızdaki boynaz noktasına hâkim olmuştur. Bu muntakada dağ teçhizatını havi kutularımız ekşiyayı ölemek üzere Büyük Ağrı karekâtına immanuslardı. Efradımız dağ toplarını sırtlarında taşıyarak en sarp yerlere çıkarmışlardır.

Küçük Ağrı cenubundan geçen sıfır istikametleri evlece kapabilmisti. Bugün sabahdan itibaren bu dağın şimalinden şarka giden yollar da tutulmuştur. Bu suretle şarka sıfıra muvaffak olanzayan ekşiya kuvvetleri tayyare ve topçu ateşlerimizin altında taşkın ve perişan bir hale gelmişlerdir.

Bugünkü muharebelerde ekşiyaya büyük zayıf verdiğimiz olup mektuller meyanında bazı rüşea da bulunmuştur. Zayıfımız dört beş yaralıdır. Eşkiyadan ağır mektuller, tüfek ve bir hayli tüfenk de alınmıştır.

İZMİRDE UZUM VE İNCİR TİCARETİ.

İzmir, 9 (A.A.) — Dün yirmi dört kuruş ile ellî kuruş arasında 1743 çuval uzum, ve on iki kuruştan otuz beş kuruş kadar 3416 çuval incir satılmıştır.

PARLAMENTOLAR TİCARETİ.

Brükselle, 9 (A.A.) — Parlamento ticaret konferansı açılmıştır. Konferansa 38 memleket temsil edilmektedir.

POLİTİKA...

TAŞ.

"Halka hakaret ettikleri için taşlanmış olanlar ilicagâh aramak ıstıracında halmışlardır."

Taşlanan neresidir, biliyor musunuz: Halk Fırkası ve Anadolu gazetesi... Haydar Rüşti'nün yazısı halka hakaret değil, yeni fırka adamlarına dürüst, açık bir rehberlik idi.

Fakat yukarıda tırnak içine aldığımız cümleyi söyleyen kimdir, bilir misiniz? Eğer "Son Posta" gene tekip edilmese, karşı fırkanın muhterem lideri Fethi B. l Gidi liberalizmi! Ne umuyorduk, ne oldu? Karşı saitan bizim sala fikir değil, yankesici taşları yaşıyor. Eşya'nın sözüdür: "Münbit bir teppe üzerinde sevgilimin bir bağı vardı. Onu çitle koşatıp taşlarını ayıkladı ve içine güzel asmalar dikti ve ortasında bir kule kurdu ve ondan üzümlü vermesini beklerken fena koruk verdi... Şimdi benim ile bağım arasında hükmediniz!.."

MUZ

Eskiden halk arasında bir muz masalı vardı: Muz hangi niyete yerinirse o tadı verir mis!

Fethi B., cinsi çeşidi karma karışık menfaat tabakalarının masalı Muzu oldu: Onu herkes başka bir niyete yiyor. Yalnız cümhuriyet niyetine ağır uzatan yok: Ve Fethi B., anarşi ve hırsın azgın dişleri arasında kabuğu soyulmuş, olgun madde gibi, yeniyor!

GETİRDİĞİ SEY.

İzmir theoclatı, müstahsilleri, ihracat adamları, hepsi, İsmet Paşa Sivası götürdüğü şimeğilleri...

yerine Fethi Beyin kendilerine getireceğini merak etmekte idil. Tam mevsiminde bir grev tirdi.

Halk Fırkası hükûmeti olı saydı gemi vinçleri duracak, inler yüz üstü kalacak, gündelikler toacak, İzmir'in iktisat buhranı eyi halledilmis olacaktır!

İSTEMİYOR!

Bir gazetenin katikatörcüsü amele kolunu lokomotifle dayayı geri itti.

Resimde neler olmaz? Bir gon serçe parmağının üstünde durabilir; serçe kuşunun kan na bir gemi asilebilir; on tem güneşi helvacı kâğıdı; gibi Süre Paşanın kalasını sarılabılır; F dat Beye iki melek kanadı takabilir...

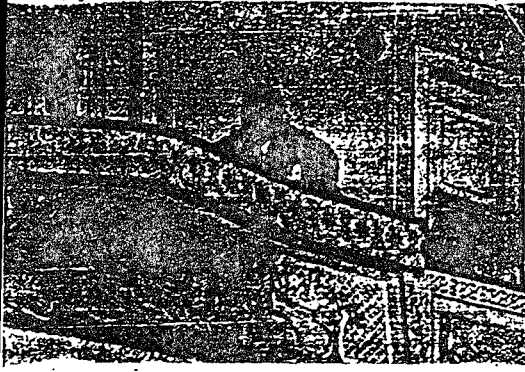
İpsiz kalem, sapsız fırça, mürekkep daha neler yapmaz?

İKİNCİ HAK.

Takrisisükün kanunu k tıktan sonra, gazete çıkartı muhalefet yapmak, fırka mak beşi serbest idi. "Son Pa lar," Yarın, Jar Fethi Bey in zamanında değil, Halk Fırkası kmeti zamanında çıktı.

Hem kıktılar, hem de " : — rriyet isteriz! " diye bağırı başadılar. Serbest gazeteler h yetti bile. hükûmetten ister! İsmet Paşanın Sivas ntkunda letişlik için söyledikleri hat mamak mümkün müdür?

Meğer istedikleri hürriye müstak olar söylemek, hür imiz; Bir Vekile taarruz ed ler, cevap çekilmek olacak; bi zeteye bîhâc edecekler. cevap: Adt olacak.

Reisicumhur H. d.ün Millet Meclisinde locasında.

Gündelik.

İLK TEMAS.

Dün Büyük Millet Meclisinde Cumhuriyet Halk Fırkasıyla muhalefet fırkası arasında ilk temas vukubuldu. Hemen ifade edelim ki, bu ilk temasın tarzından, cereyanından, neticesinden memnun olmak lazımdır. Her halde mecliste hazır bulunan yerli ve ecebeli ümmi, meclisin bu nezih vaziyeti karşısında mütehasşis olmuşlardır.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının Lideri; rumamede bulunan para kanunu münasebetile hükümetin mali politikasını tenkit etti: Kanun, paramızın tam bir istikrarını değil, ancak muvakkat istikrarını temin edeceğini, bu tedbirin daha evel alınması icap ettiğini, paramızı altın esasına İca için çok ciddi ve esaslı tedbirler almak lazımdır geldiğini söyledi. Ecebeli mütehasşisleri tarafından verilen tetkik raporlarının niçin meclise verilmemiş, niçin matbuatta neşredilmediğine itiraz ve nihayet mali siyasetinde hükümeti basiretsizlikle itham etti. Muhterem Lider, dünkü beyanatında esasen mevzu bahis olmayan ve hükümet tarafından asla müdafaa edilmiyen bazı tezlere cevap vermek suretiyle ortaya muhtelif noktalar attı. Biz, bu kanun ile millî paramızın tamamen istikrar bulacağını ne Başvekiliden, ne de Maliye Vekilinden işitmedik. Acaha Fethi Bey, bu hüküm ve neticeyi nereden çıkartıyor? Lider Fethi B. dünkü nutkunun bir yerinde bu tedbirin daha evel alınması icap ettiğini söylediği halde aynı nutkun başka bir fıkrasında bu kanun için o kadar isticale lüzum olmadığını söylemesi garip bir tezat arz ediyor.

Hakkikatte hükümet bu kanuna lüzumundan fazla bir ehemmiyet ve mahiyet vermiş değildir. Hakiki vaziyet şudur: Bütün faaliyetini, birinci derecede millî paramızın istikrarı gayesinde tekiş etmiş olan hükümet, bu kanun ile sadece günün vaziyet ve ihtiyacına cevap vermiş istemiştir.

S. C. Fırkasının Lideri, fırkası namına lâihayı tasvip ve bu kanunun tatbikatı neticesinde bir inflation olmayacağına kanaat bulunduğunu ifade etmekle ciddi ve samimi bir muhalefete güzel bir örnek verdi. Ancak şunu da kabul etmeli, ki yalnız Fethi B. değil, aksilim sahibi her vatandaşın başka suretle hareket etmesi de asla varit olamazdır!

Siirt Mebusu
MAHMUT

Hariciye Vekillimiz Moskova'da.

TEVFİK RÜSTÜ BEYİN BEYANATI..

Moskova, 25 (A.A.) — Tevfik Rüstü B. dün Odesa gazetecilerine şu beyanatta bulunmuştur.

Odesa'da gördüğüm hüsnü kabulden dolayı mütehasşisim. Sovyet Rusyanın büyük zımmatlarının ellerini sıkımsakla bahşiyar olacağım. Son zamanlardaki hadisatın seyrini, hem coğrafî vaziyetten, hem de iki milletin arzusunun doğan Türk - Sovyet dostluğunun layeterelele olduğunu isbat etmişimdir. Bu münasebetle Reisim Gr. Hararetlerinin ve Türk milletinin dost ve komşu Sovyetler ittifakı halindeki olan dostlucak selamlarını ve en halis temenniyatını ıblâğ etmişim.

Moskova, 25 (A.A.) — Tevfik Rüstü B. Odesadan Moskova'ya giderken Kiyef'de askerî kumandan, hariciye komiserliği ve matbuat mümessilleri tarafından selamlanmıştır. Cevaben bir nutuk söyleyen Tevfik Rüstü B. bu samimi istikbalden dolayı teşekkür etmiş. Sovyet - Türk dostluğunun iki memleketin kılalarının bağlanımdan beri her iki tarafın menfaatlerine tamamen tavafulk cylediğini beyan etmiştir. Tevfik Rüstü B. Sovyet tarakkıyatını fevkalade takdir ettiğini söylediğinden : ne Türkiye ve Rusyanın yalnız iktisadî ve siyasi menfaatlerinin değil; tekmilli milletler arasında müsavat prensipleri (sulh). (harbe karşı harp) parolaları ile ifade edilebilecek olan gayelerinin de birbirlerine benzerdiğini kaydetmiştir. Hariciye Vekilli Moskova'da üç, Leningrad'ta bir gün kalacağını söylemiş ve son tasyare siyaretinden bahsederek Türk tayarrecilerinin mukabil siyarete hazırlandıklarını ilave etmiştir.

HARİCIYE VEKİLİMİZİN ŞEREFİNE ZİYAFET.

Moskova, 25 (A.A.) — Dün Tevfik Rüstü Bey öğle yemeğini saat 14 de Litvinof'un nezdinde yemiş ve saat 16 da İcra Heyeti Reis Rikof tarafından kabul olunmuştur. Akşam Litvinof, Tevfik Rüstü Beyin şerefine büyük bir ziyafet vermiştir. Ziyafetten sonra Rikof bir resmî kabul yapmıştır. Resmî kabulde Komiserler, diplomatik heyetler, Sovyet İktisat müdürleri, hariciye komiserliği erkanı ve ecebeli ve Sovyet matbuat mümessilleri hazır bulunmuştur.

manyas'da faiz nisbetinin o makalede gösterdiğim miktardan daha az olduğunu ve bu meseledeki tetkikatın noksan bulunduğuna söyledi. Ben yaptığım tetkikatın doğruluğundan emlinim. Dünkü celsede, Romanyadaki faiz meselesine tenasüs münasip görmedim. İlk fırsatta gene bu şikâyetlere ve lüzum görürsem mecliste tetkiklerini ve delillerini sunacağım. Şimdiye kadar mem ki, Muhterem Lider bana hak vermektedir.

Millet Meclisinde.

Fırkamızla karşı fırka dün ilk defa temas etti. Malî kanun ittifakla kabul edildi.

FETHİ B. DE BU KANUNUN TATBİKATINI NET İÇESİNDE İNFLATION OLMUYACAĞINA KANI BULUNDUĞUNU SÖYLEDİ.

Maliye Vekili izah ederken.

Dün Büyük Millet Meclisi, fevkalade İctimatin ikinci celsesini akdetti. Rumamede, mali kanunun müzakeresi, Fethi Beyin telgrafla gelen intihap mas batasının Meclise arzı vardı. Sonra dıarda İsmet Pş. kabinesinin istifa edeceği ve Meclise yeni giren Fethi Beyin çok kuvvetli delillerle hükümet aleyhine tenkitler yapacağı söyleniyordu.

Saat ikkiye geldiği zaman, Meclisin ne üst, ne alt localarında hatta meclis heyeti umumiyesinde ayrılan arka kırmızıda bile oturulacak yer kalmamıştı.

Kesafet gazetecilere bir imkân verildi. Bir defa daha mebusların sıralarında oturdular. Aradıkları kırmızı beyaz şeridi biraz unutular isedikleri kadar kendilerini teselli edebildiler.

Saat ikiyi çeyrek geçe. Kırmızı Pş.

SON DAKİKA.

İsmet Pş. İstifa Ettii.

Dün geç vakit haber aldığımız göre, Başvekil İsmet Paşa İstifasını Reisicumhur Hazretlerine vermiştir. Reisicumhur H. Z., yeni kabinesinin teşkil için fırka rücasına temasa başlamış ve yeni kabine teşekkülü edinceye kadar kabinesinin vekâleten işleri umur etmesini İsmet Paşadan rica etmiştir.

Kuvvettii bir tahmine ve hakim olan kanaate göre, Reisicumhur H. Z. kabine teşkilüne gene İsmet Paşayı memur edecektir.

meclise girdi. Arkasında Fethi B. vardı. Reşit Galip B. hall sıralarda oturmadı; istemiyor. Müstakil mebus yerinde de ayrı kalmadı terah ediyordu.

Celse açıldığı zaman ilk defa Ali B. (Afyon)un takririni okundu. Ali Bey İsmet Paşanın geçen celsede söylediği nutkun tabii ve tezzini istiyordu.

Kırmızı Pş. bunun zabıt ceridesiyle tevzi edileceğini binazaleyle ayrı bir taba lüzum olmadığını söyledi. Meclis bu fikre iştirak etti.

Sonra Meclise Fethi Beyin Gümmüşneden telgrafla gelen intihap marbatası arz edildi. Süleyman Sırrı B. buna itiraz etti. Kırmızı Pş. vaziyeti izah et-

Fethi B. münakaşa esnasında.

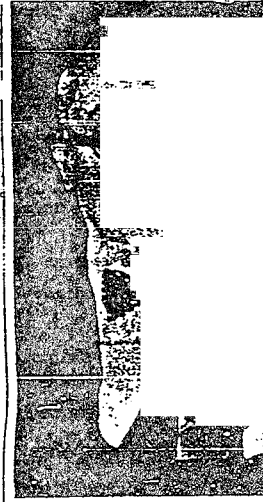
ti, ve Fethi B. tahvil edildi.

Meclisin dünkü müzakeresinde en mühim şey; mali kanunun müzakeresiyle müzakere idi. İlk sözü Maliye Vekili Sarıoğlu Şükrü Bey aldı. Ve hulasatan dedi ki:

— Millî parayı istikrardan mahrum eden saikler yeni şeyler değildir. İki şeyit mall hareket; senelerdenberi birzi mall bir istikrar yapmak imkânına erişmek bahtıyarlığından mahrum ediyordu. Senenin muayyen mevsimlerinde ithalat ihracat farklarına göre millî para kıymetinin aşağı ve yukarı ihtisazları oluyordu. Sonra millî para her sene bir az daha fazla olmak üzere kıymetinden kaybediyor, İstira kıymeti tenakus ediyor ve para gittikçe azalıyor.

Buna karşı alınacak tedbirleri memleketin iktisadî, sıral, ticaret, mall ihtiyaclarına göre tetkik etmek ve bu şart halli bir intizam sokmak lazımdır. Bunun için mütehasşislerden; mütehasşisler bir heyet teşkiline karar yapıldı. Tebarüz eden sebepler olarak şunları tesbit ettik.

İstiklal parayından sonra Türk toprak-

İzmir mebusu Celal B. larında istihsal kudreti çok azalmış (Devamı 3 üncü sayıfada)

Ankara intihabı bitan buldu.

FIRKAMIZIN NAMZETLERİ İNTIHAP OLUNDU.

Ankara intihabı bitan bulunmuş, kaç listede vaki silintiler müstems olmak üzere bütün reyler Cümburi; halk fırkasına verilmiştir.

Kütahya merkezinde, Tavşanlı, Em Ulukışla, Alucra, Gebze, Gölpazarı Beyşehirde yapılan intihabat neticesi de fırkamızın namizetleri intihap olmuşlardır.

Muğla'da belediye intihabı

Muğla, 25 (A.A.) — Şehrimizde İlediye intihabı başlamıştır. C. H. F. kasi namizetlerinin kazaracaklarına hakak nazaretle bakılıyor.

Adana'da Belediye İntihabı.

Adana, 25 (H.M.) — Belediye i. habet bütün hararetle devam etmektedir. İntihab edilen tedbir üzerine kes rahatsız reyini vermektedir.

Havza, (H.M.) — Verizköprü b diye intihabatında Cümburiyet halk kasi namizetleri müttetiken kazanmış.

Dün Eskişehir'den mebus Ali Beyden şu telgrafı aldık:

Eskişehir, 25 — Yarın gazeteciler Eskişehir belediye intihabatı münas ile yalnız ve şahsını intihab eden berler serapa yalandır. H. Fırkası tarafından münasebetle propaganda kargı edkün ve vakarla mukabele edileceği şübheli kendifinde adam zovudun bir tenezzül ededecerim. Müftürlisnadsatı ancak kendii ruhlarmdaki ri samimî endigelerim mahabulüdür.

Abone Şeraiti
DAHİL İÇİN **HARİÇ İÇİN**
 Senelik : 1400 kuruş Senelik : 2700 kuruş
 Altı Aylık : 800 Altı Aylık : 1500
 Üç Aylık : 450 Üç Aylık : 850
 Nüshası her yerde 5 kuruş

YARIN

Başmühürü : ARIF ORUÇ

İdarehane
 Tel. Santral 146-501
 Dahiye 1 Beynümhür
 No. 2 Mühür
 No. 3 Tefahat
 No. 4 Mühür
 Cezirilerin tutulması

Topkapı'da Kılıç Ali paşada halkın karşı polis ve jandarma

Sirkeci'de Hoca paşada S. C. F. içinde tozahnat...

Kılıç Ali paşada rey vermeyerek hayret içinde bekleyen S. C. F. taraftarları

İntihapta akle, hayale gelmez yolsuzluklar

İntihabata müdahale

Devlet memurları vatandaşları tehdit ettiler. En meşru haklarını istimalden meneylediler.

Arif Oruç

Dün İstanbul Fatih, Beyazıt, Emlak, Beyoğlu, Yeniköy, Sancı, Üsküdar, Adalar, Kadıköy, Bakırköy, Belediye dairelerinde İntihap başlandı.

Neticeleri reylerin tasnifinden sonra anlaşılacağı şüphesizdir. Diğer semtlerde de, kanunen müayyen olan müddet zarfında vatandaşların reylerini vermeleri bekleniyor.

Anadolu ve Trakya'nın her tarafında hararetle devam eden, bir çok yerlerdeki taz-yiklere, kanun çıkaran müdahalelere rağmen, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kahır ekseriyet icması ettiğini söylemek lüzum yoktur.

Yarın, gazetesini takip eden vatandaşlar, İstanbul intihaplarına başlamazdan evvel, Anadolu'da, bilhassa, Eskişehir, Bursa, İzmir, Aydın, Denizli, Antalya, Balıkesir, Manisa, Konya, Çatalca ve Üsküdar, vilayetler mühtakatında, Valtirin, kaymakamlarla, Polis ve Jandarma kuvvetleriyle, Halkın en mukaddes haklarına müdahale etmeden Çekimcediklerini aldığımız telgraflarda okumuştuk.

Hürriyet, Demokrasî, fazilet namına yapılan tecavüzleri tasfidi, vatandaşların şikâyetleri üzerine gülerden beri yazılmış, çizilmiş, hatta Dahiliye vekâletinin dikkatli bile mükerremce tebliğ edilmiştir. Dahiliye vekili Beyin, daha dört gün, evvel, Büyük millet meclisinde verdiği izahat, İstanbul gibi, Türkiye Cumhuriyetinin en büyük merkezi olan, vatandaşların hürriyetlerini, iltihap ve kanunların, serbestçe kullanmalarına karşılayacağına, teminat addedilmiştir.

Çünkü, vekil E. mecliste: — İntihabatta bitirilen hareket ediyoruz, bu kanun porvaylığından.

Demişler, millet vekilleri buzuza, Hükümet lisandan İntihap işlerinde bitirileceğini iddia etmişlerdi. Halkın kanunperverlik namına... (Devamı 4 üncü sayfa)

Aziz hemşeri!

İstanbul'un mukadderatına hüküm olmak isteyen bütün teşir ve müdahalelerden azade kalarak reyini serbestçe kullan.

İstiklal ve efendilik Türk milletinin vefatıdır. Sen o milletle meşrûdun geliyorsun. Korkmadan, yılmadan İstanbul'un efendisi olduğuna ispat et. Ve İtilat ettiğin adamlara kendi elline pehlin idarecinin tevdi et ki onlar bir gün vazifelerini görmekte isharı aciz ve bu mukaddes emanete ihanet ederlerse onları gene kendi elline mevkiilerinden indirebilirsin.

Ey aziz hemşeri!

Tehditlere asla kulak asma. Bülki milletin hürriyetine uzanan eller daima kırılmıştır. Ve daima da kırılacaktır. Vcdanından, kanunlarından başka hiçbir kuvvetin önünde eğilme. İstiklalini herkesten koruma, efendiliğini umutma. Memlekete refah ve saadet getirecek Büyük Serbest Cumhuriyet Fırkasını boğup susturmak isteyen bethaklara hatırlatır. Halkın hürriyetini, hürriyetini ilan et.

İstanbul İntihabında

Halk nasıl Hileler, Tuzaklar, Tazyikler ve odada olduğu gibi dayaklar karşısında kaldı!

S. C. F. masası önünde rey vermek için liste doldurulurken

Dün İstanbul, Belediye intihabı için ilk defa reyini vermeye başladı. Bu günlerle fevkalâdeliğine iki hadise sebep olmuştur. Kadimlar da rey veriyorlardı. Senelerden beri yapı yalın kalan Halk Fırkasının karşısında bir rakip çıkmıştı.

Fakat ne İntihap... Güya bitirilecekti. Herkes reyini serbestçe istimal edecekti değil mi? Dün İstanbul halkı gördü ki memleket daha hürriyetten çok uzaktır. Serbestçe reyini vermek hakkı henüz bize nasip olmayacaktır.

Hile, tuzak, tazyik, iltihap her türünden dün koca (Devamı 3 üncü sayfa)

S. C. F. Şehir meclis namzetlerinin asılan listeleri

S. C. F. Lideri

Fethi Bey

Müdahale ve yolsuzlukları kanun ile haldeceğiz, diyor!

Dün bir maharririmiz S. C. F. Lideri Fethi Beyden paşalı edip giden yolsuzluklar hakkında S. C. F. An teyebbüste bulunup bulunmadığını soruyoruz. Fethi Bey demiyordu ki: — Belediye intihabı nasıl geçiyor? Müdahaleler hakkında fikirleriniz lütfeder misiniz?

Taşrada müdahaleler vardır. Bugünde İstanbul bir çok yerinde bu hadiseler tokerrür etti. Bz kanun emrettiği yoldan hareket edeceğiz. Kanunun haysiyetli müdahalelerin yene kanunun doldurulması haldeceğiz.

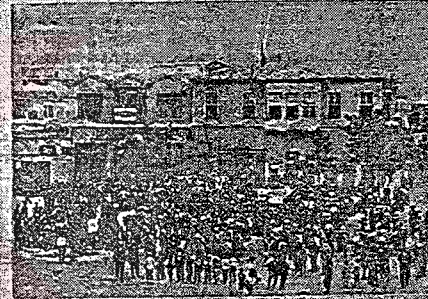
Fethi Bey bundan sonra Meclis müzaheretinde hakkında demiyordu ki:

— Meclisteki müdahalelerden büyük bir zevk duyduğum. Ber veki Pınar nutkuna verdiği cevap muvazirliğine hoş karşılanmamıştır.

Bayle olmakta pek tabii istiklal olmamak lazımdır. Halkın elbette pek lath görler değildir. Meclis makamları legal edenler iddialar kendilerinden fazla has duyuyorlar. Ben meclisteki beyanımın milletin iltihaplarına tercüman olduğum kanaatindeyim. İntihap hâdiseleri bu kanaatim teyid eder mahiyettedir. İlk sıradı müdahalelerin kabininde yaptığımız tabavvâli malumdur. Müdahalelerde devam edeceğiz.

Konya'dan telgraf:

Binlerce kişi: «Hürriyet istiyoruz, Adalet istiyoruz» diye bağırıyor!

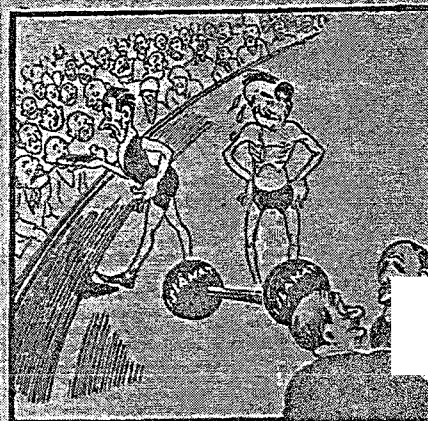
Konya İntihabından bir sahne

Konya, 5 — İntihab Serbest Fırkasını kahır etmiş. Devam ediyor. Vaki muhabirleri yanına katılarak Halk Fırkasına rey vermeye tevid edileceklerini işledi. Ahali «Adalet, hürriyet istiyoruz» diye bağırıyor. Binalara kipi aç, suuz olarak mecliste bekledi. Halk bizzat fakat nereye ki mecliste edilecek. Konya Cumhuriyeti hudutları dahilinde değil mi soruyoruz. Halkın tereddidi meclis makamlarından. — Salih Nuri

Bugün İstanbul'un kurtulduğu gün

Bu gün İstanbul'da ayaklan, ilinde, evretilen kabil ediliği, günün müdahale. Senelerce işte, Fırat, İtilat, Yasa, İtilat, İtilat, her türden hakarete, mayas, kalın olan kanun bu gün kendisini kurtaran kanunların tabel edecektir. Bzaz için kanunların programı evretilen, neyden, neyden bu sabah ar büyükta takim merdandan başlanacaktır.

Meclisteki hünlerden sonra intihap

— Elader, O kadar hünler gösteri de gene paras toplarken matelik veran olmuyor.

— Tebli, değil mi? Ahali güllerinin lot boy olduğundan göhe emin...

11. 72 - Samsung.

Ahane Seratı
DAHİL İÇİN
 Seratı : 1400 kuruş
 Altı Ay : 800
 Çe. Ay : 450
HARİC İÇİN
 Seratı : 2700 kuruş
 Altı Ay : 1500
 Çe. Ay : 850
 Nüshası her yerde 5 kuruş

YARIN

Baskıhanesi: ARIF ORUC

Makaleler
 Tel. N° 330
 Dış N° 330
 Posta N° 330
 Çe. N° 330
 Çe. N° 330

Gazi Hz. bugün Ankara'dan hareket ediyorlar BETHAHLAR BİLMELİDİR Kİ SERBES FIRKA GAZİYE MUHALİF OLARAK DEĞİL ONUN HİMAYESİNDE DOĞMUŞTUR!

Kan mı?

Fakat bu memleketin
 bu bahtsız milletin
 ona tahammülü var
 mıdır?

Arif Oruc
 Lider Ali Fethi Beyin nutku,
 Millet Meclisindeki Halk fırkası
 azaları tarafından büyük bir
 anıy ve heyecanla karşılan-
 mıştır.

Muhalefet ve hürriyet,
 azan kâmilan muhaliflerden
 mürekkep bir meclise karşı
 temsil eden Fethi Bey, dâhil
 vakur, hürriyetperver beyana-
 tı ile, vatandaşların kalplerinde
 gök ağız bir yer daha tutmuş-
 tur.

Halk furkasına mensup
 meclis me'usları, bir bîrle-
 şimi takip eden hüsnîlikleri-
 cesinde ki Fethi Bey, tek başı-
 na, en kuvvetli fırkaların
 yaralamayacakları kudreti gös-
 termiştir.

Denebilir ve iddia oluna-
 bilir ki, Türkiye Büyük Millet
 Meclisi, tepeki elüğü tarih-
 ten önce, kadar, bir şahsiyet
 azerine yapılan hücumlara,
 bu derece sâkin olamaz.

Halk furkası mensupların
 Fethi Bey'e hücum ederlerken,
 her türlü laf kayıplarına
 riyet etmeyecek, gözü güzel
 lafırlarda bulunsalar, yi
 mübâhar bırakılmaktan uzak-
 lafırları kanatları vermi-
 ştir.

Meb'us Vâsif Beyin, bilere-
 ce vatandaş temsil eden, ha-
 yekülâ karşı, servenir, ha-
 yekülâ dolu olan furka... di-
 yecek kadar hakaretini te-
 mil etmesi, kendi kendinde
 sekâyet, komiteci lüskileri
 gördü bulan bir mebus ağı-
 na yakışacak şeyler değildi.
 Olamazdı.

Antalya mebusu Raah
 Efendinin hücumlarına gelince:
 Bunlar ancak Raah Efendi'de
 bulunmadığı zaman değil, ya-
 rırlanlık, palavracılık, tefür
 edilebilecek sözlerdendir. Te-
 menni edildirdi ki, mebusat
 sâitunlarında yer bulan o ba-
 şı, fâitbâzı teklifler, Raah
 Efendinin ağzından sehyen ve
 beyecan, anıy ve sâitâsıyla
 pikâzı olunsalar.

Çünkü Raah Efendi mem-
 leketin emniyeti arkasına si-
 porlenecek, Fethi B. ve arka-
 daşları aleyhine takibet ya-
 pılmasını istemiyor. Apıkâzı
 Raah Efendi Serbest fırkadan
 laumı olmasından, furkaya
 mensup olanların yer yer
 mahkemelere verilmelerini
 teklif etmiştir. İla yolu ile
 de olsa, bir çocuk tarafından
 zıymeninde, her halde te-
 reddi edilmez emhakkak
 bulunan o taneler, aklı bîza-
 da bir mebus için bîza-
 hafîce olmaz mıydı.

Gazi Hz. bu akşam mufarakat ediyorlar

Gazi Hz. ne
 S. F. kâtibi
 um u m i s i
 Nuri, H. F.
 dan Recep
 B.lerle me-
 b'uslar gaze-
 teciler refa-
 kat ediyorlar

Ankara, 16
 (Yarın) - Re-
 sümhur Gazi
 M. Kemal Hz.
 bugün saat on
 beşte büyük sa-
 yahatı risie şı-
 hacaklardır.

Tanzim edilen
 sayahat prog-
 ramına göre, evvelî Kayseri,
 Sivas, Tokat, Amasya, Sam-
 suni gülecektir. Sayahat
 ennasında Gazi Hz. ine
 yafakat edeceğ envası S. C. F.
 kâitidumunî sîfîrî (Kâitîhye).

H. fukasında Recep Beyler,
 her vakit birer müfettiş
 tepe gâsetci olarak: Fâitî
 Râhi, Râhi, Râhi beylerle
 mual, mual... (D wam Son Haberlerde)

Yalan söyliylen mebus Vâsif B. in M. Meclisin- deki beyanatı iftiradır

B. M. Meclisin beyanatı
 iftiradır
 Vâsif B.

İzmir, 16 (Yarın) - S.
 C. furkası ulâyet açığı, Vâ-
 sif Beyin furka teşkilâtına
 lauat ettiğî, ulâları tektip
 ederek, o şâ millet anıy ve
 asîd Fethi Bey'e aî tektip
 gâfîtektir.

Meb'us Vâsif Beyin Se-
 ferihisar kaymakamının S.
 furka müteahhidi tarafından
 döyüldüğü hakkında
 moosileki beyanatı külliyan
 hâhî hakikettir. Kaymakamı
 döydüren alyamı mevki
 Soferihisar Jandarması şay-
 yudur. Ötek Kaymakam
 Beyin iftüsü ve gerek mu-
 kemase yapılan tahkikat
 bunu müeyyittir. Öâş önd-
 deki hakikatleri tahrif eden
 mebus Beyin İzmir itihâ-
 bında Serbest Furka mon-
 (Devamı Son Haberlerde)

Sporcuların kongresi sene başına kaldı

Kongrenin tehr
 edilmesi son de-
 dikodula lan mı
 ileri geliyor?

Ankara, 16 - Teletona
 Hükümet, İstanbul anıy ve
 tarafından davet edilmiş mem-
 kongrenin İstanbul'da, aynı ve
 bu toplantıyı bir kâitidumunî
 931 de toplantımasını teklif et-
 miştir.

Kongre tarihinde rükubulan
 (Devamı 7 inci sayfada)

İ.C. Merkez umumi ağaları

Fethi B. in ikinci nutkuna aynen neşrediyoruz Ef. ler millet kürsüsünden bütün kuvvetimle haykırıyorum! Beni kabirime götüreceksiniz hürriyetir!

Afyon mebusu Ali B. memleketi kan lekeleriyle
 boyanmış görmek mi istiyorlar? Açık söylesinler!..

Fethi B. (ortada), Ali B. (sağda), Ali B. (sağda), Ali B. (sağda), Ali B. (sağda), Ali B. (sağda)

Fethi B. saat onda kürsü-
 ye geldi. Ve dedi ki: Muhterem
 rkaadaplar! Son Belediye itit-

Yalan!

S. F. teşkilâtı
 Ankara, 16 (Yarın) - Tür-
 kiye'de Demokrasi'nin yapması
 ve hayat bulması için yâzıde
 getirilen Serbest Cumhuriyet
 furkasının son gününde bir takım
 haris emelleri aşıp bazı mah-
 lar, tarafından tektip ve itit-
 edilmiştir ve ititilmiştir. Kâ-
 zihiyet ve müteahhidi kâfalar
 müteahhidi bir şekilde doğan
 bu rüv ve canı emhakkak te-
 tektip ve ititilmiştir. Te-
 tektip ve ititilmiştir. Te-
 tektip ve ititilmiştir. Te-

Yalan! Yalan! Yalan!
 Yalan! Yalan! Yalan!
 Yalan! Yalan! Yalan!
 Yalan! Yalan! Yalan!

S. C. F. kâtibi umumi
 Nuri B. (Kâitîhye)

habere vakî olan yâzıde
 hakkında Dahiliye vekilinin te-
 tihâ için bir tektip yâzıde
 Hoytuna bu tektip kabul
 ve buğün tahsil etti. Ailelâ
 tektip tektipinde sâitâsı
 lâzım mevadda ititâh ile
 âitâkadar vekil cevap ver-
 rüke da bunun hakkında ve-
 kilden içap edilecek sorularda
 Bâğıla bu müteahhidi man-
 zara temâz an âitâsı bir
 manzara karıştırmıştır.

Fethi B. cevap veriyor:
 Ben Dahiliye vekilinden
 ititâh ettiğim sonra bir çok
 arkadaşlarım kürsüye gelmiş
 kendim bir çok tektip ititâh
 kâitidumunî sîfîrî.

Çok umur olma ve mü-
 teddit arkadaşlarım ititâh
 yâzıde cevap vermek me-
 buliyetindeyim. Vakit geç-
 mesi hâzîrâ pek âitâd
 hâzîrâ hâzîrâ hâzîrâ hâzîrâ

Fethi B. "Tariye ver-
 mek âdetim değildir"
 diyor!

Ali B. tarihiye istiyor!

Mondoratan Ali B. bîh
 etti, buğünkü ititâhla âitâh

Memleketin kana boyanmış
 kâitidumunî sîfîrî.

Ali B. (Yarın)

dar ititâhla âitâhla fakat
 cevap veremiyor. İtâhla ititâh
 de ititâhla ititâhla. Evet, ititâh
 Ali B. (Afyon) kürsüye
 geldiği zaman benim kâitidumunî
 sîfîrî ve tektipinde
 dolay şayit tarihiye verem-
 yen âitâh söyliyeceğini bildirdi.
 Eğer ben tarihiye verseydim
 âitâhlarından âitâhla mualâz ve
 müteahhidi mahrum hâ-
 caktı. Bu usulde birinci
 defa gâitidumunî sîfîrî ve pe-
 yen tektipinde. Arkadaplar
 âitâhla ititâhla. Serbest
 Cumhuriyet furkasına mecliste
 müteahhidi bayatın âitâhla
 mak ve kendi programı âitâhla
 kâitidumunî sîfîrî. Arkadaplar
 âitâhla ititâhla.

Fethi B. "Tariye ver-
 mek âdetim değildir"
 diyor!

Ali B. (Afyon) kürsüye
 geldiği zaman benim kâitidumunî
 sîfîrî ve tektipinde
 dolay şayit tarihiye verem-
 yen âitâh söyliyeceğini bildirdi.
 Eğer ben tarihiye verseydim
 âitâhlarından âitâhla mualâz ve
 müteahhidi mahrum hâ-
 caktı. Bu usulde birinci
 defa gâitidumunî sîfîrî ve pe-
 yen tektipinde. Arkadaplar
 âitâhla ititâhla. Serbest
 Cumhuriyet furkasına mecliste
 müteahhidi bayatın âitâhla
 mak ve kendi programı âitâhla
 kâitidumunî sîfîrî. Arkadaplar
 âitâhla ititâhla.

Ali B. (Afyon) kürsüye
 geldiği zaman benim kâitidumunî
 sîfîrî ve tektipinde
 dolay şayit tarihiye verem-
 yen âitâh söyliyeceğini bildirdi.
 Eğer ben tarihiye verseydim
 âitâhlarından âitâhla mualâz ve
 müteahhidi mahrum hâ-
 caktı. Bu usulde birinci
 defa gâitidumunî sîfîrî ve pe-
 yen tektipinde. Arkadaplar
 âitâhla ititâhla. Serbest
 Cumhuriyet furkasına mecliste
 müteahhidi bayatın âitâhla
 mak ve kendi programı âitâhla
 kâitidumunî sîfîrî. Arkadaplar
 âitâhla ititâhla.

Ali B. (Afyon) kürsüye
 geldiği zaman benim kâitidumunî
 sîfîrî ve tektipinde
 dolay şayit tarihiye verem-
 yen âitâh söyliyeceğini bildirdi.
 Eğer ben tarihiye verseydim
 âitâhlarından âitâhla mualâz ve
 müteahhidi mahrum hâ-
 caktı. Bu usulde birinci
 defa gâitidumunî sîfîrî ve pe-
 yen tektipinde. Arkadaplar
 âitâhla ititâhla. Serbest
 Cumhuriyet furkasına mecliste
 müteahhidi bayatın âitâhla
 mak ve kendi programı âitâhla
 kâitidumunî sîfîrî. Arkadaplar
 âitâhla ititâhla.

